

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan
İlham Əliyevin 60 illik yubileyinə həsr olunmuş

“XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ”

Respublika elmi-praktik konfransı

TEZİSLƏR TOPLUSU

Bakı, 23 dekabr 2021-ci il

Redaksiyanın ünvanı:
Az1014, Bakı şəhəri, R.Behbudov küçəsi, 134.
Azərbaycan Dillər Universiteti,
Email: aduelmixeberler@gmail.com

“XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ”.
Respublika elmi-praktik nəfransı. TEZİSLƏR TOPLUSU.
– Bakı: Sim-sim Press, 2021. – 196 səh.

ISBN: 978-9952-37-693-7

© ADU, 2021

Konfransın redaksiya heyəti:

Sədr: **Abdullayev K.M.**
Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, akademik

Sədr müavini: **Məmmədov N.İ.**
Elm və innovasiya məsələləri üzrə prorektor, professor

Üzvlər:

- Alıyev C.Q.** – ADU-nun Psixologiya kafedrasının dosenti
Babayeva Ş.R. – ADU-nun Psixologiya kafedrasının müdiri, dosent
Cahangirov F.F. – Təhsil-1 fakültəsinin dekanı, professor
Cəfərov A.M. – İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyatı kafedrasının müdiri, dosent
Əliyev Ə.Ə. – ADU-nun Psixologiya kafedrasının dosenti
İmanova S.R. – ADU-nun Elm şöbəsinin müdiri, dosent
Kazımbəyli İ.F. – ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər və Regionşünaslıq fakültəsinin dekanı, professor
Şirəliyeva G.X. – Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasının müdiri, dosent
Şükürova F.Ş. – Təhsil-1 fakültəsinin nəzdində Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasının baş müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Vəliyeva M.Ə. – İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyatı-2 kafedrasının dosenti
Yusifzadə A.M. – ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müdiri, professor
Zeynalova N.E. – ADU-nun Pedaqogika kafedrasının müdiri, dosent

BÖLMƏLƏR

- I. BÖYÜK ZƏFƏRƏ GEDƏN YOL: PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN
UĞURLU XARİCİ SİYASƏTİ**
- II. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN PEDAQOJİ ASPEKTLƏRİ**
- III. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ**
- IV. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN LİŦQVİSTİK PROBLEMLƏRİ**
- V. XARİCİ DİLLƏRİN ONLAYN TƏDRİSİNİN AKTUAL
PROBLEMLƏRİ**

I. BÖYÜK ZƏFƏRƏ GEDƏN YOL: PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN UĞURLU XARİCİ SİYASƏTİ

Cəfərova Tamam
Azərbaycan Dillər Universiteti

60 İLİN ZƏFƏR ZİRVƏSİ

O, (İlham Əliyev) yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər.

Ümummilli Lider H.Əliyev

Açar sözlər: Azərbaycan, prezident, inkişaf, siyasət

Hər bir xalqın tarixi inkişafına nəzər salsaq görərik ki, böyük uğurların əldə olunmasında, dünyada gedən intibah prosesində ölkələrin qabaqcıl pillələrdə qərarlaşmasında liderlərin rolu müstəsna və həlledicidir. Liderlik bacarığı elə siyasətçilərə məxsusdur ki, onlar xalqının, dövlətinin milli maraqlarını qorumaqla yanaşı, həm də öz ölkəsini davamlı şəkildə inkişaf etdirir, yorulmadan irəlİYə doğru apara bilir. İlham Əliyev məhz belə liderlərdəndir.

Bu mənada Azərbaycan xalqı da çox xoşbəxtədir ki, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ideyaları, müəyyənləşdirdiyi prioritetlər, dövlətçiliyimizin hərtərəfli inkişaf konsepsiyası onun layiqli davamçısı, möhtərəm Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bütün bunların sayəsində illərdir ki, ölkəmiz intibah və çiçəklənmə dövrünü yaşayır.

60 ilin Zirvəsindən Möhtərəm Prezident İlham Əliyevin keçdiyi yola, onun yorulmaz fəaliyyətinə baxdıqda 2003-cü ilin prezident seçkiləri ərəfəsində ulu öndər Heydər Əliyevin sevimli xalqına etdiyi tarixi müraciətində nə qədər haqlı olduğunu görürük: “İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm” [1]. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusunun bu yüksək etimadı cənab Prezident İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi illərdə ölkə həyatının bütün sahələrində özünü inamla, uğurla doğrultdu.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycan siyasi sisteminə rəşional siyasi davranış modeli, məntiqi mühakimələrə və analitik təhlilə əsaslanan, mütərəqqi, pozitiv, milli məqsədlərə xidmət edən siyasi realizmə söykənən siyasi fəaliyyət nümunəsi gətirdi, öz fəaliyyəti və davranışı ilə siyasi sistemimizə siyasi mədəniyyət, milli mənəviyyətimizə uyğun siyasi əxlaq standartı, milli siyasi etika nümunəsi təqdim etdi. Mövcud tarixi-siyasi, coğrafi şəraitdən, siyasi sistemin xüsusiyyətindən asılı olmayaraq, liderlik fenomenini milli dövlətin formalaşmasında və inkişafında həlledici rola malikdir. Lider, həmçinin mənəvi birliyi təmin edən, cəmiyyətdə müəyyən əhval-ruhiyyənin,

ideya və dəyərlər sisteminin formalaşmasına təsir göstərən mühüm qüvvədir. Prezident İlham Əliyevin məhz bu keyfiyyətləri sayəsində ölkəmizdə siyasi sabitlik təmin olunmuş və gələcək inkişaf üçün zəmin yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin dövlətimizə başçılıq etdiyi illər mühüm hadisələr, faktlar və rəqəmlərlə zəngindir. Bu illərin hər biri dövlətçilik tariximizin hər bir azərbaycanlıya qürur hissi yaşadan şanlı səhifələridir. Onları yaddaşıramızda vərəqlədikcə ulu öndərimizin “Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam!” kəlamının hər birimizə örnək olduğunu bütün varlığımızla dərk edirik və tam səmimiyyətlə və ən uca səslə deyirik: Həm də ona görə fəxr edirik ki, xalqımızın İlham Əliyev kimi qüdrətli, xarizmatik lideri var.

Müxtəlif sahələr üzrə geniş təhlil aparsaq, müşahidə edərik ki, son 18 ildə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda bütün sahələrdə böyük uğurlar əldə edilmişdir. İlk növbədə qeyd etmək vacibdir ki, cənab İlham Əliyev öz fəaliyyəti ilə həm prezident, həm də Ali Baş Komandan kimi hər bir vətəndaşımızın maraqlarını müdafiə etmiş, hər bir azərbaycanlının Prezidenti olduğunu dəfələrlə sübuta yetirmişdir. O, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müqəddəs ideyalarını daha da inkişaf etdirərək uğurlu daxili və xarici siyasət həyata keçirir. Bunun nəticəsində Azərbaycan müstəqil dövlət olaraq daha da güclənir, dünya miqyasında söz sahibi olan dövlətə çevrilir. Prezident İlham Əliyev xalqa verdiyi vədləri bütünlüklə yerinə yetirib.

Azərbaycana Prezident kimi rəhbərlik etdiyi 18 ildə ölkəmizin bütün sahələrdə sürətli inkişafına nail olunub, insanların rifah halı daha da yaxşılaşıb. Azərbaycanın siyasi, iqtisadi imkanları genişləndirilib, ölkəmizin beynəlxalq arenadakı mövqeləri möhkəmləndirilib və 30 il ərzində pozulmuş ərazi bütövlüyümüz bərpa edilib. Bu gün regionda reallaşdırılan bütün beynəlxalq, irimiqyaslı layihələr Azərbaycanın iştirakı və milli maraqlarının nəzərə alınması ilə həyata keçirilib.

Prezidentliyin ilk ilindən etibarən ölkəmizdə dayanıqlı inkişaf üçün əsaslı addımlar atılmışdır. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə görülmüş genişmiqyaslı işlər, sistemli və ardıcıl tədbirlər, dərin islahatlar nəticəsində hazırda Azərbaycan siyasi və makroiqtisadi baxımdan sabit, təhlükəsiz ölkə, regionun siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzi, irimiqyaslı enerji, nəqliyyat və infrastruktur layihələrinin təşəbbüskarı və fəal iştirakçısı, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində etibarlı tərəfdaş, dünya kosmos ailəsinin üzvü, mühüm tranzit qovşağıdır [3].

Prezident İlham Əliyev ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisinin artırılması ilə bağlı müyyənləşdirdiyi və həyata keçirilən siyasət öz uğurlu nəticələrini verməkdədir. Nəhəng infrastruktur layihələri həyata keçirildi. Azərbaycanda nəqliyyat sisteminin yenidən qurulması ölkəmizin dünyaya çıxışını təmin etdi.

Cənab İlham Əliyev həmişə qeyd edir ki, bizim siyasətimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşları, onların maraqları dayanır. Biz cənab Prezidentin fəaliyyətində bunun əyani təsdiqini görürük. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə əhalinin sosial müdafiəsini gücləndirmək istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ötən 18 ildə ölkədə 1,9 milyon yeni iş yeri açılmış, maaşlar 5 dəfədən, pensiyalar isə 8 dəfədən çox artırılmışdır. İşsizlik səviyyəsi 5 faizə, yoxsulluq isə 49 faizdən 5 faizə endirilmişdir. 2018-ci ildən başlayaraq sosial sahədə aparılan islahatların yeni mərhələsi başlanıb və bu proses davam edir. Bu günlərdə cənab Prezidentin imzaladığı Fərman və Sərəncamlara əsasən minimum əmək haqqı 2022-ci ilin yanvarın 1-dən etibarən 250 manatdan 300 manata çatdırılıb, müəllimlərin, idarəetmə və təlim fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin maaşlarının orta hesabla 20% artırılması nəzərdə tutulur. Cənab Prezidentin digər Sərəncamı ilə sosial müavinətlərin və təqaüdlərin artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Ümumilikdə qeyd olunan Fərman və Sərəncamlarla maaş artımı 2,1 milyondan çox şəxsi, sosial müavinətləri və təqaüdlərin artımı isə 732 min şəxsi əhatə edəcək. Bu məqsədlər üçün illik əlavə olaraq 1,7 milyard manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub.

2003-cü ildə ilk dəfə ölkə Prezidenti seçilərkən – “Mən hər bir azərbaycanlının Prezidenti olacağam”, – söyləyən cənab İlham Əliyev ölkəyə rəhbərlik etdiyi illərdə həyata keçirdiyi nəhəng işlərlə bir daha sübut etdi ki, birmənalı olaraq hər bir azərbaycanlının Prezidentidir. Onun müdrik rəhbərliyi ilə görülən işlər ölkəmizin gələcəyinin daha parlaq olacağını tam əminliklə deməyə əsas verir.

Prezident İlham Əliyevin 17 illik hakimiyyəti illərində apardığı uğurlu daxili və xarici siyasət ölkəmizi addım-addım böyük qələbəyə yaxınlaşdırırdı. Prezident İlham Əliyevin 17 il ərzində qətiyyətli və düşünülmüş şəkildə yürütdüyü siyasət öz bəhrəsini verdi və Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə öz tarixi missiyasını şərəflə yerinə yetirərək işğal olunmuş torpaqları düşməndən azad etdi. Ölkəmiz Ermənistanın 30 ilə yaxın davam edən işğalına son qoymaqla, BMT qətnamələrini təkbaşına icra edərək haqq mübarizəmizi uğurla başa çatdırdı. 44 günlük Vətən müharibəsindəki böyük qələbə, Qarabağın azad edilməsi 60 ilin Zəfər Zirvəsi oldu [2]. Prezident İlham Əliyev ata vəsiyyətini həyata keçirdi, Azərbaycanın dövlətçilik, müstəqillik tarixinə adını qızıl hərflərlə yazdı. İlham Əliyev dövlətimizi müzəffər, xalqımızı qalib etdi. Qalib ölkənin vətəndaşı olmaq qürurunu bizə yaşatdı. Bugünkü Azərbaycan Ulu Öndərin görmək istədiyi Azərbaycandır.

Prezident İlham Əliyevin xalqımıza qazandırdığı zəfər və şərəf tarixi indiki nəsillərə Vətəni necə sevməyi, onu necə qorumağı öyrədir. Bu sevgi Azərbaycanı yeni zəfərləri ilə xoşbəxt insanlar ölkəsinə çevirir. Bütün bu deyilənlər bir daha təsdiq edir ki, Prezident İlham Əliyev taleyin və tarixin Azərbaycana bəxş etdiyi misilsiz bir düşüncə və iradə sahibi, tükənməz liderlik sərvətidir. Biz xoşbəxt xalqıq. Xoşbəxtik ona görə ki, İlham Əliyevlə bir cəmiyyətdə, onun liderliyi ilə yaşayırıq. Bu xalq öz qalib lideri İlham Əliyevlə yenilməzdir. Müzəffər rəhbər İlham Əliyev də onun ətrafında sıx birləşmiş xalqı ilə güclüdür.

Əminik ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bütün dünyaya örnək olacaq səviyyədə xalq-iqtidar birliyinə nail olmuş, sülhün və əmin-amanlığın hökm sürdüyü məkana çevrilmiş, iqtisadi göstəricilərinə, vətəndaşlarının rifah halına görə günbəgün qüdrətlənən Azərbaycan dövləti yenidən başa çatmış Vətən müharibəsində qazandığı şanlı Qələbənin ruhu və ovqatı ilə daha da qüdrətlənəcək, parlaq sabahlara, zəfərlərə daha əzmlə, inamla addımlayacaq.

Ədəbiyyat:

1. <https://heydaraliyev.preslib.az>
2. Zəfər səlnaməsi.B., 2021, səh.67.
3. İnkişaf – məqsədimizdir. B., Azərənşr, 2020, səh.126.

Güləmirli Fatimə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İLHAM ƏLİYEVİN UĞURLU XARİCİ SİYASƏT STRATEGİYASI: AZƏRBAYCANIN QOŞULMAMA HƏRƏKATINDA İŞTİRAKI

Açar sözlər: *bitərəflik, qoşulmama hərəkəti, balanslaşdırılmış xarici siyasət*

Müasir dövrdə İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən uğurlu xarici siyasət strategiyasının mühüm elementlərindən biri Azərbaycanın çoxtərəfli qurum və forumların işində aktiv iştirak etməsidir. Ölkənin yerləşdiyi regionun geostrateji əhəmiyyətini, böyük dövlətlərin

maraqlarının kəşşməsini, bölgənin konfliktogen xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, xarici siyasətin neytral və balanslaşdırılmış şəkildə həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Azərbaycanın Qoşulmama hərəkətində iştirakı xüsusi önəm daşıyır. İlk öncə qeyd edək ki, Qoşulmama hərəkəti II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə müstəqillik qazanmış dövlətlərin suveren xarici siyasətini həyata keçirməsi, beynəlxalq mövqələrinin möhkəmləndirməsi məqsədilə formalaşdırılmışdır. Hərəkata qoşulan dövlətlərin əsas məqsədi kapitalist və sosialist cəbhəsi arasında gedən hərbi-siyasi, ideoloji qarşıdurmaya daxil olmamaq, bütün formalarda imperializm və müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizə aparmaqdan ibarətdir. Hal-hazırda Qoşulmama Hərəkətinin 120 üzvü var. Bundan başqa 17 dövlət və 10 beynəlxalq təşkilatı müşahidəçi statusuna malikdir [3]. Azərbaycan 2011-ci ildən bu hərəkətin tamhüquqlü üzvüdür və onun məqsədləri uğrunda mübarizə aparır.

Qoşulmama Hərəkətində iştirak etmək bir sıra amillərə görə Azərbaycan üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Birincisi, bitərəf mövqeyini elan etməklə Azərbaycan özünün müstəqilliyini və suverenliyi möhkəmləndirmək imkanı qazandı. İkincisi, neytral dövlət kimi bir sıra global məsələlərin həllində, münaqişələrin tənzimlənməsində mövqeyini ortaya qoydu. Üçüncüsü, BMT və digər beynəlxalq qurumlarda dövlətlərin dəstəyini əldə etdi. Azərbaycanın Qoşulmama hərəkətində fəaliyyəti iki əsas istiqamətdə aydın müşahidə olunur:

1. Global məsələlərin müzakirəsi, dünya siyasətində obyektivliyin təmin olunması, Hərəkətin hədəflərinin reallaşdırılması istiqamətindəki fəaliyyət;

2. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində yaranmış Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Azərbaycanın haqlı mövqeyinin işıqlandırılması və dəstəyin gücləndirilməsi istiqamətində fəaliyyət.

2012-ci il mayında Misirdə Qoşulmama Hərəkətinin Əlaqələndirici Bürosunun nazirlər səviyyəsində növbəti iclasında Yekun Sənədin qəbulu zamanı Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı bənd də daxil edilmişdir [2]. Sənəddə Hərəkata üzv dövlətlər münaqişənin dövlətlərin ərazi bütövlüyünə hörmət və beynəlxalq aləmdə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığı prinsipləri əsasında həll edilməsinə dəstəklərini ifadə etmişdirlər 2012-ci ilin avqustunda İranda, 2014-cü ilin mayında Əlcəzairdə, 2018-ci ilin aprelində Azərbaycanda, 2019-cu ilin iyulunda Venesuelada keçirilmiş görüşlərdə qəbul edilmiş sənədlərdə Hərəkət üzvləri münaqişənin həll edilməsində Azərbaycanın haqlı mövqeyinə dəstəklərini qətiyyətlə ifadə etmişdirlər. 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Ermənistanın mülki obyektləri və mülki əhalini hədəf almasını pisləyən bəyanatın qəbul edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

2016-cı ildə yekdilliklə Azərbaycanın 2019-2022-ci illər ərzində Hərəkata sədrlik etməsi haqqında qərar qəbul edilmişdir. Uğurlu məqamlardan biri odur ki, bu il Hərəkata üzv olan dövlətlər yekdilliklə Azərbaycanın sədrlik müddətinin daha bir il - 2023-cü ilin sonuna qədər uzadılması barədə qərar vermişlər [1]. Qoşulmama Hərəkəti çərçivəsində bitərəf və balanslı siyasətin aparılması yaxın gələcəkdə də Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Belqradada Qoşulmama Hərəkətinin 60 illiyi münasibətilə Yüksək Səviyyəli Toplantı öz işinə başlayıb//https://azertag.az/xeber/Belqradada_Qosulmama_Herekatinin_60_illiyi_munasibetile_Yukse_Seviyeyli_Toplanti_oz_isine_baslayib_Prezident_Ilham_Aliyev_tedbirin_resmi_achilis_hissesine_sedrlik_edib_ve_videoformatda_chixis_edib_YENILANIB_VIDEO-1897760
2. Qoşulmama Hərəkəti (QH)// <https://mfa.gov.az/az/category/beynelxalq-teskilatlar/qosulmama-herekati-qh>
3. The Non-Aligned Movement in Azerbaijani foreign policy // <http://newtimes.az/en/relations/conflicts/6292/>

Haqverdiyeva Nigar
Azərbaycan Dillər Universiteti

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ CƏNAB İLHAM ƏLİYEVİN 2020-Cİ İLDƏ 44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ,
(27 Sentyabr – 10 noyabr 2020-ci il) xarici mediaya verdiyi
MÜSAHİBƏLƏRİN ƏHƏMİYYƏTİNƏ DAİR**

Açar sözlər: *Vətən müharibəsi, xarici media, əsas prinsip*

“Bu gün Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq xüsusi əhəmiyyət daşıyan bir məsələdir. Çünki bu gün dünyada informasiya mübarizəsi gedir. Xarici mediada bizim mövcudluğumuz, sözlərimizin çatdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bizə qarşı aparılan bütün təbliğatların qarşısında öz əsl həqiqətlərimizi ortaya qoyuruq, Azərbaycanı müasir, güclü dövlət kimi tanıtdırırıq və ölkə haqqında həqiqətləri çatdırırıq”. [1]

İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Cənab Prezident 6 Türkiyə mediası, 6 Rusiya mediası, 2 ərəb mediası, 2 İtaliya mediası, 3 Böyük Britaniya mediası, 2 ABŞ mediası, 2 Fransa mediası, 1 Almaniya, 1 İspaniya və 1 Yapon mediası olmaqla ümumi olaraq 27 xarici mediaya olduqca əhəmiyyətli müsahibələr vermişdir.

AR Prezidenti İ.Əliyevin, Vətən müharibəsinin çox gərgin və ağır günlərində, xarici KİV nümayəndələrinə önəmli müsahibələri informasiya cəbhəsində, Qarabağ həqiqətlərinin, Azərbaycanın haqq mübarizəsinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müstəsna rol oynamışdır. Dövlət başçısının yüksək intellektini, dərin siyasi biliyini, olduqca mükəmməl diplomatik məharətini nümayiş etdirən müsahibələrində dünya ictimaiyyətinə türk, rus və ingilis dillərində mövcud Azərbaycan gerçəkliyini, Qarabağ probleminin mahiyyətini, erməni işğalının miqyası, problemin həlli ilə bağlı diplomatik danışıqların tam effektsizliyini, bu münaqişəyə münasibətdə Avropa Şurasının ikili standartlı yanaşmasını, Azərbaycanın təklənməsini, əks-hücum əməliyyatlarının zərurliyini Bakıya qarşı informasiya möhtəkirliyini və s. barədə qiymətli məlumatlar vermiş, erməni tərəfinin Qarabağ problemi ilə bağlı yalanlar səddini dağıtmış, Ermənistanı və onu himayə edən xarici qüvvələri bütün dünyanın gözü qarşısında ifşa etmişdir.

Prezident İlham Əliyevin, torpaqlarımızı işğaldan azad etmək üçün məcbur qaldığı, 44 günlük müharibənin zamanı xarici media nümayəndələrinə müsahibələrində Azərbaycan dövləti, siyasəti və xalqı üçün aşağıdakı mühüm məqamlar öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan xalqının uzun illər ərzində sonu görünməyən süni münaqişəyə məruz qaldığı Qarabağ müharibəsinin əsl mahiyyətinin dəqiqliklə açıqlanması və təhlili;

2. Qondarma Dağlıq Qarabağ probleminin yaranma səbəbləri, tarixi kökləri və ətraflı açıqlanması; Qarabağ xanlığının yaranmasının tarixçi dəqiqliyi ilə təqdimatı;

3. Münaqişənin əslində kimlər tərəfindən süni şəkildə yaradılması, eləcə də, müdafiə edilməsi və daha da, qızıdırılmasında rol oynayan bəzi dövlətlər, burada, xüsusilə, ən müxtəlif ölkələrdə olduqca güclü kökə və fəaliyyətə malik erməni lobbisinin təsiri və təşviqi, bu yöndə öz siyasi maraqlarını güdən bəzi dırnaq arasы “demokratiya müdafiəçisi olan” qərb ölkələri, xüsusilə, ermənilərin kütləvi şəkildə yaşadıkları Fransa, ABŞ, Hollandiya, Rusiya, Gürcüstan, İran, Livan, Suriya və s. kimi dövlətlərdə fəaliyyət göstərən erməni təşkilatlarının oynadığı fəal rolunu aydın göstərməsi.

Cənab İ.Əliyevin 2020-ci ildə 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə xarici mediaya verdiyi müsahibələrinin əhəmiyyətli tərəflərini aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

1. Cənab Prezidentin hər müsahibədə səbrlə, təkrar-təkrar olmaqla, xalqın, 30 il ərzində Qarabağ münaqişəsində məruz qaldığı, ağrı ilə daşdıqları mənəvi və fiziki əzab-əziyyətləri, məşəqqətləri, çoxlu sayda itkiləri haqqında məlumatları, özünü bu ağır problemdən xəbəri olmayan kimi göstərən dünyanın qabaqcıl ölkələrinin media nümayəndələrinin diqqətinə dəqiqliklə, sərrast ifadələrlə çatdırdır.

2. AR Prezidenti İ.Əliyev, Vətənin Müdafiəsi və Xilasını üçün əks hücum olan qaçılmaz 44 günlük müharibənin Ali Baş Komandanı kimi bütün müsahibələri boyunca qarşı tərəfi düşmənçilik mövqeyindən əl çəkməsi üçün dəfələrlə müraciətlər etmişdir.

3. Qaçılmaz müharibəni aparan tərəf olmasına baxmayaraq dövlət başçısı kimi Prezidentin qarşı tərəfin bütün namərd hərəkətlərinə və davranış formalarına adekvat olmayan yüksək təmkinlilik, səbr və mədəniyyətlə yanaşdığını müşahidə etmiş olduq. Azərbaycan Prezidenti müsahibələrində vurğulamışdır ki, 44 günlük gərgin müharibəyə baxmayaraq, Azərbaycan ordusu qarşı tərəfdən fərqli olaraq, heç bir müharibə qaydalarını pozmamış, əksinə, olduqca şəffaf, ədalətli və inanılmaz nadir professionallıqla hərbi yanaşma və davranış mövqeyində göstərmişdir.

4. Müharibə gedişatında ən diqqət çəkən məqamlardan biri isə Ali Baş Komandanın bütün müsahibələrində geniş hərbi savad və biliyinin, sərrast, mükəmməl izahlarında hərbi terminlərdən istifadəsinin təzahürü idi ki, bu amil də, cəmiyyət arasında böyük diqqətə səbəb olmuş və xalqımız arasında Prezidentinə qarşı olduqca dərin rəğbət və hörmət qazandırmışdır.

Bu müsahibələr həmçinin, Cənab İlham Əliyevin Prezident, qəhrəman ordumuzun Ali Baş Komandanı, dövlətin lideri olmaqla yanaşı Azərbaycan xalqının böyük oğlu olduğunu da isbat etmiş oldu.

Bütün çıxışları, bəyanatları, müsahibələrində Azərbaycan Prezidentinin iki amalı və prinsipi daim ön planda tutduğunu müşahidə etməkdəyik:

Birincisi, Azərbaycanın dövlətinin müstəqilliyinin qorunması və möhkəmlənməsi, eləcə də, bu kontekstdə, güclü dövlətə çevrilməsi, ikinci ən mühüm prinsip isə sülh yolunun tutulması, bölgəyə dincliyin, sülhün, əmin-amanlığın gətirilməsi, xalqların, insanların dinc şəraitdə yaşamasıdır.

Prezidentin son Brüssel sammitində, “Cənubi Qafqazda sülh və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün ən yaxşı variant yeni kommunikasiyaların açılmasıdır” deməsi, həmçinin, NATO baş katibi ilə keçirilən birgə mətbuat konfransında “Azərbaycanın siyasəti kifayət qədər açıqdır: “Ümid edirəm ki, biz Azərbaycan – Ermənistan arasında sülh razılaşmasının ərsəyə gəlməsi istiqamətində müzakirələrə başlayacağıq” ifadələri Prezidentin sülhə meyilli amalını və fəaliyyətini bir daha təsdiq edir. [2]

Prezidentin son dövrlərin bir çox – istər siyasi, istər iqtisadi, istər mədəniyyət sahələrində qazandığı ardıcıl, davamlı və böyük uğurları, xüsusilə, uzun illərin gərgin, olduqca mürəkkəb mübarizənin nəticəsi olan 44 günlük Vətən Müharibəsində Ali Baş Komandan kimi qazandığı inanılmaz qələbə, onun 60 illik yubileyinə böyük hesabatı və töhvəsidir. O, bu şərəfli qələbə ilə qəlblərdə öz 60 illik ömrünün abidəsini ucaltmış oldu.

Prezidentimizi TƏBRİK EDİRİK!

Ədəbiyyat:

1. <https://president.az/az/articles/view/31826/print>
2. <https://president.az/az/articles/view/54625>

İlyasova Jalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

UZAQQÖRƏN SİYASƏTÇİ, GÜCLÜ LİDER

Açar sözlər: *zəfər, daxili və xarici siyasət, müharibə*

Azərbaycan xalqının qəhrəmanlığını əks etdirən mühüm tarixi hadisələrdən biri 8 – Noyabr Zəfər günüdür. Ermənistan təxribatının nəticəsi ilə başlayan Vətən müharibəsi Azərbaycanın şanlı qələbəsi ilə başa çatdı. Ordumuz tərəfindən 30 il ərzində torpaqlarımızı işğal altında saxlayan erməni faşizminə sarsıdıcı zərbə vuruldu.

Zəfərə gedən yolumuz Azərbaycan dövlətinin milli maraqlarına əsaslanan daxili və xarici siyasətin nəticəsində mümkün oldu. Belə ki, dövlət müstəqillik qazandığı dövrdə ölkədə kaos və anarxiya hökm sürürdü. İqtisadi və siyasi böhran nəticəsində cəmiyyət ağır vəziyyətlə üzləşdi ki, bu da Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalına şərait yaratdı. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda yenidən qayıdışından sonra Ermənistan hərbi təcavüzünün qarşısı alındı. Ulu Öndər Heydər Əliyevi n müəyyən etdiyi siyasi kursu Prezident İlham Əliyevin uğurla davam etdirməsi nəticəsində Qarabağ münaqişəsinin aradan qaldırılması üçün ciddi zəmin yaratdı ki, bu da özünü 44 günlük Vətən müharibəsində göstərdi [1].

Dünyaya ordularının yenilməz, güclü olması haqqda yalan məlumatlar verən ermənilər Vətən müharibəsində bu cür iddialarının reallıqdan tam uzaq olduğunu bir daha sübut etdilər. Azərbaycan Silahlı Qüvvələri 44 gün ərzində Ermənistan hərbi birləşmələrini darmadağın etməklə bütün dünyaya öz gücünü göstərdi.

Prezident İlham Əliyev çıxışlarında dəfələrlə bildirirdi ki, Azərbaycan dövləti öz ərazilərinin Ermənistanın işğalı altında qalması ilə heç vaxt barışmayacaq: “Dediyim sözlər həyatda öz yerini tutdu və Azərbaycan Qurtuluş savaşına başlayaraq öz tarixi torpaqlarını işğalçılardan azad etdi, tarixi ədaləti bərpa etdi, işğalçıları bizim torpaqlardan qovdu və öz ərazi bütövlüyünü, torpaq bütövlüyünü bərpa etdi” Vətən müharibəsi başlamazdan əvvəl erməni təxribatlarının və təcavüzünün qarşısının alınması istiqamətində Azərbaycan dövləti mühüm hazırlıq işləri gördü. Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi “Dondurulmuş münaqişə vəziyyətində olsa da, müharibə şəraitindəki ölkədə həyatın bütün halları üçün döyüş əməliyyatlarının aparılması planı, təbii ki, çoxdan işlənib hazırlanırdı. Əlbəttə, yeni reallıqlar, Azərbaycanın yeni imkanları o cümlədən texnoloji imkanları nəzərə almaqla bu plana vaxtaşırı dəyişiklik edilirdi və hər dəfə həmin dəyişikliklər mənim tərəfimdən təsdiq olunurdu” [1].

Düşmənin əlverişli mövqə tutmasına və yerləşdiyi ərazinin relyefinin ona böyük üstünlük verməsinə baxmayaraq Vətən müharibəsi dövründə onlar Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin qarşısında tab gətirə bilmədilər. Beləliklə, 10 min nəfərdən çox erməni əsgər və zabıt fərariyyət edərək döyüş meydanından qaçdı. Azərbaycan hərbiçiləri isə döyüşlərdə qəhrəmanlıq nümayiş etdirərək ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa etdilər. 30 il ərzində qurduğu istehkamları Azərbaycan hərbiçilərinin canı-qanı bahasına torpağımızın işğaldan azad olunması uğrunda döyüşlərdə şücaət göstərmələri, bu yolda şəhidlik zirvəsinə ucalmaları və qazi olmaları yenilməzlik, mətinlik, qəhrəmanlığın parlaq təzahürüdür [2].

Vətən müharibəsi ermənilərin iç üzünü dünyaya bir daha göstərdi. Belə ki, döyüş meydanında məğlub olarkən düşmən yenə də insanlığa sığmayan ən çirkin əməllərə əl atdı. Qadağan olunmuş silahlardan və ballistik raketlərdən istifadə edərək ölkəmizin şəhər və kəndlərinə atəş

açmağa başlandı. Lakin onların bu cür mənfur hərəkətlərinin qarşısı İlham Əliyevin göstərişi ilə Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri tərəfindən qətiyyətlə alındı.

Vətən müharibəsi dövründə dünya birliyi Azərbaycanın öz suverenliyini qorumağı bacaran qüdrətli dövlət olduğunu bir daha gördü. Hər kəsə aydın oldu ki, Vətən müharibəsindəki şanlı qələbə Prezident İlham Əliyevin uzaqgörən siyasətinin, güclü lider kimi beynəlxalq aləmdə yüksək nüfuzunun və xalq-dövlət-ordu birliyinin uğurlu nəticəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Zəfərə aparan yol // https://azertag.az/xeber/Zefere_aparan_yol-1923424
2. Qarabağ dastanı Otuz ilin həsrəti – 44 günün zəfəri, Bakı, Təhsil, 2021, s.218-220

İmanova Samirə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İLHAM ƏLİYEV – BÖYÜK QƏLƏBƏYƏ APARAN LİDER

Açar sözlər: *müharibə, qələbə, ərazi bütövlüyü*

Ermənistanla Azərbaycan arasındakı münaqişə Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik və sabitlik üçün əsas təhdid təşkil edirdi. Bu münaqişə əhalinin bir yerdən başqa yerə köçməsinə, humanitar böhrana səbəb olmuşdur.

BMT TŞ-nin 1993-cü ildə münaqişə ilə bağlı qəbul etdiyi bütün işğalçı qüvvələrin Azərbaycan ərazilərindən dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən dörd qətnaməyə (822, 853, 874 və 884) baxmayaraq, Ermənistan işğalını davam etdirdi və bununla da beynəlxalq hüququn əsas prinsipini pozdu. Ermənistan ordusu 27 sentyabr 2020-ci ildə Azərbaycana qarşı genişmiqyaslı hərbi təxribatlar törətdi [2]. Həmin gün Azərbaycan ordusu mülki əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün genişmiqyaslı hərbi əks-hücuma keçdi. Azərbaycan 44 gün ərzində torpaqlarını azad etdi.

Azərbaycana müxtəlif güc mərkəzlərindən göstərilən təzyiqlərə baxmayaraq, ölkə rəhbərliyi böyük qətiyyət, cəsarət və siyasi iradə nümayiş etdirdi və ərazi bütövlüyümüzün bərpası kimi əsas vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəldi. Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin böyük təşkilatçılıq qabiliyyəti, strateji düşüncə tərz, dünya liderləri arasında xüsusi mövqe qazanmasına səbəb olmuş yüksək intellekti, Vətənimizə böyük uğurlar qazandıran dövlətçilik və idarəçilik məharəti bu Qələbənin əldə olunmasında mühüm rol oynadı. Dövlət başçısı Vətən müharibəsinin davam etdiyi 44 gün ərzində 30-dan çox xarici kütləvi-informasiya vasitəsi nümayəndələrinin suallarını cavablandırmış, hətta bəzilərinin təxribat xarakterli suallarını özünəməxsus məharətlə onların özünə qarşı yönəltmişdi. Bu müsahibələr yalnız həmin ölkələrin deyil, bütün dünyanın diqqətini məhz dövlətimizin başçısının verdiyi məntiqli, mətanətli cavabları ilə özünə cəlb etmişdi.

Prezident İlham Əliyev Qarabağ münaqişəsi kimi çox çətin problemi həll edərək Ermənistanı, ümumdünya erməni diasporunu, erməni kilsəsini və onların havadarlarını diz üstə çökdürərək reallığı qəbul etməyə sövq etdi. 300 ilə yaxın idi ki, böyük qələbəyə ehtiyacı olan və on illər idi ki, ermənilərin hər dəfə müxtəlif azğınlıqları ilə qarşılaşan xalqımız və dövlətimiz nəhayət ki, qələbəyə imza ataraq tarixi ədaləti bərpa etməyə müvəffəq oldu [1].

44 günlük müharibədən sonrakı yeni iqtisadi vəziyyət mövcud regional əməkdaşlıq problemlərinin bir çoxunu həll etmək üçün imkanlar yaratdı. Münaqişə bitdikdən və Azərbaycan ərazi

bütövlüyünü bərpa etdikdən sonra yeni geosiyasi və geoiqtisadi vəziyyət Cənubi Qafqazda mövcud olan bütün iqtisadi maneələrin aradan qaldırılması və tam regional integrasiya üçün imkanlar yaratdı. Üçtərəfli Bəyanatda nəzərdə tutulduğu kimi, artıq bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa ediləcək. İqtisadi baxımdan bəyanatın ən vacib elementi Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın əsas ərazisi arasında Zəngəzur dəhlizi ilə nəqliyyat əlaqələrinin bərpasıdır, çünki bu dəhliz əhəmiyyətli nəqliyyat imkanları vəd edir. Naxçıvanla Azərbaycanın əsas hissəsi arasında birbaşa əlaqənin bərpası həm Naxçıvan, həm də Azərbaycanın iqtisadi inkişaf üçün yeni imkanlar yaradaraq səyahət müddətini və nəqliyyat xərclərini azaldacaq. Yeni Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə Türkiyə Gürcüstan və İran ərazilərindən keçmədən Azərbaycana birbaşa çıxış əldə edə biləcək. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında yeni dəhlizdən keçməklə bərpa ediləcək yeni quru yolunu Gürcüstan ərazisindən keçən Bakı – Tbilisi – Qars dəmir yolu ilə müqayisə etsək, yeni yol təxminən 340 km qısa olacaq [3].

44 günlük müharibə Cənubi Qafqazın geosiyasətində ciddi dəyişikliyə səbəb oldu, ənənəvi güc balansını dəyişdi və regional sülh və təhlükəsizlik üçün yeni imkanlar və çağırışlar yaratdı.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanın diplomatik uğurları: İkinci Qarabağ müharibəsində tarixi Qələbəsini şərtləndirən mühüm amillər // https://azertag.az/xeber/Azərbaycanın_diplomatik_ugurlari_Ikinci_Qarabag_muharibesinde_tarixi_Qelebesini_sertlendiren_muhum_amiller-1966110
2. İlham Əliyev xalqa müraciət edib // <https://president.az/az/articles/view/44435>
3. 10 noyabr bəyanatı: İrəvanın kapitulyasiyası, Bakının əlinin güclənməsi, üçlük formatında maraqlar - TƏHLİL // <https://oxu.az/politics/545069>

Kazımbəyli İbrahim
Azərbaycan Dillər Universiteti

İKİNCİ QARABAĞ SAVAŞINDA DÖVLƏT, XALQ, ORDU BİRLİYİNİN FORMALAŞMASINDA İLHAM ƏLİYEV FAKTORU

Açar sözlər: *Qarabağ, dövlət, xalq, ordu, savaş*

XX yüzil tarixinə ən faciəli münaqişə kimi Qarabağ məsələsi də daxil olmuşdur. Ermənistan heç bir tarixi-elmi əsas olmadan Azərbaycanın əzəli torpaqlarına açıq formada əsassız ərazi iddiaları irəli sürmüş və etnik təmizləmə təxribatları, terror hadisələri törətmişdir. XX yüzilliyin sonlarına doğru Mərkəzdə “siyasi mülayimləşmədən” istifadə edən ermənilər “qondarma Dağlıq Qarabağ” problemini gündəmə gətirdilər.

Ermənistanda hələ Sovetlər dönəmində fəaliyyət göstərən gizli təşkilatların xaricdə olan erməni terror qurumları ilə sıx əlaqələri mövcud idi. SSRİ-də siyasi dəyişikliklər baş verən zamanlarda, məsələn 1945, 1965 və 1977-ci illərdə ermənilər Moskvaya Dağlıq Qarabağı Sovet Ermənistanına birləşdirmək haqqında məktub və müraciətlər göndərirdilər. Mərkəzin fəaliyyət prinsipi, ermənilərin isə düşüncə tərzini açıq hiss olunurdu [1, s.25].

Azərbaycan SSRİ-nin keçmiş birinci katibi Heydər Əliyev ermənilərin həyata keçirməyə çalışdığı bütün planları poza biləcək yeganə siyasi qüvvə idi. Ona görə də görkəmli dövlət adamına qarşı ermənilərin təşəbbüsü, xüsusi canfəşanlılığı nəticəsində Mərkəzin ən yuxarı şəxsləri səviyəsində iyrənc bir kampaniya başlandı. 1987-ci ilin yayında H.Əliyev güya səhhəti ilə əlaqədar işdən kənarlaşdırıldı. Elə həmin ilin oktyabrında onu siyasi bürodan da çıxardılar. Bundan sonra

bu iyrənc toplumun və Mərkəzin Azərbaycana qarşı məkirli planlarını həyata keçirilməsi üçün yol açılmış oldu.

Ermənilərin xalqımıza qarşı düşmənçilik siyasəti 200 ildən artıq bir zaman ərzində Çar Rusiyasının öz strateji məqsədləri üçün tarixi Azərbaycan torpaqlarına erməniləri köçürməsindən sonra başlandı.

Rusiyada baş verən inqilablardan yaratdığı şəraitdən sui-istifadə edən erməni qəsbkarları 1905-1907-ci və 1918-ci illərdə yüz minlərlə soydaşımızı vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. Bəhs olunan dövrlərdə İrəvanda, Dərələyəzdə, Zəngəzurda, Göyçədə, Tiflisdə, Naxçıvanda, Bakıda, Gəncədə, Şamaxıda, Qubada, Qarabağda, Lənkəranda, Göyçayda və s. yerlərdə on minlərlə dinc azərbaycanlı əhali soyqırırma məruz qalmış, yaşadıkları yerlərdən qovulmuş, onlara işgəncələr verilmiş, günlərlə yaşayış məntəqələri dağıdılmışdır.

Sovetlər dönməndə azərbaycanlılar öz tarixi-etnik ərazilərindən (150 mindən artıq) deportasiya olunaraq Azərbaycanın Kür-Araz ovalığına heç bir şəraiti olmayan yerlərə yerləşdirilmişlər. 1988-ci ildə daha 250 min azərbaycanlı öz doğma yurdlarından qovulmuşdur.

Azərbaycan yenidən öz müstəqilliyini bərpa etmişdi ki, öz havadarlarının dəstəyi ilə erməni vandalizmi yenidən baş qaldıraraq “Böyük Ermənistan” adlanan çürük, əfsanə ideyalarını ortalığa ataraq Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddialarına rəvac verdilər. Azərbaycanın o zamanki rəhbərliyinin xalqla birgə vətənin müdafiəsinə biganə yanaşması 20%-dək torpaqlarımızın işğalı ilə nəticələndi [2, s.13].

Görkəmli dövlət adamı Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışı yeni bir epoxanın başlanğıcı oldu. Çox şaxəli, düşünülmüş dövlət quruculuğu işləri dövlətin daxili və xarici vəziyyətinin nizamlanması istiqamətində konseptual əsaslara söykənən strategiya müəyyənləşdi. Dövlətin sosial-iqtisadi vəziyyətinin qısa müddətdə sürətli inkişafı ordu quruculuğunun formalaşmasına gətirib çıxardı. Beynəlxalq iqtisadi layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi atəşkəsin əldə olunması çox vacib bir faktor idi.

Uzun müddət dünya birliyi Ermənistanın beynəlxalq hüquq normalarına əməl etməməsinə göz yumurdu. Keçən 30 ilə yaxın bir dövr ərzində, xüsusi ilə son 17 ildə müzəffər Ali Baş Komandan ölkə Prezidenti İlham Əliyev dövlətin iqtisadi gücünü, beynəlxalq nüfuzunu, dövlət-xalq birliyini elə bir möhkəm milli təməl üzərində formalaşdırma bildi ki, bunu yalnız yüksək intellekt, yorulmaz fəaliyyətə sahib olan şəxs edə bilərdi. Dövlət başçısı bütün beynəlxalq səviyyəli görüşlərdə, daxili auditoriya üçün inamlı və inadlı mübarizəni Azərbaycanın haqq işinin sonadək davam edəcəyi mesajını verirdi. Azərbaycan heç vaxt öz tarixi-etnik torpaqlarının işğalı ilə barışmayacaq, hətta zaman-zaman itirilmiş bütün ərazilərinin qaytarılmasına nail olacağını söyləyirdi. Biz artıq bunların bir qisminə nail olduq. Sözsüz ki, işğal və zorakılıq, ikili standartlar, ATƏT Minsk qrupunun yarıtmaz fəaliyyəti, ermənilərin diqtə hərəkəti daimi ola bilməzdi.

Azərbaycan ordusu 2016-cı ilin Aprel döyüşlərində, 2018-ci ilin Naxçıvanda Günnüt əməliyyatında və 2020-ci ilin Tovuz hadisələrində “ermənilərin yenilməz ordusuna” layiqli cavab vermişdi. Təəssüf ki, ermənilər bu ciddi hərbi mesajlardan nəticə çıxara bilmədilər. 2020-ci ilin sentyabrın 27-də ermənilər bütün cəbhə boyu ölkəmizə qarşı müharibəyə başladı. Ermənistan ordusu Azərbaycan silahlı qüvvələrinin qarşısında cəmi 44 gün davam gətirə bildi. Rəşadətli ordumuz qısa vaxt ərzində düşməni darmadağın etdi. Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strategiya, milli həmrəyliyimiz, düşünülmüş hərbi taktika və ordumuzun gücü düşməni kapitulyasiya aktına imza atmağa məcbur etdi.

Qarabağ Vətən müharibəsi nəticəsində Ermənistanın işğalçılıq siyasətinə son qoyuldu, ərazi bütövlüyümüz təmin olundu. Bu haqq savaşı dünya hərbi tarixinə analoqu olmayan bir savaş kimi daxil olacaq. Cəsur, qəhrəman oğullarımızın misilsiz şücaəti, rəşadəti hesabına, şəhidlərimizin qanı-canı bahasına gerçəkləşdi. Bütün dünya Azərbaycanın haqlı savaşının və qələbəsinin şahidi

oldu. Cənab Prezidentin özünün də dediyi kimi bütün təhdidlərə, hədələrə baxmayaraq, Ali Baş Komandan başda olmaqla Azərbaycanın öz haqq savaşında zəfər çaldı.

Ədəbiyyat:

1. Tomas de Vaal “Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaş yollarında (Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War)”. İlay MMC, 2008, 344 səh.
2. Səmyuel A.Uimz “Ermənistan – terrorçu "xristian" ölkənin gizlinləri”. Təkrar nəşr – Bakı Mütərcim, 2015, 388 səh.

Osmanlı Anar
Azərbaycan Dillər Universiteti

İLHAM ƏLİYEVİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN YERİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, beynəlxalq münasibətlər, dialoq*

Azərbaycanda daxili siyasətin tərkib hissəsi olan multikultural yanaşma, dövlətin xarici siyasəti ilə də əlaqəli şəkildə inkişaf edir. Ölkə daxilində multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunmasına şərait yaratdığına görə, digər bütün ölkələrlə multikultural əlaqələrin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Cənab Prezident İlham Əliyevin multikulturalizm siyasəti eyni zamanda ölkənin xarici siyasətində də özünü büruzə verir. Belə ki, 2008-ci ildə başlanılan “Bakı prosesi” – müxtəlif mədəniyyətlər arasında dialoqun inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan təşəbbüs bunun bariz nümunəsidir. Azərbaycan multikulturalizminin beynəlxalq münasibətlər sistemində təzahürü olan bu təşəbbüs sayəsində sivilizasiyalararası dialoqun inkişaf etdirilməsinə xidmət edən bir sıra beynəlxalq tədbirlər Azərbaycanda keçirilmişdir. Qeyd edə bilərik ki, 2018-ci ildə dövlət səviyyəsində “Bakı prosesi”nin on illiyi qeyd olunmuşdur. Məhz sivilizasiyalararası dialoq, multikulturalizmə aid məsələlər “Bakı prosesi” nə daxildir.

Digər tərəfdən ölkəmiz dünyada davamlı olaraq mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun təşviq olunmasına həsr olunmuş bir çox beynəlxalq forumlara, konfranslara ev sahibliyi edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizm siyasətinin müasir dövrdə cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsində funksional rolunu müxtəlif beynəlxalq müstəvilərdə qeyd edir və onun təbliği, təşviqi istiqamətində çox böyük işlər həyata keçirir. Avropada multikulturalizmə münasibətdə artan inamsızlığa təəssüf hissi ilə yanaşan ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyev deyir: “...bəzi bəyanatlar bizi məyus edir ki, multikulturalizm iflasa uğradı, multikulturalizmin gələcəyi yoxdur. Bu, çox təhlükəli bəyanatlardır. Qeyd etməliyəm ki, multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur. Çünki dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir. Əgər multikulturalizm iflasa uğrayıbsa, onda bunun alternativini nə ola bilər? Bu da çox aydındır. Bu, ayrı-seçkilikdir, irqçilikdir, ksenofobiya, islamofobiya, antisemitizmdir” [1].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi, ali məktəblər üçün dərslik, elmi redaktor. Kamal Abdulla, s. 54-55. Mütərcim nəşriyyatı, 2017.

Yadigarova Aytən
Azərbaycan Dillər Universiteti

ZƏFƏRƏ APARAN YOLDA PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN XARİCİ MƏTBUAT ORQANLARINA VERDİYİ MÜSAHİBƏLƏRİN XARİCİ SİYASƏTDƏ ROLU

Açar sözlər: Azərbaycan, dövlət başçısı, İlham Əliyev, zəfər yolu, xarici siyasət, qalibiyyət

Dövlət başçısı, Ali baş komandan İlham Əliyevin Prezident kimi fəaliyyət göstərməyə başladığı dövrdən etibarən bu günə qədər o, öz uzaqgörən və uğurlu xarici siyasəti ilə daima diqqət mərkəzində olmuşdur. Əhali və ərəzi baxımından Azərbaycan dünyanın böyük dövlətləri sırasına aid deyildir. Buna baxmayaraq, məhs dövlət başçımızın xidmətləri sayəsində ölkəmiz mürəkkəb geosiyasi şəraitdə müstəqil xarici siyasət həyata keçirir və nəhəng ölkələrin dövlət başçılarının böyük hörmət və rəğbətinə sahib olmağı bacırır.

Azərbaycan Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında strateji və müstəqil, habelə mükəmməl diplomatik bacarıqla dövlət idarəçiliyində uğurlu xarici siyasət apara bilmək bacarığını 2020-ci ilin sentyabrın 27-dən başlayan 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə açıq aşkar bütün dünyaya bəyan etdi.

Vətənimizin 44 günlük Zəfər tarixi haqqında çox danışmaq olar, lakin mən burada əsasən öz mövzum ətrafında məruzə etmək istərdim.

Vətən müharibəsindən əvvəlki dövrə nəzər salsaq müşahidə etmiş olarıq ki, həmin dövrdə beynəlxalq ictimaiyyət və media sahəsində Azərbaycan haqqında kifayət qədər neqativ dezinformasiya faktları mövcud idi. Təəssüflər olsun ki, erməni birliyi və onun himayədarları Dağlıq Qarabağ probleminə Ermənistanın “haqqlı mövqeyini” sübut etdirə bilmək üçün 30 ilə yaxın bir müddət ərzində kifayət qədər yalnız fikirlər yarada bilmişdilər. Lakin, II Qarabağ müharibəsi dövründə biz müstəqil dövlət olaraq Ali Baş Komandan İlham Əliyevin əzmkar və müdrik siyasəti, habelə müzəffər ordumuzun canı, qanı və sağlamlığı hesabına ərəzi bütövlüyümüzü bərpa etdik. Həmçinin, beynəlxalq siyasi arenada Azərbaycan əleyhinə aparılan media savaşında da qalib gəldik. Heç təsadüfi deyildir ki, xarici ölkə rəhbərlərinin böyük rəğbət, inam və etibarını qazanan dövlət başçımızın yürütdüyü uzaqgörən strateji diplomatiyanın nəticəsində Azərbaycan 2019-cu ildən dünyanın 120 ölkəsinin təmsil olunduğu Qoşulmama Hərəkətinə sədrlik edir.

2020-ci ilin sentyabrın 27-dən başlayan 44 günlük Zəfər yolunda dövlət başçımız həm hərbi sahədə, həm də beynəlxalq media-informasiya savaşında mükəmməl strateji və diplomatik qərarları ilə Qalib Sərkərdə titulu qazandı. Çətin müharibə dövründə Prezident yorulmadan, əzmkarlıqla çalışdı. O, nəinki mütəmadi olaraq xalqla ünsiyyətdə oldu, həm də dünyanın ən böyük media agentliklərinin nümayəndələri ilə şəxsən görüşərək Azərbaycanın haqq səsinə onlar vasitəsilə bütün dünyaya çatdırıb dövlətimizin regionda və bütün dünyada böyük nüfuz sahib olduğunu sübut etdi. Ali Baş Komandan İlham Əliyev onlarla media agentliyinə müsahibə vermişdir. Onların sırasındakı 2020-ci ilin 6 noyabrında “BBC News” agentliyinin jurnalistinə verdiyi müsahibə bütün dünyanın diqqəti özünə çəkmişdir. Jurnalistin qərəzli suallarını sərrast, tarixi faktlar və konkret rəqəmlər əsasında cavablandıraraq Prezident İlham Əliyev nə qədər səbrli və mükəmməl biliyə malik siyasətçi və diplomat olduğunu nümayiş etdirdi. Ali Baş Komandan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı dövlətimizin siyasi mövqeyinə bir daha aydınlıq gətirərək bildirmişdir ki: “Azərbaycan bütün dövrlərdə ərəzi bütövlüyünün sülh yolu ilə bərqərar olmasının tərəfindədir” (Prezident İlham Əliyevin BBC News Xəbər Agentliyinə verdiyi müsahibə, 6 noyabr 2020-ci il).

Dövlət başçısı İlham Əliyevin bu qəbildən olan müsahibələrinə qədərki dövrlərdə beynəlxalq auditoriya BBC News jurnalistinin qeyd etdiyinə əsaslanaraq Azərbaycanı Dağlıq Qarabağ üzərində nəzarəti güc yolu ilə bərpa etmək niyyətində olan dövlət kimi tanıyırdı. Lakin Prezident jurnalistin ittihamını əsassız adlandıraraq qeyd etmişdir ki: “Əgər Ermənistan bizim əsas prinsiplərlə razılaşmazsa biz hər bərpə yolu ilə torpaqlarımızı azad edəcəyik. Əsas prinsip isə Dağlıq Qarabağ ətrafı rayonların boşadılmasıdır” (Prezident İlham Əliyevin BBC News Xəbər Agentliyinə verdiyi müsahibə, 6 noyabr 2020-ci il). Prezident habelə, Azərbaycanın BMT-nin təhlükəsizlik şurasının 1993-cü ildə qəbul olunmuş qətnamələrinin icrasını tələb etdiyini vurğuladı. Ali Baş Komandan İlham Əliyev Azərbaycanın dövlətçilik siyasətində humanizmin böyük yer tutduğunu qeyd edərək bildirir ki: “Biz ermənilər deyilik. Onlar bizə qarşı etnik təmizləmə törədiblər. Lakin biz qisasımızı yalnız və yalnız döyüş meydanında alacağıq. Azərbaycanda minlərlə erməni hal-hazırda rahatlıqla yaşayır və heç kəs onlara qarşı etnik təmizləmə aparmır” (Prezident İlham Əliyevin BBC News Xəbər Agentliyinə verdiyi müsahibə, 6 noyabr 2020-ci il). Jurnalistin: “Azərbaycanda ermənilər qorxu içərisində yaşayır”, fikrinə Prezident aydınlıq gətirərək bu fikrin olduqca yalnış olduğunu qeyd etdi və bildirdi: “Ermənistanın sabiq müdafiə naziri Arutyanın bacısı hal-hazırda Azərbaycanda yaşayır. İstəsəniz onunla görüş təşkil edə bilərik. Bu əslində qorxu yox, erməni təbliğatıdır” (Prezident İlham Əliyevin BBC News Xəbər Agentliyinə verdiyi müsahibə, 6 noyabr 2020-ci il).

Prezident İlham Əliyev bütün müsahibələrində tarixi faktlarla Qarabağın Azərbaycanın əzəli torpaqları olduğuna diqqəti cəkirdi. Jurnalistlərin bütün suallarını şəxsən, səmimi və diplomatik, konkret faktlar əsasında cavablandıraraq Prezident dəfələrlə qeyd edirdi ki: “Bizim ölkəmizin gələcəyi çox parlaq olacaq. Biz azad olunmuş əraziləri bərpa edəcəyik. Azərbaycan beynəlxalq arenada öz siyasi nüfuzunu daha da artıracaq” (Prezident İlham Əliyevin BBC News Xəbər Agentliyinə verdiyi müsahibə, 6 noyabr 2020-ci il).

Xarici media nümayəndələrinə mütəmadi olaraq istər canlı, istərsə də online formatda müsahibə verən Prezident İlham Əliyevin başlıca məqsədi Azərbaycanın haqlı mövqeyini bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq idi. II Qarabağ müharibəsi dövründə yüzlərlə jurnalist Azərbaycana gələrək Gəncə və Bərdə şəhərlərində törədilən terror aktlarının qalıqlarını foto və video lentə alıb, zərərçəkmiş ailələrlə görüşərək baş vermiş hadisənin canlı şahidlərinin fikirlərini bütün dünyaya bəyan etmişlər. Beləliklə, hər kəs erməni vandallığının bir daha şahidi olmuşdur. Ali Baş Komandan İlham Əliyev isə öz növbəsində onların bu günə qədər bildiyi və doğru olaraq qəbul etdikləri dezinformasiya xarakterli məlumatlara aydınlıq gətirmiş, onun bütün bu məsələləri dörd dildə sərrast bir şəkildə ifadə edə bilmə bacarığı hər kəsin diqqət mərkəzində olmuşdur. Prezident İlham Əliyev öz çıxışlarında beynəlxalq media birliklərini Azərbaycanın dövlətçilik siyasətinin prioritet məsələləri ilə tanış etmişdir. Dövlətimizin apardığı siyasət haqqında birbaşa Prezidentin açıqlamalarından məlumatlandırılan xarici medianın Azərbaycan haqqında həqiqətləri bütün dünyaya xalqlarına çatdırmaq Ali Baş Komandanın uğurlu xarici siyasətinin ayrılmaz bir hissəsi hesab edilir. Əminəm ki, gələcəkdə Prezidentin dövlətin istər xarici, istərsə də daxili idarəçilik yolu tədqiq və tədris olunaraq, gələcək nəslin diplomatik biliklərinin inkişafına çox böyük tövhə vermiş olacaqdır. Zənnimcə, Prezident İlham Əliyevin dövlətçilik siyasəti ən nüfuzlu diplomatiya akademiklərində tədris olunarsa, olduqca müsbət nəticə alınmış olar.

II. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN PEDAQOJİ ASPEKTLƏRİ

Abbasov Oqtay
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNDƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBIYƏSİ

Açar sözlər: *xarici dil, dərs, vətənpərvərlik, tərbiyə*

44 günlük müharibə müxtəlif istiqamətlərdə araşdırılacaq. Hələlik araşdırmalar daha çox hərbi müstəvidədir. Çox keçməyəcək ki, başqa amillər də öyrəniləcək. Bu amillər içərisində vətənpərvərlik tərbiyəsi xüsusi yer tutur. 44 günlük müharibədə qəhrəman əsgər və zabitlərimizin mənəvi ruhu, Ali Baş Komandan, ordu və xalq üçlüyünün vəhdəti, onların Vətən sevgisi və bunu tam edən dəyərlər ətrafında birləşməsindən yaranan güc Zəfər Gününə aparan ana xətt oldu. İndi, müharibə bitəndən sonra bu həqiqəti dost da, düşmən də etiraf edir. Həmin güc tək-cə müharibə günlərində deyil, bütün dövrlərdə cəmiyyətin inkişafını təmin edə biləcək başlıca qüvvə olaraq qalacaq. Müharibədən sonrakı dövrdə Azərbaycan vətəndaşlarını birləşdirən Vətən sevgisi bütün sahələrdə qələbə ilə nəticələnməyə kömək edəcək qüvvə olacaq.

Deməli, vətənpərvərlik tərbiyəsi üzrə iş sonsuza qədər aparılması zəruri olan vəzifədir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi imkanları, formaları, metodları zəngindir. Vətənpərvərlik tərbiyəsi üzrə aparılan işlərin məkanı da fərqlidir. Amma qətiyyətlə demək olar ki, ümumtəhsil məktəbləri sistemin, peşəkar müəllim-tərbiyəçilərin, düşünülmüş imkanların olması baxımından əvəzəlməz məkandır.

Ümumtəhsil məktəblərində zəruri olan keyfiyyətlərin formalaşdırılmasının əsas vasitələrindən biri təlimin təşkili forması olan dərstdir. Konkret təlimin məzmunu dərsləklərdə öz əksini tapdığından həmin məzmun üzrə iş şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsini səmərəli qurmağa şərait yaradır. Fənlərin didaktik məqsədindən asılı olaraq təlim prosesində vətənpərvərlik tərbiyəsi üzrə iş aparmaq imkanları fərqlidir. Amma hər halda, imkan var. Xarici dil dərsləri də istisna deyil. Qeyd edək ki, dərslərin tərbiyəvi imkanları daha çox dərsləklərdə əksini tapır. Lakin bu imkanların hamısı tək-cə bir dəyərə aid olmur, o, müxtəlif dəyərləri ehtiva edir. Belə halda müəllimin köməyinə dərslərin digər tərbiyəvi imkanları gəlir. Onlar hansılardır?

Məzmundan sonra ilk yerlərdə qeyd olunan imkanın dərstdə yaranmış müxtəlif situasiyalarda olduğu göstərilir. Məsələn, tutaq ki, konkret bir dərstdə məzmun Vətənpərvərlik tərbiyəsi üzrə iş aparmağa imkan vermir. Amma müəllim konkret situasiyadan asılı olaraq çıxış edib, şagirdlərin diqqətini Vətənə məhəbbətin bu Vətən üçün görülən işlərlə bağlı olduğuna yönəldə bilər. Nümunə: Dərs yekunlaşmaq üzrədir. Müəllim şagirdlərin dərstdəki fəaliyyətinin nəticəsini qeyd edir, qiymətləri jurnala yazır. Təcrübəli müəllim situasiyadan məharətlə istifadə edərək deyir: Vətən sevgisinin təzahürü Vətən üçün görülən işlərlə dəyərləndirilir. Bu iş hərbiçinin sərhədlərimizi qorumasında, süfrələrimizi bəzəyən məhsulları yetişdirən kəndlinin əməyində, alimin yazdığı mötəbər əsərlərdə və nəhayət, hər bir şagirdin təhsilə münasibətində, aldığı qiymətlərdə əksini tapır.

bilər. – Müəllim sözünə davam edərək, bugünkü dərstdə əla qiymətlər almış şagirdlərin adlarını çəkir və qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda təhsilin başlıca məqsədinin ağıl iqtisadiyyatını qurmağı və inkişaf etdirməyi bacaran insanlar yetişdirmək olduğu göstərilir [1]. Belə keyfiyyətlər isə məktəbdə, dərslərdə formalaşdırılır. Sizin hər bir uğurunuz Vətən üçün daha layiqli insanlar olmaq istədiyinizə sübutdur. Buna görə sizə təşəkkür edirəm.

İkinci Qarabağ müharibəsinə aid yazılan əsərlər üzrə iş. Müharibədən çox keçməsə də başa bu mövzuda əsərlər yazılmaqdadır. Müəllim belə yazıların daha münasiblərindən biri haqda qısa xülasə, açar sözlər, tezislər yazmaq tapşırığı verməklə həm vətənpərvərlik tərbiyəsi, həm də dilin öyrənilməsi üzrə iş apara bilər. Məsələn: “Konsert” [2] hekayəsi ilə bağlı iş şagirdlərdə vətənpərvərlik hissələrini inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də bu qələbədə payı olan igid övladlarımıza qayğılı münasibətin vacib olduğunu öyrədir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası, “Azərbaycan müəllimi” qəz. 25 oktyabr 2013-cü il.
2. K.Abdulla, Konsert. “Ədəbiyyat qəzeti”, 13 noyabr 2021-ci il.

Abdullayeva Tamilla
Azərbaycan Dillər Universiteti

**TƏLƏBƏLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI EŞİDİB-ANLAMA
BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI ÜÇÜN
TƏLİM MATERİALLARININ SEÇİLMƏSİ**

Açar sözlər: *dinləmə materialları, təlim strategiyaları, resursların seçilməsi*

Tələbələr eşidib-anlamanı müəllimlərin təsəvvür etdiyindən çox çətin qavrayırlar. Eşidib-anlama bacarıqlarının səmərəli öyrədilməsi tələbələrin ingilis dilində öz fikrini ifadə etməsi, hədəf dil daşıyıcılarının radio və televiziya vasitəsilə məlumat ötürməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İngilis dili dərslərində eşidib-anlama materiallarının təqdim olunması zamanı tələbələrin dərslə marağını artırmaq və səmərəli öyrənmə mühiti qurmaq üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə olunur. Tələbələrə motivasiya edəcək strategiyaları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- materiallar təqdim olunmazdan əvvəl mövzu haqqında məlumat verilir və tələbələrin bu sahədə bilikləri yoxlanılır;
- mövzu ilə əlaqəli məsələlər təhlil edilir;
- dialoqların dinlənməsindən əvvəl insanların bu mövzu ətrafında dediyi fikirlər barədə müzakirə aparılır;
- onların eşitmək istədikləri lüğət müəyyənləşdirilir;
- yaddaşın inkişaf etdirilməsi üçün istifadə edilən eşidib-anlama materiallarını dinləyərkən qeydlər götürülür [1, s.336].

İngilis dilinin tədrisi zamanı eşidib-anlama materiallarının seçərkən tələbələrin ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək və onların maraqlarına uyğun mənbələrdən istifadə etmək məqsədəuyğun

hesab edilir. Tələbələrin potensial imkanlarını genişləndirmək üçün fərqli formalarda eşidib-anlama materialları təqdim edilə bilər. P.Ur eşidib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması üçün aşağıdakı fəaliyyətlərə diqqət edilməsini təklif edir:

- Sadəcə dinləmə materiallarından istifadə etməyin: video materiallar tələbələrin interaktivliyini təmin edə bilmir. Bunun üçün real hadisələri əks etdirən materiallar təqdim olunması məsləhətdir.
- Müəllimin nitqi: dilöyrədənlər dərslərin müəyyən mərhələsində tələbələrə müxtəlif hekayələr danışır, izahlar və təsviretmə fəaliyyətləri icra edir.
- İştirakçılar dəvət edin: imkan olduqca öz həmkarlarınızdan xahiş edərək onları auditoriyaya dəvət edin. Bu zaman tələbələr fərqli tələffüz eşidir və inkişaf edirlər.
- Yüksək oxu bacarıqlarını inkişaf etdirin: təhsilalanlara əvvəldən oxu mətni təqdim edilir və yüksək səsle oxuması üçün şərait yaradılır. Çətin və müşahidə edilməyən mətnlər təqdim olunarkən onların tərcüməsi verilir və yaxud bir hissəsi müəllim tərəfindən oxunur.
- Fərqli eşidib-anlama mətnlərindən istifadə edin: dilöyrənlərə fərqli məzmunə malik mətnlər təqdim edilir. Burada gündəlik danışiq dili, formal nitq nümunələri və s. xüsusiyyətləri əks etdirən mətnlər seçilir [2, s.106].

Tələbələrdə eşidib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması onların hədəf dil daşıyıcıları ilə sərbəst ünsiyyət qurmasına və real həyat hadisələrində fikirlərini müstəqil formada ifadə etməsinə kömək edir. İngilis dili dərslərinin effektivliyini artırmaq üçün gündəlik planlaşdırma zamanı resursları tələbələrin ehtiyaclarına uyğun müəyyənləşdirmək vacib hesab edilir. Təlim materiallarının seçimi zamanı daimi vərdiş olunan hadisələri deyil, autentik fəaliyyətə əsaslanan mənbələrin təqdim olunması ingilis dilinin səmərəli öyrənilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu baxımdan tələbələrin maraqlarına uyğun təlim resurslarından istifadə edilməsi onlarda eşidib-anlama vərdişlərinin inkişaf etdirilməsini təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. England: Pearson Education Limited, 2015, 446 p.
2. Ur P. A Course in English Language Teaching. Cambridge:Cambridge University Press, 2012, 325 p.

Abuzərli Sevda
Azərbaycan Dillər Universiteti

TƏLƏBƏLƏRİN KOMMUNİKASİYAYÖNÜMLÜ ŞİFAHİ NİTQ VƏRDIŞLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ AUTENTİK MATERIALLARIN VACİBLİYİ

Açar sözlər: *real kontekst, kommunikasiya, informasiya*

İngilis dilinin təlimində autentik materialların rolu, autentikliyin özünün nə olması ilə bağlı mübahisələr illər keçdikcə inkişaf etmiş və mürəkkəb hala gəlmişdir. Mətnin autentikliyi məsələsi diskurs və danışığın təhlili, praqmatika, mədəniyyətlərarası tədqiqatlar, o cümlədən sosiolinqvistika, etnologiya, ikinci dil mənimsəmə, idrak və sosial psixologiya, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT), motivasiya araşdırması və materialların inkişafı kimi müxtəlif sahələrin də tədqiqat dairəsinə daxil olmuşdur. Bəs autentiklik, autentik material nədir? İndiyə qədər dil təlimi metodikasına həsr olunmuş ədəbiyyatda autentik materiallara verilmiş vahid tərifə rast gəlmirik.

Autentiklik ilə əlaqəli fikirlərin fərqliliyini nəzərdən keçirərkən “autentik mətni dil daşıyıcısı (real) olan bir nətiq və ya yazıçı tərəfindən real (həqiqi) auditoriya üçün hazırlanan müəyyən bir real (həqiqi) mesajın ötürülməsi üçün hazırlanmış real dil parçası” kimi müəyyənləşdirməyi daha münasib variant hesab edirik [3, s. 13]. “Unutmayın ki, autentik materiallar qəzet və jurnallardan götürülmüş məqalələrlə məhdudlaşmır. Mahnılar, televiziya proqramları və filmləri, radio və podkastlar, vərəqələr, menyular - ingilis dilində yazılmış hər şey autentik materialdır” [4].

Kommunikativ dil təlimi real kontekst daxilində işlənən, cari dövr üçün işlək olan sözlərin öyrənilməsinə ön çəkdiyindən ingilis dilinin təlimi prosesində tələbələrə təqdim olunan materialların nə dərəcədə həqiqi-atentik olması problemi bu gün də aktual məsələdir. Hamımıza məlum olan bir məsələni yenidən qabardaraq demək istərdik ki, dərslər zamanı real kontekstdən kənar dil materiallarından istifadənin nəticəsində tələbələr öyrəndikləri dil materiallarını, qrammatik qayda-qanunları ünsiyyət prosesində səmərəli tətbiq edə bilmirlər. Tələbələr real ünsüyyət üçün hazırlanmış materiallarından dərslərdə autentik təlim materiallarından istifadə zəruri tələbdir. Tələbələr yalnız autentik təlim materialları ilə fəaliyyət göstərən, müxtəlif əməliyyatlar yerinə yetirən zaman onların ingilis dilində kommunikasiyayönümlü şifahi nitq vərdişlərini inkişaf etdirmək olar.

Digər müəlliflər isə iddia edirlər ki, autentik mətnlərin mədəni cəhətdən tələbələrin təcrübəsinə münasib olmalıdır. Bundan əlavə, autentik mətn tələbələrin kompetensiyalarını (bacarıqlarını) inkişaf etdirmə xüsusiyyəti və təlim məqsədilə istifadəsi onun öyrənməyə münasibliyinin göstəricisidir. Nəhayət, autentik mətnin dili, onun struktur və leksik çətinliyi onun oxunaqlığını şərtləndirir [1, s. 459-473].

S.A.Berardo isə autentik materiallar seçilərkən müəllimlərin iki vacib meyarı da nəzərə alınmalı olduğunu söyləyir: bunlar müxtəliflik və təqdimatdır. Fərqli mətnlərdən istifadə oxu tapşırıqlarının daha maraqlı olmasına kömək edir. Onun fikrincə, autentik materialların təqdim edilməsi, öyrənlərin diqqətini və marağını cəlb etmək üçün əsas elementdir [2, s.60-69].

Bütün yuxarıda deyilənləri yekunlaşdıraraq tələbələrə autentik materiallarla üz-üzə qoymağın, onların təlim-idrak fəaliyyətlərini həmin materiallar əsasında həyata keçirməyin iki əsas səbəbini göstərə bilərik: birincisi, qeyri-autentik, yəni uydurulmuş materiallar müəyyən mənada autentik materiallardan fərqli xüsusiyyətlərə malik olduğundan qeyri-autentik materiallar şifahi nitqə nisbətən yazılı nitqin linqvistik əlamətlərini özündə birləşdirdiyindən onlar tələbələrə istərsə də dərslərdən kənar kommunikasiya qurmaq, ünsiyyətə girmək üçün yetişdirmir, çünki real kommunikasiyanın üsulları qeyri-autentik mətnlərdə təzahür etmir.

Autentik materiallardan istifadənin ikinci üstünlüyü ondan ibarətdir ki, tələbələr öyrəndikləri qrammatik və leksik elementlərdən həm dərslərdə, həm də dərslərdən kənar mühitdə də istifadə edə bilirlər. Nəzərə alsaq ki, tələbələr ingilis dilindən real şifahi nitqin təbii olaraq baş verdiyi kontekstlərdən yazılı nitqin baş verdiyi kontekstlərə nisbətən daha çox istifadə edirlər, deməli ingilis dilinin təlimi prosesində autentik materiallardan istifadə edilməsi dərslərin vacib elementinə çevrilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Bacon, S., & Finneman, M. A Study of Attitudes, Motives, and Strategies of University Foreign Language Students and their Disposition to Authentic Oral and Written Input. *Modern Language Journal*, 1990, Vol.74, Num. 4, p.459-473.
2. Berardo S. The Use of Authentic Materials in the Teaching of Reading. *The Reading Matrix*. September, 2006, Volume 6. Number 2, p. 60-69.
3. Morrow K. Authentic Texts and ESP. In S. Holden. (Ed.), *English for Specific Purposes*. London: Modern English Publications, 1977, p. 13-16.
4. www.english.com/blog/authentic-material/.

Allahverdiyev Ramin
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNİN MÖVCUD ÇATIŞMAZLIQLARI VƏ PROBLEMDƏN ÇIXIŞ YOLLARI

Açar sözlər: *xarici dilin tədrisi, repititorluq, kurs, IELTS, TOEFL*

Hazırkı təhsil sistemimizdə xarici dilin tədrisi ilə bağlı ciddi çatışmazlıqlar o qədər qabarıq formadadır ki, bunu görməmək mümkün deyil. Faktiki olaraq, istər orta məktəblər, istərsə də ali təhsil ocaqları bu istiqamətdə üzərlərinə düşən funksional öhdəlikləri yerinə yetirə bilmir və bu səbəbdən də həmin vəzifə funksiyalarını tələbdən ortalığa çıxmış digər alternativ institutlar (repititorluq, kurslar) sahiblənməmiş olurlar. Getdikçə sistemə xarakter daşıyan bu institutlar iki şəkildə özünü göstərir:

1. Repititorluq – müəllimin təkbaşına həyata keçirdiyi müstəqil tədris fəaliyyəti;
2. Kurslar – yaranmış vəziyyətdən, boşluqdan istifadə edərək pul qazanmaq niyyəti ilə qurulmuş biznes fəaliyyəti.

Danılmaz həqiqətdir ki, əgər cəmiyyətdə nəyə tələbat varsa, o tələbatı qarşılıyacaq fəaliyyətlərin meydana gəlməsi labüddür. Buna görə də təhsil sistemimizdə cılıpacaq şəkildə özünü göstərən bu hazırkı boşluğun aradan qaldırılması üçün mövcud yarıtılmaz vəziyyətə düşmüş institutların (orta və ali məktəblərin) fəaliyyəti yenidən müasir dünyaya inteqrasiya edəcək bir formatda təcili olaraq təşkil edilməlidir.

Diqqət yetirsək ki, xarici dil (məs., ingilis dili) fənni orta məktəblərdə illərlə keçirilməsinə, ali məktəblərin bakalavr, magistratura, hətta doktorantura mərhələlərində də tədris edilməsinə baxmayaraq, yenə də təhsilənlərimiz lazımi səviyyədə xarici dili mənimsəyib, beynəlxalq arenaya çıxıb bilmirlər. Bu, mövcud çürük təhsil sisteminin kökündən dəyişdirilməsinin vaxtının lap çoxdan çatdığını bizlərə anladır, diqqətə edir. Fəciədir ki, təhsilənlər beynəlxalq meydanlara çıxmaq üçün hökmən ya repititor yanına üz tutur, ya da hansısa kursa getməyə məcbur olurlar. Belə olan halda, istər orta, istərsə də ali məktəblərdə keçirilən proqramlar bizim nəyimizə gərəkdir?

Bəs mövcud problemdən çıxış yolu nədədir?! Bu yazıda nümunə olaraq ingilis dilinin tədrisini götürək. Hazırda ingilis dili üzrə dünyada qəbul edilən, təhsilənlərə özünü beynəlxalq aləmə təqdim etməyə imkan verən, dünyəvi tədris modeli kimi (IELTS və TOEFL hazırlığı üçün) müxtəlif keyfiyyətli tədris proqramları (“English file”, “New English file” və s.) mövcuddur. Bu proqramlar müxtəlif nüfuzlu universitetlərin (Kambridj, Oksford və s.) hazırladığı modeldir ki, beynəlxalq səviyyədə qəbul edilir. Hesab edirik ki, bu istiqamətdəki beynəlxalq təcrübələr öyrənilməli və nəzərə alınmaqla, universitetlərdə (həm də elə orta məktəblərdə) xarici dillərin tədrisini nəzərdə tutan elə proqramlar hazırlanıb tətbiq edilməlidir ki, təhsilənlər beynəlxalq arenaya çıxıb biləcəkləri səviyyədə xarici dili mənimsəmiş olsunlar (məs., ingilis dili üzrə IELTS və TOEFL səviyyəsində öyrədilməlidir və s.).

Qeyd edək ki, hazırda əcnəbi universitetlərin təqdim etdiyi belə proqramlar üzrə repititorlar, kurslar xarici dilin tədrisi zamanı geniş şəkildə istifadə edirlər. Məhz bunun nəticəsidir ki, ölkədəki orta və ali məktəblərin edib bilmədiyini həmin proqramları tətbiq etməklə sözügedən institutlar (repititorluq, kurs) 6, yaxud 9 ay, maksimum 1 il müddətinə uğurla yerinə yetirmiş olurlar.

Beləliklə, yubanmadan xarici dillərin tədrisində bu cür effektiv üsul və vasitələr hərtərəfli öyrənilməli, müvafiq nəticəyönümlü proqramlar hazırlanılmaqla xarici dil fənlərinin tədrisi orta, o cümlədən ali təhsil ocaqlarında həyata keçirilməlidir.

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ MƏDƏNİYYƏTİN ROLU

Açar sözlər: *dil, mədəniyyət, xarici dil, təhsil, hədəf*

Dil və mədəniyyət arasındakı əlaqə konsepti xarici dil tədrisində müasir paradıq kimi nəzərdə tutulur. Təhsil sisteminin humanistləşdirilməsi prosesi xarici dilin öyrədilməsinə yeni yanaşmada özünü büruzə verir.

Xarici dili öyrənənlər üçün əsas məqsədlərdən biri hədəf dildə danışıqlarla ünsiyyət qurmaqdır. Həm yazılı, həm də şifahi diskursda aparılan müşahidələr onu göstərir ki, bu zaman cəmiyyət və mədəniyyət arasında olan əlaqə özündə ünsiyyət qurmaq bacarıqlarını ehtiva edir [1, s.96]. Xarici mədəniyyət dil öyrənmənin uğurlu alınmasında töhfə hesab edilməlidir [3, s.145]. Y.Tseng yazır ki, xarici dil öyrənilməsindəki müvəffəqiyyət mədəni biliklərin əldə olunmasını şərtləndirir [2, s.11]. Yəni dil öyrənənlər ünsiyyət qurmaq üçün mədəni biliklərə yiyələnirlər və bu yolla da hədəf dildə dərkətməni inkişaf etdirməyə nail olurlar. Bundan əlavə, Y.Tseng yazır ki, xarici dildə şifahi ünsiyyət zamanı qrammatik qaydaların standartlarından bir qədər kənarlaşmaq lazımdır [2, s.12]. Onun iddiasına əsasən, xarici dil öyrənmədə əsas məsələ düzgün qrammatik qaydaları yerində işlətmək deyil, əsas diqqət situasional kontekstdə hədəf dili işlədə bilmək bacarığıdır.

Öyrənilən xarici dilin mədəniyyəti ilə tanış olmadan həmin dilə yiyələnmək çətindir. Bu iddianı C.Uilyəms irəli sürür. O yazır ki, dilin istifadəsi üçün mədəniyyət zəruri (vacib) kontekstdir [4, s.36]. Bununla bağlı olaraq, düşünürük ki, bəzi danışıq situasiyalarında qrammatik formaların yanlış işlədilməsinə göz yummaq olar. Məsələn, məlumdur ki, ölkəmizdə çox sayda beynəlxalq səviyyəli tədbirlər keçirilir və həmin tədbirlərdə xarici vətəndaşlar iştirak edir. Bununla bağlı olaraq, universitetimizdəki tələbələr könüllü olaraq həmin xarici vətəndaşlarla işləməyə cəlb olunurlar. Bu zaman tələbənin məqsədi xarici vətəndaşla ünsiyyət qurmaq və danışmaqdır. Təbii ki, tələbələrin çoxunun danışıqda qrammatik, leksik, fonetik səhvlərə rast gəlmək olar. Situasional kontekstə uyğun olaraq bu kimi yanlışlıqlarla qarşılaşmaq mümkündür. Lakin buna görə, onlar kompleks yaşamamalı və danışmağa davam etməlidirlər. Sadəcə olaraq, situasiyaya uyğun olaraq hədəf dildə ünsiyyət qurmaq lazımdır.

Xarici mədəniyyətin öyrənilməsi sosio-kultural kontekstlərdə xarici dil öyrənlərə kömək edir ki, xarici dildən istifadə edərək ünsiyyət qursunlar. Xarici dil öyrənmədə mədəniyyətin üstünlüyünü müşahidə edərək bu qənaətə gəlmək olar ki, yeni dilin mədəniyyətinin öyrənilməsi yeni dünyanın kəşf olunmasıdır.

Ədəbiyyat:

1. Ismailova D.A. Teaching English as a Foreign Language. Baku: Mutarjim, 2011.
2. Tseng Y.H. A Lesson in Culture. ELT 56, pp. 11-21, 2002.
3. Wierzbicka A. Different Cultures, Different Languages, Different Speech Act Journal of Pragmatics 9, pp. 145-178, 1985.
4. Willems G. M. Foreign Language Study for Intercultural Communication Multicultural Teaching 14.3, pp. 36-40, 1996.

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ YARADICI YAZININ TƏTBİQİ METODOLOGİYASI

Açar sözlər: *yaradıcı yazı, tədris, ingilis dili, tələbələr, bacarıqların təkmilləşdirilməsi*

Giriş

Bildiyimiz kimi, ali təhsildə tələbələrin ingilis dilində yazmaq qabiliyyəti o qədər də ürək-açan deyil. Bu vəziyyəti tələbələr aparılan sorğuda müxtəlif səbəblərlə izah edə bildilər. Tələbələrin sərbəst fikirlərini və düşüncə tərzinin formalaşmasında yaradıcı yazının təşkilinin böyük əhəmiyyəti vardır [1; 3]. Yaradıcı ən yüksək yazı bacarıqlarından biri olduğu üçün onun tətbiqi metodikası öyrənilməlidir. Yaradıcı yazının *izahedici, təsviri, inandırıcı və nağıl* kimi dörd əsas yazı növü vardır. Bu dörd yazı janrının hər birinin ayrı bir məqsədi var və onların hamısı müxtəlif yazı bacarıqları tələb edir. Yaradıcı yazı ingilis dilində peşəkar, publisistik, akademik və ya texniki formalarının hüdudlarından kənara çıxan hər hansı yazı növüdür, adətən bədii obrazın yaradılmasına, xarakter inkişafına və ədəbi ifadələrin istifadəsi və ya müxtəlif poeziya və poetik ənənələrə əsaslanan bir yazı nümunəsidir [2; 3].

1. Ali təhsildə yaradıcı yazının təşkili

Çox vaxt belə olur ki, yaradıcı yazmağı təkmilləşdirmək çoxlu məşq və təcrübə tələb edir. Bu onu göstərir ki, faktiki yazı yalnız yazmağa həsr olunmuş mühazirələrə diqqətli olmaq və ya qrammatika və ya lüğət üzərində işləmək deyil. Yaradıcı yazı bacarıqlarının təkmilləşdirilməsində uğur qazanmağa kömək edən həm də müvafiq mətnləri oxumaq, real həyat təcrübələrini əks etdirən maraqlı mövzular yazmaq, daxili mtəəssüratları kağızlar üzərində təsvir etməkdir. Yaradıcı yazı bir sıra janr və üslubları əhatə edən müxtəlif formalarda olur. Jurnal yazı, kiçik həcmli məktublar, gəzintilər, səfərlər haqqında qısa mətn, şəkillərin təsviri, video filmlərin qısa şərh və s. buraya daxildir [1; 2]. Tədqiqatçılar ingilis dilində tələbələrin yaradıcı yazıya cəlb edilməsinin pedaqoji-psixoloji xarakterini təsvir edərək qeyd edir ki, bu tip yazılar tələbələrdə həm əyləncə, həm də düşüncə təfəkkürünü formalaşdırır [5; 6]. Şübhəsiz ki, tələbələrin istənilən mövzunu yazmaq üçün müəllimlərdən dəstək almaları və təlimatlandırılmaları vacibdir. Yaradıcı yazı dərslərində tələbənin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, leksik bazaya malik olması, müxtəlif bədii yaradıcılığa meyilli olması ilə əlaqələndirilir. Bədii və qeyri-bədii kimi təsnif edilə bilən çoxlu müxtəlif yaradıcı yazı növləri var. Ən məşhur olanlardan bəziləri: Bioqrafiyalar, bədii ədəbiyyat nümunələri, romanlar, novellalar, hekayələr, şeir və dialoqlar, pyes yazısı, ssenari yazısı, şəxsi esselər və çıxışlar yaradıcı yazı nümunələrinə daxildir.

Yeni metodiki yanaşmada şeir, bədii ədəbiyyat, dram və yaradıcı qeyri-bədii ədəbiyyat daxil olmaqla dilin kontekstini yaradıcı istehsal və proses üzərində əks etdirmə yolu ilə öyrədilir. Yaradıcı yazıda nümunəvi tədqiqat mövzusu kimi istənilən yazı formasından və ya janrından istifadə etmək olar, lakin bu informasiya xarakterli deyil, oxucunun hərtərəfli iştirakını təmin edən dünyanın yaradıcı təfsirinə meyilli olmalıdır [4; 6].

1.2. Yaradıcı yazının təlimdən kənar təkmilləşməsi yolları

Müəllimlər tələbələrin yazı vərdişlərinin və üstünlüklərinin inkişafını universitetdən kənar da dəstəkləməlidirlər. Müəllimlərin demək olar ki, bütün tələbələrin öz məqsədləri üçün intensiv yazılar təşkil etməsinə dəstək olaraq e-poçtlar, jurnallar, ani elektron ünsiyyət, internet saytla-

rı və bloglar yaratmasına imkan yaratması da buraya daxildir. Bu tip yazılar tələbənin yazı düşüncələrini genişləndirmək üçün maksimum stimül kimi istifadə edilə bilər [1; 3].

Tələbələrədən bəziləri sorğuda açıq şəkildə qeyd etmişlər ki, universitetdən kənar həyatda əlavə yazı fəaliyyəti ilə bağlı müəllimin dəstəyi çox isti qarşılanıb. Tələbənin yazı fəaliyyəti üçün dəyərli imkanlar yaratmaq üçün müəllimlər aşağıdakıların bilməlidirlər:

- Fərdi tələbələrlə qarşılıqlı əlaqə qurmaq;
- Tələbələrin öyrənmə prosesində nə əldə etməli olduqlarını necə müəyyən etmək olar;
- Tələbələrə daha açıq və daha tələbkar yazı layihələrində əməkdaşlıq etməyə hazır olmaq üçün təlim zamanı təhlükəsiz və səmimi atmosferi yaratmaq [3; 4; 6].

Nəticə

İngilis dilin tədrisində yaradıcı yazı fəaliyyətləri tələbələrin yazı bacarıqlarını təkmilləşdirilməsində ən yaxşı yoldur. Tələbələrin fikrincə, müəyyən etmək olar ki, yaradıcı yazı tapşırıqlarının müsbət təsir sahələrinə əsasən lüğət, qrammatika, təxəyyül, hətta özünə hörmət və s. daxildir. Bütün bunları nəzərə alsaq, yaradıcı yazının tələbələrin yazı bacarıqlarını inkişaf etdirməyin ən yaxşı yolu olduğu qənaətinə gələ bilərik. Yaradıcı yazı tələbələr öz maraqları dairəsi çərçivəsində əvvəl baxdıqları kiçik bir məkandan daha rəngarəng geniş bir dünyaya baxırlar.

Ədəbiyyat:

1. Anae, N. (2014). Creative Writing as Freedom, Education as Exploration: Creative Writing as Literary and Visual Arts Pedagogy in the First Year Teacher-Education Experience. *Australian Journal of Teacher Education*, 39(8), 123-142.
2. Bozkurt, A., Aydın, B., Taşkıran, A., & Koral, E. (2016). Improving Creative Writing Skills of EFL Learners. *The Online Journal of New Horizons in Education*, 6(3), 88–98.
3. Handler, M. C. (2003). *New Media Writing*. In G. Harper (Ed.), *A Companion to Creative Writing*. West Sussex United Kingdom:
4. Bizzaro, P. (2003). The Writer-Teacher in the United States: The Place of Teachers in the Community of Writers. In G. Harper (Ed.), *A Companion to Creative Writing*. West Sussex United Kingdom: Wiley-Blackwell.
5. Harper, G. (2003a). *Creative Writing Research*. In G. Harper (Ed.), *A Companion to Creative Writing*. West Sussex United Kingdom
6. Kroll, J. (2003). *Creative Writing and Education*. In G. Harper (Ed.), *A Companion to Creative Writing*. West Sussex United Kingdom: Wiley-Blackwell.

Bəşirov Vidadi
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN PEDAQOJİ HƏDƏFLƏRİ

Açar sözlər: *xarici dillər, tədris prosesi, pedaqoji hədəflər*

Bu gün xarici dillərin tədrisi problemləri aktual mahiyyət kəsb edən məsələdir. Xarici dillərin peşəkar fəaliyyət zəminində qurulması bu yönümdən çox əhəmiyyətlidir. Bütün fənlərin tədrisi prosesində olduğu kimi, xarici dillərin tədrisi metodikası sahəsində də pedaqoji biliklənmədən istifadə yollarını mənimsəmək həyatın tələbidir.

Xüsusən, pedaqoji elmin tədqiqat sahəsi olan təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf paradigmalarından xarici dillərin tədrisi prosesində məqsədyönlü fəaliyyət əsasında istifadə imkanları

indi daha geniş məzmun dəyərləri ilə zənginləşməyi zəruri edir. Pedaqogikanın hamı üçün elm olduğunu yəqin edən hər bir peşəkar mütəxəssis metodik işin təşkili zamanı tək cə ixtisas (profil) bacarıqları ilə səriştəli (kompetensiyalı) mühit yarada bilməz.

Pedaqoji proses zamanı optimal metodik iş sisteminin yeni, modern inkişaf amilləri ilə təkmilləşdirilməsinin pedaqoji hədəflərini düzgün dərk etməyin metodoloji prinsiplərini, qanunauyğunluqlarını bilmək bu cəhətdən müəllim və tələbə fəaliyyətinə müasir yaradıcı yanaşma amillərini də başlıca pedaqoji hədəflərə çevirir.

Xarici dillərin tədrisinin pedaqoji aspektləri çoxdur. Bu sahəsinin interaktivləşdirilməsi, yeni üsul və vasitələrlə zənginləşdirilməsi istiqamətində təkmil metodologiyanın, milli islahatçılıq ideyalarının, müasirliyi özündə əks etdirən Dövlət standartlarının reallaşdırılmasını, tarixi ənənələrlə təcəssüm tapan yeni layihələrin vəhdətini təmin etmək ümumi pedaqogikanın tələbləri əsasında təşəkkül tapmalıdır.

Pedaqoji fəaliyyətin struktur elementlərinin zənginləşməsindən asılı olaraq onun yeniləşən istiqamətlərini peşəkarcasına, yaradıcı məzmununda, yüksək metodik işləmlər əsasında təşkil etmək indi fəal təlim metodları ilə iş qurmağı da özündə ehtiva edir. Birmənalı olaraq xarici dillərin tədrisinin metodik bazasını yaratmağın ilkin yolu pedaqogikanın nailiyyətlərindən uğurlu istifadə şansı ilə yeni mündəricədə təsbit oluna bilər.

Yəni, pedaqoji fəaliyyəti düzgün təşkil etməyin metodik əsaslarını, psixoloji qüvvələrini, kreativ, yaradıcı düşünmə tərzini, bu sahə üçün xarakterik olan ümumi pedaqoji tendensiyaları bilmədən ən müasir peşə-sənət kompetensiyalarını ciddi sosial-mədəni dəyərlər əsasında mənimsəmək olmaz. Odur ki, xarici dillərin tədrisinin pedaqoji aspektlərini, pedaqoji fəaliyyətin işlək texnologiyalarını, o cümlədən, kompüterdən istifadə, interaktiv təlim, internet sistemindən faydalanmaq təcrübəsinə xidmət edən tətbiq istiqamətlərini peşəkarcasına mənimsəmək həyati tələb kimi öz həllini gözləyir.

“Müasir şəraitdə məktəbin əsas vəzifəsi şagird (tələbə) şəxsiyyətinin inkişafına kömək edən təhsil mühiti yaratmaqdır. (Xüsusən, xarici dillərin tədrisi prosesində bu çox önəmli məsələdir – V.Bəşirov). Bu məsələnin həllində isə pedaqoji kadrların peşə səriştəliliyi onların pedaqoji fəaliyyətini yerinə yetirmək üçün müəllimin nəzəri və praktiki hazırlığıdır. Səriştəli müəllim pedaqoji fəaliyyətini yüksək səviyyədə qurur və şagirdlərin (tələbələrin) təlim-tərbiyəsində stabil nəticələr əldə edir. Müəllimin peşə səriştəliliyinin inkişaf etdirilməsi onun pedaqoji innovasiyaları qəbul edə bilməsi, dəyişən pedaqoji mühitə uyğunlaşa bilməsi qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasıdır. “Pedaqogika” adlı dərsləklərin bir çoxunda haqlı olaraq qeyd olunur ki, ... həddindən artıq dəyişkən həyatımızda bu situasiyaları qabaqcadan təsvir etmək mümkün deyildir. Odur ki, pedaqoji fəaliyyətin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri bu işin yaradıcı xarakter daşmasıdır” [1, s.23].

Metodik elmlər sisteminin mövcud problemlərini həll etməyin əsas diaqnostikası həm də pedaqogikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsindən istifadəyə də diqqət yetirməyin əsasını qoyur. Əslində həm sosial, həm də pedaqoji mənada aktual olan problem hazırda tədqiqatçılar tərəfindən unudulmuş, diqqətdənkənar bir məsələyə çevrilmişdir.

Bu da elə bir vəziyyətə gətirib çıxarmışdır ki, müasir pedaqoji fəaliyyət sferası diferensiaslaşaraq subyektiv münasibət yönəmindən təsbit olunmuş, şəxsi meyl və arzular zəminində dəyərləndirilmişdir. Pedaqogikanın, onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan metodikanın vəhdətinə nail olmağın müasir pedaqoji proses təcrübəsində nəzərə almağın vahid əlaqələndirmə imkanlarını bilən müəllimlə bu işin səmərəliliyini bilməyən müəllimin əsl ustad keyfiyyətləri barədə danışmaq olmaz.

Xüsusən, xarici dillərin tədrisinin pedaqoji hədəflərini, o cümlədən, şəxsiyyətyönümlülüyü, tələbəyönümlülüyü, nəticəyönümlülüyü, humanizmi, demokratizmi, xəlqiliyi, milli və ümumbəşəriyyəti və s. müəyyənləşdirərkən bu məsələyə ümumxalq və ümumdövlət səviyyəsində yanaşılmalıdır.

Ölkə prezidenti, cənab İlham Əliyevin müdrik bir kəlamında deyildiyi kimi, “Biz maddi dəyərlərimiz, iqtisadi potensialımızı insan kapitalına çevirməliyik” [2].

Bunu isə bizdən həyatın özü tələb edir.

Ədəbiyyat:

1. Əhmədov H.H., Zeynalova N.E. Pedaqogika. Bakı, “Elm və təhsil”, 2016.
2. “Təhsil problemləri” qəzeti. 24-31 ekabr, 2017, № 95-96.

Cəfərova Afər
Azərbaycan Dillər Universiteti

GƏLƏCƏK İNKİŞAF ÜÇÜN TƏHSİL SAHƏSİNDƏ GÖRÜLƏCƏK İŞLƏR

Açar sözlər: *təhsil, uşaq, inkişaf, konsepsiya*

Müasir dünyanın inkişaf istiqaməti və dinamikası, ictimai-siyasi hadisələrin gedişatı həyatın bütün sahələrinə yeni yanaşma, hadisə və proseslərə modern baxış tələb edir. Müasir insan nəinki dünyanın inkişaf sürəti ilə ayaqlaşmalı, eyni zamanda da öz əqli səviyyəsi, intellekti, dünyagörüşü, mühakimələri, məntiqi qərarları və s. ilə baş verəcək bütün hadisələrə hazır olmalı, dəyişikliklərə adekvat cavab verməyi bacarmalıdır. Şəxsiyyətin bu cür hərtərəfli inkişafının təmin olunmasında müasir təhsil sisteminin funksiyaları və reallaşdırmalı olduğu vəzifələr həddindən artıq çoxdur.

İstənilən bir cəmiyyətdə dövrün tələblərinə, meydana çıxan çətinliklərə, gözlənilməz ictimai-siyasi hadisələrə adekvat cavab verən, heç bir halda özünü itirməyən və yaranan situasiyadan çıxış yolu axtarıb tapmağı bacaran fərdlərin çoxluğu o ölkədə təlim və təhsil siyasətinin düzgün aparıldığı, təhsil strategiyasının hədəflərinin dəqiq müəyyənləşdirildiyinin göstəricisidir.

Bu gün bütün dünyada, eyni zamanda da Azərbaycanda iqtisadi inkişaf insan həyatının və rifahının qarantı olaraq qəbul edilir. Lakin müasir, modern dünya, eyni zamanda da respublikamız daha çox insan kapitalının formalaşmasına, möhkəmlənməsinə və inkişafına diqqət yönəltməyə çalışır. Bu inkişafda nəinki təlim və təhsilin ilkin pillələri, o cümlədən də məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlim və tərbiyəsi, əqli imkanlarının inkişafı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Təsədüfi deyildir ki, dünyanın ən inkişafetmiş ölkələrində məhz bu yaşlardan etibarən əqli inkişafın təmin edilməsi, təlim vərdislərinin formalaşdırılması məqsədilə, həmçinin bu prosesə təkan verilməsi üçün çoxsaylı psixoloji, pedaqoji, elmi tədqiqatlar aparılır, əldə edilən nəticələr təlim-tədris prosesində tətbiq edilir, uşaqların əqli inkişafının daha əsaslı və effektiv olması üçün yeni konsepsiyalar, konseptual yanaşmalar müəyyənləşdirilir.

Azərbaycanda hər zaman təhsilin inkişafı prioritet istiqamətlərdən biri olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Gənclər siyasəti üzrə Birinci Qlobal Forumun açılışında dediyi sözlər də bunun bariz sübutudur: “...Əgər dünyada inkişafetmiş ölkələrin keçdiyi yola və əldə etdiyi nailiyyətlərə nəzər yetirsək, görürük ki, uğurlu inkişafın əsas vasitələri enerji sərvətləri, mineral ehtiyatlar, neft və qaz yox, məhz təhsil, elm və texnoloji yeniliklərdir” [1]. Bu fikirlər rəsmi olaraq Azərbaycan dövlətinin təhsilin yeni çağırışlarına mobil, operativ cavabını, adekvat münasibətini, perspektivdə nəzərdə tutulan hədəfləri, görüləcək işlərin məsələsini müəyyənləşdirir. Eyni zamanda da insan kapitalının inkişaf etdirilməsinin müasir Azərbaycan Respublikasının əsas strateji hədəfi olduğunu göstərir. Məhz bu düşüncələr sayəsində bir daha müəyyənləşdirilir.

edilir və təsdiqlənir ki, inkişafetmiş və etmək istəyən hər bir mədəni xalq və onun hüquqi təmsilçisi olan dövlət öz maraqlarına uyğun olaraq təhsildə pedaqoji-psixoloji səviyyəni artırmaq, dəyərləri, nailiyyətləri qorumaq, yeni bəşəri nailiyyətləri mənimsəyib özünü küləşdirmək, varisliyi təmin etmək üçün gələcək nəsillərə ötürmək məsuliyyətini hiss etməli, bunun üçün hər cür strateji plan və yanaşmalar işləyib hazırlamalıdır.

Bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin təhsil sistemi yeni, mürəkkəb və daha çətin mərhələyə qədəm qoymuşdur. Mərhələnin mürəkkəbliyini şərtləndirən amillərdən biri də dünyada gədən informasiya mübadiləsinin yüksək tempi içərisində, sürətli texnoloji inkişaf getdiyi bir zamanda inkişafetmiş dövlətlərlə yalnız sosial, iqtisadi, elmi və s. sahələrdə deyil, təhsil sahəsində də ayaqlaşmaq, hətta daha irəli getmək kimi prioritet məqsədlərin müəyyən olunmasıdır. Təsədüfi deyil ki, bu gün Azərbaycanda təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi üçün dünya təhsil sistemləri sistematik olaraq araşdırılır, təhlil edilir, əldə edilən nailiyyətlər öyrənilir və tətbiq olunması üçün hər cür eksperimentlərə üz tutulur.

Ədəbiyyat:

1. http://azertag.az/xeber/Bakida_Gencler_siyaseti_uzre_birinci_qlobal_forumun_resmi_achilisi_olub_Azərbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyev_achilis_merasiminde_istirak_edib VIDEO-806374
2. Azadəliyeva Ş. Təhsil və tərbiyənin müasir problemləri. Bakı, “Elm və təhsil”, 2011. 384 səh.

Ələkbərova Məhbubə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ QEYRİ-ƏNƏNƏVİ ÜSULLARDAN İSTİFADƏ TEXNOLOGİYASI

Açar sözlər: *keyfiyyətli təhsil, qeyri-ənənəvi texnologiyalar, xarici dil, yeni yanaşmalar*

Müasir şəraitdə elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq, bəşəriyyətin məzmun və keyfiyyətcə yeni biliklərlə zənginləşdirilməsi məsələsi böyük aktualıq kəsb edir. Bu qlobal mahiyyət daşıyan zərurət isə, xarici dillərin öyrənilməsinə zəruri edir. Ölkələr və xalqlar arasında əməkdaşlıq körpüsü, həmçinin onlar arasında məlumat və ünsiyyət mübadiləsi yaratmaq amili xarici dillərin öyrənilməsinin əhəmiyyətini daha da artırır. Xarici dillərin öyrənilməsi, eyni zamanda müxtəlif dünya xalqları və ölkələr arasında siyasi və iqtisadi, elmi-mədəni əlaqələri möhkəmləndirir.

Qeyd olunan zərurətdən irəli gələrək, müasir dövrdə bütün tədris müəssisələrində xarici dilin, tədrisi problemi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Problemin bu şəkildə cərəyan etməsi, həmçinin təhsilin bu gün beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, qlobal mahiyyət kəsb etməsi, həmçinin təhsilin məzmunundakı ciddi dəyişikliklərlə əlaqədardır.

Xarici dil keyfiyyətli təhsil və inkişaf potensialına malikdir və təhsilə verilən müəyyən vəzifələrin həllində əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, hazırda təhsil müəssisələrində xarici dil prioritet fənn hesab edilsə də, onun təcrübədə tətbiqində xeyli çatışmazlıqlar mövcuddur. Bunu isə ilk növbədə təhsilalanların dil öyrənmə qabiliyyətlərinin, bacarıqlarının az olması, həmçinin onları dil öyrənməyə sövq edən motivasiyanın az olması və yaxud olmaması ilə bağlıdır.

Peşəkarlığı və şəriştəliliyi az olan müəllimlər isə şagird və ya tələbələrdə müşahidə olunan boşluqları necə bərpa etmək, xarici dil dərsinin kifayət qədər effektiv, səmərəli olmasını və tədrisin keyfiyyətini yüksəltmək üçün yollar axtarırlar. Bugünün müəlliminin əsas vəzifəsi “şagirdlərə yol göstərmək, istiqamət vermək, müəyyən çətinlik meydana çıxarsa, onlara yardımçı olmaq, ən başlıcası isə “öyrətməyi öyrətməkdir” [1, s.4].

Belə dərslərdə adətən aşağıdakı kimi metodoloji, pedaqoji və psixoloji xarakterli müxtəlif məqsədlərə nail olmaq mümkündür:

- ✓ Tədris olunan mövzu ilə bağlı biliyə nəzarət etmək;
- ✓ Dərsdə münbit iş mühiti yaratmaq;
- ✓ Dərsdə səmərəli yanaşma üsulları ilə işləməyi təmin etmək.

Mövzu ilə bağlı apardığımız araşdırmalar göstərdi ki, qeyri-ənənəvi texnologiyalar təlim prosesində istifadə olunan fərqli üsullardır. Onlardan aşağıdakı üsulları nümunə kimi göstərmək olar:

- Mövzu ilə bağlı fərqli süjet qurmaq;
- Fərqli dərs sxemi hazırlamaq;
- Proses iştirakçılarının qarşılıqlı əməkdaşlığını təmin etmək;
- Müəyyən mövzu üzrə əlavə materialın təqdim edilməsi;
- Dərsdə qeyri-ənənəvi tədris vəsaitlərinin tətbiqi.

Hazırkı dövrdə bu yanaşmalar pedaqoji prosesin aşağıdakı xüsusiyyətlərin həllinə kömək edir:

- İdraki, tərbiyəvi və inkişafetdirici məqsədlərin tətbiq edilməsi;
- Xarici dili öyrənmək üçün motivasiyanın yaradılması;
- Sinifin (auditorianın) ümumi səviyyəsinə uyğun olaraq düzgün texniki vasitələrinin və tədris metodlarının seçilməsi;
- Təlim prosesinə daha çox maraq cəlb edən metodlardan istifadə edilməsi;
- Təhsilverənlərin və təhsilalanların arasında qarşılıqlı ünsiyyət və kommunikativ keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi və s.

Beləliklə, xarici dilin səmərəli şəkildə öyrənilməsində qeyri-ənənəvi tədris üsulların əhəmiyyətli rolu vardır.

Ədəbiyyat:

1. Qədimova X.H. İnteraktiv təlim metodları və onların tətbiqi yolları. Metodik tövsiyə. Bakı, 2003.
2. İsmayılova A. Xarici dillərin tədrisində interaktiv metodlar.//Azərbaycan məktəbi, 2012, № 6.

Əlibabayeva Dürdanə

ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci

ÜMUMİ ORTA TƏHSİL MƏKTƏBİNDƏ XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNİN İBTİDAİ MƏRHƏLƏSİNDƏ LİŊQVİSTİK OYUNLAR

Açar sözlər: *tədris oyunları, linqvistik, xarici dil, psixoloji xüsusiyyətlər, fəaliyyət*

Giriş: Ümumi orta təhsil məktəbində xarici dilin tədrisinin ibtidai mərhələsində linqvistik oyunlar şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərinin formalaşmasında və xarici dilin linqvistik inkişafında çox mühüm rol oynayır.

Uşaq yaşının psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq təhsilin ilkin mərhələsində (orta məktəbin ibtidai siniflərində) xarici dilin tədrisi prosesi öz xüsusiyyətləri və üsullarına malikdir. Altı

yaşlı uşaqların həyatında həlledici dönüş nöqtəsi onların ilk dəfə məktəbə daxil olmalarıdır. Uşağın məktəbə qəbulu uşaqlar üçün yeni həyat tərzinə keçid, yeni aparıcı fəaliyyət deməkdir və bu da uşağın bütün şəxsiyyətinin formalaşmasında həlledici təsir göstərir.

İlk baxışdan elə görünə bilər ki, məktəblilərin hansı şəraitdə yaşayıb inkişaf etməsindən asılı olmayaraq, bütün uşaqlar üçün təlim aparıcı rol oynayır. Lakin bu belə deyil. Hər bir fəaliyyət uşaq psixikasının formalaşması üçün onların öz həyatının əsas məzmununu təşkil etməsi zəruridir. Məktəblilərin həyatının əsas maraq və təcrübələrinin cəmləşdiyi mərkəzdir. Oyun bu yaşda olan məktəblilərin əsas xüsusiyyətidir. Lakin müxtəlif yaş dövrlərində uşaq fəaliyyətinin müxtəlif növlərinin əqli inkişafında rolu eyni deyil. Beləliklə, əgər oyun kiçik yaşlı uşağın inkişafında çox vacib rol oynayarsa, onda məktəb yaşına keçəndə də tədrisdə aparıcı fəaliyyətə çevrilməlidir.

Xarici dillərin, xüsusilə ingilis dilinin tədrisində tədris oyunları və ya oyun tipli tapşırıqlardan istifadə əhəmiyyətli rol oynayır. Oyun emosional və zehni gücün sərfini tələb edən xüsusi mütəşəkkil fəaliyyətdir. Oyun məktəblinin əqli fəaliyyətini kəskinləşdirir, uşaqların sosial funksiyaları və davranış normalarını öyrənməsində, hərtərəfli inkişaf etməsində böyük rol oynayır.

Oyunlar uşaqlara yaradıcı şəxsiyyət olmağa kömək edir, onları istənilən fəaliyyətdə yaradıcı olmağı öyrədir. Yaradıcı olmaq işi daha keyfiyyətli şəkildə, daha yüksək səviyyədə icra etmək deməkdir. Xarici dil dərslərində olan oyunlar, dil materialı işləyərkən, nitq fəaliyyətini aktivləşdirərkən gərginliyi, monotonluğu aradan qaldırmaq üçün də istifadə edilə bilər və edilməlidir. Əlbəttə, nəzərə almaq lazımdır ki, hər yaş dövrü aparıcı fəaliyyət növü ilə səciyyələnir.

Oyunların xarici dil dərslərində istifadə edilməsi müəllimdə hər bir şagirdin şəxsi potensialını, onun müsbət şəxsi keyfiyyətlərini (çalışqanlıq, fəaliyyət, müstəqillik, təşəbbüskarlıq, əməkdaşlıqda işləmək bacarığı və s.) daha dərinlən üzə çıxarmaqda, pedaqoji motivasiyanın qorunub saxlanılmasında və möhkəmləndirilməsində kömək edir.

Təcrübə bütün növ oyunların təhlili prosesinə müsbət təsir göstərir. Hər bir oyun öz funksiyasını yerinə yetirir, uşaqda dil materialının toplanmasına, əvvəllər əldə edilmiş biliklərin konsolidasiyasına, nitq qabiliyyətinin formalaşmasına öz töhfəsini verir. Oyunun xarici dili öyrətmək üsullarından biri kimi istifadə edilməsi təhsil prosesini xeyli asanlaşdırır, onu daha da yaxınlaşdırır, uşaqlar üçün daha maraqlı edir.

Nəticə: Tədris oyunu şagirdlərin sinifdəki fəaliyyət növüdür. Bu zaman pedaqoji tapşırıqlar oyun şəklində həll olunur. Oyun uşaqların maraq və aktivliyini oyadır və onların fəaliyyətdə özlərini sübut etmək imkanı verir, xarici söz və cümlələrin daha sürətli və davamlı əzbərlənməsinə töhfə verir. Oyun uşaqların yaşadıkları və dəyişməyə məcbur olduqları dünya haqqında öyrənmə üsuludur.

Ədəbiyyat:

1. Бабанский К. С. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – М.: Просвещение, 2005.
2. Бим И. Л. Обучение иностранному языку. Поиск новых путей // Иностранные языки в школе. - 2009. - №1 – С. 17-21.
3. Колесникова О.А. Ролевые игры в обучении иностранным языкам//Иностранные языки в школе. - №4, 2003. – С. 14 – 16.
4. Коньшева А.В. Игровой метод в обучении иностранному языку. – Минск, 2006.
5. Лившиц О.Л. Применение игр на уроках английского языка в 3 – 5. классах//Иностранные языки в школе - №5. – 2007. С. 87 – 89.

Əliyeva Leyla
Azərbaycan Dillər Universiteti

TƏDRİSİN İLKİN MƏRHƏLƏSİNDƏ ŞİFAHİ NİTQİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

Açar sözlər: *şifahi nitq, xarici dil, qrammatik, faktor, bacarıq*

Xarici dil fənni tədrisin bütün mərhələlərində şagirdlərin dünyagörüşünə, nitqinə və təfəkkürünə yüksək səviyyədə təsir edir. Şagirdlər xarici dili öyrənərkən həmin dilin leksik tərkibi ilə yanaşı, qrammatik quruluşu haqqında da müəyyən bilik əldə edirlər və bu onların filoloji məlumatlarını zənginləşdirir.

Xarici dildə şifahi nitqin düzgün olması bir sıra faktorlardan asılıdır. Bunlara ilk öncə ana dilində əldə olunmuş həm qrammatik, həm də nitq təcrübəsini aid edə bilərik [2, s.125]. Tədrisin ilkin mərhələsində müəllim şagirdlərə bəzi bacarıqları aşılamağa çalışır. Bunlara sadə şifahi nitqə yiyələnmək, oxuduqları materialları başa düşmək, müvafiq yazı bacarıqlarını aşılamaq və s. aiddir. Tədrisin yuxarı mərhələsində isə əldə edilmiş biliklər təkmilləşdirilir.

Şagirdlərdə nitq vərdişləri formalaşdırılarkən, burada tələffüz, leksik və qrammatik vərdişlər əsas fikir obyektinə olmalıdır. Çünki, xarici dillərin tədrisində ilkin mərhələdə düzgün tələffüz əsas götürülür və bu məsələ bütün siniflərdə öz əksini tapır. Müəllimlər şagirdlərin tələffüzünü inkişaf etdirmək üçün müxtəlif texniki təlim vasitələrindən istifadə etməlidirlər.

Şagirdlərin şifahi nitqini inkişaf etdirilməsində didaktik oyunların da rolu az deyil. Keçilmiş sözləri, ifadələri möhkəmlətməkdə, cümlə qurmaq vərdişinin yaradılmasında və əlaqəli nitqin yaradılmasında oyunların böyük əhəmiyyəti var. Oyunlar təşkil etməzdən əvvəl qarşıda duran məqsədi müəyyənləşdirmək və şagirdlərin yaş, bilik səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır. Oyunları cütlər və ya qruplar şəklində qurmaq daha məhsuldar olar. Bu zaman çox səs-küyün yaranıb, dərsin gedişatını pozmamaları üçün oyunu əvvəlcədən düzgün təşkil edərək, dərsin planını düzgün qurmaq lazımdır.

Şagirdlərin dərse daha çox maraq göstərib, daha yaxşı bilik əldə etməsi üçün müəllim müxtəlif təlim üsullarından istifadə etməyi bacarmalıdır. Bunun üçün kurikulum sistemində yer alan bəzi fəal təlim metodlarından istifadə oluna bilər. Məsələn, Venn diaqramı, BİBÖ, beyin həmləsi, ziqzaq, klaster və s. [1, s.100].

Beyin həmləsi dedikdə, şagirdlərin dərstdə hansı məfhumu yaxşı bildiklərini aydınlaşdırma biləcəyimiz metod başa düşülür. Bu üsulda müəllim hazırladığı sualı lövhəyə yazır və şagirdlər həmin sual haqqında öz fikirlərini bildirirlər. Sonda hər bir şagirdin fikri müzakirə və təhlil edilərək qiymətləndirilir.

Müzakirə üsulu şagirdlərdə dinləmək, sual vermək, şifahi nitq bacarıqlarının inkişaf etməsinə kömək edir. Bu zaman müəllim bir mövzu qoyur və həmin mövzu haqqında müzakirə aparılır. Müzakirə zamanı qapalı suallara daha az yer verilir.

Müəllim sinifdə kurikulumda istifadə edilən bu tip metodlarla yanaşı şagirdlərin nitqini inkişaf etdirmək üçün fərqli oyunlarda qura bilər. *Məsələn:*

a) Şagirdlərdən biri müəllim tərəfindən nəzərdə tutulan mövzuya uyğun bir cümlə deyir. Digər şagird birinci cümlə ilə əlaqədar ikinci cümləni deyir. Bu cümlələr mütləq verilmiş mövzunu əhatə etməlidir. Əgər hansısa şagird mövzuyla əlaqəli cümlə deyə bilməzsə, dərhal oyundan çıxmalıdır.

b) Müəllim şagirdləri 2 qrupa bölür. Birinci qrup bir neçə hərf deyir, digər qrup isə bu hərflərə uyğun söz deyir. Hansı qrup daha çox və düzgün söz desə, həmin qrup qalib olur. Öyrəncilərə

rin dil, yaş səviyyələrini nəzərə alaraq bir çox yollardan istifadə edərək xarici dildə onların şifahi nitqlərini inkişaf etdirə bilərik.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün xarici dil fənni üzrə təhsil proqramı (I-XI siniflər). Bakı, 2013.
2. Jeremy Harmer. The Practice of English Language Teaching. Pearson Longman. 2015.
3. Rogova G.V. Methods of teaching English. 1975.

Əliyeva Sevinc

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filiali

XARİCİ DİLDƏ OXU VƏRDIŞLƏRİNİN AŞILANMASI ÜSULLARI

Açar sözlər: *oxu, intensiv, ekstensiv, orijinal, tərtib olunmuş*

Xarici dilin tədrisində vacib olan 4 vərdətdən biri də hər hansı bir dilin akademik səviyyədə mənimsənilməsində əvəzənilməz rola malik olan oxu vərdətidir. Produktiv səciyyə daşmadığından oxu materialları hər bir xarici dili öyrənən şəxs üçün əlçatımlıdır. İnternet resursları, xarici media, orijinal əsərlər hər birimiz üçün əsas qaynaq hesab edilə bilər. Əlbəttə ki, bu materiallar vasitəsilə təhsilalanlara, xarici dili öyrənənlərə oxu vərdişləri müxtəlif üsul və strategiyalar vasitəsilə aşılana bilər.

Xarici dili tədris edən zaman oxu vərdişlərinin öyrədilməsinə iki cür yanaşma mövcuddur: intensiv oxu və ekstensiv oxu [1].

İntensiv oxu nisbətən kiçik mətnlərin dərinədən mənimsənilərək oxunmasıdır. İntensiv oxudan müəllim dərslərində o zaman istifadə edir ki, onun əsas məqsədi tələbələrinin kiçikhəcmli mətnlərin məzmununu anlaması, onun qrammatik quruluş və lüğət tərkibini şüurlu şəkildə dərk etməsi olur. Bu növ oxu qrammatik tərcümə metodundan istifadə edərək tədris prosesi aparılan auditoriyalarda istifadə edilir. İntensiv oxu müəyyən qrammatik konstruksiyaların öyrədilməsi zamanı, eləcə də müəyyən söz və söz birləşmələrinin, sözlər arasındakı məntiqi əlaqələrin tədrisi zamanı əlverişli üsul hesab edilə bilər. Yəni intensiv oxu dilin mətn daxilində hansı formada işlədildiyini göstərən bir vasitə kimi də başa düşülə bilər [2]. Ancaq intensiv oxu prosesini biz sözbə-söz və ya cümləbəcümlə tərcümə kimi başa düşməməliyik, bunun üçün xüsusi tip tapşırıqlardan istifadə etməliyik.

Ekstensiv oxu isə xarici dili öyrənənləri dil mühitinə məruz qoymaq məqsədilə istifadə edilir. Bu zaman onlardan irihəcmli mətnlərin ümumi məzmununu dərk edib anlamaq tələb olunur. Bu növ oxunu biz asudə vaxtlarımızda şəxsi məmnunluq üçün də istifadə edə bilərik. (Reading for pleasure) [3]. Əgər intensiv oxu zamanı biz kiçik şeirlərdən, müəyyən əsərlərdən çıxarılmış hissələrdən istifadə ediriksə, ekstensiv oxu zamanı kiçik hekayələr, qəzet və jurnal məqalələri, romanlar və s. müraciət edilir.

Oxu materialları orijinal (authentic) və xüsusi təlim məqsədləri üçün tərtib olunmuş (constructed materials) materiallar olmaqla iki qrupa ayrılır. Tipik auditoriya və ya sinif şəraitinə uyğunlaşdırılmış mətnlərdən fərqli olaraq, müəllimlər tam orijinal materiallardan – elanlardan, qida qablaşdırma üzərindəki yazılardan və s. istifadə edə bilərlər. Müasir İKT-nin bizə yaratdığı imkanlar sayəsində bu materiallar hər bir müəllim üçün əlçatımlıdır.

Təlim məqsədlərinə uyğun şəkildə tərtib edilmiş materiallardan istifadə etməyin üstünlüyü bundan ibarətdir ki, həmin mətnlərdə dil öyrənənlər üçün tanış olan söz və ya qrammatik quruluşlara istinad edilir. Bu zaman ikinci dil öyrənən şəxs üçün mətn tanış gəlir və özünə inam, şəxsi məmnunluq hissi yaranır [4]. Əksərən bu tip mətnlər məhz lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək və qrammatik qaydaları təqdim etmək məqsədi daşıyır. Lakin bu materiallar əsasən öyrənənlərin maraqlı dairəsinə uyğun olmur, onları real oxu üçün hazırlamır.

İntensiv oxu üçü həm tərtib olunmuş, həm də orijinal materialları seçmək olduğu halda, ekstensiv oxu üçün ancaq orijinal materiallar seçilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Rivers W.M. Teaching foreign language skills. Chicago, University of Chicago Press, 1981
2. Teaching Knowledge Test (TKT) Glossary. University of Cambridge ESOL Examinations, UCLES, 2009
3. Spratt M., Pulverness A., Williams M. The TKT Course, Cambridge University Press, 2011
4. Elizabeth S. Pang, Angaluki Muaka, Elizabeth. B. Bernhardt, and Michael L. Kamil. Teaching Reading. (<http://www.ibe.unesco.org/International/Publications/pubhome.htm>)

Амирова Гёзель
Азербайджанский Университет Языков

**ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ
ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА**

Ключевые слова: *познавательная активность, педагогическая технология, поисковая деятельность*

Основная задача иностранного языка состоит в обучении практического овладению иностранным языком, в формировании базисных знаний, т.е. способности осуществлять иноязычные и интернациональные общение с носителями языка Поиск иностранного языка. При изучении иностранного языка учащиеся сталкиваются с некоторыми трудностями и не усваивает материал в силу своих психологических особенностей. Использование различных, современных, свежих источников и средств провоцирует у слушателей интерес, повышает их мотивацию к учёбе

Педагогическая технология – это совокупность приёмов, область педагогического знания, отражающего характеристики глубинных процессов педагогической деятельности, особенности их взаимодействия, управление которыми обеспечивает необходимую эффективность учебно-воспитательного процесса.

Применение современных педагогических технологий в процессе обучения иностранным языкам позволяет воспроизводить учебные ситуации, помогает дополнять традиционные методы обучения, способствует формированию основополагающих навыков иноязычного общения о осознания возможности выражать мысль на другом языке до самостоятельного решения коммуникативных задач, повышает желание, интерес учащихся к учёбе, заставляет по-новому взглянуть на изучаемые предметы, раскрывая, таким образом, их творческие интеллектуальные возможности и таланты.

Актуальность исследований в данной области состоит в том, чтобы помочь ребёнку как можно раньше преодолеть языковой барьер и привить ему любовь к иностранному

языку. Уже давно доказано, что чем позже ребёнок начинает изучать иностранный язык, тем сложнее приходит процесс обучения, следовательно, необходимо рассматривать этот аргумент в ракурсе индивидуальных способностей каждого ребёнка.

В процессе активной поисковой деятельности, человек, а тем более школьник младшего возраста, ощущает эмоциональный подъём, удовольствие от успеха А.С.Макаренко обращает внимание на то, что каждая деятельность ребёнка должна сопровождаться его участием, интересом и предлагает следующие приемы для поддержания активности учащихся подтолкнуть учащегося на догадку, прибегая к небольшой подсказке;

- Задать необычный, интересный вопрос;
- Работать с картинками
- Регулярно вводить новый материал;

Таким образом, можно сделать вывод, что познавательная активность – **одно из важнейших условий в процессе обучения младшего школьника и должно быть сформировано с самого начала овладения иностранным языком.**

При использовании данной методики существует ряд трудностей:

✓ Лингвострановедческий материал должен соответствовать возрасту учащихся, так как все получаемые знания формируются на базе собственной культуры

Т.Е учитель должен передать фоновые знания, а ученик, являющийся носителем собственной культуры, лишь обогащает свои знания.

Литература:

1. Əhmədov H., Zeynalova N. Pedaqogika. Elm və təhsil, Bakı: 2021.
2. Abbasov A., Əlizadə H. Pedaqogika. Bakı: Renessans, 2000.
3. Abbasov A. Pedaqogika. Bakı: Mütərcim, 2010.
4. Ağayev Ə. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı: Adiloğlu, 2006.
5. Əhmədov H., Zeynalova N. Pedaqogika. Elm və təhsil, Bakı: 2019.

Əsədova Lalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ İNTERAKTİVLİK VƏ İNTEQRASIYA FƏAL TƏLİM METODLARI KİMİ

Açar sözlər: *innovativ təlim, interaktiv dərslər, İKT, fənlərarası əlaqə, leksik baza*

Bu gün müasir təlim metodlarının istifadəsinə geniş yer verilir. Burada tədrisin keyfiyyəti, fəallıq və s. kimi məsələlər nəzərdən keçirilir. Fəal dərslər müasir təhsil sisteminin arzuladığı dərslərdir. Belə təlim canlı və sağlam, uğurlu ünsiyyətə xidmət etməsi ilə fərqlənir. Xarici dillərin tədrisində innovativ metodların rolu böyükdür. Belə ki, baş verən hər yeni məlumatlar tədrisə nüfuz edərək, onun keyfiyyət parametrlərinə ciddi təsirlə nəticələnir. Hər bir yenilik özünəməxsus təsirlə şərtlənir. Bu təsirlər sırasında internet əsaslı dil təliminin yeri xüsusilə böyükdür. Bu zaman internet özünün saysız-hesabsız novator addımlarını təqdim edir. Burada onlayn müzakirə və debatlar, müxtəlif layihələr, planlar gözdən keçirilir.

Hamıya məlumdur ki, innovativ metodlar dedikdə, ilk ağla gələn interaktivlikdir. Dərslərin gedişində üstünlük müzakirə və debatlarla verilir. İnteraktivliyin müxtəlif üsullarından istifadə

olunur. Burada beyin həmləsi, rollu oyunlar və s. ən çox yer verilən nüanslardır. Bunlar sinfi və ya auditoriyanı canlandırır, təhsilənləri hərəkətə gətirir. Bu zaman utancaq olanlar da mübadilə prosesinə laqeyd qalmırlar, fəal iştirakçıya çevrilirlər.

Görünən odur ki, müasir dünya təhsildə daha rəngli çalarlara malik tədris prosesi arzulayır. İnnovativ metodlardan istifadə zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: yaradıcılıq, novatorluq, layihə, kommunikativlik, intensivlik, metod, bacarıq, cəhd, dünyagörüş, dil, məlumat, İKT, mətn, problem qoyuluşu, müzakirə, debat, leksik baza, vaxt, paylaşım, test, xülasələr, rollu oyunlar, polemikalar, söhbətlər, dialoq qurmalar, buzqıranlar, şifahi nitq, dinləmə, oxu, təhlil, rəy, nəticə [2, s.132].

Dərs zamanı daha çox dilöyrənənlərin fəallığı dəstəklənir. Burada müəllim yalnız istiqamətverici kimi qiymətləndirilir. Eyni zamanda dərs aşağıdakı meyarlarla xarakterizə olunur: canlı; əyləncəli; darıxdırıcı olmayan; zövq verən; vaxta qənaəti nəzərdə tutan; internet əsaslı; mətn əsaslı; əməkdaşlığa söykənən müzakirələr; fikir mübadiləsi; təlimləndirici; tərbiyələndirici; planlı; qarşılıqlı; informativ və s. [1, s. 200].

Tədrisdə digər innovativ metod olan inteqrasiyanın xatırlatmaq istərdik. İnteqrasiya təhsilin bütün sahələrinə aid olduğu üçün son zamanlar “inteqrativ metod”, “inteqrativ dərs”, “inteqrativ təlim” anlayışlarına rast gəlirik.

İnteqrativ yanaşma – müasir təlim texnologiyaları və metodlarının birgə kompleksini təşkil edərək qarşılıqlı təsir, qarşılıqlı əlaqə prinsipi ilə xarakterizə olunur. İnteqrativ təlim erudisiya, məntiqi düşüncə və tələbələrin potensialını inkişaf etdirir, məhdud, dar ixtisaslaşmanı hərtərəfli aktiv edir [3, s. 18].

Fəndaxili inteqrasiya dedikdə fənn üzrə bilik, bacarıq, anlayışın genişləndirilməsi, fənlərarası inteqrasiya isə bir necə fənnin nəzəriyyə və faktlarının sintezini nəzərdə tutur. Məsələn, əgər mövzu bir ölkənin adət və ənənələrini nəzərdə tutursa, burada bir necə fənn iştirak edir (coğrafiya, tarix, ədəbiyyat) və yaxud “Milli streotiplər” mövzusunda bir neçə ölkə götürülürsə, burada bu ölkələrin mədəniyyəti, mətbəxi, geyim, vərdişlər və s. xüsusiyyətlər öyrənilir, oxşar və fərqli cəhətlər nəzərdən keçirilir, müqayisələr aparılır. Beləliklə, tələbələr yeni məlumatlar əldə etməklə əvvəlki biliklərini daha da genişləndirərək dünya görüşlərini, informasiya bazalarını artırmış olurlar.

Hər bir müəllim dünyada baş verən informasiya bolluğundan tədris üçün yararlı olanları incələməli, auditoriyaya daşılmalıdır. Baş verən yeniliklərə laqeyd qalmamalı, dünya təhsil sisteminə nailiyyətlərdən xəbərdar olmalıdır. Eyni zamanda onların dərsdə tətbiqi üsullarını gözdən keçirməlidir. Belə olduqda daha asan inteqrasiyaya nail oluruq.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynzadə G.C. Xarici dillərin tədrisində islahatların tətbiqi: Müəllimyönlü tədrisdən tələbəyönlü tədrisə keçid. Elm ilinə həsr olunmuş “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” II Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2009, səh.210-226.
2. Şirəliyev Ə.Ş. Xarici dillərin tədrisində fəal təlim metodlarının tətbiqi/ Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər. Beynəlxalq elmi konfrans. Bakı: 2010, səh.132-135.
3. Безрукова В.С. Интеграционные процесс в педагогической теории и практике. Екатеринбург, 2004, с.18-23.
4. Безрукова В.С. Педагогическая интеграция: сущность, состав, механизм реализации// Интегративные процесса в педагогической теории и практике. Свердловск, 1990, с.10-16.
5. Campbell C/ and Kryszewska U. Learner-based Teaching, Oxford: Oxford University Press, 1992, 234 p.

DƏRS PROSESİNDƏ XARİCİ DİL TƏDRİSİNƏ TƏTBİQ EDİLƏN YANAŞMALAR

Açar sözlər: *dillərin mənimsənilməsi, nitq, dillərin strateji istifadəsi, dillərlə bağlı qarşılıqlı müqayisə*

Dünya qloballaşır və beləcə xarici dillərə və onların tədrisinə olan maraq artmağa başlamışdır [9]. Xarici dillərin səmərəli tədrisi üçün linqvistik və qeyri-linqvistik kodları birləşdirmək müsbət nəticə verdiyi məlumdur. Dilin öyrədilməsində tətbiq edilən yanaşmalar uzun müddət tədqiq edilən mövzu olub. Bir film səhnəsini izləməkdən bir infoqrafika və ya rəsm əsərinin təsvir edilməsinə qədər dillərin fərqli kompleks halında işlənməsi stimulyerici şəkildə öyrənmək üçün bünövrə funksiyasını təşkil edə bilər. Dahi italyan şairi Dantenin aşağıdakı misraları bizlərə danışmağın verdiyi töhfə məsələsini vurğulayır [1, s.471].

Opera naturale è ch'uom favella; Bəli, təbii şeydir danışmalıdır insan; ma così o così, natura lascia Həm də o özü seçsin gərək dili; təbiət fare a voi secondo che v'abbella. Onu məcbur edəmməz dil seçməkdə heç zaman.

Dilin təbii, yoxsa mədəni faktor olması məsələsi olduqca mürəkkəbdir və müxtəlif elm sahələrinin (neyrolinqvistika, antropologiya, sosiologiya, psixologiya və s.) tədqiqat obyektlərini təşkil edir [7, s.45]. Dilin “təbiətin lütfü” olduğunu desək də halbuki, dil bu bacarığın reallaşdırdığı mümkünlərdən biri olub mədəni cəhətdən təsirlənən bir hadisədir. Mədəniyyət hər bir cəmiyyətin özü sayəsində inkişaf edir, cəmiyyətlərarası münasibətlər zəminində mədəni elementlər hesabına formalaşaraq zənginləşir. Dil də öz növbəsində onun tərkib hissəsi kimi bu fəaliyyətdən kənarda reallaşa bilməz. Musiqi, rəsm, qeyri-verbal dil, yol nişanları və s. kimi nümunələr də dil kimi “reallaşan” bir məfhumdur və hər biri özünəməxsus “qrammatika”ya, malikdir.

Didaktik araşdırmalar dil öyrənənlər üçün bəzi əsas tədris bünövrəsinin qoyulmasında yararlı bir vəsait kimi istifadə oluna bilər. Dərs iştirakçılarının hər biri üçün əlçatan və əhatəli idarə etmə bağlı aparılan bir tədqiqatda sinifdəki real vəziyyəti müşahidə etməyin bir üsulu olan “Fərqli bacarıqlı sinif” konsepsiyası hazırlanmışdır. Sinif yalnız fərqli insanların cəmi kimi deyil, onu təşkil edən və orada fəaliyyət göstərən hər bir insanın töhfəsi ilə xarakterizə olunan dinamik bir sistem kimi başa düşülməli və buna uyğun olaraq idarə edilməlidir [5, s.73]. Sinifdəki heterojenliyin səmərəli idarəsi üçün izlənilməli olan bir neçə addımlar müəyyən edilməlidir:

- Məfhumlara qismən az müdaxilə ilə resursların təqdimatı – məsələn, daha sonra haqqında müzakirə aparılacaq video və ya sınaq testi və s.;
- Müxtəlif növ tapşırıqlar – mətnlərdən didaktik yolla istifadə etməklə;
- Açıq tipli tapşırıqlar təklifi – fitrətən, müxtəlif bacarıq səviyyəsinə malik fərdlər arasında əlçatanlığa və fərqli fikir mübadiləsinə malik olur;
- Sosial vasitələrə müraciət – bunlara kooperativ öyrənmə və həmyaşıdlar arasında təlimlər nümunədir [3, s.78].

Dil tədrisində istifadə edilən vasitələrin kompleks tətbiqinə dair nümunə göstərək. Filmdən hissə izləyib onun ilham aldığı hekayə ya romandan öyrənilən dildə bir bölmənin qiraəti əksər tələbələr üçün olduqca faydalı olub ümumi məlumatların həm də vizual yaddaş vasitəsilə mənimsənilməsinə şərait yaradır. Yaxşı və ya pis qavrama yalnız istifadə edilən metoddan deyil, əsasən tələbələrin öncəki bilikləri, ötürüləcək məzmun və onu ifadə etmək üçün metodik seçim arasındakı əlaqə ilə sıx bağlıdır. Məsələn, italyan dili dərsinə yeni qoşulan bir əcnəbi tələbə dər-

də eşitdiyi “gatto” (pişik) sözünə bələddir, lakin italyan dilindəki kontekstdə eşitməyibsə/ görməyibsə bu söz onda heç bir təsəvvür formalaşdırma bilməz [2, s.56]. Bir pişik şəkli göstərməklə müəllim çox qısa yolla məzmunu sadələşdirib ötürülən mesajı daha əlçatan edə biləcək [6, s.8].

Ədəbiyyat:

1. Dante.A., “İlahi komediya”, Öndər nəşriyyat 2014.
2. Vettorel P., Uno, nessuno, centomila, Guerra, Perugia 2006.
3. Jensen E., The Learning Brain, San Diego 1994.
4. Damiano E., L’azione didattica, Armando Editore, Roma 1999.
5. Bricchese A., Educazione interculturale in classe, Milano-Torino 2020.
6. Galli de' Paratesi, N. (1981). Livello soglia per l'insegnamento dell' italiano come lingua straniera. Strasbourg: Council of Europe.
7. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. B., 1968.
8. <https://web.archive.org/web/20090203052154/http://www.citizensinformation.ie/categories/education/the-irish-education-system/overview-of-the-irish-education-system>
9. <https://it.wikipedia.org/wiki/Globalizzazione>
10. <https://euologos-milano.com/la-politica-linguistica-in-europa/>
11. <https://www.youtube.com/channel/UCoX744nDbYvKOGW9Bcb5LQA>

Əskərov Vazeh
Azərbaycan-Fransız Universiteti

DİL FAKÜLTƏLƏRİNİN YUXARI KURSLARINDA TƏLƏBƏLƏRDƏ YAZI BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ İMKANLARI

Açar sözlər: *yazı bacarığı, oxu və yazı, xarici dil, informasiya, kommunikasiya*

Universitetlərdə xarici dillərin tədris edilməsində yazı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yarınmış bəzi çətinliklərin neçə aradan qaldırılmasını vacib edir. Belə ki, tələbələrin təlim və mənimsəmə qaydalarının inkişaf etdirilməsi, didaktik sahədəki yeniliklərə əsaslanaraq tədris metodlarının konseptuallaşdırılması və tələbələrə izah edilərək tədris edilməsi əsas məqsəd olaraq irəli sürülür. Sadalananan elementlər hər şeydən əvvəl peşəkarlığı təmin etmək üçün bəzi təcrübələrin və onların həyata keçirilməsinin nəzərdə tutur.

Hal-hazırda Avropanın bir çox universitetlərindən fərqli olaraq Azərbaycanda ali təhsilin bakalavriat səviyyəsində təhsil müddəti 3-4 il və 180 kredit deyil 4-5 il olmaqla 240-300 AKTS kreditindən (təb təhsilində 300-360 kreditdən) ibarətdir. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələr bu müddət ərzində yazı və oxu bacarıqlarını maksimum inkişaf etdirmələri üçün tədrisin ilk günlərindən sadə tapşırıqların həll edilməsinə başlayaraq daha çətin tapşırıqların həll edilməsinə başlamalıdırlar. Eyni zamanda tələbələr tədris aldıkları zaman qrammatika, orfoqrafiya, leksika, sintaktik qaydaların da maksimum öyrənərək inkişaf etdirilməsini qarşılıqlı məqsəd qoymalıdırlar. Əldə edilən biliklər digər fənlər üzrə qazanılan bacarıqların da inkişaf etdirilməsinə imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dil fakültələrində yazı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar universitetlərin kafedrları tərəfindən tərtib edilmiş proqram və dərslər vəsaitlərinin tələblərinə əməl edilməlidir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq inkişaf edən dünyada yeni bacarıqların çevik uyğunlaşdırılması və linqvistik qaydaların təkmilləşdirilməsi vacib məsələlərdən olaraq qalır. Bəs bu halda dillər fakültəsində xarici dillərin tədrisini və yazı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini müasir dünya ilə ayaqlaşmasını necə düşünə bilərik?

Aparılmış son araşdırmalar göstərir ki, yazı artıq sadə bir transkripsiya sayılmır, çünki müəllimlər və şagirdlər tərəfindən diqqətlə nəzərdən keçirilməsini tələb edən bir neçə elementi əhatə edən mürəkkəb bir düşüncə mexanizmidir.

İdrak psixologiyasında, nitqin formalaşması daha çox anlanması və yadda saxlanması ilə əlaqəli məsələlər nitqin ümumi formalaşmasına üstquruluşun işlənməyi və xatırlamağı asanlaşdırdığını anlamağa imkan verir. Qeyd edilən məlumatların başlanğıc nöqtəsi olaraq, xarici dil öyrənən tələbələrin yazı bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə kömək edəcək bir təlimatın hazırlanması və eləcə də xüsusi proqramın seçilməsi təklif edilə bilər.

Son onilliklərdə xarici dillərin tədrisi və öyrənilməsi sahəsində yazılı ünsiyyətə baxmayaraq şifahi ünsiyyətin qəbul edilməsinin şahidi olduq. Belə ki, tələbə şifahi danışmağı və başa düşməyi bacarmalı, beləliklə şifahi ünsiyyət bacarıqları ilə yazılı ünsiyyət bacarıqları arasındakı fərqi əks etdirməli idi. Bundan əlavə, məhz sinifdə yazı bacarığının inkişaf etdirilməsi və danışığıyla yazı arasında bir fərq olduğu və bu fərqi yalnız vəziyyətlə əlaqəli olduğu qəbul edildi. Metodologiyanın inkişaf etdirilməsi və baş vermiş dəyişikliklər yazını ünsiyyət və ifadə vasitəsi olaraq yenidən qiymətləndirməyə imkan verdi və yazı bacarığı artıq ayrıca qəbul edilməməyə başlandı. Hal-hazırda yazı və oxu bacarıqları əlaqəli şəkildə öyrənilir və tədris edilir. Digər tərəfdən isə qeyd etmək yerinə düşər ki, bu müddət ərzində yazı bacarığının inkişaf etdirilməsi və öyrənilməsi danışığı dilinin öyrənilməsi qədər vacib sayılmağa başladı.

Araşdırmalar göstərir hər hansı bir mətnin məntiqli yazılmasını, anlaşılmasını və eləcə də çox oxunanlığı sirr olaraq qalmaqdadır. Dil fakültələrində mətnlərin quruluşundan asılı olaraq düzgün tərtib edəcək yazı bacarığının inkişaf etdirilməsi vacib məsələlərdən biridir. Səsləndirilən bütün fikirlərin anlaşılmasını və mənalı olmasına heç kim əmin ola bilməz. Lakin səslənən fikirlərin anlaşılmasını və məntiqli olması düşüncələrin daha səlis və konstruktiv formada ifadə eilməyindən çox asılıdır.

Fərəcbəyli Könül
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASI YOLLARI

Açar sözlər: *kommunikativ səriştə, kommunikativ kompetensiya, təlim fəaliyyətləri, sosio-mədəni amillər*

Kommunikativ səriştə tələbələrin öz fikirlərini sərbəst ifadə etməsi və üzərinə düşən öhdəlikləri müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsi üçün bilik, bacarıq və vərdişlərin məcmusu hesab edilir. Təsadüfi deyildir ki, xarici dildə ünsiyyət qura bilmək kompetensiyası Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilən əsas səriştələr sırasında qeyd edilir. Kommunikativ səriştənin əsas hədəfi təhsilləndirici və inkişafetdirici məqsədləri özündə ehtiva edən psixoloji cəhətdən düzgün təşkil edilmiş təlim mühiti yaradaraq tələbələrə öyrənilən dildə sərbəst ünsiyyət qurmağa cəlb etməkdir. Bilməkdir. Burada əldə edilən biliklərin bacarığa çevrilməsi və daha sonra vərdiş kimi inkişaf etdirilməsi mühüm məsələlərdən hesab olunur.

Tələbələrdə kommunikativ səriştənin formalaşdırılması üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət etmək təklif edilir:

- müxtəlif sahələr üzrə kommunikativ səriştə qabiliyyətinə malik tələbələr yetişdirmək üçün motivasiyaedici strategiyalar hazırlamaq;
- mədəniyyətlərarası ünsiyyəti formalaşdırmaq;
- xarici dildə nəzəri və empirik tədqiqatlar aparmaq, onların nəticələrini yoxlamaq;
- universitet müəllimlərinin problemlənmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək [2, s.175].

Yuxarıda qeyd olunan fəaliyyətlərin yerinə yetirilməsi kommunikativ səriştənin formalaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ali təhsil müəssisələrində dilöyrənənlərdə kommunikativ səriştəni formalaşdırmaq üçün onlara təkcə dil qaydalarını öyrətməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda, həmin biliklərin bacarığa çevrilməsinə diqqət edilməlidir.

D.Hymes kommunikativ səriştənin formalaşdırılması zamanı ümumi qrammatik nəzəriyyə ilə linqvistik nəzəriyyəni əlaqələndirərək onu iki cür qruplaşdırır:

- linqvistik kompetensiya – dil qaydalarını bilmək;
- linqvistik səriştə – dildən istifadə bacarığına yiyələnmək.

O qeyd edir ki, səriştə linqvistik nəzəriyyə ilə məhdudlaşmır. Burada sosio-mədəni amillərin də müxtəlif təsiri vardır. Tələbələrin fikirlərini ifadə etməsi və digərlərini diqqətlə dinləyib-anlaması üçün sosio-mədəni ünsürlərin rolu danılmazdır. D.Hymes dilin mənimsənilməsində real həyatla əlaqəli biliklərin və sosio-mədəni qaydaların verilməsinə mühüm hesab edir. Tələbələr bu yolla nəyinki qrammatik biliklər əldə edir, həmçinin özünə uyğun olanı seçir [1, s.304]. Təbii ki, o burada sosio-mədəni amilləri qeyd edərkən tələbələrin cəmiyyətə inteqrasiya olunmasının əhəmiyyətini vurğulamağa çalışır.

Tələbələrdə kommunikativ səriştəni formalaşdırmaq üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə edilir. İngilis dili dərslərində psixoloji və metodiki amilləri nəzərə alaraq təlim prosesini təşkil etmək təhsilənlərin nailiyyətlərinin artırılmasına təsir göstərir. Tədris zamanı real həyatla bağlı autentik materiallar təqdim etmək, tələbələrin uğurlarını vurğulamaq, müxtəlif təlim formaları və üsullarından istifadə etmək, öyrətmə strategiyalarını daim dəyişdirmək tələbələrin dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etməsini asanlaşdırır. Təlim strategiyaları seçilən zaman tələbələrin bilik səviyyəsi və potensial imkanlarına uyğun olmasına da diqqət edilir. Bu zaman təhsilənlər dəstəkləyici təlim mühiti ilə təmin edilir və onların dərslə olan maraqları artırılır. Tələbələrə ingilis dilində güclü natiqlik bacarığını aşılamaq üçün onların ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək və buna uyğun olaraq təlimi həyata keçirmək lazımdır.

Ədəbiyyat:

1. Ahmed S.T.S., Pawar S.V. Communicative Competence in English as a Foreign Language: Its Meaning and the Pedagogical Considerations for its Development//The Creative Launcher//Vol.2.No.6, 2018, pp.301-312.
2. Valeeva A.R., Baykova V.O., Kusainov K.A. Foreign Language Professional Communicative Competence as a Component of the Academic Science Teacher's Professional Competence//International Journal of Environmental&Science Education//Vol.11.No.3, 2016, pp.173-183.

WAYS OF SOLVING SOME PROBLEMS APPEARED IN TEACHING ENGLISH

Keywords: *entire, conversation, dominance, encouragement, development*

Teaching English as a foreign language is a challenging, yet rewarding career choice. As an ESL (English as a Second Language) teacher, you must learn to constantly adapt to your students needs. Most time, this means dealing with a variety of problems in the classroom, many of which are all too common occurrences. A good ESL teacher must be able to recognize these common problems, and work to find solutions. The following are the most common classroom problems faced when teaching English as foreign language and how to solve them.

1. Students become overly dependent on teacher

Sometimes students will automatically look at the teacher for correct answers instead of trying themselves. If the teacher obliges them with the answer each time, it can become a dangerous problem. Instead, focus on giving positive encouragement to students. This will help to make students more comfortable and more willing to answer even if incorrectly [2, p.32].

2. Persistent use of native language

When teaching English as a foreign language, this is probably the most common problem. As an ESL teacher, it's important to encourage students to use English, and only English. However, if students begin speaking their native language, approach the student. Ask them direct questions like "do you have a question?" Another idea is to create a set of class rules and develop a punishment system when they use their first-language. For example: if a student is caught using their first-language three times, have them recite a poem in front of the class [1, p.95].

3. Student is obstinate, rowdy, or distracting of others

This will happen, no matter what, in every classroom. If the whole class is acting up, it may be the teacher's fault such as boring material or poor classroom management. If this is a special student you should react swiftly to show dominance. In order to resolve the issue, an ESL teacher must be strict and discipline the student if necessary. If it continues to happen, additional disciplinary action through the school's director could be pursued.

4. Personalities between students clash

Not every student in an ESL classroom will become best of friends. If drama arises between certain students, the easiest solution is to separate them away from one another. If the tension persists, switching a student to another classroom may be your only option.

5. Students are bored, inattentive, or reluctant

Many times, it is the teachers' fault that class is boring. Fortunately, with proper planning, this problem can be solved. Choose a juicy theme to the lesson; one that the students can relate to and one you know they will enjoy. This will automatically give them some motivation and interest. Get to know your students and identify their interests and needs, then design your course accordingly [3, p.43]

6. Strong student domination

As an ESL teacher, you will meet students with a variety learning abilities and language skills. While it is good to have some students who stand out the classroom, it is important that they don't stray from others. If some students begin to constantly "steal the show," be warned. Focus on calling on weaker students in the class to answer questions. Encourage, but gently

distract some answers from the strong students and give production time to other not-so-strong members of the class.

References:

1. Learning to Teach...Not Just for Beginners: The Essential Guide for All Teachers by Linda Shalaway (© 2005, Scholastic).
2. Elementary Teacher's Discipline Problem Solver: A Practical A-Z Guide for Managing Classroom Behavior Problems 1st Edition.
3. <http://hdl.handle.net/1803/3997>

Həsənova Vüsalə
ADPU-nun Şəki filialı

İKİNCİ DİL QRAMMATİKASININ ÖYRƏDİLMƏSİ VƏ ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ ÜÇ ƏSAS METOD

Açar sözlər: *qrammatik tərcümə, audio linqual, kommunikativ, səciyyəvi tapşırıqlar*

1. Qrammatik Tərcümə Metodu

Qrammatik tərcümə metodunun hədəflərinə *hədəf dildə yazılmış ədəbiyyatın oxuna bilməsi, bir dildən başqa dilə tərcümə bacarığı, oxu və yazı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi daxildir.* Qrammatik tərcümə metodunun əsas xüsusiyyətləri *doğma dildə təlimatlar, lüğət / qrammatik qaydalar, dəqiqlik/tərcümə, dil bacarıqları aiddir.* Qrammatik tərcümə metodunun üstünlükləri *qrammatika və cümlə quruluşunun effektiv şəkildə tətbiqi, müəllimlər üstündə az tələb, tələbələr üstündə çox az stres* olaraq xarakterizə olunur. Qrammatik tərcümə metodunun mənfi tərəflərinə – *dilin nə olması barədə yalnız fikir, öyrənilərdə çox az motivasiya aid edilir.* Səciyyəvi tapşırıqları: *1) Bədii mətn tərcüməsi 2) Oxuyub anlama sualları 3) Antonimlər/Sinonimlər 4) Qaydanın deduktiv tətbiqi 5) Boşluqları doldur 6) Əzbərləmə 7) Sözləri cümlədə işlət 8) İnşa [1].*

2. The Audio-lingual Metod

İkinci dünya müharibəsi ərzində hərbi məqsəd üçün yaradılıb və 1960-ci illərdə dəbdə olduğu halda 1970-ci illərdə daha az tətbiq olunmağa başladı. Məqsədi -dil öyrənilərinin tələffüz və təkrarlar dialoqlarla dinləmə bacarıqlarının məşq edilməsidir [2].

ALM – elementləri – **Stimul/Cavab/Möhkəmlənmədir. Xarakterləri – 1) imitasiya 2) Təkrarlama 3) Möhkəmlənmə 4) Aşırı öyrənmə və eyni zamanda mənanın deyil, formanın önəminin nəzərə çatdırılması.**

ALM tətbiqinin üstünlükləri – Öyrənilərə tez ünsiyyət imkanı verməsi /Öyrənilər dil nümunələrini tez mənimsəyə bilməsi kimi xarakterizə olunur. ALM istifadəsinin mənfi tərəfləri- Öyrənilərin “tutuquşu”na çevrilməsi/Darıxdırıcı və düşüncədən uzaq tətbiq/Motivasiyanın azalması.

ALM kursunun səciyyəvi ardıcılığı – **1) Dialoqu eşitmək 2) Dialoqu təkrar etmək 3) açar söz və quruluş dəyişir 4) Formanın möhkəmlənməsi zamanı əvəzlənmələr şəklindədir [3].**

Kommunikativ yanaşma

Kommunikativ yanaşmanın xüsusiyyətləri – Kommunikativ niyyət/Orijinal materialların istifadəsi/ Fəaliyyətlərin həyata keçirilməsidir. Burada öyrədən və öyrənilənin rolları əvvəli metodlardan fərqli olaraq-Öyrədənin rolu-söhbəti başlatmaq/söhbətdə tərəflərdən biri olmaq; Öyrənilənin rolu-ünsiyyətdə tərəf müqabili olmaqdı. Kommunikativ yanaşmanın üstünlükləri **(1) tələbələrin daha motivasiyalı olması 2) tələbələrin özünü ifadə etmə imkanının olması 3) Öz güvənin artması kimi müəyyənləşdirilir.** Kommunikativ yanaşmanın mənfi tərəfləri – İkinci dil ortamının

olmaması/tələbələrin fəaliyyətinin dəyərləndirilməsində çətinliklər/oxu və yazı bacarığının gözdə edilməsi kimi xarakterizə olunur [4].

Səciyyəvi tapşırıqları – *Orijinal Materiallar/parçalanmış cümlələr/şəkillərə uyğun olaraq hekayənin quraşdırılması/rollu oyunlar daxildir* [5].

Ciddi proqram materiallarına azacıq dəyişikliklər və dərslərin tələbinə uyğun metoddan istifadə ilə effektiv nəticə hədəflənə bilər ki bunun üçün də SARS strategiyasına istinad edilməsi məqsəduyğundur.

S–upplement (Əlavə): lazım olduqca əlavə tapşırıqların yerləşdirilməsi

A–dapt (uyğunlaşdırma): Kitabdakı tapşırıq və fəaliyyətin məğzə uyğunluğu

R–eject (imtina): lazımsız yerlərdən imtina

S–substitute (əvəzlənmə): dərslərin və proqram materiallarının tələbələrə daha uyğun çalışmaları ilə əvəzlənməsi [6].

Ədəbiyyat:

1. Larsen-Freeman, D. (2015). *Research into Practice: Grammar Learning and Teaching*. Language Teaching.
2. Batstone, R. (1994). *Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
3. Brown, H. D. (2014). *Principles of Language Learning and Teaching*. 6th edition. New York: Pearson Education. Larsen-Freeman.
4. Communicative Language.pdf Thornbury, S. (2017) *30 Language Teaching Methods*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Richards, J. (2006) *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge: Cambridge University.
6. D., M. Anderson (2011) *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press. Press.

Hüseynova Fəridə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ SOSIAL-MƏDƏNİ YANAŞMALARIN ROLU

Açar sözlər: *social-mədəni, verbal resurs, uyğun mühit, akademik dil*

Təqdim olunan tezis ingilis dilinin tədrisində qiymətləndirmənin sosial-mədəni sahələrini araşdırır. Tezis müasir nəzəriyyələri araşdıraraq dilin öyrənilməsində sosial təcrübəni nəzərdən keçirir, tələbələrə öyrənmə proseslərinin qurulmasında fəal iştirakçılar kimi dəyərləndirir. Bu tədqiqat işi ali pedaqoji təhsil müəssisələrində tələbələrin qarşılıqlı əlaqəsi və rəyi, şəxsi nitq və öz effektivliyini özündə əks etdirən sosial-mədəni nəzəriyyələrin mərkəzi konsepsiyalarını araşdırır. Hazırkı tədqiqat 20 tələbənin iştirak etdiyi bir nümunədir. Məlumatlar müsahibə və müşahidələr vasitəsilə toplanılmışdır. İştirakçılar qiymətləndirmə prosesində xarici dilin öyrənilməsi ilə bağlı yaşadığı çətinliklər və imkanlar haqqında məlumat veriblər. Bəzi mədəni aspektlər və sosial vəziyyətlərin dilin əldə olunmasına təsiri faktları qeyd olunub [2; 5].

1. Qiymətləndirmədə sosial-kultural yanaşma.

Dilin öyrənilməsinə təsir edən sosial-mədəni dəyərlər müxtəlif coğrafi ərazilərin mədəniyyətləri, stereotipləşdirmə, ingilis dilini danışanlarla ünsiyyət, mədəniyyətlə eyniləşdirmə, digər təhsil sistemi ilə tanışlıq və başqalarının gözündə tələbə mədəniyyətinin statusu daxildir. Bu cür

dəyərlər və məqsədlər həm qiymətləndirmənin vacibliyinə, həm də bu barədə məlumat toplamaq vasitələrinə (qiymətləndirmə prosedurları) təsir göstərir. Sosial-mədəni faktorlara ali təhsildə qruplaşmış tələbə heyətinin müxtəlif ümumi ənənələr, vərdisləri, adətləri və inancları daxildir. Son onilliklərdə mədəniyyət getdikcə sosial, iqtisadi və ekoloji mülahizələrlə yanaşı, dövlət siyasəti çərçivəsində planlaşdırılmalı və idarə olunmalı bir ölçü kimi qəbul edilmişdir [3; 6]. İngilis dilinin iqtisadiyyatımıza, ekologiyamıza və cəmiyyətimizə təsirinin qiymətləndirilməsi üsulları getdikcə təkmilləşir, beynəlxalq miqyasda tətbiqi ilə bağlı sistemativ olaraq uğurlu nəticələrini təqdim edir. Tələbələrini çoxdilli və çoxmədəniyyətli şəkildə qiymətləndirmək mədəniyyətimizi və folklorumuzu dünyaya tanıtdırmaqdır. Instagram tələbələr arasında daha çox rahat istifadə edilən social mediadır. Bu media insanları qlobal bir məkana yığır və ingilis dilini bilən hər bir tələbə burada rəngarəng mədəniyyətin cəmiyyətə verdiyi faydanı tapıb izah edə bilər. Burada ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə öz rolunu göstərir.

Dil öyrənmək yalnız müəyyən bir dilin leksikonunu və qrammatikasını öyrənməkdən ibarət deyil. O, dil haqqında biliklərin necə ötürülməsi, ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqənin dil öyrənmə prosesinə necə təsir etməsi kimi bir çox digər amilləri əhatə edir. Bu baxımdan, bu tədqiqatın məqsədi sosial-mədəni amillərin ingilis dilinin öyrənilməsinə necə təsir etdiyini araşdırmaqdır [1, s.7]. Qiymətləndirmə prosesinin sosial təsirinə gözləntilərin monitorinqi, təhlili, analizi və idarə edilməsi prosesi daxildir. Diskursiv praktikada sosial konstruksiyaların təhlili üç əlamətlə xarakterizə olunur:

Birincisi, sosial qarşılıqlı əlaqədə dilin təhlili kontekstdən asılı olmayaraq dil qabiliyyətinə deyil, xüsusi diskursiv praktikalarda insanlar tərəfindən istifadə edilən kommunikativ resurslara aiddir. İkincisi, diskursiv təcrübənin birgə qurulmasına diqqət yetirməklə xarakterizə olunur [2; 3].

Dilin qiymətləndirilməsində üçüncüsü, sosial qarşılıqlı əlaqənin təhlili diskursiv təcrübənin birgə qurulması üçün iştirakçıların xüsusi üsullarla istifadə etdikləri şifahi, qarşılıqlı və qeyri-verbal resurslar toplusunu müəyyən edir. Sosial qarşılıqlı əlaqədə iştirak edənlərin istifadə etdiyi kommunikativ resurslar, ingilis dili öyrənilənlərin bədən dilini və üz mimikasını və xüsusən də baxışları və jestləri əlbəttə ki, iştirakçının danışıq və yazı fəaliyyətinə müsbət təsir edir. Tələbələrin şifahi, qarşılıqlı və qeyri-verbal resurslarının müxtəlif interaktiv təcrübələrdə necə konfigurasiya etməsi şərq ədəbiyyatı nümunələrində nəzərdən keçirilmişdir. Şifahi resurslara müəllim və tələbənin uyğun məkanda səmərəli praktikada müəyyən bir fəaliyyəti, yüksək tezlikli tələffüzü və leksikoqrammatikanın təkrar təcrübəsi qiymətləndirmədə özünü ehtiva edir [4; 6].

Sosial dil eyni zamanda tələbənin müxtəlif fənlərə olan marağını və seçimini də müəyyən edir. Məsələn, tələbə auditoriyada dostları və müəllimləri ilə cəmi bir neçə aylıq ünsiyyətdən sonra əsasən ingilis dilində ünsiyyət qura bilən zaman həftəsonu haqqında danışır, ailəsi ilə bağlı suallara cavab verə bilər və sevdiyi və bəyənmədiyi şeylər haqqında danışa bilirsə, bir sözlə, o, əsas sosial dil səviyyəsinə malikdir. Bəzən vəziyyət fərqli olur, ona riyaziyyat və ya elm terminlər haqqında sual verdikdə, o, özünü rahat hiss edə bilməsə məlum olur ki, o, belə akademik lüğətlə tanış deyil. Bu kimi fərqlər qiymətləndirmədə daha tez aşkarlanır. Tələbənin nitq qabiliyyəti təhlil etdiyimiz iki dil növünün əsas tərifini göstərir. Sosial dil müntəzəm gündəlik söhbətlər kontekstində başqaları ilə ünsiyyət qurmağa imkan verən lüğət toplusudur. Əksinə, akademik dil insanların adətən akademik kontekstdə öyrəndikləri xüsusi fənlərə aid olan xüsusi terminologiya məcmusudur [1; 3; 6].

Nəticə.

Qiymətləndirmədə sosial-mədəni yanaşmalar onun qiymətləndirilməsində daha səmərəli şəkildə məlum olur. Dilin qazanılmasında onun ölçü meyarlarına eyni zamanda onun uyğun məkanda, səmərəli mühitdə baş verməsi vacibdir. Verbal və qeyri-verbal resursların da rolu qiymətləndirmədə əhəmiyyət daşıyır. Dilin kontekstdə qazanılmasını dəyərləndirərkən onun sosial və akademik cəhətləri nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Anderson, L.W., & Krathwohl, D. (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: a Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives. Longman, New York.
2. Pearson, W. S. (2019). *Critical Perspectives on the IELTS test*. *ELT Journal*. <http://doi.org/10.1093/elt/ccz006>
3. McNamara, T. (2001). Language Assessment as Social Practice: Challenges for Research. *Language Testing*, 18(4), 333–49.
4. McNamara, T. and Roever, C. (2006). *Language Testing: The Social Dimension*. Malden, MA: Blackwell.
5. Frankofoniya Mədəniyyət Mərkəzi [Elektron qaynaq]. - Giriş rejimi: <http://www.francophonie.ru> <https://499c.ru/az/socialnaya-znachimost-kultury-socialnaya-znachimost/>
6. Schissel, J. L. (2019). *Social Consequences of Testing for Language-Minoritized Bilinguals in the United States*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Гусейнова Рамиля
Азербайджанский Университет Языков

**ФОРМИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ
КЛАССОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

Ключевые слова: *коммуникация, мотивация, навык, обучение, урок*

Изучение английского языка на сегодняшний день признается очень важным, что связано с процессом глобализации английского языка, как в Азербайджане, так и во все мире. Исследование лексики английского языка является, главной, поскольку без овладения лексическим навыком учащиеся не смогут выполнять разные виды речевой коммуникации, такие как говорение, чтение, письмо, аудирование, перевод и т.д. В настоящее время урок иностранного языка отходит от традиционных форм занятий, переходя на совершенно новый этап, благодаря которому в педагогической и методической литературе присутствует большое количество различных методик работы над лексикой, из которых педагогу необходимо выделить самое подходящее. Как отмечает Н.А.Ладик, мало просто знать язык: нужно его понимать, уметь мыслить на нем, использовать приобретенные на уроке навыки в дальнейшей жизни: в вузе и на работе. Таким образом, мировые стандарты современной системы образования направлены, прежде всего, на воспитание образованного, творческого человека, способного мыслить и быстро адаптироваться в меняющемся мире [3, с.23].

Средний этап изучения иностранного языка – это период изучения языка, в который возможно заложить основы коммуникативной, лингвистической компетенций, которые необходимые для дальнейшего развития и совершенствования в курсе изучения иностранного языка. Вопрос формирования лексического навыка при изучения иностранного языка является одной из наиболее значимых проблем обучения языку в общеобразовательной школе. Знание и практическое применение лексического яруса языковой системы иностранного языка позволяет развить вербально-семантический уровень вторичной языковой личности учащегося, т.е. тот языковой уровень, без которого невозможно дальнейшее изучение английского языка и в целом достижение иноязычной коммуникативной компетенции. Под лексическим навыком подразумевается синтезированный процесс выбора лексической единицы, исходя из ее значения и сочетания с другими лексическими единицами языка. Поскольку лексика является основным строительным материалом речи, т.е. ее

содержательной стороной, то овладение лексикой иностранного языка – это предпосылка развития всех речевых умений. Многие исследователи данной проблемы лексического навыка в рамках овладения иностранным языком указывают на сложность и структурированность данного навыка. Например, И.Н. Дмитрусенко выделяет три основных компонента лексического навыка: 1) вызывание лексической единицы из памяти; 2) сочетание лексической единицы с предыдущими и последующими единицами; 3) определение соответствия выбора лексической единицы контексту [1,с.127]. Лексические навыки принято классифицировать на две группы: 1) продуктивные лексические навыки, т.е. навыки выбора и употребления слов при говорении и письме; 2) рецептивные лексические навыки, т.е. навыки узнавания и понимания слов при чтении и аудировании [2, с.34].

При формировании лексического навыка необходимо учитывать три основных вида работы: речевая зарядка либо речевая подготовка, которые вводят учащихся в атмосферу коммуникации на иностранном языке; ознакомление с новыми словами и их значениями, т.е. семантизация; автоматизация лексических единиц. Обучение лексическому навыку как процессу освоения лексики учащимися, происходит в определенной последовательности: во-первых, вводится лексика в словарный состав учащихся, причем с учетом ее значения и особенностей употребления в связной речи; во-вторых, использование лексики доводится до автоматизма; в-третьих, употребление лексики практически совершенствуется школьниками на занятии. Таким образом, основой лексического навыка, являющегося синтезированным процессом выбора лексической единицы, исходя из ее значения и сочетания с другими лексическими единицами языка, признаются лексические динамические связи, которые выступают в виде слов и словосочетаний. В рамках разработки системы заданий и упражнений, направленных на формирование лексического навыка учащихся средних классов наиболее главными являются следующие задания: 1) игровая технология; 2) видео ресурс 3) презентация слайды Power point 4) видеоролик; 5) пазл (crossword puzzle); 6) наглядно-дидактический материал.

Литература:

1. Дмитрусенко И.Н. Критерии оценки сформированности лексического навыка // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: лингвистика. 2012. №25. С. 126-127.
2. Кладова И.С. Технология полного усвоения программы на уроках английского языка. Методические рекомендации по формированию лексических и грамматических навыков: учебное пособие. Березники, 2010. 15 с.
3. Ладик Н.А. К вопросу о разработке современного учебного пособия по английскому языку для студентов гуманитарных специальностей ФМО // Практика преподавания иностранных языков на факультете международных отношений БГУ: Электронный сборник. Вып.1. Минск, 2011. С. 24-25.

Xaspoladova Sevda
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNDƏ ŞƏXSİYYƏTYÖNÜMLÜ MÜHİTİN YARADILMASI

Açar sözlər: *şəxsiyyətyönümlü təlim, texnologiya, xarici, dil, motivasiya*

Hazırda cəmiyyətdə prioritetlər dəyişib, postindustrial cəmiyyət (informasiya cəmiyyəti) anlayışı yaranıb. Bugün informasiya cəmiyyətini daha çox vətəndaşların aktiv fəaliyyət göstərməsi, sərbəst qərarlar qəbul edə bilməsi və dəyişən həyat şəraitinə uyğunlaşmaq qabiliyyəti maraqlandırır.

landırır. Təbii ki, təlim mühitində bu səriştələrin formalaşması müəllimin akademik bacarıqlarından, peşəkarlıq səviyyəsindən asılıdır.

Bu gün dünyada ümumi təhsil sisteminin inkişafının aparıcı strateji istiqaməti şəxsiyyətyönümlü təhsildir. Şəxsiyyətyönümlü təlim dedikdə,

- ✓ subyektin fərdi xüsusiyyətlərini üzə çıxaran;
- ✓ subyektin subyektiv təcrübəsinin orijinallığını və daxili dəyərini dərk edən;
- ✓ subyektin subyektiv təcrübəsi əsasında pedaqoji təsirlər göstərən öyrənmə mühiti başa düşülür [3, s.342].

Şəxsiyyətyönümlü təlim mühitində tələbənin şəxsiyyəti, onun orijinallığı, daxili dəyəri, hər birinin subyektiv təcrübəsi əvvəlcə aşkar edilir, sonra isə təhsilin məzmunu ilə əlaqələndirilir. Tələbənin təlim prosesinin əsas fəaliyyət fiquru kimi tanınması şəxsiyyətyönümlü pedaqogikadır.

Müasir təhsil sistemi şəxsiyyətyönümlü paradiqma çərçivəsində qurulub. Hazırda təlim prosesində müxtəlif növ (universal və spesifik) şəxsiyyətyönümlü texnologiyalardan istifadə olunur. O cümlədən xarici dil dərslərində tələbənin fərdi qabiliyyətlərinin inkişafı üçün şəxsiyyətyönümlü mühitin yaradılması zəruridir. Şəxsiyyətyönümlü təlim tələbələrə öz subyektiv təcrübələrini üzə çıxarmağa imkan verən təhsil fəaliyyətinin təşkilinin müxtəlif forma və üsullarından istifadəyə əsaslanır. Mürəkkəb sistem kimi o, şəxsiyyətyönümlü, fəaliyyətyönümlü, kommunikativ-koqnitiv, mədəniyyətlərarası və səriştə əsaslı yanaşmaları həyata keçirərək, özünün inkişaf yollarının müxtəlifliyini nümayiş etdirir. Xarici dilin tədrisinin şəxsiyyətyönümlü paradiqmasının prioriteti öyrənmənin mərkəzinə öyrətməyi deyil, tələbənin fərdi imkanlarını, yaradıcı və refleksiv qabiliyyətlərini üzə çıxartmağı nəzərdə tutur. Bu istiqamətdə müəllimin əsas vəzifəsi tələbələrin məhsuldar təlim fəaliyyətini təşkil etməkdir. Bugün dilin tədrisində müəllim şəxsiyyətyönümlü təlim texnologiyalarından istifadəyə xüsusi diqqət yetirir.

Şəxsiyyətyönümlü təlim texnologiyalarının arasında oyun texnologiyaları, layihə əsaslı öyrənmə, kooperativ öyrənmə diferensiallaşdırılmış yanaşmanı təmsil edir. Layihə metodu şəxsiyyətyönümlü mühitin yaradılmasına dəstəkdir. Layihə metodu xarici dildə kommunikativ səriştəliyin artırılması istiqamətində əsas rol oynayır. Kooperativ təlim metoduna əsaslanan texnologiyalarda tədrisin dinamik təşkilinə və müxtəlif fəaliyyətlərdə istifadə olunan tədris vəsaitlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu texnologiyaların üstünlükləri aşağıdakılardır:

- Düşüncə bacarıqlarının inkişafı;
- Toplanmış təcrübə və biliklər yenilənməsi;
- Birgə kollektiv işin (əməyin) nəticəsinə görə məsuliyyət hissini artması;
- Məntiqi təkəkkür və ardıcıl təqdimat bacarıqlarını təkmilləşdirilməsi [2, s.352].

Təlimin şəxsiyyətyönümlü xarakter daşması üçün tələbənin şəxsi keyfiyyətlərini, qabiliyyətini və maraqlarını nəzərə almaq zərurətini qeyd etməmək olmaz. İnteraktiv təlim formalarından istifadə prosesində kommunikativ səriştə inkişaf edir ki, bununla da tələbələr arasında şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə qurulmuş olur. Fərqləndirilmiş təlim prosesindən tələbələrin təhsil imkanlarının, meyllərinin, qabiliyyətlərinin psixoloji-pedaqoji diaqnostikasının nəticələrinə əsasən xarici dil dərslərinin daha rəngarəng təşkili üçün tədris fəaliyyətinin müxtəlif formalarından, metodlarından və təşkilindən geniş istifadə edilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Akif Nəzərov, Müasir Təlim Texnologiyaları, Bakı-2012.
2. Bondarevskaya, E.V. Tələbə mərkəzli təhsilin nəzəriyyəsi və təcrübəsi / E.V. Bondarevskaya. - Rostov-on-Don: Rostov Pedaqoji Universitetinin nəşriyyatı, 2000. -352s.
3. Kuznetsov M.E. Məktəbdə şəxsiyyət yönümlü təhsil prosesinin pedaqoji əsasları: Monoqrafiya. [mətn] / M.E. Kuznetsov - Novokuznetsk, 2000 .-- 342s.

4. Kuznetsov M.E. Məktəblilərin fərdi yönümlü tədrisi [mətn] / M.E. Kuznetsov - Bryansk: Bryansk Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəşriyyatı. NMC "Texnologiya" 1999. - 94s.
5. Zülfiyyə Veysova, Fəal İnteraktiv Təlim (T.Y), Müəllimlər üçün vəsait, Bakı 2007.

Xəlilova Xanım
Azərbaycan Dillər Universiteti

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ РЕЧЕВОМУ ОБЩЕНИЮ НА ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Ключевые слова: *иностранного язык, речевое общение, педагогический подход*

В наше время изучение того или иного иностранного языка является неотделимой частью профессиональной подготовки специалистов различного профиля. Изучение какого-либо иностранного языка должно осуществляться всесторонне. Самым важным звеном в обучении языка является речевое общение. В современном обществе изучение иностранного языка не может ограничиваться изучением грамматики, запоминанием отдельных слов или же выражений данного иностранного языка. Очень важным является осуществление иноязычного межличностного и межкультурного общения с носителями языка. При организации учебного процесса, при составлении учебников, учебных пособий для изучающих тот или иной иностранный язык непременно должны учитываться особенности языка. К примеру, в случае с японским языком, необходимо учитывать особенности иероглифической письменности, наличие большого количества звукоподражательных слов и прочих особенностей японского языка [1, с.40-44]. В обучении речевому общению большую часть занимает составление диалогов, их пересказ. Педагог непременно контролирует какая тема, грамматика и выражения будут использоваться. Можно применить способ карточек (ロールプレイ) [2, с.15-20]. Заранее подобрать тему, грамматику и слова для каждого участника, каждому выделить отдельную роль. Затем дать время участникам на составление и рассказ этих диалогов. Также очень эффективным является аудирование, но непременно учитывающее определенные пункты. Можно дать прослушать какой-нибудь рассказ, заранее составив к нему задания (например, привести несколько утверждений и попросить ответить верно или нет, также можно по содержанию рассказа составить и задать несколько вопросов). Не менее эффективным является способ так называемого диктоглосса (ディクトグロス) [3]. Диктоглосс - это разновидность диктанта, при котором обучающиеся не только воспроизводят услышанный текст с максимально приближенной к оригиналу передачей содержания текста, но и с лингвистически точным использованием стилистических и лексико-грамматических форм. Для диктоглосса на японском языке очень актуальным является выбор тем, связанных с погодой (например, прогноз погоды), описание какого-либо сезона или же животного. Педагог должен заранее выбрать актуальные и интересные темы, непременно учитывая уровень владения языком и интересы обучающихся. Также можно проводить уроки в формате дискуссий, обсуждений. Например, предложить общую тему и попросить дискуссионировать вокруг этой темы. Выбор темы является не менее важным моментом. К примеру, 私の趣味 «Мое хобби»,好きな季節 «Любимый сезон»,大好きな主人公 «Обожаемый герой»,私の家族 «Моя семья»,私の国 «Моя страна»,親しい友達 «Близкий друг» и т.д. [4]. Более эффективным было бы, если обучающий сам сказал бы несколько предложений по теме или, возможно показал бы слайды, какую-нибудь презентацию. Это ориентирует говорящего и даст большую мотивацию для дальнейшего диалога.

Таким образом, можно прийти к выводу, что существует огромное количество подходов, методов и способов обучения языку, однако выбор того или иного подхода зависит от ряда факторов, среди которых важнейшим является правильный педагогический подход.

Литература:

1. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности М., 2001.
2. Щукин А.Н. Методика преподавания иностранных языков М., 2015.
3. 話すことを教える 国際交流基金 日本語教授シリーズ 第6巻。東京 書房2011
4. みんなの教材サイト <https://minnanokyoza.jp/>

Xiyalova Naibə
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ PEDAQOJİ TƏLİM VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ

Açar sözlər: *təlim vasitələri, xarici dil dərsləri, əyanilik, informasiya*

Təlim vasitələri təlim metodlarınınin tərkib hissəsidir. Onlar əyanilik prinsipinin reallaşdırılmasını təmin edir, tədrisin səmərəliliyini artırır, öyrənənlərə təlimin bütün mərhələlərində müşahidə formasında material verir. Təlim vasitələri öyrədən və öyrənənlərin pedaqoji prosesdə istifadə etdikləri xarici dillərin tədrisində müxtəlif obyektlərdir.

Təlim vasitələrinin seçimi aşağıdakı əsaslarla həyata keçirilir:

1. Dərs və ya məşğələnin məqsədləri ilə (“Dərsin əsas məqsədi hansıdır?”)
2. Tədris materialının məzmunu ilə (“Nə öyrətmək istəyirəm?”)
3. Təlimin tətbiq olunan metodları ilə (“Necə öyrətmək istəyirəm?”)
4. Öyrədənin seçimi ilə (“Dərsi necə təsəvvür edirəm?”)
5. Öyrənənin seçimi ilə (“Öyrənənlər dərsi necə görürlər?”)

Təlim vasitələri pedaqoji aləmdə müxtəlif əsaslarla təsnif olunur. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək:

Obyektlərin tərkibinə görə təlim vasitələri maddi (dərsliklər, dərs vəsaitləri, maketlər və əyani vasitələr; tədris-texniki vasitələr, dərs cədvəli) və ideal (baza nitq, təfəkkür, idrak, mənəvi, biliklər) olur.

Mənşəyinə görə təlim vasitələri təbii (insan əli ilə hazırlanmamış, yəni daş, qoza, çiçək kolleksiyaları); simvolik (şəkillər, sxemlər, xəritələr); texniki (insan tərəfindən hazırlanmış) olur.

Müasir dövr əvvəlkindən kəskin sürətdə fərqlənir: burada texnika hökmranlıq edir, informasiya isə əmtəə rolunu oynayır, əbəs yerə deyilmir ki, XXI əsr informasiya texnologiyaları əsridir. Bu dövrdə əyanilik ön plana çıxır.

Əyani vasitələrdən istifadə edərkən bəzi şərtlərə əməl etmək lazımdır:

1. İstifadə olunan əyani vəsait öyrənənlərin yaşına uyğun olmalıdır.
2. Əyani vəsait tədrisən istifadə olunmalı, dərs, yaxud məşğələnin uyğun məqamında nümayiş etdirilməlidir.
3. İllüstrasiyaların nümayişi zamanı əsas detallar vurğulanmalıdır.
4. Əyani vəsait tədris olunan materialın məzmunu ilə dəqiq əlaqələndirilməlidir.
5. Əyani vəsait arxa partalardan aydın görünməlidir.

Xarici dil dərslərində təlim vasitələrindən düzgün istifadə etməklə bitkin və keyfiyyətli məşğələ planlaşdırmaq mümkündür.

Öyrənənləri məşğələlərdə maraqlı vaxt keçirmək imkanından məhrum etmək olmaz. Öyrəndən özü də öyrənənlərin təbəssümünü, həvəsini görəndə böyük zövq alır. Axı, illər sonra “Məktəb sənə üçün ikinci ev oldumu? Keçmişini xatırlamaq üçün ora qayıtmaq istəyərdimi?” suallarına necə cavab verəcəyimiz pedaqoqun kiçik bir otaqda bizim üçün yaratdığı dünyadan çox asılıdır.

Ədəbiyyat:

1. Əhmədov H., Zeynalova N. Pedaqogika. Elm və təhsil, Bakı: 2021.
2. Abbasov A., Əlizadə H. Pedaqogika. Bakı: Renessans, 2000.
3. Abbasov A. Pedaqogika. Bakı: Mütərcim, 2010.
4. Ağayev Ə. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı: Adiloğlu, 2006.
5. Əhmədov H., Zeynalova N. Pedaqogika. Elm və təhsil, Bakı: 2019.

Xudayarova Günel
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ TƏLƏBƏLƏRƏ XARİCİ MOTİVASİYANIN TƏSİRİ

Açar sözlər: *xarici motivasiyanın növləri, maddi amillər, mənəvi amillər, təlim fəaliyyətləri, müəllimin rolu*

Motivasiya tələbələrin qarşıya qoyduqları məqsədə qısa müddətdə nail olmalarını təmin edir. İngilis dilini xarici dil kimi öyrənən tələbələr üçün motivasiyanın formalaşdırılması onların təlim nailiyyətlərinin artırılması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ali təhsil pilləsində tələbələrin biliklərini tam formada təkmilləşdirmək üçün onlarda özünəinam formalaşdırmaq lazımdır. Tədris prosesində tələbələrin ehtiyacları müəyyənləşdirilir və dərstdən əvvəl onları təlim zamanı fəaliyyətə gətirəcək strategiyalar planlaşdırılır.

E. Deci və R. Ryan xarici motivasiyanı müxtəlif növlərə görə qruplaşdırırlar:

- Xarici təsirlər – tələbələrə yerinə yetirilmiş fəaliyyətə görə mükafatların vəd edilməsidir.
- Uyğunlaşma – dilöyrənənlərdə qorxu hissini azaltmaq üçün onları yoldaşları ilə birgə fəaliyyətləri yerinə yetirməyə təhrik etmək daxil edilir.
- Eyniləşdirmə – tələbələrin fərdi məsuliyyətlərini artıracaq və onlara faydalı olacaq tapşırıqların seçilməsidir. Bu zaman təlim dilöyrənənlərin maraqlarına uyğun təşkil olunduğuna görə onlar tapşırıqları diqqətlə yerinə yetirirlər.
- İntegrativ təsirlər – təhsilənlərin öyrənilən dildə qarşıya qoyduqları hədəfə çatmaq və birbaşa onlara təsir edəcək təlim fəaliyyətini təşkil etməkdir [2, s.4].

Yuxarıda sadalanan xarici motivasiya növlərini formalaşdırmaq üçün dilöyrənənlərdə öncədən formalaşan daxili motivasiyanın da təsirini vurğulamaq lazımdır. Çünki, dilöyrənənləri müəyyən fəaliyyətə cəlb etmək üçün seçilən tapşırıqların maraqlı olması ilə yanaşı onlar üçün əhəmiyyətliyi də bir o qədər mühüm rola malikdir. Z. Dorneyi qeyd edir ki, təlim zamanı seçilmiş uğurlu strategiyalar nəticəsində hətta tələbələrdə daxili motivasiya olmasa belə xarici motivasiyanın təsiri ilə onların dərslə marağını artırmaq mümkündür [1, s.276]. Lakin, tələbələrdə daxili motivasiya olarsa, dil öyrənmək prosesi daha səmərəli olur.

Xarici motivasiya tələbələrə kənardan olan təsirlərdən ibarət olduğu üçün burada onları həvəsləndirən maddi və mənəvi amillər müəyyənləşdirilir. Maddi amillər içərisində görülməli işin

sonunda dilöyrənənlərə müəyyən mükafat və ya təltifnamə verilməsini qeyd etmək olar. Mənəvi amillər dedikdə isə tələbələrin nailiyyət əldə edəcəkləri və onların maraqlarını cəlb edən təlim fəaliyyətlərini nümunə göstərmək mümkündür.

Xarici motivasiyanın formalaşdırılması zamanı fəaliyyət nümunələrini təşkil etmək üçün müəllimin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Təlim zamanı uyğun strategiyaların seçilməsi və onların effektiv həyata keçirilməsi birbaşa müəllimin üzərinə düşür. Planlaşdırma zamanı seçilmiş təlim formasının təşkili, onların fəaliyyətlərlə vəhdət halında təqdim edilməsi və dilöyrənənlərin fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun qurulması tələbələrdə xarici motivasiyanın formalaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İngilis dili dərslərində təlim forması seçilən zaman qrup üzvlərinin bir-birilə səmimi və mehriban münasibət qurmasına diqqət edilir. Onlar arasında məlumat mübadiləsini asanlaşdırmaq və müəyyən problem ətrafında geniş axtarış aparmağa tələbələri təşviq etmək üçün tapşırıqların dilöyrənənlərin maraqlarına uyğun olmasına üstünlük verilir. Tələbələrlə müəllimlərin və ya yoldaşlarının birgə fəaliyyətinə əsaslanan auditoriyadankənar fəaliyyətlərin təşkil edilməsi də mühümdür. Sağlam-psixoloji şəraitdə təşkil edilən fəaliyyətlər dilöyrənənlərin qarşıya qoyduqları hədəflərə nail olmasını asanlaşdırır.

Ədəbiyyat:

1. Dornyei Z. Motivation and Motivating in the Foreign Language Classroom//The Modern Language Journal//Vol.78, N.3, Hungary: 1994, pp. 273- 284.
2. Samejon K. Extrinsic Motivation Factors in Learning English as a Second Language//Extrinsic motivation L2 learning// Boston: 2015, pp.1-22 <https://www.researchgate.net/publication/336376014>.

İbrahimova Aygün
Azərbaycan Dillər Universiteti

ORTA MƏKTƏB ŞAĞİRDlərİNDE XARİCİ DİLDƏ OXU BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI YOLLARI

Açar sözlər: *strategiyalı oxu, oxu surəti, ucadan oxu*

Xarici dildə oxu strategiyalarının düzgün formalaşdırılması və onların inkişaf etdirilməsinin müxtəlif üsulları vardır.

- Oxu prosesinə başlayarkən şagirdlərdə oxuya maraq yaratmaq üçün onlar əvvəl sadə bir mətnlə başlamalıdır. Şagirdlər ilk dəfə rastlaşdıqları sadə mətnləri oxumalı və mətnə olan lüğət, yeni sözlər və əsas məsələlər ilə əvvəlcədən tanış olmalıdırlar.

- Xarici dil dərslərində oxu zamanı şagirdlərin mətni anlama səviyyəsinə müəllim nəzarət etməlidir.

- Oxu zamanı şagirdlər mətnin tərkibində olan açar sözləri və söz birləşmələrini diqqət mərkəzində saxlamalıdır.

- Müəllim oxu zamanı şagirdləri düzgün istiqamətləndirməyi bacarmalıdır.

Şagirdlər oxuya başlamazdan əvvəl onlara müəllim tərəfindən müxtəlif istiqamətverici suallar verilməlidir. Müəllim tərəfindən verilən suallar şagirdlərin oxu zamanı fəaliyyətini asanlaşdırır.

• Oxu zamanı şagirdlər mətnin tərkibində onlar üçün çətin olan hissəni təkrar oxumalıdırlar və yeni sözləri müəyyənləşdirməlidir.

P.Carrell və C.Karsonun fikrinə görə yazılı və ya şifahi mətn birbaşa təqdim olunduqda şagirdlər üçün heç bir məna kəsb etməyə bilər. Belə ki, oxucu mətn onların əvvəlki bilikləri ilə bağlı olduqda asanlıqla anlamış olur [1]. Mətnin mənasının tam anlaşılması üçün mətnin şərh edilməsi vacib faktorlardan biridir.

Orta məktəblərdə V-IX sinif şagirdlərin əhatə edən ingilis dili dərslərində yerləşdirmə testlərinin tətbiqi şagirdlərin zəif, orta və güclü kimi müvafiq qruplara bölünməsi və onların bilik səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsi məqsədi daşıyır. Oxu fəaliyyətinə başladıqdan sonra tətbiq oluna biləcək testlərdən biri diaqnostik testlərdir ki, bu testlərin köməyi ilə şagirdlərin hansı mövzuda problemlərin olduğunu əvvəlcədən müəyyən edilir. Bununla yanaşı inkişaf testləri də vardır ki onlar vasitəsilə şagirdlərin dil bilikləri səviyyəsində inkişaf xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir.

K.Çasteynin görə, ingilis dili dərslərində şagirdləri oxuya dair tapşırıqlar etməyə təşviq etmək faydalıdır.

B.Levinin xarici dil müəllimlərinə məsləhəti şagirdlərin oxuduqları mətnləri qiymətləndirməyə təşviq edilməsi istiqamətində olmuşdur [2]. Şagirdlərə oxudan əvvəl verilən müxtəlif tapşırıqlarla tanışlıq isə buna geniş imkanlar açır.

P.Ur ümumi bir problem haqqında şagirdlərə oxudan əvvəl sual verilən suallar tapşırıq olaraq qəbul etmişdir [3].

İngilis dili dərslərində oxunun tədrisi zamanı mühüm metodlardan biri oxu prosesinin qruplarla təşkili metodudur. Bu zaman şagirdlər iki qrupa bölünür: nəzarət və eksperiment qrupları. Nəzarət qrupu mətni birbaşa oxuyur. Eksperiment qrupu isə oxuya diqqət edir və lazımı düzəlişlər edir.

Müasir dövrdə beyin həmləsi üsulu ilə oxunun tədrisi ingilis dili dərslərində ən çox istifadə edilən metodlardandır. Şagirdlərin oxuda sonra gözləntilərini müəyyən etmək bu fəaliyyətin məqsədi kimi müəyyənləşdirilə bilər.

Müasir üsullardan biri kimi sürətli söhbət üsulu xarici dildə oxunun tədrisi zamanı mühüm hesab edilir. Bu zaman müəllim mövzuya dair bir neçə sual hazırlayır. Sınıfdə iki qrup şəklində bölgü aparılır və şagirdləri 1 dəqiqə vaxt ərzində bir-birinə sual vermək üçün müzakirələrə daxil etmək müəllimin üzərinə düşür. Şagirdlər isə bu müzakirələrə çox həvəslə və könüllü olaraq daxil olurlar.

Ədəbiyyat:

1. Carrell P. L. and Carson J. G. Extensive and Intensive Reading in an EAP setting // English for Specific Purposes, N16. London,1997, pp.47-60.
2. Lewin B. A. Reading between the Lines // English Language Teaching Journal, 38 (2). London,1984, pp.121-126.
3. Ur P. A course in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press. 1996, 303 p.

Imanova Sevda
Azerbaijan University of Languages

**THE CRITERIA OF CULTURE BASED FOREIGN LANGUAGE TEACHING
MATERIAL WITH THE INTERCULTURAL COMPETENCE PROMOTING ASPECT
IN CASE OF AZERBAIJANI UNIVERSITY OF LANGUAGES**

Keywords: *intercultural competence, language teaching, tertiary system, teaching material, target and native culture*

Promoting intercultural competence (IC) in the foreign languages teaching has been one of the significant issues for last decades. There were great problems in former Soviet Union educational system related to the intercultural dialogue. It was due to the lack of practice with native speakers, language and cultural environment. However, recent years the aim of foreign language education is not only successful use of foreign language as a means of communication by only teaching just language skills, but of the ability to communicate across cultural divides. IC is one of the main and important key competences included by the Common European Framework of Reference for Languages (CEF) for being successful in modern labor market in cooperation for international projects, programs, career opportunities. The increasing process of globalization and migration has led to a demand for forming (IC) in today's education system which considerably influences high school students and university graduates with different specialties who will soon enter the 21st-century workforce.

Learning foreign languages means not only to be able to communicate linguistically correct, but also changing position and 'stepping outside of' [2] one's own view of the world, relativizing one's attitudes, and valuing the other. M.Byram defines IC as “Knowledge of others; knowledge of self; skills to interpret and relate; skills to discover and/or to interact; valuing others' values, beliefs, and behaviors; and relativizing one's self.” Then he divides it into three components (knowledge, skills and attitudes) and is supplemented by five values: (1) intercultural attitudes, (2) knowledge, (3) skills of interpreting and relating, (4) skills of discovery and interaction, (5) critical cultural awareness [1].

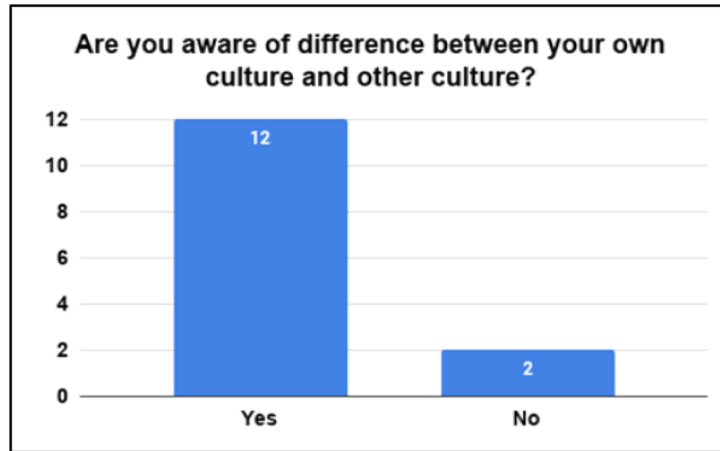
These five major intercultural competences are strongly interrelated.

Culture-based teaching material for IC developing in tertiary system must meet the following requirements:

- a. Teaching material must be interesting in order to increase motivation which is very important element in IC promoting;
- b. Material must be authentic;
- c. Developing intercultural skills through typology of exercises and tasks;
- d. Material must be appropriate to students' age and background;
- e. Material must evoke a reciprocal emotional response;
- f. Material must be designed in balanced way containing native and target culture;
- g. Material must strike a right balance between language and culture.

For examining, the student's outcome the effectiveness of culture based teaching material by determining the level of their awareness of culture difference between target and native culture we designed questionnaire in Google Forms and used quantitative research method. The results of online research conducted among the students of International Relations and Regional Studies at Azerbaijan University of Languages in 2020-2021 academic year.

The majority of participants (10 students) reported that they are aware of the difference between their own and foreign cultures. This result shows that students mainly know about different cultural patterns.

Reference:

1. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
2. Fantini, A. (1991). Becoming Better Global Citizens: The Promise of Intercultural Competence.
3. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/104515959100200507>

Kərimov İbrahim
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ METODLARIN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *qrammatik-tərcümə, audiolinqual, birbaşa, eksplistlik*

Metod bir yoldur, elə bir yoldur ki, məqsədə çatmağa aparan yoldur və tədris məqsədinə çatmaqı nəzərdə tutur. Qrammatik-tərcümə metodunda öyrənilən dilin strukturları dərstdə mühüm rol oynayır. Əvvəlcə qrammatika təqdim olunur, sonra məşq edilir. Sonra isə mətnlərin oxunması və eventual tərcüməsi aktivliyi yaranır [1].

Yazı fəallıqları isə bəzilərinde diktantla, digərlərində mətnlərin xülasəsi, inşalar və ya tərcümələr vasitəsilə yerinə yetirilir. Bugünkü terminologiyada çox zaman eksplisit qrammatika keçilməsinin vacibliyindən danışılır. Bunun da funksiyası fərdin bacarıqlarının formal tədris prosesinə yeridilməsi və onun vasitəsilə dilin öyrənilməsinə nail olunmasından ibarətdir.

Bir çox tədris otaqlarında dərslərin bir o qədər də nəzərə çarpmayan hissəsi qrammatik-tərcümə metodu kimi icra olunur. Belə ki, germanistika tələbələrini bir çoxu xaricdən xarici dilli auditoriyaya gəldikdə, onlar əla alman dili biliklərinə yiyələnmiş olurlar, bunlar da qrammatik-tərcümə metodundan yararlanmış və bu tipli dərslərdən bəhrələnmiş insanlardır.

Birbaşa metodun məqsədi danışılan dilin mənimsənilməsi, dilin şifahi öyrənilməsindən ibarətdir. Burada uşağın ilk dil öyrənməsi də model kimi çıxış edə bilər. Burada induktiv öyrənmə üsuluna daha çox üstünlük verilir. Dil öyrənmələr birbaşa metod çərçivəsində yamsılama, təqlid ilə, induktivlik vasitəsilə yeni dil üçün yeni növ, hiss, anlayış, duyğu qazanır.

Burada birdilliyə üstünlük verilir. Mümkün qədər dərk olunmuş dünya və yeni dil arasında münasibətlər onların sözləri ilə bərpa olunur və birinci dil yolu üstünlük təşkil edir. Güman edirlər ki, dil öyrənənlər mövcud dünya və yeni dilin birbaşa əlaqəsini yenidən yaradırlar. Belə ki, tədris otağında dillə dünya, ətraf aləm bağlılığı yaranır bunu isə tədris otağında şəkillər üzrə izah etmək olar. Burada vizual yardımçı vasitələr də mühüm rol oynayır [5].

Audiolingual metoddə da dinləmə və danışma əsas xətt təşkil edir. Tədris prosesinin eşidib anlama əlamətləri cümlə nümunələrinin imitasiyasıdır və öyrənənlərin məşq etməsi, təkrarlanması zamanı pozitiv reaksiyaya düzgün cavablarıdır.

Bu üsulla ana dilinə aid olan, ana dilli dil vərdişlərini təqlid etmək lazım gəlir. Belə əlavələr vasitəsilə dil dərsinin konsepti canlanır, sürətləndirilir. Dillərin müqayisəsi vasitəsilə struktur təhlil olunur. Bu strukturlar intensiv məşq və təkrar etdirilir.

Audiolingual xarici dil dərində və didaktikasında əsasən danışq dilinə üstünlük verilir. Bu zaman söhbət şifahi şəkildə reallaşan dildən gedir, ancaq bəzi hallarda yazılı dilin xüsusiyyətləri də nəzərə alınır.

Ədəbiyyat:

1. Funk. Hermann / König. Michael Grammatik lehren und lernen, Berlin, 1991.
2. Brill, Lilli Marlen Lehrwerke, Lehrwerkgenerationen und die Methodendiskussion im Fach Deutsch als Fremdsprache, Aachen 2005.
3. Neuner, Gerhard Deutsch als zweite Fremdsprache Berlin, 2009.
4. Röche, Jörg Handbuch Mediendidaktik Fremdsprachen Ismaning, 2008.
5. Hallet, Wolfgang Handbuch Fremdsprachendidaktik Seelze – Velber, 2010.

Красикова Тамара
Технологический университет имени А.А.Леонова

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, коммуникативная лингвистика, иноязычное общение*

Трансформация методов или подходов в обучении иностранным языкам в соответствии с требованиями времени всегда является основанием для развития и возникновения последующих, являющихся уже более прогрессивными и актуальными тех направлений и подходов, которые существуют [1]. Изучению динамики методов обучения иностранным языкам посвятили свои исследования как отечественные учёные – Щерба Л.В, Миролюбов А.А., Гез Н.И., Гальскова Н.Д., а также зарубежные исследователи – Г. Нойнер Хунфилд Х, Гилиссон Р., Р.Ладо и многие другие. Изучение трудов данных авторов даёт возможность проследить историю возникновения современных теорий и методических концепций, одной из которых является межкультурный подход к обучению иностранным языкам, а разрозненные положения различных методов были приведены в систему и воплотились в целостную научную концепцию.

В отечественной методике истоки межкультурного обучения зарождались в момент реализации смешанного метода. Далее, в дополнение к этому приветствовалось сравнение родного и иностранного языков. Игнорирование родного языка означало, что внимание обучающегося всецело направлено на другой лингвистический код исключая возможность

сопоставления и сравнения фактов разных культур. Отечественные методисты опирались на постулаты коммуникативной лингвистики и на положения, которые выдвинул Л.ВЩерба. По утверждению З.М.Цветковой, одним из важнейших условий сознательного обучения применялся метод сравнения, где исходным для обучающихся являлись знания, умения и навыки родного языка [2]. Идея сопоставления, как научно, так и практически, оказалась значимой для обучения межкультурному общению на иностранном языке.

Одной из основных задач изучения иностранного языка предусматривалось овладение умением использовать структуру языка только на общеупотребительной лексике, общаясь в естественных условиях с носителями данного языка, который протекает в нормальном разговорном темпе. Это говорит о том, что наряду с обучением разговорной речи предполагалось тесное ознакомление с культурой народа. Представители этих методов (Р.Ладо и В.М.Риверс) закрепили роль культурологических знаний, зафиксировав их статус в качестве принципа обучения. И зарубежная методика официально признала важность учёта культуры изучаемого языка, что стало одной из самых весомых предпосылок современного межкультурного обучения.

Расширение международного сотрудничества способствовало дальнейшему развитию методической мысли. Прогрессивные положения нашли отражение в новом подходе, появившемся в 70-е годы в Великобритании и получившим своё развитие практически во всех странах. Это реализация коммуникации в ситуациях иноязычного общения, с использованием подходящих структур и клише. Данный метод приближался к процессу реальной коммуникации. Именно коммуникативный подход аккумулировал наиболее прогрессивные методические идеи прошлого. Он трансформировал их с позиций новейших социальных, политических и экономических условий взаимодействия государств и стал трамплином для возникновения и реализации в методике обучения иностранным языкам идеи межкультурного подхода.

Межкультурный диалог стал наиболее востребованной категорией лингводидактики. Истоки межкультурного подхода находятся в коммуникативном подходе к преподаванию иностранного языка. Отечественные методисты Е.И.Пассов, В.П.Фурманова, В.В.Сафонова и многие другие посвятили свои исследования вопросам обучения иностранным языкам для реализации межкультурных контактов. Они оказали влияние на становление основных положений обучения межкультурному общению на иностранном языке. Диалог культур к направлению межкультурной коммуникации, лингводидактики и использование их в обучении иноязычному общению привело к преобразованию диалога культур в «межкультурный диалог».

Литература:

1. Концепция федеральной целевой программы развития образования на 2016-2020 годы. URL: www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_173677/?frame=1
2. Миролюбов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. М.: Ступени: ИНФРА-М, 2002, 447 с.

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏNİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏT VASİTƏLƏRİ İLƏ FORMALAŞMASI

Açar sözlər: *kommunikativ səriştə, ünsiyyət bacarıqları, mədəniyyətlərarası ünsiyyət*

Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti müxtəlif ictimai-siyasi, millətlərarası, mədəniyyətlərarası və kommunikasiya problemlərinin yarandığı və bir-birinə qarışdığı multikultural məkana daxil olmaqla, inkişafının yeni mərhələsinə keçir. İstər Azərbaycanda, istərsə də bütün dünyada cəmiyyətdə baş verən qlobal dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq, təhsil sistemində xarici dilin rolu dəyişir və sadə akademik fəndən müasir təhsil sisteminin aparıcı elementinə çevrilir. Müxtəlif cəmiyyətlərdə kommunikativ səriştə mədəniyyətinin olmaması, dünya məkanı səviyyəsində mədəniyyətlərarası dialoqa daxil olma problemlərinin kəskinləşdiyi bir zamanda tələbələrin xarici dilləri akademik öyrədilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Kommunikativ səriştənin formalaşdırılması vasitələrindən biri mədəniyyətlərarası ünsiyyət kontekstində xarici dilin tədrisidir. Xarici dil humanist dünyagörüşünün və mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə bacarıqlarının formalaşmasına töhfə verən bir fəndir. Tələbələr xarici dili onun mədəniyyət kontekstində öyrənir, ətraf aləmi bütünlüklə dərk etməyə çalışır, onu özləri kəşf edir, dilöyrənmə isə mədəniyyətlərarası dialoq xarakteri daşıyır və tələbələr yeni mədəniyyətlərarası səviyyəyə, dilin linqvistik qanunlarına yiyələnməyə çalışırlar [2]. Xarici dilin tədrisi sahəsində bir çox metodistlər dilin daha produktiv öyrənilməsi üçün müxtəlif tədqiqatlar aparıblar. Onlardan biri K.Knap mədəniyyətlərarası səriştənin daha mükəmməl və müasir modelini təqdim edir. Beləki, o, həm digər mədəniyyətlərin və icmaların ünsiyyət nümayəndələrini, həm də öz mədəniyyətlərinin nümayəndələrini eyni dərəcədə uğurlu başa düşmək bacarığı kimi müəyyən etdiyi mədəni səriştə anlamına gəlir [3]. Tədqiqatçı bu bacarığın aşağıdakı komponentlərini belə müəyyən edir:

-kommunikativ hərəkətlər haqqında bilik modelləri həm öz, həm də öyrənilən dilin mədəniyyətində şərh edilməsi;

-mədəniyyət və ünsiyyət, o cümlədən təfəkkür və davranış tərzinin mədəniyyətə xas xüsusiyyətlərindən asılılığı, habelə mədəniyyətlər arasında bu xüsusiyyətlərlə müəyyən edilən fərqlər haqqında ümumi biliklər;

-qarşılıqlı əlaqəni sabitləşdirmək üçün bir sıra strategiyalar, yəni, ünsiyyət prosesində yaranan çətinlikləri və problemləri həll etmək [3].

Beləliklə:

• Mədəniyyətlərarası səriştə anlayışını nəzərdən keçirmək və struktur komponentlərini öyrənmək üçün onun müxtəlif aspektlərini mənimsəmə tələb olunur.

• Mədəniyyətlərarası səriştə müəyyən bir mədəni cəmiyyət üzvlərinin digər mədəniyyət nümayəndələri ilə qarşılıqlı əlaqə prosesində qarşılıqlı anlaşmaya nail olmaq bacarığını müəyyən edir.

• Mədəniyyətlərarası səriştə mürəkkəb çoxölçülü xarakter daşıyır, tərkibində qarşılıqlı fəaliyyət göstərir:

- ✓ xarici dil mədəniyyəti haqqında bilik;
- ✓ bu bilikləri əlaqələr qurmaqda tətbiq etmək bacarığı;
- ✓ şəxsi keyfiyyətlər;
- ✓ mədəniyyətlərarası fəaliyyət və ünsiyyət bacarıqları.

Bu yanaşmanın əsas üstünlüyü fərdin mədəniyyətlərarası səriştəsinin bir-biri ilə əlaqəli iki tərəfinin – doğma və xarici mədəniyyəti dərk etmək bacarığının müəyyən edilməsidir. Digər müsbət məqam mədəniyyətlərarası səriştənin daha şüurlu və mədəni səviyyəyə çatdıran düşüncə və davranış arasında əlaqənin qurulmasıdır. Ümumiyyətlə, K.Knap modelinə görə başqa mədəniyyətin nümayəndələri ilə ünsiyyət prosesi əsasən davranış aspektinə yönəlib və ünsiyyəti mədəni mənalardan mübadiləsi kimi nəzərdə tutmur, bu mədəniyyətin sosial-mədəni dərk edilməsi və idrakı olur [3]. Belə ki, dil aləminin özünün öyrənilməsinə, yəni dili öyrənilən ölkənin tarixi və mədəniyyətinə daha çox diqqət yetirilməsi vacibdir. Bu istiqamət tədrisdə dilçilik və ölkəşünaslıqla bağlı materialların praktik işlənməsini tələb edir. Kommunikativ səriştənin mədəniyyətlərarası ünsiyyət vasitələri ilə formalaşması xarici dillərin tədrisinin əsas məzmununu təşkil edir.

Ədəbiyyat:

1. Гусейнзаде Г. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, 314 с.
2. Csaba F. Interkulturelle Kommunikation. Positionen zu Forschungsfragen, Methoden und Perspektiven. Universitätsverlag, Wien, 2007, 67 s.
3. Knapp K., Knapp-Potthoff A. Intercultural Communication // Journal for Foreign Language Research. 1990, № 1, p. 83.
4. Loenhoff J. Intercultural Understanding. Opladen: Lesket Budrich, 1992, 223s.
5. Moosmüller A. Interkulturelle Kommunikation. Münster: Waxmann GmbH, 2007, 181 s.

Mehdiyeva Aytəkin
Azərbaycan Dillər Universiteti

**MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKASİYADA KOMPETENSİYANI
VƏ BACARIQLARIN NİSBƏTİ**

Açar sözlər: *ünsiyyət, qabiliyyət, tezaurus, kommunikativ kompetensiya, bacarıq*

1. Müasir psixo-pedaqoji ədəbiyyatda ünsiyyət və kommunikasiya ya sinonim, ya fərqli məzmunla malik anlayışlar, ya da kommunikasiya ünsiyyətinin tərəfi kimi göstərilir. Məsələn bu anlayışların metodik ədəbiyyatda işlənməsində ixtiyariliklə deyil. Məsələn ondadır ki, ünsiyyətə aid olan məzmun tədqiqatları da kommunikasiyaya aid edilir və ya kommunikasiyanın funksiyalarının adı çəkilmədən onlar ünsiyyət aktı kimi kontekstual təzahürləri təhlil olunur. Bu xarici dilin ünsiyyət aktı kimi tədrisi praktikasında diqqətin məqsədsiz vəzifələrə paylanmasına səbəb olur.

2. Xarici dilin tədrisi ali məktəbdə Avrostandarta uyğun olaraq ünsiyyətin tədrisidir – dilin yox. Bu məsələnin metodik həlli dil/nitq müstəvisində dil biliklərinin nitq bacarıqlarına çevrilməsinin müvəffəq həlli “şəxs – fəaliyyət yanaşmasından” asılıdır [2] və nəticəsi isə bu əsasda ünsiyyətə yiyələnməyin effektivliyi ilə bağlıdır. Dil biliklərinə uyğun nitq bacarıqlarının yaradılması xarici dildə ünsiyyətə yiyələnməyin effektiv həlli hesab edilmir. Məsələnin ünsiyyət kontekstində effektiv həlli, yəni xarici dildə ünsiyyətə yiyələnmək daha yüksək qabiliyyət – kommunikativ kompetensiyanı tələb edir.

3. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən Bakalavriat səviyyəsinin baza təhsili üzrə Xarici dil müəllimliyi üçün “Təhsil Proqramı” hazırlanıb [1]. Proqramın Məzun kompetensiyaları bölməsində 36 dəfə bacarıq, 4 dəfə kompetensiya termini işlənməmişdir, 7 dəfə qabiliyyət terminindən istifadə edilmişdir. Xarici dilin tədrisi metodikası həsr edilmiş tədqiqat işləri-

nin bəzilərində biz bu hallarla rastlaşmışıq. Tədqiqat işinə biz ünsiyyətin də özünün əsaslandığı fəaliyyət kateqoriyası paradigmasında yanaşmışıq və nitq fəaliyyəti fəaliyyət kateqoriyasının bir hissəsi olduğunu nəzərə alaraq bu kontekstdə ünsiyyət qabiliyyətini, bacarığı və kommunikativ kompetensiyanı bir-birindən fərqləndirmişik.

4. Bacarıq və kompetensiya qabiliyyətlər olub biri digərindən işin yerinə yetirilməsi keyfiyyətinə görə fərqlənir. Bu o deməkdir ki, onun ali məktəb auditoriyasına tətbiqi ən müasir tələblərə cavab verməklə, həm də xarici dildə mədəniyyətlərarası kommunikasiya girmək üçün bacarıqların yarandığı hərəkətlərin və kompetensiyanın zəruriliyinin situativ məqamlarını fərqləndirək.

Nitq fəaliyyəti kateqoriyasına əsaslandığımız üçün qeyd etmək istərdim ki, bacarıqlar və kompetensiya mədəniyyətlərin konteksti ilə yaranmış kommunikasiyaya təsirinin pedaqoji perspektivlərini nəzərə almasaq hansı qabiliyyəti harada işlətməyimizin metodik nəticəsi olmaz, yüksək keyfiyyətli təhsilin ehtiva etdiyi mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya nail ola bilmərik.

İkinci mühüm məsələ fəaliyyət kateqoriyasına görə həm bacarıq, həm də kompetensiya qabiliyyət olaraq nitq hərəkətlərinin kəmiyyət və keyfiyyət fərqi inikas etdirməsi və hər iki qabiliyyətin təlimin müvəffəq nəticəsi kimi tətbiqi seçilən metodik üsullardan asılıdır.

Nitq hərəkətinin nəticəsi kimi bacarıqlar və kommunikativ kompetensiya linqvistik kompetensiyaya əsaslanıb və mədəniyyətlərarası kommunikasiya daxil edilərkən hər iki qabiliyyət bəzi metodistlərin, məsələn, Xaleeva İ.İ. təbirincə tezausdan asılıdır [3]. Biliklərə, təcrübəyə istinad onların kontekstə uyğun fəallaşdırılmasında iki məqamla üzləşir. Toplanmış biliklərin linqvistik səviyyəsi, ikincisi biliklərin mədəniyyət kontekstinə uyğun subyektiv fəallaşdırılması. Bu qeyd etdiyimiz idraki fəallığın təmini situativ bacarıqlardan asılıdır.

Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların yaranması və formalaşmasında əsas məsələ mədəniyyətin ünsiyyət amilinə təsiridir, yəni təlimin məqsədi mədəniyyətin təsir etdiyi kommunikasiyanı öyrənməkdir.

Ədəbiyyat

1. Bakalavriat səviyyəsinin ixtisas üzrə Təhsil Proqramı İxtisasın (proqramın) şifri və adı: 050121 – Xarici dil müəllimliyi / – Bakı: – 2020.
2. Зимняя, И.А. Педагогическая психология / И.А.Зимняя. – Ростов-на-Дону: Феникс, – 1997.
3. Халева, И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи / И.И.Халева. – Москва: Высшая школа, – 1989.

Məmmədova Bənövşə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ İDİOSTİL VƏ DİL ŞƏXSİYYƏTİ FAKTORLARI HAQQINDA

Açar sözlər: *ingilis dili, xarici dillərin tədrisi, idiostil, dil şəxsiyyəti nəzəriyyəsi, idiolekt*

İngilis dilinin tədrisi kontekstində, o cümlədən bu dilin üslubiyyatının tələbələrə mənimsəndirməsi prosesi çərçivəsində müasir didaktiv yanaşmalar dil şəxsiyyəti nəzəriyyəsinin əldə etdiyi elmi nəticələrin də nəzərə alınması vacibliyini ortaya qoymuşdur. «Xarici dilin mənimsənilməsində “dil şəxsiyyəti”» adlı araşdırmasında S.V.Borisovanın da qeyd etdiyi kimi, hər hansı bir dilə yiyələnmə və ya hər hansı bir digər dilin tədrisi prosesində “dil şəxsiyyəti” faktoru bir neçə isti-

qamətdə özünü təzahür etdirir. Birinci halda fon biliklərinin formalaşması, digər istiqmətdə tələbədə ikinci (mənimsənilən xarici dilə aid) dil şəxsiyyətinin formalaşması, habelə kommunikativ yanaşmada təzahür tapan dil şəxsiyyətinin aşılması [1, s.191-193].

Sonuncu məqamla bağlı dəqiqləşdirmə gətirərək qeyd edək ki, nitq davranışı özəllikləri bu və ya digər xalqın kommunikasiya vərdişlərinin mənimsənilməsini və ya tədrisini hədəf alır. Bu da ilk növbədə linqvokulturoloji səciyyə daşımaqla xalqın kollektiv dil şəxsiyyəti ilə korrelyasiya təşkil edir. Bu baxımdan ingilis dilinin tədrisi prosesində, məhz, bu dilin daşıyıcıları olan toplumların ortaq və fərqli dil şəxsiyyəti özəlliklərinin, o cümlədən kommunikativ davranış özəlliklərinin nəzərə alınması çox vacibdir [2].

Belə ki, bu linqvokulturoloji “maneələrin”, lakunaların nəzərə alınmaması mədəniyyətlərarası ünsiyyəti çıxmaza sürükləyə bilər [3]. Məhz, mədəniyyətlərarası ünsiyyəti tənzimləyən xarici dil bilgisini keyfiyyətcə daha yüksək səviyyəyə qaldırmaq üçün digər dilin (konkret olaraq, ingilis dilinin) tədrisində həm kollektiv, həm də fərdi dil kimliyi faktorunun nəzərə alınması məqsədmüvafiqdir. Belə ki, kollektiv dil kimliyinin mənimsənilməsi digər dil daşıyıcıları ilə adekvat kommunikasiyanın qurulmasında, individual dil kimliyinə bələdlilik isə müvafiq idiolekt, idiostil təzahürü olan bədii əsərlərin, müraciətlərin, məqalələrin, çıxışların məna tutumunun olduğu kimi dekodlaşdırmasını (yəni, məna çözümünə məruz qalmasını) mümkün edə bilər. Belə ki, məhz, bu kontekstdən nəzər salındıqda biz, ingilis dili üçün (yəni, dilin ədəbi dil formatı üçün) qəti şəkildə qeyri-məqbul olan söz və ifadələrin hansı səbəbdən bu və ya digər yazarın əsərində asanlıqla işlənilməsinə aydınlıq gətirə bilər. Məsələn, ingilis dilində **Negro, nigger** kimi sözlər qəti şəkildə arzuolunmaz leksika statusunda dəyərləndirilir və hətta müasir dil standartları baxımından peyorativ leksika kimi dəyərləndirilən həmin sözlərdən istifadəyə görə müəyyən cinayət cəzası da nəzərdə tutulur [4]. Bununla belə, T.Morrisonun yaradıcılığında həmin sözlərdən kifayət qədər yüksək işlənmə tezliyi ilə istifadə edilmişdir. Və bu durum afroamerikan mənşəli oxucuları narahatlığına səbəb olmamışdır. Halbuki sırf bu faktdan çıxış edərək, tələbələrə həmin leksik vahidlərdə istifadəyə “yaşıl işıq” yandırmaq da doğru olmaz. Belə ki, T.Morrisonun yaradıcılığında autentik görünən bu ifadə xarici dil mənimsəyən şəxsin istifadəsi üçün qəbul edilə bilər. Çünki T.Morrison özü afroamerikan dil kimliyinə malik olduğundan həmin leksik vahidlərdən istifadə peyorativlik semantikasını əks etdirmir.

Ədəbiyyat:

1. Борисова С.В. «Языковая личность» в изучении иностранного языка // Международный журнал социальных и гуманитарных наук. – 2016. – Т. 8. №1. – С. 191-193. <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-lichnost-v-izuchenii-inostrannogo-yazyka>
2. Fox K. Watching the English. The Hidden Rules of English Behavior. -London : HODDER & STOUGHTON, 2004. - 157 p.
3. Wisson L. Where Russians go wrong in spoken English. Words and phrases in the context of two cultures. Moscow: Valent, 2015.
4. Bailey I. Facing the consequences of using the N-word, May 2, 2016 <https://edition.cnn.com/2016/05/02/opinions/n-word-double-standard-debate-bailey/index.html>

Məmmədova Samirə
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ PEDAQOGİKA VƏ TƏHSİL (TƏLİM VƏ TƏRBIYƏ)

Açar sözlər: *tədris, təlim, pedaqogika, tərbiyə, tələbə*

Tədris prosesində yaranan tərbiyə münasibətləri və təhsil pedaqogika haqqında elm adlanır. Təlim pedaqoji prosesin elementlərindən biridir, ikinci mühüm element isə pedaqogika tərbiyə edir. Bu elementlər təlim və tərbiyə prosesləri təmsil edir, şəxsiyyət üzərində məqsədyönlü təsir edir, yəni mahiyyətcə pedaqoji fəaliyyəti təmsil edir.

Təlim adətən sərt məhdudiyyətlərə malikdir, ona nail olmaq üçün müəyyən məqsəd vacibdir [1, s.544]. Vacib təlimin effektivliyinin meyarı tədris məqsədinə nail olmaqdır. Müəyyən edilmiş çərçivədə də həyata keçirilən tərbiyədə təşkilati forma, effektivliyin ən mühüm meyarı aşağıdakılardır:

- a. şəxsiyyətin şüurunda özünü göstərən müsbət dəyişikliklər
- b. emosional reaksiyalar,
- c. davranış və fəaliyyəti.

Tərbiyə altında məqsədyönlü və şüurlu şəkildə həyata keçirilən pedaqoji prosesi anlamaq lazımdır, onun təşkili və müxtəlif stimullaşdırılması ictimai təcrübəyə yiyələnmək sahəsində formalaşan şəxsiyyətin fəaliyyətidir: bilik, praktiki bacarıq və bacarıqlar, yaradıcı üsullarla fəaliyyətinin, sosial və mənəvi münasibətləri. Tərbiyə prosesinin strategiyası çox çətin və təxirə salınmazdır. Təcrübə göstərir ki, pedaqogikanı öyrənmə yolları daha asandır, təşkilat və həyata keçirilməsi, struktur vahid pedaqoji bu proses əsas mövqe tutur. Təlim prosesində faktiki olaraq hər şey sübut və ya məntiqi çıxış edə bilər, sonra səbəb və şəxsiyyətin davranışının bu və ya digər normalarını düzəltmək daha çətin, çünki burada bacarıq və davranış vərdisləri sisteminin formalaşdırılması həlledici rol oynayır, Buna görə də təlimin müvəffəqiyyəti əsasən idrak marağının formalaşmasından və münasibətindən asılıdır, bütövlükdə tədris fəaliyyətindən, yəni yalnız təlimin nəticələrindən deyil, həm də tərbiyədən [2. s.512]. Yalnız tək bu iki prosesin qarşılıqlı əlaqəsindən danışmaq olmaz, amma onların qarşılıqlı nüfuz etməsi haqqında yazmaq olar.

Tərbiyənin xüsusiyyətləri (pedaqogikanın əsas kateqoriyası) sosial münasibətlərin aktivliyi və interprevizasiyasıda real pedaqoji prosesin olması, öz növbəsində, müxtəlif təhsil konsepsiyaları və nəzəriyyələri nəzərə alaraq təhsil müəssisələrində nəzərdə tutulmuşdur.

Yeni tədrisi ali texniki təhsildə hər bir tələbəyə dünyanın müasir elmi tərzə və elmi düşüncə tərzə ilə ümumiləşdirilmiş şəkildə aşılamağa imkan verir. Ali məktəbdə təhsil, bir gəncin təhsili yalnız inkişaf və onun formalaşması deyil, hətta onun intellektual təhsil zehninə fəaliyyətinə imkan verir. Beləliklə, universitetdə təhsilin özü artıq eyni zamanda intellektin struktur formalaşmasını dəstəkləyir, onun fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Psixoloji məktəbinin məlumatına görə, intellektin strukturu təkə bütün yaş inkişafı prosesində deyil, həm də dinamik şəkildə tələbə yaşı daxilində dəyişir.

Ədəbiyyat:

1. Педагогическая психология [Текст] / Л.Д. Столяренко – Р. н / Д.: Феникс, 2000. – 544 с.
2. Педагогика [Текст] / В.А. Слостенин и др. – М.: Школа-Пресс, 2000. – 512 с.
3. Кузнецова А.Я. Гуманизация образования и интеллект (в контексте естественнонаучного образования) [Текст] / А.Я. Кузнецова – Новосибирск: Лада, 1999. – 144 с.
4. Психология и педагогика в вопросах и ответах [Текст] / Л.Д. Столяренко и др. – Р. н / Д.: Феникс, 1999. – 576 с.

Məmmədova Şəlalə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

TƏDRİS PROSESİNDƏ ANAFORİK ƏLAQƏNİN ROLU

Açar sözlər: *antesedent, anafora, katafora, korelyat, artıqlıq*

Artıq dilçilikdə belə bir fikir formalaşmışdır ki, anafora və katafora əsas semantik kateqoriyalar kimi mətnin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Anaforik əlaqəni ilkin sözdən sonra işlənən dil vahidi, həmin sözün təkrarı və yaxud bu və ya digər baxımdan onunla mənaca yaxın olan sözlər təşkil edir. Hər bir halda mətni əlaqə geriyə – ilk adlanan sözün mənasının açılmasına xidmət edir. Kataforada isə ilk olaraq adı çəkilən dil vahidi sonrakılarla əlaqələndirilir – yəni mətni əlaqə irəliyə istiqamətləndirilir. Bu tezisdə konkret olaraq anaforik əlaqədən danışmaq nəzərdə tutulur.

Anaforik əlaqə iki element vasitəsilə reallaşır. Birinci element antesedent, ikinci element isə həmin sözün korelyatından ibarətdir. Antesedent təyin olunan söz, yəni ilk adlanan element, korelyant isə həmin sözlə bu və ya digər cəhətdən mənaca bağlı olan elementdən ibarətdir [3, s.370].

Anaforik əlaqənin işlənməsi bilavasitə artiklların funksiyaları ilə əlaqələndirilir. Bu da təsadüfi deyil, ona görə ki, mətnə ötürülən ilkin informasiya əsasən qeyri-müəyyənlikdən müəyyənliyə doğru istiqamətlənir.

There was a sixpence on the shelf in the other room...She looked on the shelf but the sixpence wasn't there [P. Abrohams, s.35].

Dil materiallarının təhlili göstərir ki, bir çox hallarda antesedent və onun korelyatı eyni isimlə ifadə olunur.

Elə hallar olur ki, anaforik əlaqə iki cümlənin birləşməsi nəticəsində baş verir:

Below the house ran a little stream...That had been their happy spot [P.Abrohams, s.179]. Bu mətn parçasında birinci cümlədə ötürülən informasiya below the house that işarə əvəzliyi vasitəsilə konkretləşir. Aydın olur ki, təsvir edilən məkan sevgililər üçün xoşbəxt görüş yerinə çevrilmişdir.

Ümumiyyətlə, anaforik əlaqənin formalaşmasında antesedentin korelyatı kimi əvəzliliklər xüsusi yer tutur:

There was one shop still open. ...It sold newspaper...[M.S.Beaton, s.35]. There were only a few patients and they all new about it [E.Henringway, s.80]. Look, Lanny, inside me there's a free woman outside there's a slave woman, and both are me. I have got to make peace between these (P.Abrohams, s.153).

Anaforik əlaqədə elə hallar olur ki, antesedent və onun korelyatı arasında əlaqə müəyyən mənə bağlılığı əsasında baş verir:

There was an old lady ...and this old woman was lying on a sort of litter [E.Hemingway, s.114]. There were great holes all down the sidewalks. Buildings were smashed... [E.Hemingway, s. 309].

Antesedentin korelyatı eyni sözün təkrarı ilə yox, lakin ona yaxın mənalı sözlərlə öz ifadəsini tapır. Korelyatın işlənməsi bu və ya digər şəkildə antesedentin mənasına əsaslanır. Bunun nəticəsi olaraq anaforik əlaqədə yeni və köhnə informasiya bir-birini tamamlayır. Burada assosiasiya hadisəsi baş verir, yeni dil vahidlərinin formal və məntiqi-semantik əlamətləri sayəsində bir-biri ilə leksik-semantik cəhətdən, əlaqəli olan birləşmələr formalaşır [1, s.58]. Başqa sözlə desək antesedentlə onun korelyatı arasında ayrı-ayrı təsəvvürlər bir-birini tamamlayır [2, s.99]. Söylənən bu fikirdən aydın olur ki, insanın kommunikativ fəaliyyətində xarici aləmin dərk edilməsində, əşya və hadisələrin arasında mövcud olan əlaqələrin ifadə olunmasında anaforik əlaqələr mühüm rol oynayır. Əgər korelyat antesedenti tamamlamasa, onda ötürülən informasiya anlaşılmaz olur.

Tədris prosesində yuxarıda qeyd edilən nəzəri məsələlərdən çıxış etmək olduqca faydalı nəticələr verir. Xüsusən, artiklın, əvəzliliklərin şüurlu və məqsədyönlü şəkildə tədrisi və onların mənimsədilməsi bilavasitə anafirik əlaqənin formalaşmasına əsaslanır.

Ədəbiyyat:

1. Ахманова.О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва. Из-во “Советская энциклопедия”, 1966, 606 с.
2. Кубрякова.У.С. Краткий словарь когнитивных терминов/Е.С. Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю.Т.Панкрац, Л.Т.Лузина. Москва, МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996, 245 с.
3. Теньер, Люсьен. Основы структурного синтаксиса. Москва. “Прогресс”, 1988. 654 с.

Məmmədova Təranə
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ İNTERAKTİV METODDAN İSTİFADƏ EDİLMƏSİ ÜSULLARI

Açar sözlər: *interaktiv metod, ingilis dili, inkişaf, xarici dillər, passiv metod*

Azərbaycanda xarici dillərin tədrisində müxtəlif metodlardan istifadə olunurdu. Bunlardan passiv metod, aktiv metod və s. Bu yazıda biz xarici dillərin tədrisində interaktiv metoddan istifadə edilməsi mövzusu ətrafında fikirlərimizi bildirəcəyik. **Passiv metod** artıq keçmişdə qalmış bir metoddur və bundan demək olar ki, istifadə edilmir. Amma bəzi müəllimlər tərəfindən bu metod hələ də tətbiq edilir. Bu metodda tələbə yalnız dərsə qulaq asır, müəllim isə danışır. Amma zaman getdikcə bu metod tədrisən öz yerini aktiv metoda verməyə başladı və müəllimlər aktiv metoddan istifadə etməyə səy göstərdilər.

Aktiv metod illərdir ki, xarici dillərin tədrisində tətbiq edilir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri çoxdandır ki, bu metoddan istifadə edirdilər. Amma Azərbaycanda hələ də bu metodun tətbiqi gecikdirilirdi. Məlumdur ki, sovet təhsil sistemində passiv metod daha çox tətbiq edilirdi. Bu metodda sadəcə müəllim danışmalı idi, vəssalam. İllər keçmiş, amma hələ də, o təhsil sistemində öz mənfi təsirini saxlayırdı. Hal-hazırda bizim tədris ocaqlarında artıq demək olar ki, aktiv metoddan istifadə olunur. Aktiv metodda müəllim danışarkən hər hansı bir tələbə mövzu müzakirəsinə qoşulur və auditoriyada aktivlik olur. Əvvəllər qayda belə olub ki, müəllim xarici dildə danışdığı müddətdə tələbə heç bir sual verə bilməz, müzakirəyə qoşula bilməzdi. Amma aktiv metoddan tələbə xarici dildə sual verir və cavabı müəllimdən tələb edir Aktiv metoddan müəllim mövzunu izah edərkən tələbdə də öz münasibətini bildirir, suallarını verir və qarşılıqlı şəkildə mövzuya münasibətini bildirir. Bu həm tələbə üçün, həm də müəllim üçün yaxşı metoddur. Aktiv metod neçə müddətdir ki, dünya təhsil sistemində mühüm rol oynadı, Amma artıq inkişaf etmiş ölkələr bu metoddan istifadə etmir. Çünki artıq **intreaktiv metod** həyata keçməyə başlamışdı.

İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil təcrübəsi göstərir ki, çağdaş xarici dillərin tədrisinin ən doğru yolu, tələbəni təlimin obyektinə kimi yox, subyektinə kimi qəbul edən peşəyönlü interaktiv təlim metodlarından istifadə etməkdir. Artıq Avropa təhsilində xarici dillərin tədrisində əsas metod kimi interaktiv metod tətbiq edilir. Bu metodda xarici dildə mövzunun müzakirəsi zamanı müəllimlə tələbə arasında münasibətlər səmimi şəkildə işgüzar şəraitdə keçir və müəllim xarici dildə hər hansı bir mövzunu tədris edirkən müəllimlə tələbələr arasında aktiv müzakirə gedir və bu da

interaktiv metodun göstəricisi hesab olunur. Azərbaycanda Boloniya təhsil sistemi tətbiq olunsada xarici dillərin tədrisində demək olar ki, interaktiv metod bir çox yerlərdə hələ də istifadə olunmur. Bunun səbəblərindən biri də yaşlı nəslin təhsildə üstünlük təşkil etməsi və onlarda interaktiv metodu həyata keçirmək üçün kompyüter biliklərinin olmamasıdır. Həm də indi, müasir dünyada elə dərin biliyə malik olmalısanki, xarici dillərin tədrisi zamanı interaktiv metodu tətbiq etməyi bacarmalısanki. Əlbəttə ki, xarici dillərin bütün dərslərində interaktiv metodun tətbiqi vacibdir. Amma dil dərslərində, xüsusilə də, ingilis dili dərslərində bu metodun tətbiqi vacibdir. İlk öncə xarici dil dərsləri müzakirəli şəkildə olmalı və təkcə, müəllim deyil, tələbələr də öz aralarında xarici dildə danışmalı və müzakirələr aparmağı bacarmalıdırlar.

Məmmədrzayeva Tamara
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNƏ PEDAQOJİ YANAŞMA

Açar sözlər: *pedaqoji yanaşma, qrammatika, xarici dil*

Xarici dillərin tədrisi sahəsi ən mütərəqqi sahələrdən biridir, çünki fənnin məzmunu tədris metodlarını və formalarını müxtəfləşdirməyə imkan verir. Bu yazıda müasir mərhələnin əsas tendensiyalarını daha da müəyyən etmək üçün onların tarixi inkişafında xarici dilin tədrisinə əsas pedaqoji yanaşmaları nəzərdən keçirəcəyik. Qrammatik-tərcümə metodu pedaqogikada ilk ortaya çıxanlardan biri hesab olunur. Bu yanaşma çərçivəsində qeyd olunub ki, təhsil müəssisələrində xarici dillərin tədrisinin əsas məqsədi məntiqi təfəkkürün, yaddaşın, üfünün inkişafıdır. Çeşid olaraq orijinal xarici dil mətni timsalında qrammatika və lüğətin tədrisinə əsaslanan mətn-tərcümə üsulu da fərqlənirdi [2, s.167]. Qrammatik-tərcümə metodunun nəticələri tarixi kontekst dəyişdikdə aydın oldu: ticarət, siyasi əlaqələr genişləndi, cəmiyyət daha dinamikləşdi, ilk növbədə ünsiyyət – şifahi ünsiyyət və başa düşməyi öyrədən üsul tələb olundu [2, s.14]. Xələf qrammatik tərcümənin və təbii metodların bütün müsbət xüsusiyyətlərini özündə saxlayaraq, şüurlu müqayisəli üsul idi. Yanaşmanın əsas metodoloji prinsipləri bunlardı:

- şifahi irəliləyiş olduqda nitq fəaliyyəti növlərinin paralel (bir-birinə bağlı) mənimsənilməsi;
- biliklərin mənimsənilməsindən tutmuş nitq bacarıq və bacarıqlarına qədər ardıcılıqla təlimin təşkili [2, s.29].

Məhz qəsdən müqayisəli yanaşma konsepsiyası əksər yerli dərslər və dərslər vəsaitlərinin əsasını təşkil edib və hələ də, tədris metodologiyasında aparıcı metod mövqeyini qoruyub saxlayır. Görünür ki, şüurlu müqayisəli metod əvvəlki pedaqoji təcrübələrin sintezinin əla nümunəsidir və bütün lazımi bacarıqları öyrətməyə imkan verir: tərcümə, anlama, yazı, ünsiyyət. Bu, metodların dəyişdirilməsinə deyil, xarici dilin tədrisinə yanaşmaların təbiətinin dəyişdirilməsinə səbəb oldu. Dilin bilavasitə ünsiyyət funksiyasında mənimsənilməsinə nəzərdə tutan kommunikativ yanaşma ön plana çıxıb [3, s.53].

Öyrənmə real olanlara bənzər problemləri həll etməklə baş verir. Bu yanaşmanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, şagird “çıxışda” təcrübədə yaranan situasiyaların öhdəsindən gəlməyə daha hazırdır. Beləliklə, görünən odur ki, metodlar (yaxud yanaşmalar) cəmiyyətin (və bu, xarici dil olduğu üçün dünya ictimaiyyətinin) tələblərinə uyğun olaraq tədris inkişaf prinsipinə əsaslanan ardıcılıqla çox üzvi şəkildə düzülüb [2, s.246]:

Dilin tədrisinin əsas yanaşmaları, metod qrupları və onların vəzifələri

Yanaşma, metod qrupu	Təlimin məqsədləri və təbiəti
Qrammatik tərcümə	Tərcümə, məzmunu başa düşmək, onu ana dilində çatdırmaq bacarığı
Təbii	Ünsiyyət, ünsiyyət vasitəsi kimi ana dili ilə eyniləşdirmə cəhdi, vurğu: şifahi nitq
Bilərəkdən müqayisəli	Tərcümə və ünsiyyət, kütləvi öyrənmə, bilik və bacarıqların həyata keçirilə bilmədiyi bir vəziyyətdə baş verir, nəticədə əsasən formal yanaşma
Kommunikativ	“Həyat üçün dil”, ünsiyyət və onun problemlərinin həlli
Fəaliyyət-komponentlik	Vurğu: qarşılıqlı əlaqə, birgə fəaliyyət üçün öyrənmə, problemlərin həlli üçün, demək olar ki, praktiki oriyentasiya

Cədvəldən görüldüyü kimi, insanlar arasında qarşılıqlı əlaqəyə, üstəlik, təkcə ünsiyyət naminə ünsiyyətə deyil, həm də yaradıcılığa artan vurğu var. Bundan əlavə, bacarıqların özünü təkmilləşdirməsi imkanı artdı - fərdi səviyyədə mədəniyyətlərarası ünsiyyət normaya çevrilir. Dünya birliyinin müasir inkişafı mərhələsində (xarici dil səriştəsinə tələbi müəyyən edən məhz budur) müxtəlif dillərdə danışanlar arasında həm sadə ünsiyyət üçün (sosial şəbəkələr, müasir rabitə sistemləri, ani mesajlaşmalar) əlaqələrin artması müşahidə olunur [1, s.291].

Ədəbiyyat:

1. Rzayeva S. Xarici dilin tədrisinin effektivliyini şərtləndirən əsas amillər //Filologiya məsələləri / Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. 2015. №4. S.290-294.
2. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Москва: Academia, 2006. 336 с.

Məmmədzadə Rəhiməxanım
Azərbaycan Dillər Universiteti

**PEDAQOJİ TƏHSİLDƏ TƏLƏBƏ YARADICILIĞININ
İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ**

Açar sözlər: *yaradıcılıq, potensial, yenilik, tələbələr, pedaqoji təcrübələr*

Təqdim olunan tezis pedaqoji təhsildə tələbə yaradıcılığının inkişafı yolları haqqında bəzi mülahizələrin nəticələrinin təqdim etməkdir. Müasir dünyada yaradıcı ideyalar, yaradıcı fəaliyyət insan fəaliyyətinin ən gəlirli sahələridir. Buna görə də yaradıcı şəxsiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi, o cümlədən yaradıcılıq əsaslarının inkişafı psixologiya və pedaqogikanın aktual vəzifəsidir. Bu baxmayaraq, ali təhsildə yaradıcılığın təşviqi professor-müəllim heyəti üçün problem olmuşdur. Pedaqoji təhsildə təhsil alan tələbələrinin yaradıcı olması ilə bağlı razılıq olsa da, universitet müəllimləri yaradıcılığı təşviq edən təlim mühtiləri ilə tanışlığı o qədər də ürəkaçan deyil. Bun-

dan əlavə, tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətləri, gücü və potensialı, universitetin təşkilati strukturu ilə əlaqəsi, fakültə atributları və pedaqoji təcrübə kimi bir çox amillər ali təhsil müəssisələrində yaradıcılıq ifadəsinə təsir göstərir. Bu məqalə ali təhsildə çiçəklənən yaradıcılığın müxtəlif problemlərini, eləcə də bu tip təhsil şəraitində onun tərbiyəsini asanlaşdıran bəzi amilləri əhatə edir. Tədqiqat işi, siyasət və təcrübədə yaradıcılığa və yaradıcı pedaqogikaya artan beynəlxalq diqqətə cavab verir və yaradıcı pedaqoji təcrübələrlə bağlı sübutları və bunların tələbələrin yaradıcılığına potensial təsirini araşdırır [1; 2; 4].

1. Ali təhsildə yaradıcı pedaqogikanın yeni məzmunu

Ali təhsildə yaradıcılıq, innovasiyalarla tanışlıq və güclü potensiala malik olmaq vacib amil olmaqla, iş dünyasında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Gənclərin qeyri-müəyyən və mürəkkəb iş dünyasına hazırlanması zərurəti ilə əlaqədar olaraq, ali təhsildə tələbə yaradıcılığının inkişafının vacibliyi geniş şəkildə qəbul edilmişdir ki, bu da fərdlərdən öz yaradıcılıq qabiliyyətlərindən istifadə etməyi tələb edir. Qloballaşmanın yaratdığı problemlər, təhsildə artan rəqabət və sürətli dəyişikliklər səbəbindən yaradıcılıq bir çox təhsilin mənzərəsində kritik element kimi qəbul edilmişdir. Yaradıcılıq və onun pedaqoji təhsilə inteqrasiya etməsi və aktuallığının dərk edilməsi bir sıra ölkələrin təhsil auditoriyalarında müzakirələrini təşviq etmək onun nəzəri və praktiki baxışlarının əsas fəlsəfəsini təqdim edir. Tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına yönəlmiş təhsil siyasətinin həyata keçirilməsi yeni təhsil təşəbbüsləri yaratmağa vadar etmişdir [1; 3; 4].

Cəmiyyətin pedaqoji ali təhsildən gözləntiləri artıq auditoriyada yeni bilik və praktikaları tətbiq etməkdən başqa, pedaqoji təhsilə çevik, optimal və yaradıcı təhsili təşviq etməyə istiqamətlənmişdir. Pedaqogikaya çox vaxt bilik və ya bacarıq verən fəaliyyətləri öyrətmək, təlimatlandırmaq və ya öyrətmək proses təqdim olunur və yaradıcı pedaqogikanın əsasını qoyur. Bu fəaliyyətlər ilə müəllim yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərini müəyyən etmək olar. Yaradıcı pedaqogika öyrənmələri aşağıdakı fəaliyyətləri təqdim edir:

Pedaqoji təhsildə elmi analiz və sintezi yaxşı bilmək; elmi praktikada tətbiq etmək; həyata keçirilməsi ilə bağlı fundamental ideyalara baxışa malik olmaq; bu həyata keçirilməsinə yönəlmiş elmi və praktiki metodları (alətləri) inkişaf etdirmək; peşəkarlığın əldə edilməsində uğurla istifadə olunan digər müəllimlərin təcrübəsində ideyaları fərqləndirmək; öz iş şəraiti ilə bağlı digər müəllimlərin təcrübəsindən istifadə etmək; pedaqoji innovasiyalar və texnologiya yaratmaq, məhsuldar tədris fəaliyyətini proqnozlaşdırmaq və ekstrapolyasiya etmək; vizyoner vasitəsi ilə optimal performans nəticələrinin proqnozlaşdırmaq; dəyişən sosial və regional şəraitə uyğunlaşmaq və öz fəaliyyətini yenidən qurmaq bacarığına malik olmağı əldə etməyi tövsiyə edir. Yaradıcı ideyaların tədrisni əsaslanan pedaqogikaya malik olmaq tədrisinizin keyfiyyətini və tələbələrin öyrənmə üsulunu yaxşılaşdırma bilər, onlara fundamental materialı daha dərinləndirən qavramağa kömək edə bilər. Tələbələr daha düşünülmüş mövzular ətrafında yeni ideyalar istehsal edib gələcək nəsillərin tərbiyə və təhsil almasında üstünlük verdiyi öyrənmə üslublarından istifadə edə bilərlər [3; 4].

Effektiv yaradıcı pedaqogika daha yüksək səviyyəli təfəkkürün və meta-koqnitiv inkişafına diqqət yetirir və bunun üçün dialoq və sorğu-sualdan yaxşı istifadə edir.

Bu yazıda yüksək müvəffəqiyyətli pedaqogikaların xüsusiyyətləri haqqında 7 güclü iddia irəli sürmək üçün tədqiqat ədəbiyyatından istifadə edilmişdir:

- Auditoriyada tələbələrin yaradıcılığını inkişaf etdirin;
- Tələbə maraqlarına fikir verin və qəbuledici bir mühit yaradın;
- Tələbələrin yeni təşəbbüsləri və fikirlərinə hazır olun;
- Auditoriyada müstəqilliyi təşviq edin;
- Yaradıcı təfəkkürü təşviq etmək üçün praktiki tapşırıqları tətbiq edin;

- Tələbələrə yaradıcılıqları haqqında birbaşa rəy verin;
- Tələbələrə yaradıcılığa uyğun olduğunu bilməyə kömək edin

Bu məqsədlə, bu gözləntilərə uyğun olaraq, yaradıcılıq təlimdə imkanların təmin edilməsində universitet təhsilinin mühüm hissəsinə çevrilmişdir. Tələbələrin hadisələrə kritik yanaşması, yeni düşüncələr axtarışında yeni təşəbbüslər göstərməsi yaradıcılığa artan maraqların bir nöqtəyə gəlməsidir. Tələbələrin təhsil reformalarına yeni layihələr təqdim etməsi onları pedaqoji sahənin cavabdeh şəxslərinə çevirir və yaradıcılığı bir prioritet kimi qəbul edərək bəzi çətinlikləri təsvir edir [4; 5].

Tələbələrin yaradıcılıq potensialının inkişafında təlimatçıların mühüm rolu olduğuna görə, müəllimlərin peşəkarlığının artırılmasında yaradıcılıq geniş yer tutmalı, müəllimlər tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərini tanımağa və inkişaf etdirməyə hazırlamaq lazımdır. Həmçinin müəllimlərin tələbələrin yaradıcılığını inkişaf etdirmək üçün sinifdə istifadə oluna bilən pedaqoji təcrübələr, eləcə də yaradıcı ifadəyə təsir edəcək müxtəlif amillər haqqında məlumat əldə etmək imkanı olmalıdır.

Pedaqogikanın müasir məzmununa malik olması məhz onun yaradıcı fəaliyyəti təbliğ etməsi və bu sahədə bir çox fəaliyyətləri dəstəkləməsidir. Universitet müəllimlərinə ali təhsil siniflərində yaradıcılığın çiçəklənməsi üçün şərait yaratmağa kömək etmək üçün tədqiqat nümunələri aşağıdakı strategiyaları təklif edir:

- Tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmələri üçün tədris planında kifayət qədər vaxt və məkanın olması;
- Bütün tələbələrin yaradıcılığını təmin etmək üçün müxtəlif iş şəraitini hazırlamaq;
- Tələbələrə yeni və maraqlı üsullarla işləmək azadlığına imkan vermək;
- Tələbələri real, tələbkə və maraqlı işlərlə sınamaq;
- Qabaqcadan müəyyən edilməmiş nəticələrə imkan verən qiymətləndirməni tətbiq etmək;
- Həm müəllimlər, həm də tələbələr üçün düşüncə və şəxsi inkişafı təşviq edən mühitin gücləndirmək;
- İntizam daxilində davamlı akademik debat və müxtəlif maraqlı tərəflərlə mövzunun təbiəti və onun daxilində yaradıcılığın rolu haqqında dialoq [1; 2; 5].

Nəticə.

Beləliklə, tədqiqat işi üzrə təqdim olunan tezis ali təhsildə pedaqogikanın effektivliyini, yaradıcılığa önəm verməsini müxtəlif hədəflərdən araşdırır. Pedaqoji prosesin gələcək mütəxəssislərin peşəkar inkişafına təsiri təsvir edilmişdir. Tədqiqatçıların mülahizələri üzrə elmi tədqiqat fəaliyyətləri təsvir edilmiş, tələbə yaradıcılığının inkişaf səviyyələrini müəyyən edib, onun ilkin şərtlərini, amillərini, meyarlarını, qanun və prinsiplərini müəyyən etmişlər; məhsuldar yollar təklif etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Amabile, T. M. (1996). *Creativity in Context*. Boulder: Westview Press.
2. Armstrong, T. (2000). *Multiple Intelligences in the Classroom*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
3. Baer, J., & Kaufman, J. C. (2006). *Creativity Research in English-speaking Countries*. In J. C. Kaufman, & R. J. Sternberg (Eds.), *The International Handbook of Creativity*. New York, NY: Cambridge University Press.
4. Kaufman, J. C., Beghetto, R. A. & Dilley, A. (2016). *Understanding Creativity in the Schools*. In *Psychosocial Skills and School Systems in the 21st Century*, New York: Springer International Publishing, 401 p.

5. Uzakbaeva, S., Baimukhanbetov, B., Berkimbaev, K., Mukhamedzhanov, B. & Praliev, R. (2013). To the Problem of Forming Creative Competence of Future Teachers. *Creative Education*, 4(3), 234.
- Anderson, L. W., & Krathwohl, D. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: a Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman, New York.
- Anderson, L. W., & Krathwohl, D. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: a Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman, New York.
- Anderson, L. W., & Krathwohl, D. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: a Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman, New York.

Musayeva Gülnar

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filiali

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ PEDAQOJİ PROBLEMLƏR

Açar sözlər: *fənn, ingilis dili, tələbələr, şagirdlər, problemlər*

Hal-hazırda bildiyimiz kimi İngilis dili beynəlxalq dildir. Bu fənnin tədrisinə gəlincə onun həmçinin qeyri-ixtisas fənni olaraq keçirildiyini müşahidə edirik. Təbii ki, ixtisas fənni olaraq öyrənənlər xaricində qeyri ixtisas fənni kimi tələbələrin bəzən həvəssiz olduğunun şahidi oluruq. Lakin mən bir müəllim kimi bunun səbəbini tədris olunan fənnədən çox tədris olunma metodlarından axtarıram. Düşünürəm ki, doğru pedaqoji fəaliyyətlə bu problemi həll etmək mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, dil təlimində hər hansı bir mövzunun xüsusi tədris metodikası mövcuddur. Eyni zamanda, bir metodika (üsul, yol, priyom, qayda) ilə müxtəlif cür mövzuların tədrisini təşkil etmək də olur: lakin bu zaman mövzulararası bölmələr, şöbələrarası və s. əlaqələrdən hər hansı birinə əsaslanmadan şagirdlərdə yeni anlayışlar yaratmaq, yaxud bacarıq və vərdişlər formalaşdırmaq məqsədini həyata keçirmək mümkün deyil [1, s.479].

Müəllimlərin müasir resurslardan, avadanlıqlardan istifadə etmə vərdişləri yaranmalıdır. Orta sinif müəllimləri orada dərsləklərlə yanaşı, keyfiyyətli tədrisi həyata keçirmək üçün beynəlxalq kitablardan da istifadə etməlidirlər. Çünki şagirdlər orta məktəb bilikləri ilə bütün məlumatları əldə edə bilmirlər. Yaxşı olar ki, beynəlxalq qiymətləndirməyə cəlb edilən imtahan proqramı da orta məktəblərimizin proqramına daxil edilsin. Şagirdlərə təkcə söz deyil, həmin sözlərdən cümlə qurmaq və danışmaq öyrədilsin [2]. Təhsil eksperti Kamran Əsədovun da qeyd etdiyi kimi problemi başından həll etmək ən doğrusudur. Buna görə ilk növbədə məsələyə məktəb müəllimlərinə başlamaq lazımdır.

Bundan əlavə, şagirdlərin ana dilinin ingilis dilindən həm orfoqrafiya, həm də yönləndirmə baxımından fərqlənməsi problemi var. Bu beynəlxalq problemlərin nəticəsi olaraq, problemlərin həlli yollarının müəyyən edilməsinin müəllim təhsilində kurikulumun və təlimatın ayrılmaz hissəsinə çevrilməsi vacib görünür. Nəzəriyyə ilə təcrübə bir çox sahələrdə olduğu kimi, nəzəriyyə ilə praktika arasında körpünün yaradılması davamlı problemdir. Xarici dillərin tədrisi sahəsində (Swaffar (2003)) təcrübənin nəzəriyyəni əvəz etdiyini və nəticənin səs-küylü bir boşluq, böhranlı bir nizam-intizam olduğunu təklif edir. Aydın oldu ki, bacarıqların qrammatikanın və lüğətin öyrədilməsi üçün resept yanaşmasından başqa bir şeyə ehtiyacımız var; biz etiraf etməliyik ki, dil tədrisinin tədrisi məzmun olmadan effektiv ola bilməz: “Əgər dil müəllimləri təhsil və tətbiqi fənn nəzəriyyəsi haqqında müəyyən anlayışa başlamasalar, onlar sadəcə texniki işçilər olacaq özlərini belə hiss edəcəklər” (Lawes, 2003:27) [3, s.2].

Ədəbiyyat:

1. “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” mövzusunda respublika elmi-praktik konfransının tezisləri. Bakı: Mütərcim, 2017. – 520 s. © ADU, 2017.
2. <https://m.modern.az/az/news/298720/orta-mektebler-xarici-dil-oyrede-bilmir-muellim-ve-derslik-problemi>
3. The Challenges Facing the Foreign Language Teacher Educator: A Proposed Teacher Education Model for EFL.

Mustafayeva Jalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNİN PLANLAŞDIRILMASINDA ÖYRƏNƏNLƏRİN FƏRDİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN NƏZƏRƏ ALINMASI

Açar sözlər: *xarici dil dərsləri, planlaşdırılma, təlim prosesi, reallıq*

Dərsin planlaşdırılması mərhələsi bir-biri ilə sıx əlaqəli üç pillədən ibarətdir: dərsin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi, didaktik aparatın (metod və vasitələrin məzmunu) konkret işlənilib hazırlanması və təlim situasiyaları nəzərə alınmaqla dərsin strukturunun müəyyənləşdirilməsi.

Dərsin məqsədinin müəyyənləşdirilməsi pilləsində biliklərin mənimsənilməsinə, bacarıq və vərdişlərin formalaşmasına, yaradıcı fəaliyyət təcrübəsinin inkişafına və şəxsiyyətin formalaşmasına istiqamətlənmiş təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici məqsədlərin vahidliyini nəzərə almaq lazımdır. Bu, dərsin bütövlüyünü təmin etmək və dərsdə diqqətin vacib məqamlara yönəldiləcəyinə əmin olmaq üçün çox vacibdir.

Planlaşdırılmanın ikinci pilləsində ümumi və özəl məqsədlərə uyğun olaraq, məzmun seçilir. İş forma və metodları müəyyənləşdirilir, lazımi vasitələrin istifadəsi nəzərdə tutulur, yaradıcı xarakterli tapşırıqlar planlaşdırılır.

Üçüncü pillədə dərsin strukturu dəqiqləşdirilir və tədris situasiyaları işlənilib hazırlanır. Öyrənmənin informasiya ötürülməsi mərhələsində öz hərəkətlərini planlaşdırması çox vacibdir; bu, bilavasitə öyrənənlərin diqqətini fəallaşdırmağa və fikrin yayınmasının qarşısını almağa xidmət etməlidir.

Bu mərhələdə öyrədən şagird şəxsiyyətinin təkə intellektual deyil, motivasiya – tələbat və emosional – iradi sferalarına da necə təsir edəcəyini düşünməlidir. Bu, tədrisdə öyrənənin təlimə neqativ münasibətinə şərait yaradan amilləri (monotonluq, stereotiplik, şablon) kənarlaşdırmaq imkanı yaradır.

Təlim prosesinin təşkili və həyata keçirilməsinə hazırlıq zamanı öyrədən planlarının uğurunu təmin etmək məqsədilə bəzi şərtləri yerinə yetirməlidir.

Bu şərtlərin birincisi hərtərəflilikdir – yəni iş planında təlim məqsədləri ilə yanaşı, tərbiyə məqsədləri də, cəmiyyətin maraqları da əks olunmalıdır.

İkinci şərt konkretlikdir. Planda nəzərdə tutulan vəzifələr aydın və dəqiq ifadə olunmalıdır.

Reallıq üçüncü şərtidir. Bu şərtə əsasən, öyrənənləri həddindən artıq yükləmək məqbul sayılmır, onların qarşısında yalnız yerinə yetirə biləcəkləri tələblər qoyulmalıdır. Reallıq həmçinin öyrənənlərin yaş, arzu, maraq və tələbatlarını (həm fərdi, həm də qrup) nəzərə almağı tələb edir.

Ədəbiyyat:

1. Əhmədov H., Zeynalova N. Pedaqogika. Elm və təhsil, Bakı: 2021.
2. Abbasov A., Əlizadə H. Pedaqogika. Bakı: Renessans, 2000.
3. Abbasov A. Pedaqogika. Bakı: Mütərcim, 2010.
4. Ağayev Ə. Təlim prosesi:ənənə və müasirlik. Bakı: Adiloğlu, 2006.
5. Əhmədov H., Zeynalova N. Pedaqogika. Elm və təhsil, Bakı: 2019.

Mustafayeva Nərmin
Bakı Slavyan Universiteti

İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ AŞAĞI KURS TƏLƏBƏLƏRİNƏ FRAZELOGİZMLƏRİN TƏDRİSİ METODİKASI

Açar sözlər: *frazelogizm, tədris, ingilis dili dərsi*

Dilin lüğət tərkibinin xüsusi layını təşkil edən frazeologizmlər bu və ya digər fikrin daha rəngarəng, ifadəli, expressiv çatdırılmasına xidmət edən vahidlərdir. Xalqın tarixi, mədəniyyəti, milli xüsusiyyətləri, adət-ənənələri və s. dilin frazeoloji fondunda öz əksini tapmışdır. Odur ki, xarici dillərin tədrisi zamanı frazeologizmlərin öyrədilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. İngilis dili dərslərində aşağı kurs tələbələrinə frazeologizmlərin tədris edilməsi də bu baxımdan istisna təşkil etmir. Ali məktəblərdə aşağı kurs tələbələrinə ingilis dilinin leksik materialının tədrisinin məqsədi onlarda linqvistik, sosiolinqvistik və mədəni kompetensiyanın formalaşdırıb inkişaf etdirilməsidir. [1, s.17].

Frazeologizmlər dildə hazır şəkildə mövcud olan sabit quruluşa malik, vahid mənə ifadə edən, qəlibləşmiş ifadələrdir. Frazeologizmlər zəngin üslubi imkanlara malik, nitqin obrazlığını, emosionallığını, ifadəliliyini artıran təsirli vasitələrdir.

İngilis dili dərslərində aşağı kurs tələbələrinə frazeologizmlərin öyrədilməsi aşağıdakı ardıcılıq ilə həyata keçirilir.

1. Bu və ya digər frazeologizm təqdim edilir, onun struktur , qrammatik və semantik xüsusiyyətlərinə görə hansı qrupa aid olduğu müəyyən edilir;
2. Verilmiş frazeologizm Azərbaycan dilində ona ekvivalent olan digər bir frazeologizm ilə qarşı-qarşıya qoyulur;
3. Frazeologizmi tələbələr üçün daha anlaşılqılı və yaddaqalan etmək üçün onun mənası izah edilir;
4. Tələbələrə tərkibində həmin frazeologizm işlənən nümunələr gətirilməsi tapşırılır;
5. Həmin frazeologizm ünsiyyət prosesində, monoloji və dialoji nitqdə tətbiq edilməyə başlanılır;

Fikrimizi nümunə ilə əsaslandırmağa çalışaq: Məsələn, “*black sheep*” frazeologizmi iki-komponentli, struktur-semantik bölgüsünə görə nominativ, sintaktik təsnifinə görə təyini, semantik bölgüsünə görə isə frazeoloji qovuşma qrupuna aid edilir. Bu frazeologizmin Azərbaycan dilində hərfi tərcüməsi “qara qoyun” olsa da, həmin frazeologizmin ingilis dilindən tərcümədə “üz qarası” mənasını ifadə edir. Bu məna da öz növbəsində ingilis xalqının inancı ilə bağlıdır. Belə ki, orta əsrlərdə qara qoyun şeytanın rəmzi hesab edilirdi. Qara qoyunun yunu da sənayedə istifadəsi arzuolunan deyildir. Çünki ağ yundan fərqli olaraq onu heç bir rəngə boyamaq olmurdu. Frazeologizmin ətraflı izahından sonra tələbələrin onu cümlədə işlətməsi daha asan olacaq ki, bu da öz növbəsində bu frazeologizmin kommunikasiya prosesində səmərəli istifadəsinə zəmin yaradacaq.

Frazeologizmlərin tələbələr tərəfindən dərindən mənimsənilməsini təmin etmək və öyrənilmiş materialı daha da möhkəmləndirmək üçün çalışmalar toplusu hazırlamaq çox vacibdir.

Çalışmalar toplusunu tərtib edərkən aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

1. Öyrənilənlərin bilik səviyyələri və yaş xüsusiyyətləri;
2. Yuxarıda qeyd edilən öyrətmə mərhələləri;
3. Dil materialının mədəni kontekstdə istifadəsi;

İngilis dili dərslərində frazeologizmlərin tədrisi zamanı istifadə edilən çalışmaları iki qrupa ayırmaq mümkündür. Birinci qrupa aid olanları şərti olaraq dil çalışmaları, ikinci qrupa daxil edilənləri isə nitq çalışmaları adlandıracağıq. Dil çalışmalarına misal olaraq, yazılı yaxud audio mətnə işlədilmiş frazeologizmləri tapıb qeyd etmək; nöqtələrin yerinə düzgün frazeologizmi yazmaq; frazeologizmlərin ana dilində ekvivalentini tapıb müqayisə etmək, verilmiş sərbəst söz birləşmələrinin əvəzinə ona sinonim yaxud antonim olan frazeologizm işlətmək və s. Nitq çalışmalarında tələbə frazeologizm seçimində daha sərbəst olur və bu çalışmalar kommunikasiyayönlü olur. Nitq çalışmalarına misal olaraq, müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş situasiyalarda, monoloji və dialoji nitqdə uyğun frazeologizmlərin işlədilməsi, tərkibində frazeologizmlərin işləndiyi hekayələrin tərtib edilməsi və s. Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis dili dərslərində frazeologizmlərin tədrisi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Beləki, frazeologizmlərin tədrisi tələbələrdə nəinki, söz ehtiyatının artırılmasına, eləcə də ümumi dünyagörüşünün formalaşmasına və ingilis xalqına məxsus milli-mədəni xüsusiyyətlərin öyrədilməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Артёмов В. А. Психология обучения иностранным языкам. М.: Наука, 1973. 241 с.
2. Granger S. Phraseology in Foreign Language Learning and Teaching. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2016. 259 p.
3. Cowie A. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford: Clarendon Press, 2012. 258 p.

Mustafayeva Sənubər
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRANSIZ DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ƏYLƏNCƏLİ FONETİK ÇALIŞMALARDAN İSTİFADƏ YOLLARI

Açar sözlər: *əyləncəli çalışmalar, əqli inkişaf, motivasiya*

Gənc nəslin fiziki tərbiyəsində oyunlar mühüm vasitələrdən biri sayıldığı kimi, şagirdlərin nitq və təfəkkürünün formalaşmasında və əqli tərbiyənin inkişafında əyləncəli çalışmalar da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əyləncəli fonetik çalışmalar adı altında şagirdlər fonetikadan qazan-

dıqları bilik və vərdişləri onları maraqlandıran zehni oyunlar vasitəsilə nümayiş etdirirlər. Belə ki, əyləncəli fonetik çalışmanın məzmunu və tələbi bir növ oyun xarakterinə bənzəyir. Uşağın əqli inkişafında mühüm rol oynayan oyunlar həm şagirdin gümrah böyüməsinə, orqanizmin sağlamlığına səbəb olur, həm də biliyin hərtərəfli mənimsənilməsində köməkçi vasitə sayılır. Ona görə də bu çalışmanın məzmunu estetik tərbiyənin tələblərinə cavab verdiyindən şagirdi maraqlandırır və əyləndirir. Nəticədə şagirdə məlum olmayan və ya çətin mənimsənilən mövzuları elə bir məzmununda izah etmək zərurəti meydana çıxır ki, şagird həmin məzmunu çox asanlıqla başa düşür. Əyləncəli fonetik çalışmalar zehni fəaliyyətin elə təzahür formasıdır ki, onun tələbi ilə nəinki hiss üzləri, habelə təfəkkürün tərkib hissələri də aktiv iş növünə çevrilir və bir-birini şərtləndirir.

Əyləncəli fonetik çalışmalar forma və məzmununa görə fonetik çalışmalardan fərqlənir:

1. Əyləncəli fonetik çalışmalar yalnız təkrarlayıcı xarakter daşıyır.
2. Ondan yalnız sinifdə deyil, sinifdən xaric məşğələlərdə (şəhərciklərdə, dil dərnəyində, müxtəlif kütləvi tədbirlərin keçirilməsində) də istifadə olunur.
3. Əyləncəli fonetik çalışmaların tələbi qeyri sabitdir. Mövzunun məzmunundan asılı olaraq əyləncəli fonetik çalışma üçün elə tələblər seçilir ki, o, şagirdləri maraqlandırır və əyləndirir.
4. Əyləncəli fonetik çalışmaların məzmununa uyğun olaraq müxtəlif illüstrasiyalardan istifadə etmək olar.
5. Əyləncəli fonetik çalışmalar adətən şagird qrupları arasında aparılır və yarış xarakterini daşıyır.

Əyləncəli fonetik çalışmalarını aparmaqda əsas məqsəd şagirdlərdə düzgün tələffüz vərdişlərini yaratmaqdan ibarətdir. Bu çalışmalar əsasən aşağıdakı şəkildə olur:

Jeu du commendement, jeu du dialogue, le téléphone, les onomatopées, jeu du meilleur couple, jeu du mot le plus long, devinette, chanson, essayez de lire rapidement etc .

Məsələn:

1. Jeu du commendement.

Donnez un ordre à l'impératif en employant les verbes suivants :

Tisser - citer- dicter-diner-mimer-scier-nier-vivre-lire-siffler-viser-plier-crier-finir-dire etc.

Si votre camarade considère que vous avez bien prononcé il devra mimer l'action. Sinon, il attendra que vous répétiez l'ordre correctement.

2. Jeu du dialogue.

Créez un court dialogue et dites-le.

Exemple: - Philippe dine ici

- Qui dine ici?

- Philippe

- Chic, Philippe dine ici.

Continuez ce texte à l'aide des prénoms.

3. Le téléphone

Dites à voix basse à l'oreille de votre voisin une phrase comportant de (a)

Ex. Madame est malade.

La phrase sera chuchotée de « bouche à l'oreille » jusqu'au dernier participant sur un rythme plus ou moins rapide selon le nouveau des étudiants. Le camp qui a le plus rapidement et le mieux communiqué a gagné.

4. Les onomatopées.

Cherchez et dites des onomatopées avec (a – i)

Ex : tic-tac ...

Le camp qui a cité correctement le plus d'onomatopées a gagné [3, p.121].

5. « Ça va »

Dans le contexte de votre choix, dites « ça va ».

Avec contentement, en confirmation, en dénégation, avec lassitude, dans le sens de laisse – moi etc.

Le camp qui a le mieux exprimé les sentiments a gagné.

6. Jeu du meilleur couple.

Donnez le féminin des mots suivants:

Acteur – directeur – ingénieur – inspecteur – pêcheur à moniteur – sénateur etc. [3, p.124]

7. Jeu du mot le plus long.

Les étudiants sont répartis en deux camps.

Un étudiant de chaque groupe est mis à tour de rôle en compétition pour trouver le mot le plus long avec un (ə) non prononcé et (ə) prononcé.

Ex: lentement admirablement.

Le camp qui trouvera beaucoup de mots le plus long gagnera [3, p.127].

Bu tipli əyləncəli fonetik çalışmaları etməklə şagirdlərin nitqi, yaddaşı və fonetikaya dair bilikləri yoxlanılır, onları düşünməyə və öz yaradıcılıqlarını göstərməyə kömək edir. Sait və samitləri tədris edərkən bu tipli əyləncəli çalışmalardan istifadə etmək daha məqsədə uyğun olar.

Nəticə olaraq deyə bilərəm ki, əyləncəli fonetik çalışmaların bir qismi biliyin təkrarlanıb möhkəmlənməsinə, bir qismi isə biliyin vərdiş halına salınmasına xidmət edir. Əyləncəli fonetik çalışmaların fonetika dərslərində əvəzolunmaz vasitə kimi bir sıra üstünlükləri var. Fransız dilinin xarici dil kimi tədrisində əyləncəli çalışmalar ənənəvi tapşırıqlardan və testlərdən daha çox effektiv təsirə malikdir. Əyləncəli oyunlar şagirdlər üçün motivasiya mənbəyidir, autentik ünsiyyətə şərait yaradaraq şagirdlərdə xarici dili öyrənmə stimulu gücləndirir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Ümumtəhsil məktəbləri üçün xarici dil fənni üzrə Təhsil proqramı. (kurikulum) (I – XI) // <http://www.kurikulum.az/images/kurikulum.pdf>.
2. H.Q.Hüseynov. Əyləncəli qrammatik oyunlar, Bakı – 1992.
3. Weiss F. Jouez, communiquer, apprendre, Paris. Hachette, 2002, p. 127.

Zeynalova Nigar
Azərbaycan Dillər Universiteti

TƏHSİLDƏ KREATİV YANAŞMANIN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *kreativlik, təhsil, inkişaf, motivasiya, nəzəriyyə*

Təhsildə inkişafyönlülyün təmin olunması, səmərənin artması prioritet məsələlərdəndir. Bu baxımdan kreativlik və inkişafyönlü təhsil bir-biri ilə əlaqəli, hətta ayrılmaz anlayışlardır. Kreativlik ideyası C.Dyuinin ideyalarında öz əksini tapmışdır. Onun fikrincə, yaradıcılığın mənbəyi təkcə subyektdə deyil, həmçinin fəaliyyətdə özünü büruzə verir. Deməli, ali məktəbdə təlim prosesinin praqmatizm və onun ideyalarına söykənən digər nəzəriyyələr əsasında təşkilinə üstünlük verilməlidir, bu, tələbələrdə kreativliyin formalaşmasına, inkişafına münbit şərait yaradacaqdır. Kreativlik məlumatın mənimsənilməsiylə deyil, yeni ideyaların yaradılması ilə səciyyəli, təlim prosesinə daxil edilməsi isə dəyişikliklərə, müasir dövrün dinamik reaksiyalarına adekvat

cavab vermək üçün fərdi fəaliyyət və innovativ bacarıqların meydana gəlməsinə şərait yaradır. Kreativ təfəkkür şəxsiyyətlərarası əlaqələri müəyyənləşdirmək, münasibətləri inkişaf etdirmək məqsədilə tələbələrə, həmçinin müəllimlərə fənnin hüdudlarından və bilik sahəsindən kənara çıxmağa imkan verir [5].

Təhsilin əsas məqsədi tələbələri real həyata, əmək fəaliyyətinə hazırlamaq olduğundan ali məktəblərdə kreativliyin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət göstərməli, kreativlik prosesi dəstəklənməlidir. Bu istiqamətdə müəllimlərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Pedaqoqlar öyrənlərdə kreativliyi stimullaşdırmalı, tələbələrdə yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirməlidirlər. Lakin araşdırmalar göstərir ki, müəllimlərin özləri də maariflənməli, müasir cəmiyyətdə kreativliyin əhəmiyyətini anlamalı, onun inkişafına dair müvafiq bilik, bacarıqlara yiyələnməlidirlər [1].

Təhsilalanlarda kreativliyin inkişafı üçün ilk növbədə onun modeli müəyyənləşdirilməlidir. Buraya tələbələrin yaradıcılığı, özünüifadəsi, daxili motivasiya, fəaliyyət sahəsi üzrə kreativ düşüncə bacarıqları və kreativ mühit aiddir. Sadalanan komponentlərin hər biri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və yalnız vəhdətdə öz müsbət nəticəsini vermək iqtidarındadır. Kreativlik müəyyən səviyyəyə qədər öyrənilə və öyrədilə bilər, prosesin yekununda tələbələr gələcəkdə kreativ mütəxəssis kimi fəaliyyət göstərməyi bacaracaqlar. Tədqiqatçıların əksəriyyəti bildirir ki, düzgün məqsəd qoymaq və fasilitasiyanın tənziplənməsi kreativliyin mənimsədilməsinin əsas hissəsidir [3].

Təlim prosesində təhsilalanların dəstəklənməsi, stimullaşdırılması, həvəsləndirilməsi peşə fəaliyyətinin təşkilində gərəkli olan digər faydalı kompetensiyaların da qazanılmasını labüdləşdirəcək.

Ali məktəblərdə kreativliyin inkişafı və formalaşdırılması məqsədilə bəzi məsələlər üzərində müzakirələr təşkil olunmalıdır:

1. Hər bir insan unikal kreativ imkanlara malikdir. Kreativlik “biz kimik, kim olacağıq, həyatımızı necə qurmalıyıq, məqsədlərimizə necə çata bilərik” və s. belə tipli sualların cavablarında özünü göstərir.

2. Ali təhsil tələbələrin potensiallarını ortaya çıxarıb reallaşdırmalı olduğundan müəllimlər də öyrənlərin kreativ və akademik inkişafını təmin etməlidir.

3. Ali təhsil müəssisələrində çalışan pedaqoqlar maraqlı və problemlə təlim təcrübəsini fasilitasiya etmək və planlaşdırmaqda müstəqil olduqları üçün tələbələrin kreativ inkişafına güclü təsir göstərmək imkanına malikdirlər.

4. Müəllimlərdə və tələbələrdə kreativliyə meyil fənnin məzmunundan da irəli gələ bilər. Fənnin məzmunu kreativliyə ruhlandırmaq xüsusiyyəti daşıyır. Kreativlik hər hansı sahə üzrə mükəmməl bilik və bacarıqlara malik olmağı tələb edir. Öyrənlər təhsil aldıkları sahə üzrə kreativlik anlayışının mənası, özünü harada və necə göstərməsi haqda təsəvvürə malik olmalı, yaradıcılıq imkanlarını ixtisasları çərçivəsində dəyərləndirməlidirlər (yəni kreativ müəllim, hüquqşünas, həkim, mühəndis necə olmalı, hansı xüsusiyyətləri özündə ehtiva etməlidir).

5. Yalnız təhsildə deyil, bütün sahələrdə potensialın ortaya çıxarılıb reallaşdırılması mümkündür. Bu məqsədlə ali təhsil müəssisələri tələbələri fasiləsiz, ömür boyu təhsil almağa stimullaşdırmaqla yanaşı, kreativliyə də həvəsləndirməlidirlər [2; 4].

Yuxarıda sadalanan amillərin ali məktəb müəllimləri tərəfindən nəzərə alınması təhsilalanlarda kreativliyin inkişafı və formalaşdırılmasına təkan verəcək, bu istiqamətdə fəaliyyətin təşkilinin səmərəsini artıracaqdır. Prosesin daha da təkmilləşdirilməsi üçün pedaqoq, ilk növbədə, kreativliyin nə olduğunu, hansı kontekstdə istifadə ediləcəyini özü üçün müəyyənləşdirməli, proqramların hazırlanmasında onu nəzərə almalı, tədris etdiyi fənn çərçivəsində reallaşdırılması imkanlarını diqqətdə saxlamalı, kreativ fəaliyyəti stimullaşdırmalı, sonra isə tələbələrin yaradıcılıq göstərmələrini gözləməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Мартишина, Н. В. Становление творческого потенциала личности педагога: монография / Н. В. Мартишина. - Москва: 2006. -261 с.
2. Barnett, R. (2011) Lifewide Education: A New and Transformative Concept for Higher Education. in N. J. Jackson (ed) Learning for a Complex World: A Lifewide Concept of Learning, Education and Personal Development.
3. Heitz, J. 2013. Engaging Introductory Biology Students in Independent Research Projects Based on Critical Analysis (or a Meta-Analysis) of Open Questions in the Literature. In: Tested Studies for Laboratory Teaching, Proceedings of the Association for Biology Laboratory Education Vol. 34:187-194.
4. Jackson, N.J. (2011) An Imaginative Lifewide Curriculum, in N. J. Jackson (ed) Learning for a Complex World: A Lifewide Concept of Learning, Education and Personal Development. Authorhouse. <http://www.normanjackson.co.uk/creativity.html>
5. Torrance, E. Guiding Creative Talent - Englewood Cliffs I E. Torrance. - New Jersey: Prentice Hall, 1964. - 260 p.

Nuriyev Yaşar
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV-KOQNİTİV TƏLİMİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ

Açar sözlər: *kommunikativ-koqnitiv təlim, ümumi koqnitiv mexaniz, koqnitiv dilçilik*

Xarici dillərin tərisinə kommunikativ yanaşma keçən əsrin 60-cı başlanmış və öz inkişaf prosesində müxtəlif mərhələlərdən keçmişdir. Ənənəvi metodlar (qrammatik, audiolinqval) köhnəlmiş hesab edilmiş, dilçiləri və metodistləri qane etməmişdir. Onlar haqlı olaraq hesab etmişlər ki, xarici dilləri öyrənənlər dil haqqında müəyyən biliklərə yiyələnmələrinə baxmayaraq, dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edə bilmirlər. Nəticə etibarı ilə, müxtəlif linqvomədəni icmaların nümayəndələri yalnız situativ kontekst və nitq davranışı formalarını deyil, həmçinin həmsöhbətin əqli, mədəni, psixi və digər xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq ünsiyyət dilindən düzgün istifadə etdikdə səmərəli ünsiyyətə nail ola bilirlər.

Kommunikativ və koqnitiv yanaşmalarının sintezi xarici dilin tədrisi metodikasında kommunikativ-koqnitiv yanaşmanın meydana çıxmasına səbəb oldu. Bu yanaşmanın əsas məqsədini tələbələrin nitq ünsiyyətinə cəlb edilməsi, dil materialının sistemləşdirilməsi və seçilməsini təmin edən xarici dil nitqinin leksik-qrammatik əsaslarının təkmilləşdirilməsi və inkişafı, eləcə də müxtəlif linqvomədəni icmaların nümayəndələrinin təmsil olunduğu dünyanın mənzərəsi haqqında biliklərin əldə edilməsi və genişləndirilməsi təşkil edir. Dilin öyrənilməsinə koqnitiv yanaşma ona əsaslanır ki, linqvistik mənalardan formalaşmasında mühüm rol müəyyən təcrübə və biliyin daşıyıcısı kimi insana məxsusdur. Koqnitiv yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim prosesi informasiyanın qavranılması (idrak), mənimsənilməsi, emalı, strukturlaşdırılması, saxlanması və istifadəsi kimi problemlərin həllinə yönəlmişdir.

Koqnitiv səriştə dedikdə, əqli əməliyyatların və nitqfəaliyyətinin köməyi ilə həyata keçirilən bacarıqların formalaşması nəzərdə tutulur (İ.O.Vovk, A.N.Şamov). Ona görə, xarici dillərin tədrisində dilöyrənənlərdə kommunikativ-koqnitiv səriştənin formalaşdırılması üçün koqnitiv və kommunikativ yanaşmalardan birgə istifadə edilməsi vacibdir. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, kommunikativ-koqnitiv təlim dilöyrənənlərdə xarici dildə danışığın forma və məzmun tərəfləri əsas götürülməklə ünsiyyətin baş tutmasına xidmət edir (L.V.Suxova, C.K.Riçardz).

Kommunikasiya prosesində informasiyanın təhlili anlama, başa düşmə və nitq törəməsi zamanında baş verdiyi üçün kommunikativ səriştənin də formalaşması dilin şüurlu mənimsənilməsi, bacarıqların formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi prosesləri ilə eyni vaxtda baş verir.

Kommunikativ-koqnitiv təlimin üstünlükləri aşağıdakılardır:

1. Kommunikativ-koqnitiv təlim dil vahidlərinin (qrammatik formalar, strukturlar, sintaktik konstruksiyalar) işlənməsi qanunauyğunluqlarının təhlilinə istiqamətlənmişdir. Burada forma və məzmunun birlikdə təhlili əsas götürülür ki, bu da dilin müəyyən qrammatik vahidlərinin köməyi ilə müəyyən mənaların ötürülməsinin mümkünlüyünü təmin edir;

2. Kommunikativ-koqnitiv təlim hesab edir ki, xarici dilin mənimsənməsi yalnız dil sistemi barədə biliklərə yiyələnmək deyil, eyni zamanda, sosiomədəni kommunikasiya vasitələrinə sahib olmaqdır.

3. Kommunikativ-koqnitiv təlimin əsas vəzifəsi ondan ibarətdir ki, xarici dil vahidlərinin düzgün işlədilməsi mənimsənilsin, canlı danışq prosesi mümkün olsun.

Dil vahidlərini şüurlu şəkildə anlamağa kömək edən xarici dilin kommunikativ-koqnitiv tədrisində aşağıdakı meyarları nəzərə almaq lazımdır: 1) hər bir qrammatik hadisənin forma, dil vasitələrinin mənası və müxtəlif nitq vəziyyətlərində istifadə xüsusiyyətləri baxımından təhlili və öyrənilməsi; 2) qrammatik mənaların, əlaqələrin ifadə xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi və nitqdə dil vasitələrinin aktuallaşmasının göstərilməsi; 3) dil vahidlərinin işlənmə sferasından asılı olaraq istifadə xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması; 4) xarici dil nitq fəaliyyəti prosesində dil vahidlərinin rolunun müəyyən edilməsi.

Hesab edirik ki, xarici dil üzrə kommunikativ-koqnitiv təlimin təşkili zamanı yuxarıda göstərilənlərin nəzərə alınması dilin səmərəli mənimsənməsinə və kommunikativ səriştənin formalaşdırılmasına kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Вовк Е.И. Коммуникативно-когнитивный подход как современная стратегия обучения иностранному языку. (электронный ресурс) //http://book.net/index.php?bid=14783chapter1
2. Сухова Л.В. Коммуникативно-ориентированное обучение иностранному языку и языковая парасреда как его системообразующий фактор [Текст] / Л. В. Сухова // Иностранные языки в школе. 2007. N 5. с. 15-19.
3. Hall J.K. Methods of Teaching Foreign Languages . Merrill Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey Columbus, Ohio, 2001.
4. Richards J.C. Communicative Language Teaching Today. New York; Cambridge University Press, 2006.

Rzayeva Gülnarə, Babayeva Suad
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

ДИАЛОГ КАК МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ДЕЛОВОМУ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Ключевые слова: *диалог, деловой русский язык, коммуникативные компетенции*

Обучение диалогическому общению в сфере бизнеса понимается как ключевой метод развития профессиональных компетенций у студентов. Система развития навыков диалогического общения в деловой сфере входит в общую систему развития навыков устного общения при обучении русскому языку как иностранному (РКИ).

Основная задача обучения РКИ – развитие профессиональных компетенций, позволяющих мыслить творчески и независимо, давать оригинальные результаты мышления, точно и ясно определять их для целевой аудитории, вызывать интерес у людей. Без общения невозможно «формирование личности человека, его воспитание, развитие интеллекта» [2, с.4].

Умение общаться на русском языке в деловой сфере включает в себя не только навыки эффективного делового общения в различных формальных ситуациях с соблюдением официальных правил делового этикета, но и умение профессионально действовать в этой сфере. Эта задача не может быть выполнена на основе стандартных диалогов, отражающих культурные и языковые особенности делового общения на русском языке.

Обучение иностранных студентов диалогическому общению в сфере бизнеса осуществляется на продвинутом этапе изучения РКИ [1]. Одной из основных задач обучения студентов диалогическому общению в сфере бизнеса является развитие навыков делового диалогического общения. Здесь можно выделить несколько этапов: проработка концепций об особенностях устного и письменного общения, разговорной и интеллектуальной манеры общения, диалога в деловой сфере, развитие навыков составления готовых устных речевых шаблонов, аналитических навыков, редактирования.

Диалогическое общение в деловой сфере – это, прежде всего, словесная форма речи. Однако при его использовании следует учитывать такие особенности, как официальная среда общения. Не менее важно учитывать влияние письменных структур официального стиля на его вербальные формы. Таким образом, словесная форма официального стиля представляет собой сложную гибридную форму, включающую в себя особенности письменной языковой формы и преимущества речевого общения. Эта специфика должна отражаться в особенностях построения диалога на деловую тему и в деловых условиях общения. Например, он может быть представлен в выборе лексики, фразеологии и синтаксических структур.

Наиболее существенной проблемой в данном случае является перевод письменных структур на вербальный язык и построение на их основе устных высказываний. Особый акцент следует сделать скорее не на проблеме овладения сингулярными композиционными формами выражения, а на неспособности раскрыть тему и основную идею высказывания, способности к планированию. Эти навыки являются основой общей способности составлять текст. Следовательно, обучение диалогическому общению в сфере бизнеса должно основываться на умении создавать тексты разной функционально-стилевой и функционально-смысловой направленности.

Владение РКИ подразумевает способность свободно реагировать на различные ситуации. Основная цель обучения РКИ – развитие коммуникативных компетенций. Такие навыки, как умение составлять связный текст, умение составлять устные утверждения на основе письменных, умение использовать невербальное общение, очень важны в развитии навыков диалогового делового общения для студентов. Эти навыки развиваются на протяжении всего курса обучения РКИ.

Целью обучения на продвинутом этапе является выявление особенностей диалогического общения в деловой сфере на русском языке. В процессе обучения студентов диалогическому общению в деловой сфере особая роль отводится преподавателю, который должен разработать сценарии обучения, ориентируясь на реальные ситуации общения в деловой сфере. Внедрение диалогической методики требует создания специальной организации системы занятий, где со студентами будут развиваться коммуникативные и профессиональные компетенции.

Литература:

1. Рзаева, Г.Н., Мирзоев, С.С. Программа по дисциплине «Деловая и академическая коммуникация на иностранном (русском) языке» (для студентов UNEC). Баку. «Игтисад Университети» - 2021.
2. Введенская, Л.А. Риторика и культура речи : учеб. пособие для вузов / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. – 12-е изд., стер – Ростов н/Д : Феникс, 2012. – 537 с. – ISBN 978-5-222-19445-4.

Садыгова Афаг

Азербайджанский Государственный Университет Культуры и Искусств

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА
ОБУЧЕНИЯ РКИ**

Ключевые слова: *коммуникативная речь, компетенция, обучение*

Процесс глобальной интеграции предъявляет новые требования к подготовке специалистов, владеющих несколькими иностранными языками, умеющих использовать современные информационные технологии. Повышение требований к коммуникативной компетенции на иностранных языках требует выработки новых методологических основ и обеспечения высокого качества образования. Особая роль иноязычного образования определяется ростом объема информации на иностранных языках, интенсивном развитии информационных технологий. «В связи с развитием мировых интеграционных процессов концепция многоязычия становится всё более важной и актуальной. Владение новыми способами выражения мыслей способствует совершенствованию человека как многоязычной личности» [1, с.8].

Известно, что язык – это система, в которой все части взаимосвязаны и взаимообусловлены. Проф. А.А.Реформатский пишет: «В пределах каждого круга или яруса языковой структуры (фонетического, лексического, синтаксического) имеется своя система. Системы отдельных ярусов языковой структуры, взаимодействуя друг с другом, образуют общую систему данного языка» [2, с.24]. Следовательно, с самого начала обучения русский язык должен изучаться как система.

Для повышения качества педагогического процесса нужно уделять особое внимание тем средствам обучения, с помощью которых достигается большая активизация учебной работы. Систематическое использование интерактивных методов и средств поможет созданию искусственной языковой среды, в которой обучающиеся чувствуют себя уверенно, стараясь показывать свои знания, умения и навыки, следовательно, создается благоприятное условие для развития речи.

Для развития устной и письменной речи, навыков слушания и понимания, навыков чтения, для обогащения словарного запаса нужно постоянно добиваться совершенствования учебного процесса, использовать эффективные средства для достижения поставленных целей.

Эффективность учебного процесса зависит также и от содержания учебного материала. Важным принципом в методике преподавания русского языка как иностранного является системность организации учебного материала. При этом особенно важно учитывать способ подачи лингводидактического материала, то есть необходимость представлять учебный материал, соблюдая принцип системности, научности, последовательности, пред-

полагающий овладение коммуникативной деятельностью. Системное представление учебного материала способствует его лучшему восприятию и запоминанию. Соблюдая дидактический принцип обучения – от легкого к трудному – целесообразно представить в первую очередь более понятный и доступный материал, постепенно расширяя представляемые темы.

Известно, что при обучении любому иностранному языку единственной реальностью является речь, и мы должны прилагать все усилия на изучение коммуникативной речи на обучаемом языке. Формирование коммуникативных компетенций обучающихся является приоритетным в процессе обучения иностранному языку. По окончании курса обучающиеся должны уметь реализовать эти компетенции в различных жизненных ситуациях.

Литература:

1. Крючкова Л.С., Мошинская Н.В. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному. М., Наука, 2009, с.8.
2. Реформатский А.А. Введение в языкознание. М., 1955, с.24.

Salmanova Jalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRANSIZ DİLİNİN TƏDRISİNDƏ PLÜRƏLİST YANAŞMA

Açar sözlər: *plürəlist yanaşma, ana dili, mədəniyyətlərarası yanaşma, tədris, təlim*

Dünyada baş verən iqtisadi, siyasi, mədəni, texnoloji, strateji inkişaf hər bir ölkədə yaşayan fərqli (etnik, azlıq, xarici) qrupların bir-biriləri haqqında sıx məlumat sahibi olmasını təmin edir və onları bir-birinə yaxınlaşdırır. Bu inkişaf mərhələsi fərdlər arasında ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə yaradır. Belə ki, hər bir fərd yaşadığı cəmiyyətdə fərqli mədəniyyətlər haqqında məlumatlanaraq mədəni kimliyə sahib olur. Mədəni kimlik isə onun milli dəyərlərini, mədəni bacarıqlarını və dilini əhatə edir.

Hal-hazırda ölkəmizdə və dünyada mədəniyyətlərarası dialoqun və ünsiyyətin inkişaf etdirilməsi elmin bütün sahələrində tətbiq oluna bilən əsaslı amillərdən hesab edilir. Bu inkişaf mərhələsinin özünü xarici dilin tədrisi zamanı əks etdirməsi dilöyrənənlərin gələcək peşəkar həyatlarında mühüm rol oynayır. Bu səbəbdən də beynəlxalq təhsil sistemində müəllim hazırlığı proqramlarına mədəniyyətlərarası təhsil məcburi fənn kimi daxil edilir.

Dillərin Avropa çərçivəsi» adlı 2001-ci ildə tərtib edilmiş dövlət sənədində qeyd edilir ki, “*dil təkcə mədəniyyətin tərkib hissəsi deyil, həm də mədəni faktlara və hədəflərə çatmaq üçün bir yoldur. İnsanın qarşılaşdığı müxtəlif mədəniyyətlər (milli, regional, sosial) onun sosial-mədəni səriştəsində ayrı-ayrı hissələri təşkil etmir. Zənginləşdirilmiş və integrasiya olunmuş multikultural səriştə formalaşdıqca onlar müqayisə edilir və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Multikultural səriştə çoxdilli səriştənin tərkib hissələrindən birini təşkil edir və bu komponent digər komponentlərlə də qarşılıqlı əlaqədə olur*” [3, s.106]. Buradan yola çıxaraq qeyd etmək istərdik ki, 2007-ci ildə Avropa Şurasının dil və mədəniyyət komissiyasının qərarı ilə CARAP (Dillərə və mədəniyyətlərə plürəlist yanaşma) adlı mənbə sənədi təsdiq edilərək dillərin tədrisində yeni bir yanaşma tərzini təklif edilmişdir. CARAP sənədi Mişel Kandelienin rəhbərliyi ilə Veronik Kasteloti, Jan-Fransua dö Pietro, İldiko Lörincz, Frans-Jozef Meissner, Anna Schröder-Sura, Artur Nogueroles və Antoinette Camilleri-Grima tərəfindən işlənib hazırlanmış və çap edilmişdir.

Plüralist yanaşma dedikdə, ana dili və xarici dilin eyni anda öyrənmə xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq tədrisdə yeni bir yanaşma tərzini irəli sürülür. Məqsəd ana dilini baza dil kimi götürmək, bir və ya iki ölkənin dillərinə və mədəniyyətlərinə eyni anda yanaşmağa üstünlük verməkdir. Yəni, müxtəlif dilləri və mədəniyyətləri əhatə edən fəaliyyətlərə eyni anda müraciət etməyə üstünlük verilir. Deməli, dillərə və mədəniyyətlərə plüralist yanaşma bir neçə dil və mədəniyyəti özündə birləşdirən fəaliyyətlərə əsaslanır. Burada başlıca məqsəd çoxdilli və çoxmədəniyyətli bacarıq konsepsiyasını inkişaf etdirmək və bu bacarıqları davamlı olaraq zənginləşdirmək üçün əlverişli şərait yaratmaqdır. Bunun üçün isə CARAP (Dillərə və mədəniyyətlərə plüralist yanaşma) mənbə sənədində dörd əsas yanaşma metodu prioritet olaraq nəzərdə tutulur:

1. Dillərə oyanış
2. Ana dilləri arasında qarşılıqlı anlaşma
3. Mədəniyyətlərarası yanaşma
4. İntegrasiya olunmuş dil təlimi

Beləliklə, tələbə xarici dili öyrənərkən öz milli-mədəni dəyərlərini, mədəniyyətini, tarixini öyrəndiyi xarici dilə, ana dilinə və ya yeri gələrsə ikinci bir xarici dilə müraciət edərək qarşılıqlı şəkildə təbliğ etməyi bacarmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Candelier M (coordinateur), Antoinette C-G., Castellotti V., De Pietro J-F., Lörincz I., Meissner F-J., Schröder-Sura A., Noguerol A. CARAP – Cadre de Référence pour les Approches Plurielles des Langues et des Cultures. Strasbourg: Conseil de l'Europe, 2007.
2. Conseil de l'Europe. Cadre européen commun de référence pour les langues. Strasbourg: Conseil de l'Europe, Paris: Editions Didier, 2001.

Seyidova Günay
Azərbaycan Dillər Universiteti

TƏLİM MÜHİTİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *təhsil, təlim mühiti, öyrənən, öyrədən*

Müasir dövrdə təhsilin məqsədi təkəcə insanları savadlı etmək deyil. Təhsil insanlara başqalarından asılı olmadan öz həyatlarını idarə etmək bacarığı verməkdir. Bu gün əhali və insanların ehtiyacları artdıqca təhsil daha da önəm kəsb edir. Buna görə də, məhsuldarlığı təmin etmək, sağlam rəqabəti təşviq etmək, bilik əldə etmək üçün çox sayda işçiyə ehtiyacı olan bir çox müəssisələr var. Təhsil təkəcə oxumaq və yazmaqdan ibarət deyil. Təhsil bilikdən öz mənfəəti üçün istifadə etmək və şəxsi inkişafa töhfə verməkdir. Elmin böyük töhfəsi ilə təhsil sistemləri daim təkmilləşir və fərdlərin daha yaxşı həyat sürməsinə şərait yaradır. Bu gün təhsil sivilizasiyanın və inkişafın ən mühüm parametrlərindən biridir. İş əldə etməkdən başqa, təhsil rifah, azadlıq, xoşbəxtliyi təmin edir.

Təhsilin üç əsas elementi var öyrənən, öyrədən və öyrənmə mühiti. Təhsilin elementləri təhsil mühitində birlikdə üzvi bütövlük təşkil edir. Təhsil mühiti; təhsil texnologiyasından, tədris metodlarından, texnikalarından, strategiyalarından və bütün təhsil funksiyalarının ünsiyyətindən ibarətdir. Təhsilin əsas məqsədlərindən biri öyrənənin bütün aspektlərdə – koqnitiv, emosional, dinamik və əqli inkişafını təmin etməkdir.

Tədris mühitinin planı müəyyən prinsiplərə uyğun hazırlanmalıdır. Təhsil mühitinə onun sinif otağı, laboratoriya, emalxanalar, ofislər, açıq və qapalı standart oyun meydançaları, texnoloji alətlər, avadanlıqlar, öyrənmə üçün materiallar daxildir. Eyni zamanda tədris sənədləri, çap, stasionar və mobil materiallar, inkişafa və yeniliyə açıq olan kadrların təfəkkürü və fəaliyyəti müəyyən fiziki xüsusiyyətlərə malik olmalıdır. Bu xüsusiyyətlər; sinfin temperaturu, aldığı işıq, divarların, qapıların, pəncərələrin və s.-nin rəngi, sinif otağından istifadə və sessiya qruplarının strukturunun ahəngdarlığı, müəllim və şagirdlərin sayı, sinif ölçüsü spesifik milli və beynəlxalq standartlara uyğun olmalıdır. Fərdlərin qabiliyyət, istedad və maraqlarını inkişaf etdirmək üçün və eyni zamanda sinif mühitində səmərəli öyrənmə və öyrədə bilmək üçün müxtəlif fərdlərin fərqli xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bütün bu çalışmaların nəticəsi fərdin şəxsiyyət kimi inkişafı üçün nəzərdə tutulur. Tədris mühitinin ideal şəkildə təşkil olunması təlimin də keyfiyyətli olmasına təsir edən ən vacib vasitələrdən biridir. Düzgün təşkil edilmiş bir təlim mühiti eyni zamanda öyrənənlərin də təlimə marağını artırır. Müasir dövrdə sinif otaqları artıq standard quruluşlardan çıxaraq fərqli şəkillərdə, formalarda təşkil edilir.

Tədris mühitinin təşkilində vacib hallardan biri də, bugün inklüzivliyin nəzərə alınmasıdır. Masalar və oturaclar elə yerləşdirilməlidir ki sinifdə hərəkət etmək hər kəs üçün rahat olsun. Bununla yanaşı kadr hazırlığında da, əsas məsələlərdən biri müasir dövrün tələblərinə cavab verə biləcək, o mühitdə fəaliyyət göstərə biləcək müəllimlərin yetişdirilməsidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. B., “Təhsil” jurnalı, 2013, N-10.
2. http://www.tipii.edu.az/noduploads/document/8588_oxu-materiali-inkluziv-tahsil.pdf

Şıxəliyeva Röya
Azərbaycan Dillər Universiteti

ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASINDA YENİ MODELLƏR

Açar sözlər: *kurikulum, modernləşdirmə, strateji, inteqrasiya, fasiləsiz təhsil*

Təhsil sistemi – Azərbaycanda vacib əhəmiyyət kəsb edən və dövlətin inkişafının əsasını təşkil edən mühüm fəaliyyət sahəsi hesab edilir. Burada təhsil sisteminin əsasını milli və ümumi-bəşər dəyərlər təşkil edir. Hazırda Azərbaycan Respublikası fasiləsiz təhsil sisteminin yaradılması siyasətini həyata keçirir. Respublikada təhsil prosesi sabitdir və əhalinin hər bir fərdinin irsindən, dinindən, sosial mənşəyindən və s. məsələlərdən asılı olmayaraq təhsil almaq hüququ vardır. Burada insanların öz təhsillərini azad surətdə davam etdirmələri üçün hər cür şərait vardır. Bundan əlavə, ölkədə dini məktəblər də vardır və vətəndaşların bu məktəblərdə müəyyən biliklərə yiyələnməsi öz seçimindən asılıdır. Humanizm, demokratiya, tədrisin şəxsiyyətyönümlüliyi, şəxsiyyətin azad inkişafı, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət və s. bu kimi konseptual prinsiplər əsasında ölkədə müstəqil, dünyəvi təhsil sisteminin qurulması Azərbaycan təhsil siyasətinin əsasını təşkil edir. Azərbaycanda təhsilin inkişafının prioritet istiqamətlərinə davamlı insan inkişafında təhsilin rolunun artırılması, təhsil qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, təhsildə İKT-nin tətbiqi, təhsilin keyfiyyətinin təmin edilməsi, təhsil idarəedilməsinin modernləşdirilməsi, bütün təhsil pillələri üzrə yeni kurikulumların hazırlanması, müəllim hazırlığı və ixtisaslandırmanın təkmilləşdirilməsi, ali təhsil müəssisələrinin akkreditasiyası mexanizminin və kredit sisteminin tətbi-

qi, peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində kadr hazırlığının əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması, milli təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara yaxınlaşdırılması və dünya təhsil sistemində inteqrasiya və s. daxildir. Yuxarıda qeyd etdiklərim Konstitusiyadan başqa, habelə “Təhsil haqqında Qanun”da da öz əksini tapmışdır. Bu sənədlərdə qeyd olunur ki, bütün Azərbaycan vətəndaşları 11 illik icbari ümumi orta təhsil almaq hüququna malikdirlər.

Azərbaycanda təhsilin, elmin inkişafına dövlətin böyük diqqət və qayğısı vardır. Bu da öz növbəsində son zamanlar təhsilin inkişafında qazandığımız uğurların nəticəsi kimi özünü göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Mərdanov M.C. Heydər Əliyev ideyaları müasir təhsil quruculuğunun əsasıdır// Kurikulum, 2008, №2.
2. Mehrabov A.O. Təhsilin metodoloji problemləri. Bakı, 2012.

Tahirova Şəfiqə
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ AKMEOLOJİ TEXNOLOGİYALARIN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *xarici dil, akmeoloji yanaşma, akmeoloji texnologiyalar, linqvistik bacarıqlar*

XXI-ci əsrin tələblərinə uyğun olaraq, müasir təhsil sistemi öz məzmununa görə xarici aləmin faktları, qanunauyğunluqları haqqında obyektiv biliklərin öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və yayılması sistemi kimi xeyli mürəkkəbləşmişdi. Nəticələr göstərir ki, bu gün təhsilalanlardan çox şey tələb etmək deyil, onlara özünüinkişafın yollarını öyrətmək daha faydalı sayılır.

Müasir dövrün tələblərinə uyğun xarici dillərin tədrisində yalnız linqvistik bacarıqlar, müəyyən struktur və qaydaların mənimsənilməsi deyil, o cümlədən təhsilalanların idrak fəallığının, məntiqi, yaradıcı, tənqidi təfəkkürünün, praktik vərdişlərinin, akmeoloji və kreativ bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi də nəzərə alınmalıdır.

Hazırda təhsilin yeni məzmunu xarici dili tədris edən hər bir müəllimin qarşısında tədris prosesində xarici dili ünsiyyət vasitəsi kimi öyrətmək tələbini qoyur. Hər hansı bir xarici dili öyrənmək ikinci bir mədəniyyətin mənimsənilməsi deməkdir. Öyrənilən dilin hansı ölkəyə aid olduğu sferadan asılı olaraq, orada hansı mədəni dəyərlər və davranışlar prioritet hesab olunursa, həmin amillər də tədris prosesində qabarıq şəkildə təhlil edilir. Düşüncə tərzi, mədəniyyət və dil arasında olan bağlılıq, multikultural fərqlər və oxşarlıqların araşdırılması, onların tədris prosesində təhlili xarici dilin daha da mükəmməl formada öyrənilməsinə imkan yaradır. Təbii ki, bu prosesin həyata keçirilməsində akmeoloji texnologiyaların əhəmiyyətli rolu vardır.

Pedaqoji texnologiyalar pedaqoji prosesin səmərəliliyini yüksəltməyə xidmət edən fəaliyyət sistemidir. Pedaqoji texnologiyalar “pedaqoji mədəniyyətin mahiyyətini açmağa kömək edir, tarixən dəyişən metod və texnikaları üzə çıxarır, cəmiyyətdə inkişaf edən münasibətlərdən asılı olaraq fəaliyyət istiqamətini izah edir” [2, s.34].

Akmeoloji texnologiyalar da pedaqoji texnologiyaların bir növü olaraq təhsilalanın və təhsilverənin mövcud real vəziyyətindən, potensial imkanlarından daha çox peşəkar inkişafa istiqamətlənmiş texnoloji prosesdir. Akmeoloji texnologiyalar bütövlükdə tam və vahid bir sistemi əhatə edir, bu sistem isə özündə müasir texnologiyanın bütün elementlərini, onların arasındakı qarşılıqlı əlaqələri, tətbiq olunan fəaliyyətin məqsəd və vəzifələrini ehtiva edir. Rus akmeoloqları A.A. Derkaçın və V. Q. Zazıkinin fikirlərinə istinad etsək, akmeologiyanın pedaqoji

prosesdə təsir vasitələri çox genişdir. Onlara görə: “Texnoloji baxımdan, akmeoloji vasitələr əhəmiyyətli dərəcədə müxtəlifdir. Bu xüsusi təlimlər, seminarlar, işgüzar və rol oyunları, xüsusi proqramlar və texnikaların köməyi ilə özünü inkişaf etdirmək üçün fərdi iş ola bilər” [1, s.52].

Xarici dilin öyrənilməsində akmeoloji texnologiyaların tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Akmeoloji texnologiyaların səmərəli şəkildə tətbiqində aşağıdakı meyarlara əsaslanmaq məqsədəuyğundur:

- Təhsilənlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;
- Təhsilənlərin tək-cə bir deyil, bir neçə qabiliyyətinin nəzərə alınması;
- “Müəllim-şagird”, “Subyekt-subyekt” münasibətlərində uyğunluğun nəzərə alınması;
- Əsas akmeoloji prinsiplərdə uyğunluq;
- Təlim şəraitinin əlverişliliyinin təmin edilməsi;
- Təhsilənlərin münasibətlərinin daim nəzarətdə saxlanılması;
- Kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin sistemli, ardıcıl şəkildə izlənilməsi;
- Təhsilənlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin, müstəqil qərarlar qəbul etmə bacarıqlarının formalaşdırılması;
- Təlim və tərbiyə prosesində müxtəlif elmlərin texnoloji imkanlarından istifadə olunması.

Yekun olaraq qeyd etmək yerinə düşərdi ki, xarici dillərin onlayn tədrisində müəllimin peşəkarlıq qabiliyyətlərinin inkişafında akmeoloji texnologiyaların xüsusi rolu vardır.

Ədəbiyyat:

1. Derkaç A.A. Akmeologiya. Dərs vəsaiti, Sankt -Peterburq:” Piter” nəşriyyat evi, 2003.
2. Slastyonin V.A. Pedaqogika. Dərs vəsaiti, M., “ Akademiya” nəşriyyat mərkəzi, 2002.

III. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Abbasova Gülnur
Azərbaycan Dillər Universiteti

DƏRSLƏRDƏ MÜƏLLİMİN PSIXOLOGİYA İLƏ BAĞLI BİLİKLƏRDƏN İSTİFADƏ ETMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ

Açırsözlər: *psixologiya, bilik, peşəhazırlığı, istiqamət*

1. Müəllim hazırlığı bütün dövrlərdə aktual olub. Bunun səbəbi cəmiyyətin, bəşəriyyətin müəllimin ağır zəhməti ilə formallaşdırıldığı insanların necəliyindən asılı olmasıdır. Müəllim hazırlığının məzmunu üç istiqamətdə formalaşdırılır: 1.Ümumi inkişafa xidmət edən məzmun; 2.Peşə hazırlığının həyata keçirilməsi məqsədilə öyrədilən məzmun; 3.İxtisas biliklərinin verilməsinə istiqamətlənmiş məzmun.

2. Tezislərin hazırlanmasında məqsəd peşə biliklərinin formalaşdırılması olduğundan, bu sahədə görülən işləri veririk. Peşə üzrə məzmun, əsasən, üç elm sahəsi ilə bağlıdır: a) Psixologiya; b) Pedaqogika; c) Konkret ixtisasa xidmət edən biliklər ixtisasın istiqaməti ilə bağlıdır. Məsələn, ingilis dili, riyaziyyat, tarix müəllimliyi və s.

3. Burada psixologiya ilə bağlı biliklərdən istifadə məsələləri izah olunur. Psixologiyanın peşə hazırlığında rolu elmi ədəbiyyatda bu və ya digər dərəcədə işıqlandırılıb. Odur ki, həmin biliklərdən istifadənin öyrədilməsinə üstünlük veririk. Psixologiya ilə bağlı biliklər bu elmə aid olan fənlərin tədrisi prosesində verilir. Əsas diqqət ona yönəldilməlidir ki, müəllim olacaq tələbə həm də bu biliklərdən istifadə məsələsini diqqət mərkəzində saxlasın.

4. Psixologiya ilə bağlı biliklərin tətbiq sahələri fərqli olsa da, vahid məqsədə xidmət edir. Bu biliklər təlim prosesində, tərbiyə işlərində tətbiq olunur. Tələbə bu məsələdən xəbərdar olmalıdır. Bilikləri mahiyyətinə görə nəzərdən keçirsək, görürük ki, onların böyük əksəriyyətindən həm təlim, həm də tərbiyə prosesində istifadə olunur. Uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərini əks etdirən bilikləri belə qiymətləndirmək olar: Şagirdlərin yaş və fərdi psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmadıqda nə təlimdə, nə də tərbiyədə istənilən nəticə əldə etmək olar. Bütün rəsmi sənədlərdə, elmi ədəbiyyatda, məsələn, humanistləşməyə geniş yer verilməsi başlıca vəzifə irəli sürülsə də, fikrimizcə, konkret tələblərə əməl olunmamasının səbəbi də bununla pedaqoji işdə məsələyə lazımı diqqətin ayrılmaması ilə bağlıdır.

5. Biliklərin prosesində məsələnin diqqətdə saxlanması vacibdir. Müəllim ancaq bilik verməklə işini bitmiş saymamalıdır. Həm də psixologiya ilə bağlı konkret biliyin nəzərə alınmasının faydalı olduğunu tələbəyə sübut etməlidir. Məsələn: Müəllimin tədris etdiyi mövzu diqqət probleminə aiddir. Dərs səmərəli keçir. Elə təsəvvür yaranır ki, tələbələrin hamısının diqqəti tədris olunan mövzudadır. Lakin təcrübəli müəllim belə olmadığını hiss edir. Müşahidələri onun qənaətini təsdiqləyir: tələbələrdən ikisi tamamilə başqa bir “aləmdədir”. Müəllim heç nə olmamış kimi izahını davam etdirir.

6. Adətən olduğu kimi, müəllim bu dəfə də dərstdə verilən tədris materialının hansı səviyyədə öyrənildiyini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə işə başlayır. Bir daha əmin olur ki, məhz “fikirləri başqa yerdə olan” tələbələr yeni mövzuya aid sadə suallara belə cavab verə bilmirlər. Müəllim həmin tələbələrin adını çəkmədən deyir ki, yəqin dərstdə hamınız diqqətinizi öyrənilən məsələyə yönəldə bilməmişiniz. Sonra davam edir. Tədris müəssisəsinin növündən asılı olmayaaraq, öyrənmənin keyfiyyəti diqqətin toplanmasından asılıdır. Hesab edirəm ki, gələcəkdə siz müəllim işləyəndə bu vacib məsələni nəzərə alacaqsınız.

7. Psixologiya ilə bağlı biliklərdən tədqiqatlarda istifadə məsələsi. Məlumdur ki, bəzi tələbələr ali təhsildən sonra özlərini tədqiqatçılıq sahəsində sınaırlar. Müəllim ümumi iş aparmaqla yanaşı, belə tələbələri də müəyyənləşdirməyə çalışmalı və onlara tədqiqatda psixologiya ilə bağlı biliklərdən istifadənin üstünlükləri barədə məlumat verməlidir. İşin bu istiqaməti də peşə hazırlığında mühüm rol oynayan psixologiyanın daha yaxşı öyrənilməsinə kömək edir.

Abdullayeva Gülnar
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV YANAŞMANIN TƏTBİQİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *xarici dil, kommunikativ yanaşma, müasir texnologiyalar, interaktiv öyrənmə*

Son illərdə elm və texnologiya sahəsində biliklərin əhatə dairəsi xeyli genişlənmiş, bununla paralel olaraq insanın yeni informasiyaya uyğunlaşma qabiliyyəti də artmışdır. Buna görə də, müxtəlif sahələrin tədqiq olunmamış tərəflərini araşdırmaq üçün yaradıcı düşünən beyinlərə böyük ehtiyac vardır. Odur ki, bugün şagirdlərə fərdlərin, cəmiyyətin tərəqqisi üçün yaradıcı və yenilikçi zehinlər tələb edən interaktiv tədris metodları tətbiq edilməlidir. İnteraktiv öyrənmə kommunikativ dil tədrisinin təbii nəticəsidir. Kommunikativ dilin tədrisində dilin formal elementlərinə deyil, ünsiyyətə önəm verilir. Riçard və Rocers şagirdin vasitəçi rolunu Brin və Kandlindən sitat gətirərək izah etməyə çalışmışdır: “Öyrənmənin rolu qrupun fəaliyyətindən, qrup daxilində rəhbərlikdən və sinif təcrübəsindən asılıdır. Nəticə etibarilə öyrənmələr əlaqəli şəkildə (bir-birindən) öyrənməyə üstünlük verməlidirlər” [1,s.1-47]. Bu baxımdan interaktiv öyrənmə sinifdə qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyəti dəstəkləyir. Sinifdaxili qarşılıqlı əlaqə müəllim və şagird, şagird və şagird arasındakı ünsiyyəti xarakterizə edir. Bu prosesdə müəllimin roluna yenidən nəzər salınmalıdır. Bu gün müəllim artıq informasiyanın yeganə mənbəyi və ötürücüsü deyil, şagirdləri öyrənmə sahələrinə istiqamətləndirən və təlim prosesində qarşılaşdıqları çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə kömək edən bələdçidir. Müxtəlif öyrətmə üsulları isə müəllimlərin davranışını müəyyən edəcək ən əsas amillərdir. Kommunikativ yanaşma ilə uyğun fəaliyyətlərin əlaqə dairəsi qeyri-məhduddur. Bu fəaliyyətlər şagirdlərin kommunikativ məqsədlərinə çatmasına, ünsiyyət qurmasına kömək etməklə yanaşı məlumat mübadiləsi, müzakirəsi və qarşılıqlı əlaqə kimi kommunikativ yanaşmadan istifadəni tələb edir. Kommunikativ yanaşmada real həyat nümunələri, materialları və bu yanaşma ilə təşkil edilən sinif mühiti, fəaliyyət növləri öyrənmənin davamlılığını gücləndirməyə xidmət edir. Tədrisin davamlılığını gücləndirən digər mühüm amil fəaliyyətlərin həm də səmərəli ünsiyyətə imkan verməsidir. Ünsiyyətin interaktiv təbiəti bugünkü kommunikativ sərəştə nəzəriyyələrinin mərkəzində dayanır. Hovat (1984) “Kommunikativ yanaşmanın güclü versiyası” adlı

məqaləsində dilin ünsiyyət yolu ilə öyrənildiyini, bu hadisənin mövcud daxili mexanizmin və ya dil haqqında biliklərin aktivləşdirilməsindən ibarət olduğunu iddia edir [3, s.1].

Artıq bir neçə ildir ki, kommunikativ yanaşma xarici dillərin tədrisi nəzəriyyəsi və metodikasını sahəsində aparıcı mövqə tutur. Kommunikativ yanaşma xarici dilin tədrisinin mərkəzinə subyekt-subyekt kommunikasiya sxemini çəkir, yəni şagird müəllim tərəfindən idarə olunan təhsil fəaliyyətinin fəal, yaradıcı subyekt kimi çıxış edir, öyrənənlərin təşəbbüskarlığının, yaradıcı axtarış qabiliyyətinin inkişafına kömək edir. Kommunikativ yanaşmanın prinsiplərinə nəzər yetirək:

- tədris prosesinin məzmununun təkmilləşdirilməsi (şagirdlər üçün əhəmiyyətinə diqqət yetirmək);
- şagirdlərin aktivləşdirilməsi (onların fəal tərəfdaş kimi çıxışlarının təmin edilməsi);
- sinifdə iş formalarının dəyişdirilməsi (frontal, fərdi, cüt və qrup işlərindən istifadə);
- təlim prosesində müəllimin rolunun dəyişdirilməsi (fasilitator, mentor, köməkçi);
- tədris materiallarının konsepsiyasının dəyişdirilməsi (daha aydın və əlçatan olması) [2, s.64–65].

Kommunikativ yanaşma öyrənənlərdə xarici dilin semantik qavrayışını və dərkini inkişaf etdirməyə, habelə nitqin qurulması üçün linqvistik materialı mənimsəməyə yönəlmiş bir yanaşmadır. Xarici dilin kommunikativ funksiyasının mənimsənilməsi fərdi xüsusiyyətlərin, öyrənənlərin maraqlarının, onların qabiliyyətlərinin, meyllərinin və istəklərinin nəzərə alınmasını nəzərdə tutur.

Ədəbiyyat:

1. Canale, M. & Swain, M. (1980). *Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing*. Applied Linguistics, səh.1-47.
2. Richards, Jack C., and Theodore Rodgers (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Second Edition. New York: Cambridge University Press, səh.64–65.
3. <http://theeltexchange.com/2016/03/29/brief-history-elt-part-2-communicative-language-teaching/>.

Abiyeva Fidan

*The Academy of the State Security Service of the Republic of Azerbaijan
named after Heydar Aliyev*

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Keywords: *motivation, barrier, interest, method*

Language teaching is not simply connected with conducting different methods within the lesson. It has more to do with the brain since the brain is directly related to acquiring any language. With the discovery of Wernick's area following the discovery of Broka's area, scientists could ill afford not to take into account the incredibly important role that brain plays in learning foreign languages and from that point onwards it was not a secret that brain and language are deeply interrelated. Of course the caliber of teaching and learning foreign languages patently depends on the methods used by both the language learner and the instructor, still the main factor is how the brain processes the language. If the brain is damaged or the part of the brain is damaged, it brings about a distortion in processing the speech or understanding any concepts since it is mainly possible through language to make sense of the world around us. With the help of the brain we learn, remember, perceive and process the language. Beyond that, brain

is responsible for behavior and mental processes and is in charge of our actions. However, brain is also influenced by the environment. Psychology here is the key to questions that can arise from this complicated matter. It is the responsibility of Psychology to study how people think, behave, how they feel. More often we hear the commitment like “Psychology is the key to success”. From this standpoint, motivation, interest, having a facility for languages, language barrier [1, p.88] can be mentioned as some of the main psychological aspects of learning a foreign language. Motivation is the main factor to successfully acquire the language, it still needs long-term goals. One can assume that if he/she passes the language exam with flying colors, without practicing anymore, he/she will maintain the language knowledge. But it appears that the languages acquired can easily be forgotten without practicing it. “The goal of language teaching is to develop communicative competence [2, p.159]”. For teachers whose students pass exams successfully with their so called motivation this fact can be intended as a caution. Both teachers and learners should set long-term goals rather than short – term ones. Interest also plays a significant role in learning the language. Learners need to have interest in the language and the reasonable factors for learning it. Inner motivation and outer motivation are looked upon as the components of interest here. Even assuming that a person has interest and motivation, without the facility for languages it will be difficult for the learners to get deeply into the language. Genetic factors also have the role in having a facility for the languages. In addition to aforementioned aspects, language barrier is considered the enemy of language learning. It is deeply connected with the character of the learner and the shyer the learner is, the more it is hard to develop language skills.

References:

1. Турбина Екатерина Петровна. Психологические аспекты изучения иностранного языка. Методика: Теория и практика преподавания, 2017.
2. Jack C. Richards and Theodore S. Rodgers. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2001.

Əliyeva Sevinc

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNƏ PSIXOLOJİ VƏ PEDAQOJİ YANAŞMA

Açar sözlər: *insan, xarici dil, pedaqogika, psixologiya*

Cəmiyyətin ən ali varlığı sayılan insan öz nitqi ilə digər varlıqlardan fərqlənir. Nitq insan psixologiyasının formalaşması və inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Əsrlərlə formalaşan nitq yalnız özü deyil, insan psixologiyasının təkminləşməsi üçün bilavasitə bir stimul olmuşdur. Bugün səlist nitqə malik olmaq dedikdə əsasən ana dilində gözəl nitq bacarığına yiyələnmək başa düşülür. Ana dili hər bir kəsin doğulduğu gündən etibarən eşidib tədricən mənimsədiyi dildir. İnsan ömrü boyu tək ana dilinə deyil bu və ya digər dillərə sahib olmağa cəhd edir. Bu müasir dövrdə daha geniş vüsət alıb. Dövlətlərarası mübadilələr xarici dil öyrənmək prosesini daha da irəliləyənə aparır. Bu proses xarici dil öyrədən müəllim və mütəxəssislərdən daha peşəkar müdaxilələr tələb edir. Pedaqogika və psixologiya elmi xarici dil öyrənməyə müəllimlərin arxalana biləcəkləri üsul və müddəalarla zəngin olub daha müsbət nəticələrə istiqamət verir.

Xarici dil öyrənmək metodikası hələ qədim zamanlardan mövcud olmuşdur. Qədim alim və nəzəriyyəçi Komenius (1657) qeyd edirdi ki, dil öyrənmək şifahi və hisslərlə dolu olan təcrübə

əsasında daha mükəmməl nəticələr verə bilər. XVI və XVIII əsrdə yaradılan dil məktəbləri bu nəzəriyyənin əksinə olaraq dil öyrətməkdə yazıya üstünlük verilməsinə tərəfdar idilər. Bu işə elə də müsbət nəticələrə gətirib çıxartmadı. Burdan belə başa düşmək olar ki, hər bir xarici dilin öyrədilməsində hisslərlə dolu canlı ünsiyyət önə çəkilməlidir. Henri Svit (IX əsr) dil öyrətməkdə linqvistik ənənələri əsas tutaraq hər iki metodun – şifahi nitq və qrammatik qaydalara əsaslanan dil öyrətmək metodlarının yararlılığını qeyd etmişdir [1].

XX əsrdə bir qədər fərqli münasibətlər mövcud olmağa başladı. Belə ki, bir birinin ardınca sıralanan metodikalar biri digərini inkar etməklə daha uğurlu nəticələrə sahib olmağa çalışırdılar. İlk dəfə elmi əsaslara arxalanan dil öyrətmək metodikasının məhz XX əsrə aid olduğunu qeyd edən alimlər tədris xarici dil öyrətməkdə iki istiqaməti əsas vurğulayırdılar: 1) empirik (Cesperson, Palmer və Leonard Blumfeld) və 2) nəzəri. Birincilər dil öyrətməkdə çalışmalar üzərində ardıcıl təkrarlamalar və mimik hərəkət vərdişləri prinsipini əsas götürürdülər. Digər istiqamətin nümayəndələri F.Qoin, M.D.Berlitz isə dil öyrətməkdə qrammatik nəzəriyyələr vasitəsi ilə cümlələri anlayıb tərcümə etməyə üstünlük verirdilər. Onlar insanın düşünmək qabiliyyətini əsas götürərək qrammatik qaydalara əsaslanan cümlələrin tərtib olunmasını daha düzgün hesab edirdilər. Bu yanaşmalar müxtəlif olsa da hər biri xarici dil öyrədən müəllimin metodikasında psixoloji yanaşma aspektinin düzgün qurulmasını vacib hesab edir.

Bütün bu müzakirələrdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, xarici dil öyrədən müəllim öz individual metodikasında hər iki metoddan bəhrələnməlidir. Bu halda: 1) müəllimin peşəkar bacarığı, 2) öyrənən və onun qavrama səviyyəsi, 3) öyrədilən mövzu əsas götürülməlidir. Öyrətmə prosesinə olduqca böyük təsir edən bu amillər çox vacibdir. Bunların hər biri xarici dil öyrətməyə psixoloji və pedaqoji aspektdən yanaşmaq metodunu vurğulayır. Bu halda əldə olunan nəticələr daha perspektiv ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. А.А. Кудышева, Psychology of Teaching Foreign Languages, dərs vəsaiti.

İsgəndərova İlhamə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ŞİFAHİ NİTQİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN SƏMƏRƏLİ YOLLARI VƏ ONUN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *şifahi nitq, eşitmə, artikulyasiya*

İngilis dilinin tədrisində şifahi nitq məsələsi mübahisə doğuran və ən çətin məsələlərdən biridir. Hər şeydən öncə bu, müəyyən vaxt tələb edir. Belə ki, bu məqsədlə şagird cümlə və nitq nümunələrindən istifadə edərək, ona uyğun cümlələr qurmalıdır. Şagirdlərə nitq nümunələrini düzgün öyrətmək üçün bu işə tədrisin ilk mərhələsindən başlamaq lazımdır. Onların şifahi nitqini inkişaf etdirmək üçün söz və ya qrammatik qaydanı öyrətməklə kifayətlənmək olmaz. Əksər hallarda şagirdlər çox söz ehtiyatına malik olmalarına baxmayaraq, onlar öz fikirlərini ingilis dilində sərbəst ifadə edə bilmirlər. Buna görə də, şagird öyrəndiyi sözlərdən istifadə edib cümlə qurmaqla yanaşı, bu sözləri cümlədə əlaqələndirməyi bacarmalıdır.

Şifahi nitq zamanı şagirdlərin baş beyində olan dəyişikliklər, siqnal sistemlərinin işlənməsi nəzərə alınmalıdır. Bu zaman müəyyən ekstralingvistik şərait yaranmalıdır ki, şagird danışa bil-

sin. Görkəmli psixoloqlardan biri A.H.Sokolov şifahi nitqin inkişafında artikulyasiyaya xüsusi yer verərək qeyd etmişdir ki, xarici dildə səsin düzgün artikulyasiya vərdişini yaratmadan həmin dildə danışmaq mümkün deyildir [2, s.63].

Şagirdlərin şifahi nitqini intensiv inkişaf etdirmək üçün xüsusi nitq çalışmaları, dialoqlar hazırlanmalı və şagirdlər tərəfindən səsləndirilməlidir. Belə çalışmaları dərsi maraqlı, intensiv etməklə yanaşı, fəal nitqin inkişafı yaranmasına köməklik edir.

Bir çox metodistlərin fikrincə şifahi nitqin inkişafı prosesində psixoloji xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır. Məlum olduğu kimi, şüur işləmədən nitq ifadə edilə bilməz. Bu baxımdan nitq şüurun məhsuludur.

Görkəmli ingilis metodistlərindən biri H.Galmer şifahi nitqi eşitmə yolu ilə inkişaf etdirilməsinə üstünlük verirdi. Bu metodun üstün cəhəti odur ki, şagird çox təkrar eşitdiyi nitqi avtomatlaşdıraraq yaxşı yadda saxlayır [1, s.141].

Şagirdin oxu və yazısı elə qurulmalıdır ki, o, şifahi danışığa hazır olsun və onlara verilən şifahi nitq materialı bilik səviyyələrinə uyğun olsun. Eşitmə vasitəsilə şagirdi şifahi nitqə alışdırmaq müəllimin qarşısında duran əsas problemlərdən biridir. Bu məqsədlə müəllim şagirdlərə maraqlı hekayələr oxumalı və həmin hekayələrin məzmununu onlardan şifahi soruşmalıdır. Bu metoddan istifadə səmərəliliyi ondan ibarətdir ki, şagird müəllimin oxuduğu materialı diqqətlə izləyib, öz fikrini şifahi deməyə can atır.

Beləliklə, ingilis dilində şifahi nitq bacarığının formalaşdırılması üçün hər bir şagird dil materialları əsasında və öyrənilmiş mövzular dairəsində yarana biləcək situasiyalarda nitqin həm monoloji, həm də dialoji formalarından istifadə edərək danışmağı və deyiləni başa düşməyi bacarmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Tahirov A., Salayeva Ə. Orta məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi metodikası. B: 1978.
2. Соколов А.Н. Внутренняя речь при изучении иностр. языков. «Вопросы психологии», 1960.

Məmmədov Misgər
Azərbaycan Dillər Universiteti

TƏFƏKKÜRÜN PRİNSİPLƏRİ VƏ XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: *bacarıqların əlaqəsi, motivləşmə prinsipi, idrakın təbii axarı, struktur, semantik mövqe*

Saatların miqdarının azalması fonetika, qrammatika fənnlərinin akademik məqsədlərinə çatmağa kəmiyyət şəraiti yaratmır. Eyni zamanda bu fənlərin leksik materiallarla birgə təlimi alınan tələffüz və qrammatik biliklərin eyni anda leksik bacarıqlarla birləşərək, əvvəlki iki fənnin bacarığını, nitq bacarığını yaratmış olur. Psixoloji məqam ondan ibarətdir ki, bu artıq təlim psixologiyasında sübut olunmuş “əqli mərhələlərlə məsələ həlli”nin linqvistik modelinə uyğun gəlir. Yəni leksik vərdiş və bacarıq, fonetik və qrammatik biliyin bacarığa çevrilməsinin kommunikativ həllini vermiş olur. Əqli fəaliyyətlər, yəni fonetik, qrammatik ayrı-ayrı deyil, mərhələli şəkildə, biri-digərini motivləşdirərək kommunikativ məqsədə çatmağı sürətləndirirlər.

Təfəkkürə xas olan bir neçə təbii prinsiplərin – binar oppozisiya, mənfi induksiya qanunu kimi kommunikatıvlik də prinsip olaraq qəbul edilib. Təfəkkürün kommunikatıvliyi anlama prosesində aşkarlanır və insanın nitqə yiyələnməsində həyatı tələbatların ödənilməsində oynadığı roldan asılıdır. Nitqin təfəkkürdə inkişafı insanın kommunikasiya olan tələbatının ödənilməsi ilə funksional asılılıq təşkil edir və anlamının rolu ondan ibarətdir ki, ünsiyyətdə strateji tərəfdaşlığı, qarşılıqlı razılaşmanı və perspektiv planlaşmanı təmin etsin, ünsiyyət tərəfdarları qarşısında yeni vəzifələr qoysun. Təfəkkürün kommunikatıv aspekti idrak proseslərinin təbii axarıdır. Təlim materiallarının idrakın inkişafının təbii axarını stimullaşdırmaq üçün eyni zamanlılığı və materialların varisliyi, məntiqi ardıcılıığı, məqsədə müvafiqliyi tədris prosesində, dil materiallarının seçilməsindən asılıdır.

Nitqə yiyələnmədə və nitqin törənməsində eyni məqam və ya eyni zamanın psixolinqvistik şərhini A.R.Luriya vermişdir. Xarici dildə nitq, nitq fəaliyyətinin çevrilmiş forması olaraq ana dilindən, nitq hərəkətlərinin istiqamətinə görə fərqlənir. Nitqin törənməsinin neyrolinqvistik bazası və psixolinqvistik şərhini bunu deməyə əsas verir ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz yeni təlim üsulu neyrolinqvistik, psixolinqvistik və ümumi psixoloji prinsiplərə və idrak prosesinin təbii axarına əsaslanır. Bu prosedurların izlənməsi təfəkkürün xarici dildə kommunikatıv aspektini inkişafa etdirməyə və təlim məqsədinə çatmağa imkan verir.

İnsanın nitq fəaliyyətini dilin qrammatikası idarə edir və dilin qrammatikası sintaksisi, semantikanın fonologiyadan təşkil olunub. Hər üç komponent struktur məna və səslə əlaqədardır. Dilin sintaksisi və strukturu cümlənin mənasını müəyyən edir (Əlbəttə əks fikirlər də var). Transformasiya qrammatikasına görə qrammatik münasibətlər cümlənin anlanılması ilə bağlıdır. Cümlənin anlanılması cümlənin qrammatik təsviri deyil, yəni anlama təfəkkür hadisəsi kimi fikirləşmə prosesində təfəkkürün strukturuna müvafiq dekodlaşmanı həyata keçirir. Hər hansı dilin qrammatik strukturları, təfəkkürün strukturuna müvafiqdir. Sintaktik strukturların nitq hissələr ilə doldurulması şəxsiyyətin semantik və sintaktik mövqeyindən asılıdır. Qrammatik münasibətlər – cümlənin mübtədası feilə görə mübtədə, feilə görə tamamlığı, təyin və zərflilərin cümlədə mövqə tutması anlamadan asılıdır. Cümlə yaradıcı fəallığın nəticəsidir, bir fikirdən – n sayda cümlə tərtib etmək mümkündür və şəxsiyyətin cümlə səviyyəsində ideal obrazların yaradılmasındakı fəallığı fikrin tamamlanmasında təfəkkürün proqnostik prinsipi ilə bağlıdır. Sintaktik komponent qrammatik münasibətlərin struktur əlamətlərinin biopsixi daşıyıcısıdır. Semantik komponentlər isə şəxsiyyətin qrammatik anlam münasibətləri ilə formalaşdırılır, məna daşıyıcıları şəxsiyyətin cümləni anlayaraq yaratmasına uyğun təmin edilir. SVO və SOV kimi topooloji sistemlərdəki qrammatik münasibətlərini fərqlər semantikanın köməyi ilə aradan qaldırılır.

Султан Наргиз

Азербайджанский Университет Языков

РАЗВИТИЕ РЕЧИ И ЕЁ РОЛЬ В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ

Ключевые слова: *речь, психическое развитие, аутизм, адаптация, онтогенез*

Основными формами развития являются филогенез и онтогенез. Филогенез – это процесс становления психических структур в ходе биологической эволюции вида или социокультурной истории человечества в целом. Онтогенез – это процесс индивидуального развития человека. В ходе онтогенеза происходит формирование психических струк-

тур в течение жизни данного индивида. Онтогенез – это процесс индивидуального психического развития человека [2, с.25]. Можно выделить следующие области развития: психофизическая, психосоциальная и когнитивная. Психосоциальная развития предусматривает изменение в эмоциональной и личностной сферах. А когнитивная область развития включает в себя все аспекты познавательного развития в том числе речевых. Факторы, определяющие и влияющие на психическое развитие это генотип (наследственность), фенотип (среда) и активность человека. По теории конвергенции В. Штерна психическое развитие – это результат схождения внутренних данных с внешними условиями развития [2, с.76].

Одна из проблем психического развития детей в наше время связана с расстройством аутистического спектра. В современной научной литературе аутизм определяется как нарушение развития, а не болезнь. Термин аутизм ввел Э.Блейер (1911) для обозначения крайних форм нарушения социальных контактов и характеризующийся уходом от реальности в мир собственных переживаний. Дети с аутизмом имеют специфические особенности: трудности в развитии социальных и коммуникативных навыков, ограниченные интересы, стереотипное поведение и адаптационные проблемы. Расстройства аутистического спектра – проявляются нарушениями в трех сферах:

- Нарушения в сфере социального взаимодействия;
- Нарушения в сфере коммуникации;
- Нарушения в поведении [3, с.15].

Одним из факторов, негативно влияющих на социально-психологическую адаптацию детей с расстройствами аутистического спектра, является отсутствие адекватного речевого развития у этих детей, а точнее наличие нарушений развития речи и коммуникативных навыков. Проблемы с речевым развитием у детей с расстройствами аутистического спектра, негативно влияют на их мышление и развитие других когнитивных структур. Коммуникативные навыки — это, по сути, умение эффективно общаться. Это способность понимать, что имеет в виду собеседник, и быть понятым им, умение договариваться, достигать своей цели через общение. Коммуникативные навыки удовлетворяют естественную потребность человека в общении и помогают ему само утверждаться, социально реализовать себя и адаптироваться в социальную среду в которой живет. Слабые коммуникативные речевые навыки у детей с РАС серьезно негативно сказываются на их социальном опыте в среде, в которой они живут. Это, в свою очередь, отрицательно сказывается на социально-психологической адаптации этих детей. Вхождение ребенка как социального существа в жизнь этой среды полагает прохождения трех фаз: адаптация, индивидуализация и интеграция [2, с.76].

Познавательные процессы также как речь и мышление развиваются в единстве. Развитие речи ускоряет развитие мышления. Это влияет на способность детей осваивать умственные операции. Следовательно, плохое речевое развитие не позволяет ребенку адекватно усваивать умственные операции, такие как анализ, синтез, сравнение и обобщение. Швейцарский психолог Жан Пиаже определяет человеческое развития как процесс адаптации. В описании развития по Пиаже ассимиляция и аккомодация – это инструмент адаптации индивида [4, с.82]. Ребенок, который не может овладеть умственными операциями, не может включать факторы, нормы и требования окружающей среды в свою когнитивную структуру. Поэтому ассимиляция и аккомодация не происходят в результате плохого владения аутичным ребенком умственными операциями и его неспособности включать факторы окружающей среды в свою когнитивную структуру. Отсутствие ассимиляции и аккомодация мешает ребенку адаптироваться к окружающей среде как в социальном, так и в социально-психологическом плане. Таким образом, чтобы помочь социально-психологи-

ческой адаптации детей с аутизмом, необходимо прежде всего позаботиться о речевом развитии и формировании речевых навыков этих детей. Таким образом, чтобы обеспечить социально-психологическую адаптацию детей с аутизмом, в первую очередь необходимо помочь их речевому развитию.

Литература:

1. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı – Dünyada səhiyyənin vəziyyəti haqqında hesabat, 2001. Psixi sağlamlıq: yeni anlayış, yeni ümid. WHO, Geneva, 2001.
2. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас. Под ред. А.А. Реана. М.: АСТ; СПб. 2010. - 651 с.
3. Григоренко Е.Л. Расстройства аутистического спектра. Вводный курс. Учебное пособие для студентов. М.: Практика, 2018. — 280 с.
4. Лефрансуа Ги. Прикладная педагогическая психология. СПб., Прайм ЕВРОЗНАК 2007, 576 .
5. Шпицберг Игорь. Аутизм как защита от мира. Harvard Business Review. Россия, 2014.

IV. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN LİŦQVİSTİK PROBLEMLƏRİ

Аббасов Рафиг
Азербайджанский Университет Языков

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА УРОКАХ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Ключевые слова: *китайский язык, художественный текст, лингвострановедческие знания*

Использования художественных текстов с достаточной степенью их аутентичности в учебной программе китайского языка на наш взгляд, с точки зрения методики представляется весьма важным. Действительно, наряду с развитием лексических и грамматических языковых навыков, учащийся получает лингвострановедческие знания, что позволяет расширить общий кругозор и стимулирует речевую деятельность. Безусловно, художественный текст зачастую отличается сложностью грамматики, наличием большого количества новых, иногда даже устаревших лексических единиц, но при этом трудно переоценить значимость формирования у учащихся навыков самостоятельной работы, в частности в области анализа прочитанного, ознакомления с аутентичными синтаксическими, лексическими элементами и работы со словарем. Правильный выбор модели и типа чтения художественного текста с психологической точки зрения не только делает процесс обучения более творческим, но и улучшает навыки чтения, повышает мотивацию и самооценку студентов. Необходимо также отметить и эстетическую составляющую чтения художественной литературы известных национальных авторов, позволяющую увидеть красоту изучаемого языка. Использование различных жанров художественных произведений, особенно с историческим контекстом позволяет также расширить кругозор у учащихся, углубить понимание китайской культурной модели и менталитета народа. При этом композиционное построение художественного текста – отсутствие фрагментарности, фабульность – позволяет поддерживать интерес у учащихся протяжении всего процесса чтения [3, с.224]. Не менее важным в лингвострановедческом контексте, на наш взгляд представляется и использование азербайджанской художественной литературы, отражающей культурный код Китая, художественной образ страны. Так, классик азербайджанской поэзии Низами Гянджеви в своих произведениях, воспринимая китайцев и тюрков под единым этносом, неоднократно упоминает о Китае, используя выражения «китайский шелк», «китайские узоры», «китайская красавица», создавая образы китайцев и описывая Китай, восхваляет красоту и нежность, ум и храбрость женщин из Китайского Туркестана, восхищается живописью Китая, шлемами из китайской стали. Образ Китая находит свое художественное воплощение и в эпизодах в «Хамсе» Низами Гянджеви, связанных с походом Искендера в Китай, его переписке с китайским хаганом, легендой о художнике Мани, победами сасанидского шаха Бахра-

ма над китайским хаганом, беседами Бахрама в Желтом дворце с китайской (туркестанской) принцессой Ягманаз, являясь уникальными историческими данными, сохранившимися до наших дней. В главе «Китайский хаган принимает усебя Искендера» Низами называет китайского хагана тюрком, подразумевая под топонимом «Чин» Китайский Туркестан, где живут тюрки. Собственно и зарождение Великого шёлкового пути связано с завоевательными походами Александра Македонского, когда в обмен на шёлк Китай получал из эллинистических государств Малой Азии коней, вино, специи и фрукты. Интересно и сравнение художественных текстов Азербайджана и Китая. Так, например, религиозно-философскими мотивами проникнуто как поэтическое творчество гениального азербайджанского поэта-гуманиста Имадеддина Насими, так и китайских средневековых литераторов. Учение суфизма нашло широкое отражение в поэзии. Насими провозглашал божественную природу человеческого разума, воспевавшего любовь и почитание к совершенной личности, вмещающей в себе всемогущество Творца на земле [2, с.15]. А буддийские мотивы и сюжеты стали проявляться в большинстве романах и повестях, персонажи которых ярко отражали характерные особенности культурной и религиозной ситуации эпохи Мин [1, с.113]. Выдающимся событием литературной жизни эпохи Мин, стало появление таких форм произведений, как – героическая эпопея, роман, городские повести, представлявших собой уникальное переплетение народного и авторского творчества. Причем в основе таких известных произведений этого жанра, как «Троецарствие», «Речные заводи», «Сон в красном тереме», «Путешествие на Запад», «Плавание Трижды Праведного по Индийскому океану» – лежали народные сказания, элементы драматургии и историографии.

Литература:

1. Три вершины, семь столетий. Антология лирики средневекового Китая. — М.: Гиперион, 2016.
2. Сеид Али Имадеддин Насими «Избранная лирика. В 2-х томах. Т.1» — Баку: Азернешр, 1973.
3. Цвирко Е. И. Художественный текст как предмет аналитического чтения. // Материалы I Международной Интернет – конференции «Актуальные проблемы гуманитарного образования». С. 223-225.

Abdurahmanova Röya
Azərbaycan Dillər Universiteti

STRUKTURALİZMİN NOAM XOMSKİ YARADICILIĞINA TƏSİRİ

Açar sözlər: *sintaktik quruluş, universal qrammatika, alt struktur, üst struktur, deskriptivizm*

E.Koseriu qeyd edir ki, müasir dilçiliyi qədim və orta əsrlərdən ayrı təsəvvür etməyə mümkün deyil. Bunu xüsusilə dilçiliyin “ümumi” tarixi kontekstində nəzəri və təsviri cəhətdən əsaslandırarkən müşahidə etmiş oluruq. Müasir dilçiliyin özündən əvvəlki dilçiliyə reaksiyası isə “bir-başə” tarixi kontekstə şamil olunur [2, s.22]. Odur ki, dilçiliyin minimalizə qədərki dövründə strukturalizmə dair nəzəriyyələrə nəzər salmaq vacibdir.

Kartezian fəlsəfəsinin əsas tutulduğu Por-Royal qrammatikasında müəlliflər universallıq və rasionallıq nöqtəyi-nəzərdən çıxış edərək fransız dilinin “universal” qrammatikasını işləyib hazırlamışdı. Bu dilçilik məktəbi özündən əvvəlki qrammatikalardan fərqli olaraq, söz qrupları və

fleksiyalardan deyil, daha mürəkkəb anlayışlardan bəhs edir [1, s.38]. Məhz bu xüsusiyyətlərə görə biz, transformasiyon-generativ qrammatikanı Por-Royal qrammatikasının müasir forması olmasını və universallıq ideyasının öz əsasını Por-Royal qrammatikasından götürdüyü qənaətinə gəlmiş oluruq. Por-Royal qrammatikası mövcud dilləri əhatə edə bilən ümumi prinsipləri müəyyənləşdirərək universal qrammatika işləyib hazırlamaq niyyətinin olması fikri də bizə bu qənaətə gəlməyimizə səbəb olur. Bu qrammatika həmin dövrdə mövcud digər qrammatikalardan fərqli xüsusiyyəti onun qaydalar qoymağın əksinə izahlı təbiətə malik olmasıdır.

Eyni zamanda bu məktəb fəlsəfi qrammatika nəzəriyyəsini irəli sürür [11; 15].

Törəmə qrammatika ilə rasionalist qrammatika arasındakı əlaqənin dərin olmasına baxmayaraq, bəzi fərqliliklər də vardır. N.Xomski, dilin empirik tədqiqinin təfəkkürün və ümumi məntiqin öyrənilməsinə fayda verə bilməsini əsaslarla sübuta yerinə yetirən ilk alimdir [14, s.9].

F. de Sössür “*langue*” və “*parole*” anlayışlarını təhlil edərək bir-birindən fərqləndirmiş və dili sosial fakt hesab etmişdir [3]. Bu ifadələri isə daha sonra N. Xomskinin “*competence*” və “*performance*” anlayışlarının təhlilində müşahidə etmiş oluruq və belə bir hasilata varırıq ki, *langue* və *competence* anlayışı arasında *parole* ilə isə *performance* anlayışı arasında bənzərliklər mövcuddur.

N.Xomski də bu bərdə anlayışların oxşarlığından bəhs etmişdir [12, s.10]. Lakin, müəllif “dil səriştəsi” məfhumunun özündən əvvəlki məfhumlardan fərqli mahiyyət daşımalarını qeyd etmişdir. O, bu məfhumları fərqli və psixoloji hesab edir. N.Xomskinin əsərlərində dil təkcə işarələr sistemindən ibarət deyil, o eyni zamanda fəlsəfi xarakter daşıyır.

Struktur dilçiyin cərəyanlarından biri olan funksional dilçilik Praqada yarandığına görə Praqa struktur dilçilik məktəbi və yaxud funksional dilçilik adlandırıldı. Struktur terminini də dilçiliyə həmçinin, Praqa dilçilik məktəbinin nümayəndələri gətirmişdir. [6, s.204-214]. Bu dilçiliyin əsas məzmununu törədici qrammatika nəzəriyyəsi təşkil edir.

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, N.Xomski struktur dilçilik məktəbinin yetirməsi olsa da, bu cərəyanın nümayəndələrinin bəziləri ilə fikir ayrılığında olmuşdur. Odur ki, fonem və morfemlərdə asanlıqla tətbiq olunan struktur dilçiyinin ənənəvi metodlarının cümlələr üçün əlverişli olmadığını müşahidə etmiş olduq. Çünki dildə olan fonem və morfemlərin sayı məhduddur və bunun əksinə olaraq isə cümlələrin sayı qeyri-məhduddur. Növbəti arqument isə mürəkkəb cümlə daxilindəki cümlələrin bir-biri ilə əlaqəsini struktur metodlar vasitəsilə əks etdirmək mümkün deyil.

Bundan başqa cümlənin çoxmənəvilikə struktur nəzəriyyəsində aydınlıq gətirmək olmur. Deməli, bütün dil faktlarının konkret açıq-aşkar təsvirinin bilinməsi mümkün olmadığına görə struktur nəzəriyyəsi qeyri-qənaətbəxş hesab edilə bilər. Tezis dilin istifadəsində yararlı hesab edilir.

Ədəbiyyat:

1. Xomski, N. Dil və təfəkkür / N.Xomski. – Bakı: Kitab aləmi, – 2006. – 152 s.
2. Koseriu, E. Ümumi dilçiliyə giriş / E.Koseriu. – Bakı: BDU, – 2006. – 248 s.
3. Layons C. Linqvistiksemantika: giriş / C.Layons. – Bakı: – 2014. – 375 s.
4. Məmmədov, A. Dilçiliyin müasir problemləri / A.Məmmədov. – Bakı: ADU Nəşriyyatı, – 2006. – 86 s.
5. Rəcəbli, Ə.Ə. Dilçilik tarixi II / Ə.Ə.Rəcəbli. – Bakı: Nurlan, – 2006. – 615 s.
6. Veysəlli, F.Y. Dilçilik ensiklopediyası / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2006. – 514 s.
7. Yunusov, D.N. Cəfərova Leyla Mirhəsən qızı German dilləri ixtisası üzrə materiallar toplusu / D.N.Yunusov, L.M.Cəfərova. – Bakı: Mütərcim, – 2014. – 208 s.
8. Фердинанд де Соссюр. Курс общей лингвистики (перев. А.М.Сухотина) / Москва: Изд-во URSS, – 2004. – 256 с.
9. Соболева, П.А. О Трансформационном анализе словообразовательных отношений // Сб. “Трансформационный метод в структурной лингвистике”, – Москва: Наука, – 1964. с.114-141.
10. Aitchison, J. The Articulate Mammal: an Introduction to Psycholinguistics / J.Aitchison. – London: – 1998. – 324 p.-

11. Chomsky, N. Cartesian Linguistics: A Chapter in the History Of Rationalist Thought / N.Chomsky. Cybereditions Corporations, – 2003. – 152 p.-
12. Ferdinand de Saussure. Course in General Linguistics / Translated by Roy Harris. – London: Bloomsburry publication – 2013. – 328 p. -
13. Mammadov, A.Y. A Practical Introduction to English Linguistics / A.Mammadov, L.Ziyadova. Lambert Academic Publishing – 2018. – 118 p125
14. Smith, N.V. Modern Linguistics: Results of the Chomskyan Revolution / N.V.Smith, D.Wilson. – Harmonsworth: Penguin, – 1979. – p.9.
15. Trask, R.L. Introduction Linguistics / R.L.Trask. – Royston: Icon Books Ltd, – 2005. – 176 p.

Ağarzeyeva Qızılgül
Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏTNDƏ RİTM MELODİK VASİTƏLƏR

Açar sözlər: *mətn, prosodik elementlər, ritm*

Mətn sözü dilçilik terminidir və fərqli mənalarda başa düşülür. Dilçilik tədqiqatlarında mətn iki növə bölünür: mikromətn və makromətn.

Makromətnlər dedikdə, mənası, məqsədi, kompozisiyası, kommunikativ bütövlüyü olan cümlələr, geniş mətnlər başa düşülür. Hətta kiçik bir şeir də, miniatur də, roman da makromətn hesab olunur.

Mikromətn termini isə təhlil və tədqiq üçün seçilən bir və ya bir neçə cümlə mənasında işlədilir. Bu termin ilə yanaşı tədqiqatçılar “period”, “diskurs”, “abzas”, “sintaktik bütövlər”, “mürəkkəb sintaktik bütövlər” və s. terminlərdən istifadə edirlər.

Mətnin təşkili üçün bir sıra vasitələrdən istifadə olunur. Bunlardan biri prosodik elementlərdir. *Prosodiya* dedikdə nitqin supersegment xüsusiyyətlərinin ümumi adı, tonun yüksəkliyi, uzunluğu, gücü və s. nəzərdə tutulur. *Prosodik vasitələr*-nitq axını zamanı cümlənin aldığı tonal vəziyyət, fasilə, vurğu, ritmik-melodik vəziyyət və s.dir. Hər bir sintaktik bütövün özünəməxsus intonasiyası vardır [1, s.457]. İntonasiya mətnin əsasını təşkil edir.

Nitq yalnız səslərin monoton axınından deyil, eyni zamanda fonemdən tutmuş mətnə qədər müxtəlif vahidlərdən ibarətdir. Danışq zamanı hər bir cümlə ritmik baxımdan müəyyən dərəcədə bölünəndir. Cümlə müxtəlif ritmik qruplara və sintaqmlara bölünür [3, s.185].

Ritm termini təkcə dilçilikdə deyil, eyni zamanda musiqidə, ədəbiyyatda, rəqsədə və incəsənətin digər sahələrində də istifadə olunur. Müxtəlif mədəniyyətlərdə ritmin rolu eyni deyildir. Məsələn, Latın Amerikasına və Afrika mədəniyyətlərində ritm birinci yerdə olduğu halda, rus mədəniyyətində isə onun mənimsənilməsi bəzi musiqilərdə məhz melosların ifadəliliyi ilə baş verir. Ritm mətnin təşkil olunmasının bir formasıdır. Ritm semantik əlaqələri fərqləndirir. Mətnin ierarxik strukturunda o özünüsupersintaktik vahid kimi göstərir. Nitqin ritmik-melodik komponenti kimi intonasiya onun emosional-ekspressiv gücünü artırır.

İnsan fəaliyyətinin bir çox sahəsi ritmlə əlaqəlidir. Hətta insanların fiziologiyası – ürək döyüntüsü, nəfəsalma və s. bu kimi fizioloji faktorlar da ritmlə əlaqəlidir. Ritm-eyni hadisənin fərqli tərkib hissələrinin müəyyən bir zaman ərzində ahəngdar şəkildə təkrarlanmasıdır [4].

Dilçilik termini kimi ritm leksik, sintaktik, prosodik vasitə və əksərən onların kombinasiyası kimi özünü göstərir. Məsələn, səs və sözün təkrarı, sintaktik paralelizm və digər nitq fiqurları leksik, sintaktik, prosodik səviyyələrdə ritmik qruplar kimi dərk edilir.

Məsələn: “*But the winter has chilled my veins, and the frost has nipped my buds, and the storm has broken my branches, and I shall have no roses at all this year*” (O. Wilde) [2, s.163].

Göstərilən nümunədə homogeny cümlələrin sintaktik paralellizmi intonasiyayla əlaqələndirilir və bu əlaqə “və” bağlayıcısının köməyiylə daha da gücləndirilir. Bununla da verilmiş kiçik mətnədə ritm yaradılır.

Prosodik səviyyədə ritm – hecaların oxşar sayı, enən melodiya, sətrin başlanğıcında ton və intensivlik maksimumu, sonda ton və intensivlik minimumu və son pauza ilə təmin edilir. Bu parametrlər stabil ritmik vahidi yaradır. Mətnədə ritmik-melodik vasitələr tək-cə ritm vasitəsilə deyil, eyni zamanda təkrar, intonasiya, polisindeton və s. bu kimi ritmik vasitələrin köməyiylə də ifadə olunur. Sadaladığımız vasitələrin hamısı mətnin ritmik baxımdan düzgün təşkil olunmasında böyük rol oynayır. Ritmin, xüsusilə də poetik ritmin insanlar üzərində güclü estetik təsiri vardır. Ritmik baxımdan düzgün təşkil olunmuş mətn daha tez dərk edilir və insanlar tərəfindən asanlıqla qəbul olunur. Təqdim olunmuş tezis dil materialı kimi əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat:

1. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, “Təhsil”, 2007, 496 s.
2. Соколова М.А., Гинтовт К.П., Тихонова И.С., Тихонова Р.М. Теоретическая фонетика английского языка. – М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1996, 286 с.
3. Babayev S.M., Garayeva M.G., English Phonetics, “Nurlan”, 2005, 320 p.
4. Wikipedia. Org/ wiki/ ritm.

Агазде Мялейка
Азербайджанский Университет Языков

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАНЦУЗСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Ключевые слова: *рекламный текст, перевод, слоган*

При переводе рекламных слоганов необходимо учитывать стилистические особенности рекламных текстов, которые направлены на создание запоминающегося образа у потенциальной аудитории.

Основные требования к слогану – быть кратким, постоянным, запоминаемым, содержать название торговой марки и легко переводиться на другие языки [1, с.3].

Если переводчик ставит перед собой задачу добиться заданного коммуникативного эффекта, то ему часто приходится прибегать к прагматической адаптации текста, выходящей за рамки перевода. Подобная адаптация при передаче на иностранный язык, на-пример, текста рекламы, который должен обеспечить сбыт данного товара, нередко приводит к составлению нового параллельного текста на языке перевода, учитывающего специфические вкусы и наклонности будущих покупателей [2, с. 216].

Анализ французских рекламных текстов показывает, что важную роль во французских слоганах играют прилагательные, подчеркивающие уникальность потенциального покупателя. При переводе на русский язык эта особенность обязательно должна учитываться: *Tuesunefleur* («*FleurdeDiva*» *EmanuelUngaro*). **Ты – цветок** (Парфюмернаявода Э.Унгаро

«Fleur de Diva»); Libre, moderne, **unique** (L'eaudeparfum «BurberryHer»). Свободная, современная, **уникальная**. (Туалетная вода «BurberryHer»).

Наиболее распространенной глагольной формой во французских слоганах императив. Соблюдение этой же формы наблюдается при переводе на русский язык: **Capturez la jeunesse** devotre peau avec Diadermine. **Сохраните молодость** вашей кожи с «Диадермин»; **Prendssoin** detoi (Garnier). **Позаботься** о себе.

Важной особенностью слоганов является ориентированность на целевую аудиторию. Так, в рекламных слоганах мужской парфюмерной продукции широко представлен концепт «сила». В слогане «Pour l'animal qui dort en vous» из рекламы Guerlain, зверь, олицетворяет силу, поэтому, этот же слоган переведен как «Пробуди в себе зверя».

В слоганах, где целевая аудитория – женщины, ключевым концептом будет красота. Этот концепт находит свое отражение и в переводе:

Là commencent la beauté (Chanel). Там, где начинается красота.

Другой особенностью перевода рекламных слоганов является необходимость учитывать идею, которую хотел передать производитель. Так, аромат Opium, по словам Ива Сен Лорана, был создан, чтобы провоцировать, поэтому и слоган этой марки привлекает внимание: Opium, pour celles qui s'adonnent à Yves Saint Laurent («для тех, кто зависит от Ива Сен Лорана»). Этот слоган повлек обвинения в пропаганде наркотиков. Но это только способствовало популярности аромата, чего и добивался производитель. Переводчики сохранили основную мысль слогана, употребив в переводе глагол «зависеть».

Таким образом, при переводе рекламных текстов, переводчик, создает новый текст по мотивам исходного. При этом, переводчик должен преследовать цель создать запоминающийся образ, вызывая интерес к продукции.

Литература:

1. Кафатаджиев Х. Тексты печатной рекламы. Мысль, 1995, 73 с.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высш. шк., 1990. 253 с.
3. www.notino.fr
4. www.diadermine.fr
5. www.guerlain.com
6. www.chanel.com
7. www.yslbeauty.fr

Babayeva Vüsalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ YERİ

Açar sözlər: *dilçilik, frazeologiya, leksik məna, nitqdə ifadəlilik, məcazi məna*

Dilçiliyin ən gənc şöbələrindən biri hesab olunan frazeologiyanın banisi fransız dilçisi Ş. Ballidir. Frazeologiyanın dilçiliyin müstəqil şöbəsinə çevrilməsində isə sovet dilçisi V.V. Vinogradovun müstəsna rolu var. “Dilin lüğət tərkibində, daha doğrusu, leksik sistemində elə birləşmələr vardır ki, onlar öz məhz xüsusiyyətinə görə hazır vahidlər olub, xüsusi bir qrup yaradır. Həmin qrupa daxil olan sözlər öz leksik-semantik səciyyəsinə görə ümumi sözlərdən və xüsusi adlardan fərqlənir” [2, s.166].

Bütün dillərdə bir qrup sözlər var ki, onlar frazeologizmlər və ya frazeoloji birləşmələr adlanır. Frazeologiya iki yunan sözündən – **frazis** (təbir, ifadə) və **loqos** (məfhum, təlim) sözlərindən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, dilçilik elmində bu sözün bir neçə mənası var. Lakin “frazeologiya” dedikdə, məlum olduğu kimi hər hansı bir dildə olan sabit söz birləşmələri (və ya tərkibləri) nəzərdə tutulur. Deməli, frazeologiya bir dilə məxsus olan təbir və ifadələrin məcmusudur. Bütövlükdə bir leksik mənanı bildirən söz birləşmələrinə isə **frazeoloji birləşmələr** deyilir.

Frazeoloji birləşmələr nitqə ifadəlilik, obrazlılıq gətirən, fikri ifadəli edən dil vahidlərindəndir. “Frazeoloji ifadələrin dildə, xüsusilə bədii ədəbiyyatda, şifahi nitqdə rolu böyükdür. Bu ifadələr dili, (nitqi) rəvanlaşdırır, onun axıcılığını, şirinliyini artırır” [3, s.82].

Uzun illərin təcrübəsi onu göstərir ki, dil öyrənənlərin həmişə lüğətə ehtiyacı olmuşdur. Frazeoloji birləşmələri tərcümə etmək üçün lüğətlərə müraciət edilməlidir. Dil öyrənməyin nə qədər vacib olduğunu əsas götürərək lüğətlə, xüsusilə izahlı lüğətlə işləməyin vacib olduğunu görürük.

Frazeoloji birləşmələrin tərkibcə dəyişməyən və məcazi mənada olduğunu göstərəcəyimiz misallarla daha da aydınlaşdırıla bilər. Məsələn: *dörd gözlə baxmaq (diqqətlə baxmaq)*, *gözdə qulaqda olmaq (ehtiyatlı olmaq)*, *gözü dörd olmaq (təəcüüblənmək)*, *burnunu sallamaq (küsmək)*, *ürəyinin sındırmaq (incitmək)*, *qulaq asmaq (dinləmək)*, *başə düşmək (anlamaq)*, *ürəyinə xal düşmək (şübhələnmək)*, *başə çatdırmaq (qurtarmaq)*, *əldən düşmək (yorulmaq)* və s. söz birləşmələri frazeoloji birləşmələrdir çünki bu birləşmələri tərkib hissələrinə ayırırsaq həmin birləşmələrin tərkib hissələri olan sözlər öz həqiqi mənasını itirər.

Ayındır ki, bütün dillərdə olduğu kimi, ingilis dilində də sözlərin əksəriyyəti müstəqil mənaya malikdir və nitq prosesində onlar bir-birilə əlaqəyə girərək birləşir, bitkin bir fikirəmələ gətirir. Məsələn, *pyjamas* – pajama sözünün tərcüməsini bildiyimiz halda, *be the cat’s pyjamas* ifadəsinin mənası anlaşılmazdır. Deməli, həmin ifadə frazeoloji birləşmədir və *özündən razı olmaq, özündən müştəbeh olmaq* kimi başə düşülür. Mətdən asılı olaraq həmin frazeoloji birləşməni *elə bil alçaq dağları bu yaradıb* kimi də tərcümə etmək olar. Məsələn, *He thinks he is the cat’s pyjamas*.

Başə bir misal, *to rain* – yağmaq (yağış) sözündən ayrılıqda mənasını başə düşüb cümlədə işlətdiyimiz halda, *it never rains but it pours* ifadəsində *rains* sözünün də mənası anlaşılmazdır və onu ayrıca söz kimi deyil, bütöv bir cümlə kimi, ifadə kimi götürmək lazımdır: *First my car broke down, then I lost my key – it never rains but it pours!* Verilmiş cümlədə ilimizdə *yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük* mənasında işlədilib.

Hər bir dilin özünəməxsus frazeologiyası vardır. Müxtəlif dillərin frazeoloji vahidləri praktik yolla daha asan mənimsənilir. Ana dili ilə müqayisəli tədqiq ediləndə isə tərcümə prosesində xeyli məsələlər aydınlaşır, müxtəlif dillərin quruluşu, daxili məna imkanları, oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxır. Təqdim olunmuş tezis xarici dillərin tədrisi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Oxford. Advanced Learner’s Dictionary, - 2000. 1400 s.
2. Axundov A. Ümumi Dilçilik. Bakı, Maarif, 1979. 254 s.
3. Muxtarov H. M. Gəlin Rusca Danışaq. Bakı, Maarif, 1986. 180 s.

Bədəlbəyli Pərvin
Azərbaycan Dillər Universiteti

DİL İŞARƏLƏRİNİN QEYRİ-SƏLİSLİYİ

Açar sözlər: *qeyri-səlis dilçilik, dil işarələri, dil işarələrinin yaygınlığı*

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ümumilikdə qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsi müasir biliklərin təkmilləşdirilməsinə, daha da yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Bir çox dəqiq və humanitar elmlər qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsini tətbiq etməklə müasir texnologiyanın bitib-tükənmək bilməyən tərəflərini kəşf etməkdədirlər. Sual oluna bilər bəs dilçilik qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsini necə özünküləşdirdi, hansı yeni kəşflərə nail oldu? Məsələn, fizika, riyaziyyat kimi dəqiq elmlər qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsini tətbiq etməklə daha da təkmilləşmiş elektrik, məişət avadanlıqları, müxtəlif cihazların daha səmərəli istifadəsinə nail oldular.

Dilçilərin vəzifələri ondan ibarətdir ki, yeni nəzəriyyənin istifadəsindəki fərqi anlasınlar, qeyri-səlis məntiq vasitəsilə hansı mükəmməlliyə varmaq üçün suallar cavab olaraq ilk növbədə mükəmməlliyin nisbi anlayış olduğu qəbul etməkdir. Mükəmməl kimi qəbul olunmuş hər hansı bir cisim, anlayış mükəmməl ola bilməz, çünki dünyada hər keçən gün daha yaxşı, daha da təkmilləşmiş kəşflərin olunduğunun şahidi oluruq. Odur ki, qeyri-səlislik mükəmməlliyə doğru inkişafın özüdür, daim dəişkən, hüdudlardan uzaq, yeniliyə açılan qapıdır. Qeyri-səlis dilçilikdə dil işarələrindən bəhs edən S.Abdullayev qeyd edir ki, “əgər dil işarələri səslərdən deyil, başqa bir materialdan, məsələn, gildən, gibsdən və ya metaldan, hər hansı bir bərk materialdan hazırlansaydı, heç vaxt belə qeyri-sabitlik, keçicilik mümkün olmazdı. Səs, məna uyğunluqları belə asanlıqla dağılmazdı” [1, s.22].

Etiraf etmək lazımdır ki, bəzən özümüz də fərqi nəzər etmədən dil işarələrindən məqsədlərimizə uyğun istifadə edirik, belə olmadığı təqdirdə cəmiyyət tərəfindən uzaqlaşdırma halları baş verir. Məsələn, freedom – mənası azadlıq olan sözdə çoxmənalılıq, altməna, yayılanlıq və nisbi olaraq dəyişkənlik var. Azad cəmiyyət, azad fikir, demokratiya, söz azadlığı bir çox hallarda elə söz kimi dəqalır.

Bəşəriyyət yaranandan bəri dillə bağlı müxtəlif fərziyyələr yaranmış, araşdırmalar aparılmışdır. Məlumdur ki, dil bütün elmlərin inkişafı üçün başlanğıc rolunu oynayır. Elmlərin açarı riyaziyyat qəbul edilsə də, riyazi terminlərdən tutmuş ən sadə, məişət söhbətlərinə qədər dilimiz və nitqimiz vasitəsilə əlaqələr qura bilirik, lakin dil özü də mükəmməl olmayan, köhnələn, yenilənən, əlavələr və çıxışlar olunan natamam bir sistemdir. Ç.U.Morris semiotikada işarələrin 3 əlaqə növə ayırır – əşyalara, insanlara və digər simvollara, daha sonra həmin üç cəhəti sintaktika, semantika, praqmatika adlandırır. Morrisin işarələr sistemindəki fikirləri C.S.Pirsinin işarə anlayışından fərqi olduğu üçün mübahisəyə səbəb olmuşdu. “Həmçinin Morrisin işarələr sistemi hərəkətin iştirakçılıqlandırılması, manipulyasiya və yekunlaşma mərhələsində stimulyasiya və cavabın rolunu vurğulayır. Onun yetkin semiotik nəzəriyyəsi işarələr, dil və davranışda (1946) aşkar edilmişdir” [6, s.3].

V.Humbolt isə dil haqqında danışarkən onları kamil olan və olmayan növlərə ayırırdı, lakin N.Hüseynli L.Zadənin fikirlərini təsdiq edərək mütləq mənada kamil olan və olmayan dildən danışmağın mənasız olduğunu vurğulayır. “L.Zadənin “Yayılan Çoxluqlar” nəzəriyyəsinə görə heç bir dil nə qrammatik, nə leksik baxımdan dəqiq ola bilməz və mahiyyət etibarilə dağınıq və yayılıandır” [2, s.143].

Məlumdur ki, hissləri ifadə etmək üçün mimiklər, jestlər, səssizlik belə özlüyündə cavab sayıla bilər. Qəzəb, hiddət, qorxu, narahatlıq, gərginlik, sevinc, sevgi, mərhəmət, hörmət kimi hissləri bütün bəşəriyyət nitq olmadan da anlamaq iqtidarındadır. Mark Tvenin dediyi kimi “Nəzakət elə bir duyğudur ki, duyma qüsuru olan duya, görmə qüsuru olan görə bilər”. İnsan özünü sərbəst, rahat buraxarsa çox dürüst olar bəlkədə, bəzən digər insanların rəğbətini qazanmaq istəyi insanı özü olmaqdan uzaqlaşdırır. Halbuki insan saf olaraq dünyaya gəlir, bəzi yalnız tələqlər vasitəsilə cəmiyyətə uyğunlaşır, lakin özünə qarşı özünün göstərmədiyin mərhəməti, ədaləti, xoş münasibətlərin gözləntisində olur. Bütün bu sadaladıqlarımızı tam dəqiq olmayan, bulanıq şəkildə sezmək mümkündür. “Bu mənada “görmə” hər şeydən əvvəl düşüncədir, düşüncə sahəsidir. S.Ab-

dullayev qeyd edir ki, şərqdə göz, görmə dedikdə həm də bəsirət gözü, ağıl,ən ali təfəkkür strukturu olan zəka nəzərdə tutulur” [1, s.42].

Qaçılmazdır ki, dildən hər zaman doğruları söyləmək üçün istifadə olunmur və ya hamı doğrunu eşitmək istəmir. “Ən çox nifrət edilən insan doğruları söyləyəndir ” ifadəsi də əbəs yerə işlədilmir. Məlumdur ki, dildən şantaj, şərt kəsmə, yalanı ört-bas etmə, şərləmə məqsədilə də istifadə edilsə də, “ən böyük biclik düzlükdür”, “yalan ayaq tutar, ancaq yeriməz” kimi ifadələr tarixən baş verən hadisələrdəki doğru və yalanın və onlar arasındakı keçidlərin gec-tez üzə çıxmasına, çıxacağına ümid edərək bir növ qeyri-səlis dünyanın qurulmasına xidmət və çağırış edilir.

S.Abdullayevə görə Pirsinin simvolik işarələr kimi müəyyən etdiyi işarələrə qeyri-səlis yanaşdıqda birinci sıraya yayılanlıq işarələri, ikinci sıraya isə simptom və ikonalar-kopyaları daha aşağı yayılanlıq səviyyəsi kimi qiymətləndirirdi [1, s.9].

N.Hüseynli “Təfəkkürün anlayış-kateqorial aparatı: qnesioloji və metodoloji təhlil” kitabında “müasir elm sübut edir ki, nə təbiətdə, nə cəmiyyətdə, nə də təfəkkürdə, müxtəlif bilik sahələri, anlayış və onları adlandıran, işarəyə alan, bununla da sistemli dərk etmə materialına çevrilən sözlər arasında həddlər, sərhəd və keçidlər birmənalı, dəqiq və aydın deyil, keçici və yayğındır, qeyri-səlis və qeyri-aşkardır, həmçinin qeyd edir ki, həyatda hər şey, o cümlədən bilik sahələri də yayınıqdır, yayınıqlığın sərhədlərinin özü də yayılındır” [2, s.277].

Dil işarələrinin dəqiq adlandırmada rastlaşdığı qüsurları nəzərə alaraq S.Abdullayev qeyri-səlis dilçiliyə “linqvorelyativistika ” adlı yeni bir termin daxil edir. “Linqvistik semantikanın nisbiliyini, dil işarələrinin kövrəklik və irrasionallığını nəzərə alaraq semantikanı, işarələr haqqındakı elmi – linqvorelyativistika – kimi nəzərdən keçirmək olar” [1, s.18]. Fizika, kimya, riyaziyyat kimi dəqiq elm sahələrindəki işarələr, simvolların konkret yeri, mənası olmasına baxmayaraq, L.Zadə ideyaları tam yeni, həddlərin aradan qaldırmaqla, elmə yeni nəfəs gətirdi, həmçinin dil də çərçivəyə sığmayan, dərin, müxtəlif çalarlara malikdir. S.Abdullayevin də qeyd etdiyi kimi hər hansı bir dövlət “atom enerjisindən dinc məqsədlərlə istifadə etmək istəyir” cümləsində bir növ gizlilik, yalanın ört-basdır edilməsi qeyri-dəqiq anlamıdır. Başqa bir nümunədə “Dil işarələri güclünün, zalımın əlində silah, onun havadarına çevrilir” [1, s.20]. Göstərilən nümunələrdən görünür ki, dil hər zaman doğruları söyləmək üçün yox, həmçinin gizliliyin, alt mənanın və rasio-nallığın vəhdətidir. Dil işarələri müasir dövrdə də kamil, yetərli deyil, dilin kamil olmaması müxtəlif mənə çalarlıqları, müxtəlif anlaşılmaya, yayılmağa səbəb olur.

Tezisin mövzusu aktual məsələdir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev S. Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi. Bakı, 2013.
2. Hüseynli N. Təfəkkürün anlayış-kateqorial aparatı: qnesioloji və metodoloji təhlili. Bakı, 2003.
3. Məmmədov Ə., F. Qurbanov. Lütfi Zadənin Qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsinin məntiqi və qnoseoloji təhlili, Bakı, 2019.
4. Zeynalov F., A. Cəfərov. Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi əsəri üzərində düşüncələr. Bakı, 2015
5. Yisu Zhao. Human Emotion Recognition from Body Language of the Head using Soft Computing Techniques. Canada, 2012.
6. https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_W._Morris.
7. L. A. Zadeh. Fuzzy Sets, Information and Control, Berkley, 1965.

Bədəlova Ağanisa
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRANSA VƏ AZƏRBAYCAN MEDIA DİSKURSUNDA SİYASİ NİTQİN İFADƏLİLİYİ

Açar sözlər: *diskurs, ifadəlilik, siyasətin, ifadəli hərəkətlər*

Nitq nəzəriyyəsi və onun təhlil metodu – Xüsusi semantik quruluşa malik, təfəkkür fəaliyyətinin nəticəsi olan nitq danışan şəxsin fikirləri ilə yanaşı, istifadə etdiyi jest və mimikaları da özündə ehtiva edir. Nitq anlayışında, bir qayda olaraq, natiqin kimliyi, nə danışdığı, nəyə əsaslanaraq danışdığı, danışarkən kimlərə təsir etmək istədiyi, nitqin sonunda nəyə nail olmaq istədiyi əsas götürülür. Nitq məqsədli şəkildə hazırlanmış sintaktik bütövdür. Nitq yığcamlığı, təmizliyi, rəhbərliyi, aydınlığı, zənginliyi, orijinallığı və münasibliyi ilə seçilməlidir və bu amillərə görə subyektiv xüsusiyyət daşımalıdır.

Siyasi nitq və onun ifadəliliyi – Siyasi nitq digər nitq növləri ilə müqayisədə daha çox inkişaf etmişdir. İctimai-siyasi hadisələrlə bağlı radio və televiziya verilişlərində siyasi nitq tez-tez qulaq asırıq. Buna nümunə olaraq 44 günlük müharibə zamanı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin xalqa müraciətləri, daxili və xarici siyasət, ictimai-siyasi hadisələrlə bağlı çıxışları siyasi natiqliyin dəyərli nümunələridir. Siyasi nitqin cavab verdiyi ən böyük tələb isə onun ifadəli olmasıdır. Siyasi nitqin ifadəli olması üçün intonasiya, vurğu, temp, melodiya, leksik vahidlər olan sinonim və antonimlər, frazeoloji birləşmələr, ritorik fiqurlar və nitqi tamamlayan ifadəli hərəkətlər vacib şərtlərdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, siyasi nitqin təşkilində ədəbi dilin normaları – fonetik, qrammatik, leksik, orfoqrafik, orfoepik və üslub normaları gözlənməlidir.

Diskurs nədir – Diskurs anlayışı dilçilə üçün cümlə anlayışından daha geniş mənə kəsb edir və diskursa verilən təriflər zamanı onun əsasını dilin təşkil etməsinə baxmayaraq, digər dilçilər daha irəliyə gedərək diskursun əsasını intonasiyanın təşkil etdiyi qənaətinə gəlirlər. Deməli, diskurs termininə əsasən nitqin formalaşdırılmasında ifadəliliyin vacib şərtlərdən olduğu qənaətinə gəlirik.

Fransa media diskursunda siyasi nitqin ifadəlilik anlayışı – Fransa media diskursunda siyasi nitq yazılı və şifahi, təşkil olunmuş və spontan, monoloji və dialoji formalarda olur. Fransa Prezidenti Emmanuel Makronun çıxışları zamanı dinləyici onun intonasiyasından, seçdiyi xüsusi leksik vahidlərdən, ritorik fiqurlardan və nitqini tamamlayan ifadəli jest və mimikalardan necə istifadə etdiyinin şahidi olur.

Azərbaycan media diskursunda siyasi nitqin ifadəlilik anlayışı – Azərbaycan media diskursunda biz siyasi nitqin yazılı və şifahi, təşkil olunmuş və spontan, monoloji və dialoji formalarına rast gəlirik. Siyasi natiq fikrini aydın, düzgün, məqsəduyğun ifadə etməkdən savayı, onu təsirli, emosional formada çatdırmağı, dinləyicinin və oxucunun qəlbinə və zehninə təsir edəcək qədər dil vasitələrindən istifadə etməyi bacarmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Zəfər Günü münasibətilə Şuşada hərbiçilər qarşısında çıxışını dinləyən zaman nitqində melodiya, vurğu, səsin gücü və diapazonu, seçdiyi xüsusi leksik vahidlər, ritorik fiqurlar və nitqini tamamlayan ifadəli jest və mimikalardan peşakarcasına istifadə etdiyinin şahidi oluruq [2].

Fransa və Azərbaycan media diskursunda siyasi nitqin ifadəlilik anlayışının müqayisəli təhlili – Fransa və Azərbaycan mətbuat materialları əsasında siyasi nitqin ifadəliliyini ayrı-ayrılıqda təhlil etdikdən sonra onları müqayisəli şəkildədə təhlil edirik. Təhlil zamanı intonasiya

və nitqi tamamlayan jest və mimikaları daha çox müqayisə edilir. Tezisin mövzusu müasir mövzudur və çox maraqlıdır, dil materialı kimi əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat:

1. N.Abdullayev. Nitqmədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı 2013.
2. https://azertag.az/xeber/Azərbaycan_Prezidenti_Silahli_Quvvələrin_Ali_Bas_Komandanı_Ilham_Aliyev_Susada_herbchiler_qarsısında_chixis_edib_YENILANIB__2_VIDEO-1920698.
3. Maingueneau Dominique. "L'analyse du discours". In: Repères pour la rénovation de l'enseignement du français à l'école élémentaire, n°51, 1979. Analyses de discours. pp. 3-27.

Cabbarlı Təranə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ HECAYARADAN SONORLARIN TƏDRİSİNDƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

Açar sözlər: *heca, onset, koda, pik, sonantlar*

Dildə olan hər bir söz səs kompleksi, məna və məna mənbəyi kimi cəhətləri birləşdirir. Sözü fonetik strukturu anlayışı isə özündə fonem, fonem birləşmələri, heca, aksent-ritmik struktur və s. birləşdirir. Sözü struktur komponentlərindən biri də hecadır. İngilis dilində orfoqrafik heca bölgüsü morfoloji prinsipə əsaslanır. Bu prinsipə əsasən, sözdən ayrılan hissə, yəni morfoqraf ya prefiks, ya suffiks, ya da kök morfemi olmalıdır. Məsələn, unknown [ʌn-'nu:n], teapot ['ti:-'pɒt]. Heca struktur baxımından müəyyən tərkib elementlərindən ibarətdir. Hecanı formalaşdıran onun nüvəsidir. Struktur baxımından heca üç hissədən: hecaönü (onset), zirvə, yaxud nüvə (peak), heca sonu (coda)-dan ibarətdir. Nüvə, yaxud zirvə yaradan element əsasən saitlərdən ibarət olur. Bununla belə, bəzi sonor samitlər də heca yaratmaq qüdrətinə malikdirlər. İngilis dilində sonor samitlərdən [m, l, n, ŋ, r] sözsonu mövqedə özündən əvvəlki samitlə birlikdə heca yarada bilər [5, s.130]. Məsələn, garden ['gɑ:- dn], people ['pi:-pl], table ['teɪ-bl] və s. Bu nümunələrdə sonor samit özündən əvvəl gələn samitlə birlikdə ona görə heca yarada bilər ki, sonorlu samit birləşməsindən əvvəlki hecada uzun sait, yaxud diftonq işlənib. Bu mövqedə heca bölgüsü saiddən sonra olur. Lakin elə hecalar var ki, sonor təklidə heca yaratmaq məcburiyyətində qalır. Bu sonordan əvvəlki hecada qısa monofonqların işlənməsi ilə bağlıdır. Belə ki, ingilis dilində qısa monofonqlar (ə, ɪ, u istisna olmaqla) açıq hecada dayana bilmədiyindən, onlar samitlə sərhədlənən heca yaradır və sonda gələn sonant isə özü təklidə heca yaradır. Məsələn, middle ['mid-l], happen ['hæp-n], film ['fil-m] və s. Bu qəbidən olan sözlər adətən qoşa samitlə yazılır və qrafik heca bölgüsü bu samitlərin arasından keçir. Məsələn, cotton (cot-ton); amma fonetik heca bölgüsü isə ['kɒt-n] kimi olur. Müxtəlif diçilərin hecaya yanaşmalarını təhlil etdikdə, qısa monofonqlardan sonra qapalı heca ilə sərhədlənən samitin hər iki hecaya aid olduğu nəticəsinə gələ bilərik. Bu mövqedə həmin samit əmbisillabik adlanır [4, s.62].

İngilis dilində yeddi sonor samit vardır və bu samitlərdən ancaq beşi heca yaratma qabiliyyətinə malikdir. Bu sonorlar içərisində [w, j] heca yarada bilmir, çünki bu samitlər həmişə onsetdə, yəni saiddən əvvəl gəlir və sürüşkən səciyyəlidir [5, s.122]. [ŋ] səsini heca yaratması isə assimilyasiyanın nəticəsi olaraq, iki söz qovuşduğunda özünü büruzə verir. Məsələn, “I can go / aɪ kən ɡoʊ // kimi. İngilis dilində [r] samiti də saiddən əvvəl gəlir (ingilis ədəbi tələffüzündə), ancaq

dialektlərdə və amerikan ingilis variantında sözsonu mövqedə də işlənə bilir. Buna görə də, [r] samitinin heca yaratma xüsusiyyəti daha çox amerikan ingiliscəsində müşahidə olunur.

Qeyd olunduğu kimi, hecayaradan samitlər əsasən sözsonu mövqedə olur. Lakin elə hallar olur ki, hecayaradan samit sözdən mövqedə də gələ bilər. Məsələn, tonight, police, correct sözlərinin birinci hecasında eliziya baş verdiyindən, sözdən mövqedə [tə'nait-t,nait], [pə'li:s-p,li:s], [kə'rekt-krekt] kimi tələffüz olunur və bu zaman [tn], [pl], [kr] birləşmələrində [n, l, r] hecayaradan samitlər kimi çıxış edir [1, s.492].

Bir söz daxilində iki hecayaradan samitin işlənməsi də ingilis dili üçün xarakterikdir. Məsələn, national ['næʃ,n,l], literal ['lit,r,l], visionary ['vɪʒnəri], veteran ['vet,r,n] sözlərində yanaşı gələn sonorların hər biri ayrıca heca yaradır [4, s.70].

İngilis dilini öyrənən azərbaycanlı tələbələr heca bölgüsündə bir çox çətinliklərlə üzləşirlər. Buna səbəb ingilis dilində sözlərin heca bölgüsünün Azərbaycan dilindən köklü surətdə fərqlənməsidir. Dil tədrisində material olaraq istifadəsi əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat:

1. Daniel J. Cambridge English Pronouncing Dictionary, 18th Edition. 2006, Cambridge University Press, 290 p.
2. Gerald K. How to Teach Pronunciation. UK, Pearson Longman, 2000, 180 p.
3. Giegeric H. J. English Phonology. An Introduction. Cambridge University Press, 2003, 231 p.
4. Peter Roach. English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press, 2009, 231 p.
5. Zeynalov F. "Practical English Phonetics". Book I and II, Bakı: Mütərcim, 2021, 307p., 287 p.

Cəbrayılova Vəfa
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİ SONORLARININ ARTİKULYASIYA XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: *sonor, cingilti, heca, fonem*

Səslər konkret situasiya ilə bağlı olsalar da onların hər birinin işlənməsi müxtəlif fonetik amillərdən asılı olur. Səslərin müxtəlif fonetik mövqələrdə, müxtəlif artikulyator-akustik formalarda təzahürü onların sözlərin mənasını və qrammatik formalarını bir-birindən fərqləndirməyə xidmət edir. Musiqili tonun və küyün iştirakına görə samitlər əsasən iki qrupa bölünür: küylü və sonor samitlər. Sonor samitlər elə samitlərdir ki, onların tələffüzündə musiqili ton küyə üstün gəlir. İngilis dilində [j, w, n, ŋ, m, l, r] sonor səslərin sait və samitlərə oxşarlığı özünü həm fizioloji – akustik, həm də linqvistik baxımdan biruzə verir. Lakin bəzi amerikan alimlərinin təsnifatında sonor səslər tam şəkildə saitlər sistemində aiddirlər.

Görkəmli alim L.Zinder haqlı olaraq yazır: "Sait və samitləri fərqləndirmək üçün bu və ya digər səs akustik – fizioloji xüsusiyyətləri deyil, linqvistik, fonematik və onların nitqdə istifadə olunma xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır". İngilis sonorlarını istər akustik – fizioloji istərsə də linqvistik baxımdan təhlil etdikdə onlar yenə də sait və samitlər arasında durur [3, s.64].

Sonor samitlər yalnız qismən bağlanma və ya maneə ilə ağız və ya burun səsləri olmaqla, eyni zamanda hava axınının ağız boşluğundan sürtünərək çıxması ilə yaranan səslərdir. Bu fonemlər haqqında xatırlamaq lazım olan ən vacib məsələ fonetik cəhətdən saitlərə bənzəməsidir, lakin fonoloji cəhətdən samitlərə bənzəyir. İngilis dilində üç burun sonor samit fonemləri vardır: [m, n,

η]. Bunlardan ikisi [m və n] heca yaratma xüsusiyyətinə malikdir. Bu sonor samitləri ilə yanaşı [l] sonoru da heca yaradır. Beləki, sonor samitləri [l,m,n] söz sonu mövqedə bütün samitlərdən sonar heca yaradır. Eyni zamanda sonorlar heca yaratdıqları üçün ayrıca bir hecada işlənə bilər. Məsələn: garden - [gɑ:dn]; rithm - [rɪðm]; little - [lɪtl]; bottle - [bɒt - l]; button [bʌt - n], sudden - [sʌd - n].

Sonor samitlərə bəzən “rezonans” deyilir. Bu seqmentlərin təbii sinif davranışı üçün çoxlu dillərarası sübutlar var. Beləki, samitlərin heca ola bildiyi dillərdə heca seqmentləri sinfi demək olar ki, həmişə sonorlarla məhdudlaşır. İngilis və Azərbaycan dillərində sonorların müqayisəli tədqiqi çağdaş kontrastiv dilçilikdə kifayət qədər aktualıq kəsb edən məsələlərdəndir. Xarici dilin tədrisində daha uğurlu nəticələr əldə etmək üçün qarşılaşdırılan dillərin fonoloji sistemindəki oxşar və fərqli cəhətlərinin aydınlaşdırılması məqsədə uyğundur [2, s.85].

Bir çox vurğuda iki allofonu olan yanal yaxınlaşma [l] samitinə məxsusdur. Dili növdəsinin “neytral” mövqeyi ilə alveoyar yanal yaxınlaşma [l] kimi tələffüz olunur. [l] samiti sözlərdəki yerindən asılı olaraq tutqun, qalın və ya yumşaq kimi tələffüz olunur. Eyni zamanda dildə təxmini samit səslər vardır ki, [w,j,r] bunlar da iki artikulyarın bir-birinə toxunmadan bir-birinə yaxınlaşması nəticəsində yaranır.

Bu fonemlər haqqında xatırlamaq lazım olan ən vacib məsələ fonetik cəhətdən saitlərə bənzəməsidir, lakin fonoloji cəhətdən samitlərə bənzəyir və onlar yarım saitlər kimi tanınır.

Təqdim olunmuş tezis mövzusu dil öyrətmə baxımından praktikdir və lazımlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Gimson A.G. An Introduction to the Pronunciation of English. London, 1970.
2. Jones D. An Outline of English Phonetics. 8th edition, Cambridge, 1957.
3. Roach P. English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press, 2002.
4. Торсуев Г. П. Вопросы фонетической структуры слова (на материале английского языка) М., -Л, Изд-во АН СССР 1962.
5. Roach P. English Phonetics and Phonology. Cambridge, 2009.
6. Shakhbaqova A.D. Varieties of English Pronunciation. Moskva, 1982.
7. Zeynalov F.H. Practical English Phonetics. Bakı, 2012.
8. Axundov A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984.
9. Зиндер Л.Р. Общая фонетика, М., 1979.

Cəfərov Amil
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRAZEOLÖJİ İNTENSİFİKATOR DİSKURSUN İNTENSİONAL KOHERENTLİYİ KİMİ

Açar sözlər: *intensionallıq, kontekstdaxili intensionallıq, intensifikatorlar*

Frazeoloji intensifikatorun tərkibinə daxil olan direktiv və assertivlərin əsaslandırılmasını nəzərdən keçirdikdə burada mövcud olan keyfiyyət və struktur fərqlərini onların funksional ümumiliyi kimi qəbul etmək olar.

Bizə elə gəlir ki, istənilən müraciəti “möhkəmləndirmək” məqsədi ilə məsləhət və yaxud təsdiq üçün özünəməxsus səviyyədə “əlaqələndirici vasitə sonuncu və adresatın intensional vəziyyətinə xidmət etməli və bu da öz növbəsində bizə imkan verir ki, frazeoloji intensifikatora diskursun intensional koherentliyini təmin edən vasitə kimi başa düşək, başqa sözlə tədqiq edək, müzakirə edək.

İntensional vəziyyət haqqında vaxtilə C.Serl öz fikirlərini inkişaf etdirərək iki əsas olan intensional vəziyyət barədə özünün fərziyyəsini irəli sürmüşdür ki, onların vasitəsilə də bütün digər başqa intensional vəziyyətləri şərh etmək mümkündür. Bu intensional vəziyyətə inam və arzu (istək) daxildir. Həmin fərziyyəyə uyğun olaraq Serl intensional vəziyyəti belə səciyyələndirmişdir: sorry(p)-belief(p), Desire(-p) [1].

Burada görünən odur ki, danışan insan hansısa hərəkətinə görə, konkret olaraq başqasından üzrxahlıq istəyir və arzu edir ki, gələcəkdə bir daha belə hərəkət etməyəcək və qarşı tərəfin inamını qazanmaq istəyəcək.

Aşağıda gətirdiyimiz mətn parçasında həmin intensionallığı əyani şəkildə göstərmək yerinə düşərdi.

“Well, to begin with, we were very poor” Molly said to John Whiteside.

“I guess, we were really poverty-stricken. I had two brothers a little older than I. My father was a travelling salesman, but even so, my mother had to work. She worked terribly hard for us.

About once in every six months a great event occurred.

In the morning the mother crept silently out of the bedroom. Her hair was brushed as smoothly as it could be; her eyes sparkled and she looked happy and almost pretty. She whispered, “Quiet, children, your father’s home. Molly and her brothers sneaked out of the house, but even in the yard they talked in excited whispers. Soon the yard was filled with whispering children. “They say their father’s home”, “Is your father really home?” “Where’s he has been this time? By noon there were a dorm children in the yard, standing in expectant little groups, cautioning on another to be quiet... Wait till you see their father cried. “Wait till you see what I brought you. It’s a secret now” And when the hysteria had quieted a little he carried his suitcase out on the porch opened it. There were presents such as no one had even seen, mechanical toys unknown before tin bugs, that crawled, dancing wooden niggers and astounding steam shovels that worked in sand. There were superb glass marbles with bears and dogs right in their sentence. He had something for everyone, several things for everyone. It was all the great holidays packed into one (J.Steinback).

Nümunə gətirdiyimiz bu kontekstdə ilk əvvəl müəyyən dərəcədə inamsızlıq (yəni hadisənin şərh edənə kəsib olması) vurğulansa da, eyni zamanda, həmin şəxsin anasının həddindən çox işləməsi və atanın altı aydan bir peyda olması göstərilir. Lakin günlərin bir günü ananın uşaqlarına “səs salmayın”, “atanız evdədir” deməsi yeni bir inam yaradır. Orada qeyd olunduğu kimi “Her mother’s eyes sparkled and she looked and looked happy.” ilə bərabər başqa bir intensional vəziyyətin olması xüsusi vurğulanır və bu frazeoloji intensivator olan “Her hair was brushed as smoothly as it could be” vasitəsilə inam özünü qabarıq şəkildə götürür. Ancaq burada daha bir inam və arzu, istək də özünə yer alıb. Uşaqlara sakit olmaq müraciəti sanki bütün həyatı bürüyür və bu sakitliyin qarşılığı kimi oğlanların atasının “Wait till you see what I brought you” ifadəsi də həmin intensional vəziyyəti daha da gücləndirir və bununla da həmin parça bir növ qapanır və abzasın əvvəlində ananın çox işləməsi bədbin tonla ifadə olunsada sonluqda atanın hamı üçün hədiyyə gətirməsi situasiyanın olduqca nikbin olmasının sübutudur. Əvvəldə verilmiş seçilmiş “Ananın çox işləməsi” ifadəsi, sonra təəssüfləndirici intensional vəziyyətlə müsbət mənada ekspressiv şəkildə “Her mother’s hair was brushed as smoothly as it could be” və eyni zamanda arzu, istəyin intensionallığı dolayısı “Atanın hər kəsə hədiyyə gətirməsi ilə təqdim olunur”.

Görünən odur ki, inamın, təəssüfün, arzu, istəyin hamısı birlikdə frazeoloji intensivator olan “as smoothly as it could be” intensional vəziyyətin ifadə olunmasında əsas həlqə rolunu oynayır.

Ədəbiyyat:

1. Searle S.R. Intentionality, J.R.Searle-Cambridge: Cambridge University Press, 1983, 270 p.

İNGİLİS DİLİNDƏ ZƏİF VƏ QÜVVƏTLİ HECALARIN FONETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: *söz vurğusu, heca strukturu, qüvvətli heca, zəif heca, intonasiya*

Araşdırmalar göstərir ki, ingilis dilində zəif və qüvvətli hecaya və onların fonetik simvollarına dair müxtəlif yanaşmalar vardır. Belə ki, post-sovet germanistlərinin zəif və qüvvətli hecaların formalaşmasına və onların simvollarına dair yanaşmaları ilə müasir ingilis dili fonetistlərinin fonetik simvolları arasında fərqlər özünü göstərir [2, s.113].

Biz bu məqalədə əsasən zəif və qüvvətli hecalara dair yanaşmalarda və fonetik simvollarında D.Counsun tələffüz lüğətinin 17-ci nəşrini əsas tutaraq, zəif və qüvvətli hecaların fonetik xüsusiyyətlərini və simvollarını araşdırmağa cəhd göstərmişik. Bu, həm leksikoloji lüğətlərdə, həm də dərslik və dərs vəsaitlərində özünü göstərir.

İngilis dilində hecaların ən çox rast gəlinən əlamətlərindən biri onların güclü və zəif olmasıdır. Bu, bir çox başqa dillərdə də həqiqətdir, lakin zəif hecaların necə tələffüz olunduğunu və ingilis dilində necə baş verdiyini öyrənmək vacibdir [3, s.64]. Məsələn, biz hecaların zəif və güclü olduğunu göstərmək üçün vurğunun nə qədər vacib olmağınaaz sonra baxacağıq. Bu fəsilə biz zəif hecaların ümumi xarakterinə baxırıq. Güclü və zəif dedikdə nəyi nəzərdə tuturuq? [1, s.81].

Əvvəlcə, bu termini hecaların fonetik xüsusiyyətlərinə istinad etmək üçün necə istifadə etdiyimizə baxa bilərik. Biz zəif hecaları güclü hecalarla müqayisə edərkən, saitlərin zəif hecalarda qısa, daha az intensivliyə malik olduğunu görürük. Məsələn, father | 'fɑ:ðə | sözündə zəif olan ikinci sait birincidən qısadır, daha az səslənir və güclü hecada işləmə bilmir [2, s.129]. Bottle | bɒtl | sözündə ikinci zəif hecada sait yoxdur, heca bütövlükdə yalnız samitdən ibarətdir. Biz bunu hecayaradan samit adlandırırıq [2, s.130]. Güclü və zəif hecaları xarakterizə etməyin digər yolları da vardır. Biz onları vurğuya görə qismən təsvir edə bilərik (məsələn, güclü hecalar vurğulu, zəif hecalar isə vurğusuzdur). Deyilən fikri əsaslandırmaq üçün vurğunu etmək lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən güclü hecanın tərkibində bir sait səs olmalıdır ə, i, u istisna olunmaqla). Söz daxilində biz zəif hecalarda kodasız işləmə hecaları görə bilərik. Məsələn, bu sözlərin hər birindəki ikinci hecaya baxaq.

- 1) photograph | 'fəʊtəgrɑ:f|
- 2) radio |'reɪdiəʊ|
- 3) influence |ɪn'flʊəns |

Bundan başqa, onu söyləmək olar ki, | ɪ | səsi güclü hecada kodasız işləmə bilər, bu şərtlə ki, ondan sonra gələn heca samitlə başlasın [1, s.82].

- 4) architect |'ɑ:kɪtekt |

Təqdim olunmuş material dilçilik yönündən maraqlı hesab edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Peter Roach – English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press, 2009.
2. Babayev S. M. English Phonetics. Bakı, “Nurlan” 2009.
3. Трахтерев А. Л. Практическая фонетика английского языка. Москва, 1976.

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ “GÖZƏLLİK” KONSEPTİNƏ DAİR BƏZİ QEYDLƏR

Açar sözlər: *konsept, gözəllik, qiymətləndirmə, konseptosfer, konseptin əlamətləri*

“Gözəllik” konsepti çox geniş və mücərrəddir. O, estetikanın ən ümumi və universal kateqoriyalarından biri kimi, kamillik, obyektin aspektlərinin harmonik birləşməsini bildirir və estetik zövq verir. Bu konsept çox qədim zamanlarda formalaşmağa başlamış, mürəkkəb inkişaf yolu keçmiş və hazırda da qəlibləşməmiş və yeni çalarlar qəbul etməyə hazırdır. “Gözəllik” konsepti dövrün, təbii və sosial mühitin əlamətlərini özündə daşıyır. Zaman keçdikcə gözəllik konseptinin özündə də müəyyən dəyişikliklər baş verir.

“Gözəllik” konseptini Azərbaycan və ingilis dil şüurunda linqvopraqmatik baxımdan təhlilə cəlb etməzdən öncə qeyd etmək lazımdır ki, gözəllik insan həyatının ən mühüm elementlərindən biridir. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilindəki izahlı lüğətlərdə bu leksemə verilən izahlar əsasən üst-üstə düşür.

İnsan tərəfindən zahiri görünüşün qiymətləndirilməsi funksional-situativ səciyyə daşıyır. Bu aktın məzmunu insanın görmə qabiliyyətinin xüsusiyyətlərindən, qiymətləndirmə və qiymətləndirən obyektlər arasındakı məsafədən, qavramanın müddətindən asılı olaraq dəyişilir.

İnsanın zahiri görünüşünün estetik qiymətləndirilməsinin parametrləri sırasında onun ölçü parametrlərini də (boyu, həcmi, çəkisi) fərqləndirirlər. İnsanın zahiri görünüşünün estetik etalonundakı cəlbəlilik haqqında təsəvvürlər bədən quruluşunun xüsusiyyətləri və dəri örtüyünün rənginin qiymətləndirilməsində dəqiqləşdirilir.

Azərbaycan dilində bədən quruluşunun proporsionallığı (boyu-buxunlu, qamətli, çinar boyu və s.) və fiziki sağlamlığı (canlı-cəsədli, əndamlı və s.) ön plana çəkilir.

İngilis dilində gözəl obyekt, adətən, milli mədəniyyətdə, dünyagörüşündə, mentalitetdə formalaşmış özünə yer almış, etalonlaşmış proporsiyalara malik olmalıdır, lakin əsas məsələ bizim hansı meyarlardan çıxış edərək onların düzgünlüyünü qiymətləndirməmiz ilə bağlıdır [2]. Bununla bağlı belə bir fikir söylənilir ki, obyektin gözəlliyi haqqındakı müsbət mülahizələr onun quruluşunun zahirən ifadə olunan bu və ya digər xüsusiyyətlərinin gözə adəti olması ilə əlaqədardır. Qavranışın adətliyi təkrarlanma və obyektin quruluşunun müəyyən vacib həyatı funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün məqsədəuyğunluğu ilə izah olunur: “beauty consisted in proportion or utility” [2]. Amma insanın gözəlliyi qavramasına onun təfəkküründəki müəyyən qiymətləndirmə meyarları dəsti də təsir edir: “we must conclude that beauty is, for the greater part, some quality in bodies acting mechanically upon the human mind by the intervention of the senses” [2].

Azərbaycan dil şüurunda gözəllik bu və ya digər dərəcədə möhtəşəmliklə müşayiət olunduğu halda, ingilis dil şüurunda gözəllik möhtəşəmlikdən ayrılır: “the sublime, which is the cause of the former, always dwells on great objects, and terrible”. Bu, dil daşıyıcılarının şüurunda gözəl obyektin kiçik ölçülərlə əlaqələndirilməsindən irəli gəlir: “beautiful objects are comparatively small”. Dil daşıyıcılarının fikrincə məhz bu kimi obyektləri sevmək olar: “it is the small we are inclined to be fond of” [2]. İngilis dilindəki kiçik ölçüləri deyasıformaların və bədənin incəliyinin müsbət estetik qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır: “Ap appearance of delicacy, and even of fragility, is almost essential to it (beauty)” [2].

“Gözəllik” konseptinin Azərbaycan dilində semantik məkanı çox laylıdır. Onda həm müsbət, həm də mənfi keyfiyyətlər fərqləndirmək olar. “Gözəllik” konseptinin bütün elementləri haqqında kifayət qədər geniş təsəvvür yaratmaq üçün onun nüvəsi və civarına daxil olan məna qatlarını mütləq linqvopraqmatika baxımından, yəni konkret kontekstlər çərçivəsində öyrənmək lazımdır. Bununla belə, nəzərdən keçirdiyimiz misallar konseptin mürəkkəbliyini göstərir və onun strukturunu qurmağa, müxtəlif səviyyəli tərkib hissələrini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Konsept (o cümlədən “gözəllik” konsepti) kontekstdə konkret mənasında realizə olunduğundan onu leksik mənasında deyil, kontekstual mənasında nəzərdən keçirmək lazım gəlir.

Bu tezis xarici dillərin tədrisi prosesində tətbiqi mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 3-cü cild. - Bakı: Elm, 1983.
2. Burke, E. On the Sublime and Beautiful. The Harvard Classics / Ed. by Charles W. Eliot. Vol. 24, Part 2 of 51. - New York: P.F. Collier & Son, 1909-14; Bartleby.com, Inc., 2001.

Cahangirov Fikrət
Azərbaycan Dillər Universiteti

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ PROBLEMİNƏ YENİ YANAŞMA

Açar sözlər: *dil, mədəniyyət, koqnitiv, konseptuallaşma, verballaşma*

Dil və mədəniyyət insan şüurunda gedən mürəkkəb koqnitiv proseslərin təzahürü olmaqla, qarşılıqlı təsirdədirlər və onların qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi həmin prosesləri daha dolğun dərk və əks etdirməyə imkan verir.

Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdən keçirdikdə, onların bir-birindən ayrı mövcud olmadığı fikri önə çıxır: mədəniyyət dilsiz mövcud ola bilməyi kimi, dil də mədəniyyətdən kənar mövcud ola bilməz. Bizə elə gəlir ki, dil və mədəniyyətin belə münasibətlərini sinkretik adlandırmaq olar. Dil və mədəniyyət münasibətlərinin sinkretikliyinə onların qarşılıqlı təsirinin əsasında duran baza prinsiplərindən yanaşmaq bizcə, daha düzgün olar. Dil, mədəniyyət və təfəkkür arasındakı əlaqə yalnız təsdiq olunmur, həm də vurğulanır: mədəniyyət dil və təfəkkürün qarşılıqlı təsirinin inteqral hissəsidir. Linqvistik və kulturoloji elmi əsərlərdə dil və mədəniyyətin ziddiyətli təqdim olunmasına baxmayaraq, onların vəhdətinin vurğulandığı işlər də çoxdur.

Mövcud problemin necə şərh edilməsindən asılı olmayaraq, əsas problem dilin yaxud da mədəniyyətin öncüllüyünü aydınlaşdırmaqdır. Buradan üç əsas istiqamət fərqləndirilir: mədəni determinizm, linqvistik determinizm, dilin və mədəniyyətin paralelliyi.

Dildə mədəni modellər, adətlər, həyat tərz, vərdişlər, dil gerçəkliyindən xaricdə mədəniyyətin daşıyıcısı üçün relevant olan cizgilər dünyanın mədəni-spesifik mənzərəsində öz əksini tapır. Eyni zamanda dilə yiyələnərək, mədəniyyətin daşıyıcısı hələ erkən ontogenezdə onun dili ilə söylənən “dünyagörüşü” əldə edir, öz mədəniyyəti üçün xarakterik olan konseptuallaşmaya malik olur. Koqnitiv dilçilikdəki bu hallar birbaşa V.Humboldtun, E.Sepirin, B.Uorfun və onların davamçılarının fikirləri ilə səsləşir.

“Mədəni işlənmə prinsipi” mədəniyyətin orijinallığının və unikallığının göstəricisi kimi dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsirinin əsasında durur. Mədəni işlənmənin vacibliyi Frans Boasın

əsərlərində öz əksini tapsa da, Della Haymsın sözlərinə görə, hələ F.Boasa qədər antropoloqlar bu prinsipi qəti formalaşdıraraq, bununla bağlı praktik araşdırmalar aparmışlar [3, s.275].

“İşlənmə tezliyi prinsipi” dil ifadələrinin mədəni əhəmiyyətini vurğulayır, işlənmə tezliyində müxtəliflik “mədəni əhəmiyyətdə fərqliliklər haqqında düşüncəyə gətirib çıxarır” [3, s.278].

“Açar sözlərprinsipi” dil və mədəniyyət arasında əlaqəni göstərir. Onlar mədəni hadisələrin və konseptlərin öz cinslərindən (bir sıra hallarda bu tamamilə şərti ola bilər, çünki eyni bir əlamət bir-birindən çox uzaq konseptlərdə təzahür edir) olan göstəricisidir. Açar sözlərin köməkliyi ilə mədəniyyətin “atomizm” tədqiqat metodunu nəzərdən keçirmək olar. Lakin A.Vejbitskayanın qeyd etdiyi kimi, əgər bir sıra sözləri “ətrafında mədəniyyətin bütün sahələrinin təşkil olunduğu mərkəzi nöqtələr kimi” təhlil etsək, o zaman “bu mərkəzi nöqtələri diqqətlə tədqiq edərək, biz ola bilsin ki, bütün sahələrdə geniş tətbiq olunan mədəni sferada struktur və asılılıq verən və tez-tez aydınlaşdırıcı gücə malik ümumi təşkilati prinsipləri nümayiş etdirmək iqtidarında olarıq” [3, s.284].

Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin koqnitiv əsasları konseptuallaşma və verballaşma ilə sıx bağlıdır. Bu, bir tərəfdən konseptuallaşma və verballaşmanın koqnitiv proseslərlə sıx əlaqəsinin mövcudluğu, digər tərəfdən isə dil və mədəniyyətin sinkretik münasibətlərinin olması ilə şərtlənir. Bundan başqa, dil və mədəniyyət də, digər funksiyalarla yanaşı, ətraf aləmin gerçəkliklərinin dərk olunmasında koqnitiv alətlərdir.

Beləliklə, “dil-mədəniyyət” və “konseptuallaşma-verballaşma” korrelyasiyalarının hər ikisi qarşılaşdırma və müqayisə üçün eyni əsasa malikdirlər. Onların korrelyasiya mexanizminin necə olmasından asılı olmayaraq, bu mexanizm koqnitivdir. Tezisin mövzusu dilçilik nöqtəyi-nəzərindən aktualdır və xarici dillərin tədrisi prosesində tətbiq edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. akad.Kamal Abdullayevin redaktorluğu ilə. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BBMM, 2017, 416 s.
2. Cahangirov F. Dil və mədəniyyət. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 308 s.
3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов.// Семантические универсалии и описание языков. / Пер. с англ. А.Д. Шмелева под ред. Т.В. Булыгиной. - М.: Языки русской культуры, 1999, - С. 263 - 499.

Əbdülrəhimova Nüşabə
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR TEXNOLOGİYALAR VASİTƏSİ İLƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ DİSKURSİV BACARIQLARIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN LİNQVİSTİK ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *diskurs, diskursun tipləri, İKT, diskursiv bacarıqlar*

İngilis dilinin tədrisi zamanı İKT vasitəsi ilə diskursiv bacarıqların inkişaf etdirilməsi vacib məsələlərdən biri olaraq özünəməxsus nəzəri əsaslarla diqqəti cəlb edir. Bu səbəbdən, ən müasir texnologiyaların tətbiqi ilə diskursiv bacarıqların inkişaf etdirilməsi həm psixoloji, həm linqvistik, həm də didaktik prinsiplərə söykənərək həyata keçirilir.

Diskurs linqvistik bir proses olaraq ilk dəfə E.Benvenist, Z.Xarris və M.Fuko kimi dilçilər tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Monoloji və dialoji xarakter daşıyaraq diskurs aktiv (danışma, yazma) və passiv (eşidib-anlama, oxuma) ünsiyyət aktlarında meydana çıxır. Maraqlısı budur ki, bəzi alimlər diskursun yazılı və ya şifahi xarakteri ilə bağlı fərqli fikirlər bildirmişlər. Görkəmli dilçi

alim A.Y.Məmmədov diskursun iki istiqamətdə araşdırılmasını təklif edir. Müəllif diskursu həm struktur obyekt kimi, həm də morfoloji və sintaktik hadisələrə təsir edən bilən amil kimi diqqətimizə çatdırır [2, s.23].

Bəzən ancaq şifahi, bəzən isə həm şifahi, həm də yazılı nitq aktı kimi təhlil olunan diskurs kommunikasiya zamanı meydana çıxan məndir. Mətn isə, bildiyimiz kimi, pərakəndə deyil, birbirilə məntiqi və qrammatik bağlılığı olan cümlələrdən ibarətdir. Bu xarakter diskursiv bacarıqların inkişaf etdirilməsi zamanı linqvistik xüsusiyyətlərin əhəmiyyətini əsaslandırır.

İKT-nin roluna gəldikdə isə qeyd etməliyik ki, yüklənərək tətbiq olunan öyrədici (tətbiqi) proqramlar, internet və ya şəbəkə ünsiyyəti, audio-video vasitələr, elektron lövhələr və s. autentik mətnləri təqdim edərək diskursiv səriştəni artırır. Qrammatik biliklər və kommunikativ bacarıqlar arasında meydana çıxan baryer müasir İKT-nin tətbiqi ilə aradan qaldırılır. Təsadüfi deyil ki, ingilis dilinin öyrədilməsi zamanı ən böyük çətinliklərdən biri kimi dil bilikləri ilə kommunikativ fəaliyyət arasındakı fərqlər göstərilmişdir.

Diskurs yönümlü reseptiv və produktiv bacarıqların formalaşdırılması üçün leksik resurslardan, dilin qaydalarından, kodlarından, alqoritmlərindən düzgün istifadə edilməsi, semantik və informativ məzmunun ehtimal edilməsi, mövzunun qayəsinin və probleminin anlaşılması, mətnin təhlil olunması, əlaqəli cümlələr əsasında vahid məzmunlu mətnin qurulması və s. kimi kommunikativ fəaliyyətlər tələb olunur [3, s.117].

Autentik linqvistik materiallar əsasında diskursiv bacarıqların inkişaf etdirilməsi müxtəlif texnologiyalar vasitəsilə daha müvəffəqiyyətlə reallaşır. Tələbələr yalnız təqdim olunan autentik materiallarla kifayətlənmirlər, həmçinin özləri yaradıcılıq göstərərək postlar paylaşır, diskusiyalar aparır, aktiv nitq fəaliyyətində olurlar. Bildiyimiz kimi, bu zaman multimediyaya vasitələrinin rolu danılmazdır. Multimedia vasitələri ancaq izlənilir, dinlənilir, həmçinin dili öyrənənlər tərəfindən yaradıla bilər və bu şifahi nitq bacarıqlarına müsbət təsir göstərir [4, s.131].

Müasir İKT vasitəsi ilə diskursiv bacarıqların inkişaf etdirilməsi sərbəstliyə və individuallığa şərait yaradaraq leksik, morfoloji, sintaktik materialların tələbələrin öz səviyyələrinə uyğun seçmələrinə kömək edir. Bu baxımdan, görkəmli professor D.İsmayılovanın araşdırmasında Harkins, Fiala kimi qərb alimlərinin maraqlı yanaşmasına toxunulmuşdur. Onlar qeyd edirlər ki, texnologiyaların tətbiqi ilə bilik qazanan və innovasiyalara sahib olan öyrəncilər (Knowledge and Innovation Learners) qloballaşma dövrünün kommunikativ tələbləri ilə ayaqlaşma bilirlər. Onlar dili öyrənən digər şəxslərdən üç cəhətlə seçilir: texnologiya ilə əlaqə (relationship to technology), şəxsi individualizm (personal individualism) və dəyişikliklər zamanı uyğunlaşma bilmələri (ability to manage change) [1, s.142].

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiklərimizə əsasən vurğulamaq istərdik ki, ingilis dilinin tədrisi zamanı diskursiv bacarıqların linqvistik əsaslarla inkişaf etdirilməsi müasir İKT vasitələrinin tətbiqi ilə müsbət nəticələr verir. Bu vasitələr dil vahidlərinin mənimsənilməsini təmin edərək diskursun linqvistik aspektlərini münasib yollarla tələbələrə çatdırır. Bu tezis müasir dil materialı olaraq xarici dillərin tədrisinə tətbiq edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. İsmailova D. Teaching English as a Foreign Language, Baku, Mutercim, 2011.
2. Məmmədov A., Məmmədov M. Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri. Bakı:Çaşıoğlu, 2010.
3. Pavel V. Sysoyev, The Development of Students' Discourse Skills via Modern Information and Communication Technologies. The XXVI Annual International Academic Conference, Language and Culture, 27-30 october 2015.
4. Robert Blake. University of California, Davis. Language Learning & Technology. Volume 20, Number 2, June 2016, p. 129–142.

Əhmədoğlu Abbasəli
Azərbaycan Dillər Universiteti

“BEOVULF” EPOSUNDA QƏHRƏMANLIQ KODLARI

Açar sözlər: *Beovulf, qəhrəmanlıq, monomif, epos, kodlar*

“Beovulf” eposu ingilis ədəbiyyatı və Anqlosaksonların ən qədimi epik mətni olaraq çox dəyərli bir abidə sayılır. Bir yandan da mətn Beovulf obrazını elə çəkici bir süjet və quruluş ilə irəli aparır ki istər-istəməz çağdaş oxucuya maraqlı gəlir. Hər bir mifopoetik və bədii əsərdə qəhrəman və aktları araşdırmanın mərkəz nöqtəsində dayanır. “Beovulf” eposunun qəhrəmanı tədqiqlərin çoxunda qəhrəman kimi nəzərdə tutulsa da dünya mifinin vahid göstəricisi formulu olan Monomif formulu biçimində bəzi əsasi kodları çatışmazlığı üzündən sözün əsl anlamında bir qəhrəman sayıla bilməz. Beovulfu zəkali bir dövlət elçisi, uzaqgörən bir diplomat, yaxşı bir kral və çox güclü bir döyüşçü qəbul etməyin heç bir sakıncası ola bilməz. Ancaq Beovulfu özlüyündən vaz keçib böyük sınaqlardan keçərək ərginlənmiş və elinə dönüb böyük xeyir-bərəkətlər, dəyişikliklər gətirən və bütün bəşəriyyətə deməyə sözü olan Budda, İsa, Musa və Məhəmməd peyğəmbər kimi, sözün əsl mənasında, bir qəhrəman hesab etmək olmaz.

Beovulf eposunun qəhrəmanı Beovulf obrazı və aktları üzərində aparılan çoxlu tədqiqlər var. Bu tədqiqlərin içində Beovulf obrazına müsbət baxanlar da var mənfi baxanlar da. Bu alimlər “qəhrəman” semanteminə görə aydın bir fikir irəli sürmür. Onların hamısı yalnız fəvqəladə fiziki qüdrət və zəkani qəhrəmanlıq üçün yetərli hesab edir. Ancaq onların nəzəriyyəsiindən yaranmış məfkurə irəli sürülən sualların çoxuna cavab verməkdə aciz qalır.

C.Kəmpbel isə analitik psixologiya metodu ilə mifə yanaşib mifin sirlərini açmaq üçün K.Q.Yunq kimi böyük psixologiya alimlərinin tədqiqatını daha münasib və faydalı hesab edir. Bu metoda dayanaraq C.Kəmpbel qəhrəman semanteminə tam yeni bir tərif söyləyir: “*Qəhrəman özü özünə qazanılmış təslim olmağın adamıdır. Amma nəyə təslim olmaq?*” O bu sualın cavabının Pr.Toynbinin tədqiqatına istinad edərək ölümə zəfər çalmaq üçü ölümə təslim olub yenidən doğulmaq və bu təkrarla, yəni ölüb tam yeniliklərdən doğulmaqla ölümün qarşısını almaq imkanından yazır. [1, s.15-18]

Kəmpbelin qəhrəman semanteminə müəyyən etdiyi nəzəriyyəsinə görə qəhrəmanın mifoloji macərəsinin standart yolu keçiş ayınlərində təqdim olunan formulun böyüdülmüşüdür: ayrılma – ərginləmə – dönüş. Buna monomifin nüvə birimi demək olar. Bu kodlar özləri neçə başqa mərhələdən ibarət olur və qəhrəmanlığa seçilmiş bir insan o mərhələləri bir-bir keçməlidir. Amma hər halda bu üç kod ən əsasi kodlardır. Bu nəzəriyyənin əsasında qəhrəmanın ilk işi ölümə təslim olmaq yəni eqosunu öldürməkdir. Bu mərhələni başlamaq üçün insana rəmzli və yaxud simvolik bir çağırış gəlir. Bu çağırışı qəbul edib macərəsinə başlayan qəhrəman kosmosdan ayrılmalı və xaos varmalıdır. Xaos aləmində qəhrəman çox çətin sınaqlar yolunu keçib ərginləməlidir. Yəni qəhrəman ruhi baxımdan qəhrəmanlığa layiq olmasını sözdə yox, əməldə göstərməlidir. Bu çətin sınaqlar mərhələsini keçmiş qəhrəman son bərəkət və rəhmətə nail olan yeni doğulmuş bir insandır. Bu son bərəkət bütün bəşəriyyəti hərəkətə gətirə bilən hikmət və mərifətdir. Qəhrəman xaos aləmində bu gücləri əldə etdikdən sonra öz xalqına, kosmosuna qayıtmalı və böyük dəyişikliklər və yeniliklər yaratmalıdır.

Beovulf eposunda monomifin bu üç mərhələsini tədqiq etdikdə bəri başda Beovulfun uşaqlıq və gənclik ya ərginləmə mərhələləri müşahidə olunmur. Dünya mifologiyasında epik qəhrəmanların doğuşu, eləcə də uşaqlığı, gəncliyə çatmaqları özünə çox macəralı dastanlar yaradır. Misal

üçün, Oğuz xaqan, Bilgəmiş, Təpəgözü öldürən Basatın uşaqlıq dastanlarını oxucuların hamısı bilir. Ancaq Beovulf eposunda bu mərhələdən iz-soraq yodur. Belə qəhrəmanlara ingilis ədəbiyyatında “qaranlıqdan çıxmış at” (dark horse) deyilir. Ondan başqa Beovulf Qrendel və Qrendelin anası ilə döyüşəndə dəfələrlə yalnız öz biləyinin gücündən başqa heç bir gücə inanmadığına təkid edib yalnız sərvət üçün savaştığını aydıncasına göstərir. [2, s.25] Beovulfun döyüş və nitq qabiliyyətləri onu bacarıqlı bir döyüşçü və yaxud diplomat məqamına çatdırmağa yetərli olsa da, onu əsil bir qəhrəman məqamına çatdırmaqda naqis görünür.

Ədəbiyyat:

1. Campbell J. Hero with a Thousand Faces. New Jersey: Princeton University Press Distal Monticello, 2004, pp. 377.
2. Howe N. Ed. Beowulf: a prose translation: contexts, criticism / translated by E. Talbot Donaldson; second ed., A Norton critical edition. W. W. Norton & Company, Inc., New York, 2002, pp. 198.

Əliyeva Ağabikə
Azərbaycan Dillər Universiteti

FONETİKA DƏRSLƏRİNDƏ RİTMİK QRUPUN TƏDRİSİNƏ DAİR

Açar sözlər: *vurğu, ritmik qrup, vurğulu heca, supersegment vahidlər*

Hər bir dil fiziki təbiətinə və funksiyalarına görə bir-birindən fərqlənən özünəxas vurğu sisteminə malikdir. Vurğunun yeri də bir dildən başqa dilə görə dəyişir. Vurğunun sözü tanıma və digər sözlərdən fərqləndirmə funksiyası rolunu oynayan dillərdən fərqli olaraq, fransız dilində vurğunun yeri sabitdir olub söz səviyyəsində tək-tək sözlərin, cümlə səviyyəsində isə ritmik qrupların sonuncu hecasının üzərinə düşür. Bu zaman vurğu ayırıcı funksiya daşıyaraq nitqi dinləyiciyə daha anlaşqlı edir.

Fransız dilində “ritmik qrup” ifadəsini ilk dəfə işlədən fonetist Moris Qramon onu belə xarakterizə etmişdir: “Sadə və vahid fikri ifadə edən və vurğusu sonuncu hecaya düşən söz sırası ritmik qrup təşkil edir” [2, s.138].

Birinci dərəcəli ritmik vurğunun edilməsinin vacibliyindən danışan Di Kristo fransız dilində ritmik vurğunun yerinin söz birləşməsində sözdən deyil məna qrupundan asılı olduğunu, hər dəfə qrup böyüdükcə vurğunun sona doğru irəlilədiyini bildirir. Misal üçün: la **table**, la petite **table**, la petite table **rouge**, la jolie petite table **rouge** [1, s.195].

Fonetist alim P.Mertens isə ritmik qrup terminini nitqi hissələrə ayıraraq danışdığı zəncirində sərhədlər yaradan intonasiya qrupları adlandırır [4, s.85]. Oxu zamanı əksər hallarda durğu işarələri oxuyan şəxsin fasilələr etməsinə zəmin yaradır. Moi, tu sais, le matin, je ne travaille pas bien. Danışığı zamanı isə cümlənin qrammatik quruluşu danışanın tələffüzünə ritm verməyinə imkan verir. Belə ki, cümlə daxilində ritmik qruplar isim, feil və zərflik qruplarına bölünürlər. Nitq və yaxud oxu zamanı düzgün, yerində edilməyən fasilələr nitqi anlaşqlıq edir. Buna dilçilərdən Pyer Leon və Part Battın “Müasir fransız dilinin strukturu” adlı əsərlərində eyni cümləni ikisi səhv, biri düz üç fərqli ritmik qrup variantlarına bölərək səhv ritmik qruplara bölünmüş cümlələrdə ritmik vurğunun səhv hecaların üzərinə düşməsi nəticəsində cümlənin dinləyiciyə anlaşqlıq olduğu haqqında nümunələr gətirmişdilər.

Demain **matin**, je partirai vers huit **heures**.

Demain matinje partiraivers huitheures.

Və yaxud: Demain matinje partiraivers huit heures.

Azərbaycan dilli auditoriyada fransız dilini öyrənən, ana dilinin vurğu sisteminə adət etmiş tələbələr əksər hallarda ton vurğusunu sözün sonuna salsalar da, cümləni düzgün mənə və yaxud qrammatik qruplara ayırmadıqlarına görə tədrisin ilkin mərhələsində mətnləri anlaşılmaz şəkildə oxuyurlar. Odur ki, fonetika dərslərində fransız dilini öyrənən azərbaycandilli tələbələrə düzgün oxu vərdişlərini aşılaman zaman onların düzgün tələffüz normalarına yiyələnmələri üçün seqment vahidlərlə yanaşı, superseqment vahidlərinin də öyrənilməsinə hələ ilk gündən başlamaq lazımdır. A1 səviyyəsindən başlayan tələbələrə öyrəndikləri dil səviyyəsinə uyğun kiçik həcmli mətnləri oxutmaq, dinləmə tapşırıqlarından istifadə etmək lazımdır. Fonetika dərslərində, ilkin mərhələdə tələbələrə kiçik mətnlər verilməli, tələbələr o mətnləri ritmik qruplara bölərək ifadəli şəkildə oxumalıdır. Və yaxud, tələbə təqdim olunmuş mətni audiovizual vasitələrlə dinləyib, eşitdiyi bölgünü mətn üzərində aparmalıdır. Təqdim olunmuş tezis dil tədrisində yararlı hesab edilir.

Ədəbiyyat:

1. Di Cristo A. Intonation in French. Intonation Systems, A Survey of Twenty Languages. Cambridge, Cambridge University Press, 1998.
2. Grammont M., Traité pratique de prononciation française. Paris, Delagrave, 1916.
3. Léon P. et Bhatt P. Structure du français moderne. Canada, Canadian Scholars, 2017.
4. Mertens. P., L'intonation du français. De la description linguistique à la reconnaissance automatique. Thèse de doctorat, Université catholique de Louvain, 1987.

Əsədova Ruqiyə
Bakı Dövlət Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ TERMİNATİV VƏ QEYRİ-TERMİNATİV FEİLLƏR

Açar sözlər: *tərz kateqoriyası, hüdudlu feillər, hüdudsuz feillər*

İngilis dilində feil şəxs, kəmiyyət, zaman, şəkil və tərz kimi zəngin qrammatik kateqoriyalar sisteminə malik olan əsas nitq hissələrindən biridir. Feilin qeyd etdiyimiz ənənəvi kateqoriyalarına əlavə olaraq feil xüsusi ifadə vasitələri olmayan daha iki qrammatik mənaya malikdir. Bunlar ingilis dilində *Transitive verbs – intransitive verbs (təsirli feillər- təsirsiz feillər)-Terminative verbs – non-terminative verbs (hüdudlu hərəkət bildirən feillər – hüdudsuz hərəkət bildirən feillər)* kimi adlandırılır. İngilis dilində feilləri malik olduqları mənə baxımından nəzərdən keçirdikdə, feillərə aid olan leksik mənaların özlərində tərz mənasının mövcudluğu məlum olur. O. Musayev feilləri mənə baxımından iki yerə ayırır: Hüdudlu hərəkət bildirən feillər, Hüdudsuz hərəkət bildirən feillər [5, s.137]. Hüdudlu hərəkət bildirən feillər həddə çatanda davam edə bilməyən hərəkəti bildirən feillərdir və onlar davam edə bilməyən hərəkətin sərhəddini nəzərdə tutur. Əgər cümlədə hüdudlu feil işlədilibsə, ingilis dilində biz həmin bu hədd komponentini vurğulaya və müvafiq olaraq, hərəkətin bitkinliyi – tərz mənasını ifadə edə bilərik. Belə feillərə terminativ feillər də deyilir. Bu növ feillərə misal olaraq aşağıdakı feillər daxildir: *to break, to bring, to throw, to jump, to fall, to close, to open, to recognise, to escape, to take, to die, to fall, to stand up, to arrive, to catch, to discover, to sit down, to stop* və s. Hüdudsuz hərəkət bildirən feillərin ifadə etdiyi hərəkət davamlılıq baxımından qeyri-məhdud və onların ifadə etdiyi hərəkət subyektin arzusundan asılı olaraq uzun və ya qısa müddət davam edə bilər. Hüdudsuz hərəkət bildirən feil-

lər müəyyən həddə qədər inkişaf edə bilmirlər. Bu qəbildən olan feillərə qeyri-terminativ feillər də deyilir. Hüdudsuz hərəkət bildirən feillərin bildirdikləri hərəkətdə hədd semantikasından olmur, hədd kənardan qoyulan, qeyri-dil reallığı ilə şərtlənən, amma feilin semantikasından irəli gəlməyən hərəkət kimi düşünülə bilər. Bu qrup feillərə həm obyektiv, həm də subyektiv səciyyəli statik münasibəti bildirən feillər, həmçinin məkanda vəziyyəti bildirən *to carry, to live, to know, to see, to sleep, to have, to belong, to love, to possess, to consist, to be, to work, to stand, to lie, to sing, to breath, to speak, to dream, to walk, to eat, to sleep, to hate* və s. kimi feillər daxildir. Hüdudsuz hərəkət bildirən feillərin qrupu böyük deyil. Bu iki qrup feillər arasında çoxsaylı ikili xarakterli *to read, to write, to remember, to laugh, to feel, to move, to walk, to look* və s. feillərdən ibarət qrup yerləşir. Bu qrup feillər kontekstdən asılı olaraq həddli və ya həddətsiz hərəkət bildirən feillər kimi çıxış edə bilərlər.

Dilçilərin fikirlərinə əsasən, həddli feillərin hər birinin ifadə etdiyi hərəkət davamlılıq baxımından həddə çatıb və onlar davam edə bilməyən hərəkətin sərhəddini nəzərdə tutur. Bunun əksinə olaraq, həddətsiz feillərin bildirdikləri hərəkətdə hədd semantikasından olmur və hədd kənardan qoyulan, qeyri-dil reallığı ilə şərtlənən, amma feilin semantikasından irəli gəlməyən hərəkət kimi düşünülə bilər. Həddli və həddətsiz hərəkət ifadə edən feillər arasında çoxsaylı ikili xarakterli feillərdən ibarət kontekstdən asılı olaraq həddli və ya həddətsiz feillər kimi çıxış edə bilən qrup yerləşir. Ancaq feillərin bu qrupunu ümumi qrupda birləşdirən xüsusi bir leksik məna yoxdur.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərova B. İngilis və Azərbaycan dillərində feilin zamanlar sistemi. Bakı, 2004.
2. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка; Учебник. М.: Высш, школа, 1981.
3. Kobrina N.A., Korneyeva E.A., Ossovskaya M.I., Quzeyeva K.A. An English Grammar. Syntax. M., Higher school publishing house, 1986.
4. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1996.
5. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Qismət, 2007.
6. Гуревич В.В. Теоретическая грамматика английского языка. М., 1985.
7. Yunusov D. Müəqiyəli tipologiya, Bakı-Mütərcim, 2012.
8. Хаймович Б.С., Роговская Б.И. Теоретическая грамматика английского языка. 1960.

Насиёва Айтән
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARICI DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN BƏZİ LİŊVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA (QRAMMATİK İNTERFERENSIYA VƏ TİPOLOJİ FƏRQLİLİKLƏR ASPEKTİNDƏ)

Açar sözlər: *xarici dillər, linqvistik tipologiya, tədris, linqvistik xüsusiyyətlər, qrammatik interferensiya.*

Xarici dillərin linqvistik xüsusiyyətlərinin tədrisi çərçivəsində həmin dillərintipoloji özəlliklərinin izahı, habelə tələbələrin daşıyıcısı olduğu dillərlə struktur-tipoloji fərqliliklər məqamı xüsusilə diqqətə alınmalıdır. Belə ki, xarici dillərin tədrisi prosesində süni bilinqvizm situasiyasına “salınan” tələbələr tədris prosesində (dil mənimsəməsinin səviyyəsinə görə) aktiv və ya passiv bilinqvem kimi püxtələşə bilərlər. Heç şübhəsiz ki, aktiv bilinqvem kimi fəaliyyət üçün müvafiq

sosial-kontekstual şərtliliklərin (yəni, müvafiq dil mühitinin, digər dil daşıyıcılığı çevrəsinin və s.) olması labüddür. Bu baxımdan Azərbaycan respublikasında xarici dil tədrisi çərçivəsində ən təbii bilinqvistik mühit olaraq, Azərbaycan-rus aktiv bilinqvistik Bakı mühitini qeyd edə bilərik. Digər hallarda (istisna təşkil edən konkret fərdlər nəzərə alınmasa) ingilis-Azərbaycan, fransız-Azərbaycan, ərəb-Azərbaycan süni bilinqvizminin (yəni, tədris prosesində ortaya çıxan bilinqvizm növü üçün) real zəminə keçirilməsi üçün təbii mühit mövcud deyil. Bu səbəbdən də təris prosesində qrammatik interferensiya faktlarının ortaya çıxması qaçılmazdır. Bu zaman isə həmin dillərin təbii struktur özəlliklərindən irəli gələn fərqlilik özünü bir daha əyani şəkildə nümayiş etdirmiş olur. Belə ki, B.Uspenskinin araşdırmalarından da məlum olduğu kimi, bir dil tipi üçün ondan öncəki tipoloji quruluş bir növ meta-dil rolunu oynayır [1, s.58]. Bu səbəbdən də dilgər dilin mənimsənilməsi zamanı dil daşıyıcısı ilə ona tədris edilən dilin dil tipologiyasının stadial inkişafına nəzərən mövqeyi həlledici rol oynayır. Məsələn, əgər tələbə Azərbaycan dilinin daşıyıcısı olub rus dilini ikinci dil kimi mənimsəyirdə, statial inkişaf iyerarxiyasına görə, aqqlütinativ quruluşlu Azərbaycan dili, sintetik-flektiv quruluşlu rus dilinə nəzərən meta-dil mahiyyəti kəsb edir. Bu səbəbdən də tələbə rus dilinin tədrisi prosesində məhz, aqqlütinativ dil tipinə xas olan qrammatik interferensiya faktlarına yol verəcəkdir. Məsələn: **печь** “bişirmək” felinin təsrifi zamanı, I şəxsin təkində **пеку** “bişirirəm” əvəzinə **пекю** variantından istifadə halları və ya **лечь** “uzanmaq” **лежу** “uzanıram” **лечю** variantından istifadə halları müşahidə edilə bilər. Belə ki, Azərbaycan dili aqqlütinativ quruluşa malik olduğundan, təhtəl-şüuri olaraq, tələbə öz ana dilinin standart şəkildə şəkildəmə şəbəkəsinə uyğun olaraq, yəni kök morfemlə şəkilçi morfem arasındakı “tikişin”, sərhəddin toxunulmazlığı mövqeyindən çıxış edərək, müşahidə qrammatik paradigma “yaradır”. Başqa sözlə desək, qrammatik interferensiyaya yol verir. Müqayisə üçün deyək ki, rus dilli azərbaycandillilə öz ana dilində danışarkən, Azərbaycan dilinin aqqlütinativ quruluşuna uyğun gələn meta-dilin səhvlərinə yol verirlər. Yəni, gözlənilə bilərdi ki, onlar daha yüksək səviyyədə bələd olduqları rus dilinin struktur-tipoloji quruluşuna, yəni sintetik-flektivliyə uyğun təhriflərə yol verə bilərdilər. Lakin bunun tam əksi müşahidə edilir: belə ki, Azərbaycan dilinin qrammatik determinatı kök dil tipoloji qurulu olduğundan, yaranan interferensiya faktları aqqlütinativliyin meta-dil formatı olan kök dil strukturuna yaxın tipoloji “təhrifləri” əhatə edir. Bu zaman şəkilçi şəbəkələşməsinin “ixtisarı” və ya tam reduksiyası kimi qrammatik interferensiya halları müşahidə olunur [2,s.170-171]. Müqayisə üçün deyək ki, ərəb dilinin mənimsənilməsi situasiyasında da yaranan süni bilinqvizmdə müşahidə edilən qrammatik interferensiya faktları sintetik-flektivliyin meta-dil strukturuna uyğun gəlir, yəni aqqlütinativ xarakterli şəkildəmələrin istifadə tezliyinin yüksəlməsi ilə seçilir.

Ədəbiyyat:

1. Успенский Б.А. Структурная типология языков. Москва: Наука., 1965, 288 с.
2. Насиёва А.Ү. Лингвистик типологияда типoloji модификасия problemi. Bakı, 2008, 282 səh. http://anl.az/el/h/ha_lttmp.pdf

DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİNİN YARANMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *dünyanın dil mənzərəsi, fərdi düşüncə, kollektiv düşüncə, subyektiv təcrübə, mədəni stereotiplər*

Hər bir insanın özünəməxsus dünyası və dünyasını formalaşdıran mədəniyyəti var. Bütün bunlar mövcud reallıqlar və qeyri-reallıqlar əsasında meydana gəlir. Əslində reallıqlar obyektiv və subyektiv olaraq, iki formada mövcud olur. Subyektiv reallıq obyektiv reallığın insani beyində olan əksidir. Bu əks olunma obyektiv mövcudluğunun foto-kopiyası və ya güzgü əksində olduğu kimi deyil, insana məxsus hiss orqanlarının və düşüncənin xarakteri ilə əlaqədar olan dəyərləndirmə kimi meydana çıxır. Obyektiv reallığın subyektiv şəkildə qəbul olunması koqnitiv dilçilikdə dünyanın mənzərəsi anlayışı olaraq qəbul olunur. İnsan real dünyada olanları düşüncəsində əks etdirməyə çalışır. Dünya mənzərəsi gerçəkliyin dərki prosesində insani düşüncədə yaranmış dünya obrazıdır. O, insanın idrak fəaliyyəti nəticəsində yaranır və dil vahidləri vasitəsilə ifadə olunur [7]. Dil və düşüncə arasında olan sıx əlaqə sayəsində düşüncədə yaradılmış dünya təsvirləri dildə də özünə geniş yer tapır. Beləliklə, dünyanın mənzərəsi bütünlükdə dilin qatlarında yerləşdirilir və xalqın ümumi məhsuluna bənzəyir. V.fon Humboldtun dediyi kimi, “hər bir dil xalqın aid olduğu əhatəni təsvir edir” [4, s.80]. Amma bu mənzərə xalqdan əlavə, həm də hər bir insanın fərdi düşüncəsində də mövcud olur. Burada V.fonHumboldtun dediyi başqa bir fikir yada düşür: “dil xalqın fərdi dünya görüşünün ifadəsidir” [4]. Həm fərdi, həm də kollektiv düşüncədə əks olunan dünya mənzərəsi milli xarakter, milli mentalıq xüsusiyyətləri daşıyır və koqnitiv dünya adlanır. Beləliklə, demək olar ki, sosiomədəni əlaqələr əsasında kollektiv tərəfindən yaranmış gerçəklikləri əks edən fraqmentlər kollektiv şüurda həkk olunur və semiotik göstərici olaraq, verbal ifadələr şəklində nəsil-dən-nəslə ötürülür və dünyanın dil mənzərəsi kimi formalaşır.

“Dərketmə və dildə dünyanın obyektiv mənzərəsi” əsərində Q.V.Kolşanski dünya mənzərəsini bütün obyektiv predmetlərin və proseslərin qarşılıqlı əlaqələrinin ideal təsəvvürü hesab edir [5,s.18]. Bu hadisə dinamikdir və hər bir zaman dəqiqləşməyə ehtiyac duyur. Bu baxımdan “dünyanı dil mənzərəsi” subyektiv təcrübələrdən asılı olaraq daim dəyişikliyə hazır olur. Bu məfhum sayəsində insanın dünyaya olan münasibəti formalaşır. L.Vaysbergerin elmi fəaliyyətində isə dünyagörüşü milli-subyektiv etnik xüsusiyyətlərin prinsipləri kimi əsas götürülür. Yəni, dünyada mövcud olan obyektiv gerçəkliklər bütün xalqlar tərəfindən unikal olaraq dərk edilir və hər bir dilin prizmasından keçirilir [3]. Dünyanın dərkində və ətrafdakı gerçəkliyin müəyyənlişməsində aparıcı rola malik olan dünyanın dil mənzərəsi belə halda mədəni stereotiplərdən qaynaqlanaraq düşüncənin abstrakt vahidləri kimi fəaliyyət göstərirlər. Həmin mədəni stereotiplərlə verilmiş ifadələrdə xalqlar arasındakı milli-mədəni fərqlilikləri daha rahat müşahidə etmək mümkün olur.

Özünü düşüncənin abstrakt vahidi kimi aparan dünyanın dil mənzərəsi əksər vaxtlar dünyadakı mövcud vəziyyətlərin fərqli şəkildə adlandırılmasına və dərk edilməsinə gətirib çıxarır. Dil vahidlərinin vasitəsilə ifadələrdə öz əksini tapan dünya mənzərələri xarici dillərin tədrisində, tərcümə proseslərində çətinlikləri yaradan əsas amillər hesab olunsalar da, hər bir dilin özünə-məxsusluğunu göstərən rəngli çalarlar hesab olunurlar. Tezis dil tədrisinə tətbiq edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov A., Məmmədov M. Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri. Çarşıoğlu, 2010.
2. Veysəlli, F. Koqnitiv dilçilik. Bakı, Mütərcim, 2016.
3. Вайсбергер, Л. Родной язык и формирование духа. Пер. с нем., вступ. Ст. И коммент. О.А.Радченко- 2-е изд., испр. И доп. М.: Едиториал УРСС, 2004-232 с.
4. Гумболдт,В. Избранные труды по языкознанию. Пер. с нем. М. Прогресс, 1984.с. 80.
5. Колшанский,Г. Объективная картина мира в познание и языке. М., 1990. С.18.
6. Попова,З.Д., Стернин,И.А. Когнитивная лингвистика.М.2007.
7. Светоносова Т.А. Когнитивная лингвистика и лингвокультурология: черты и различия. Филологические науки в МГИМО: сборник науч.трудовN 27, отв.ред. Г.И.Гладков.М., 2007-203 с.).

Hasanquliyeva Elnarə
Azərbaycan Dillər Universiteti

**İNGİLİS DİLİNDƏ NOMİNATİV-KOMMUNİKATİV FRAZEOLÖJİ
BİRLƏŞMƏLƏRİN LİŊVİSTİK ASPEKTLƏRİ**

Açar sözlər: *linqvistik aspekt, nominativ-kommunikativ frazeoloji birləşmə, xalq deyimləri*

İngilis dilinin tədrisi zamanı xüsusilə nominativ-kommunikativ frazeoloji birləşmələrin yararlanmasında baş verən linqvokulturoloji amillərin rolu böyükdür. Atalar sözləri və deyimlərdə hər bir millətin düşüncə tərz, həyatı, milli xüsusiyyətləri, adət-ənənələri əks olunur və frazeoloji birləşmələrin əksər hissəsi ümumxalq dilinin məhsulu olmaqla xalq tərəfindən yaradılmışdır. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə onların izləri folklor, xalq deyimlərinə, dialekt və ləhcələrə gedib çıxır. Nominativ-kommunikativ səciyyə daşıyan frazeoloji cümlələri özlərində nida söz qruplarını birləşdirir. My aunt (my hat) – belə-belə işlər, işə bir bax; that's the spirit - əhsən, özüdür ki, var; By heaven! – Sən Allah; Good God – İlahi; The Holy Ghost – Müqəddəs Ruh; Great Scott – Rəhm edin!; My hat – Mərhəmətli Tanrı, mənim Allahım, Rəbbim!; No jolly fear! – Rəhm et Allahım!; My gum! – Mənim Tanrım!, İlahi, mənim Allahım.

Xalqın təfəkkür tarixinin inkişaf mərhələlərində ilk fəlsəfi görüşlərin inkişaf pilləsini müəyyənləşdirmək, ictimai şüurun forması kimi bədii və estetik təfəkkür arasında üzvi bağlılığın olduğunu aydınlaşdırmaq üçün atalar sözü və zərb-məsəllərə müraciət etmək lazımdır. Onlardakı mühakimələr nə qədər maraqlı görünsə də, o qədər də həyatın bir çox hadisə və şəraitini semantik cəhətdən daha da gücləndirir. Bir sözlə xalqın aynası kimi orada öz əksini tapır.

Atalar sözlərinin tədqiqinə nəzər saldıqda diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də atalar sözlərinin frazeologiyaya münasibəti məsələsidir. Atalar sözləri və zərb-məsəllərin frazeologiyanın tədqiqat sahəsinə daxil edilib edilməməsi uzun illər dilçilər arasında mübahisələrə səbəb olmuşdur. Atalar sözləri və zərb-məsəllər həyatın müxtəlif sahələrinə aid ibrətamiz məzmunlu qısa kəlam, xalq düşüncəsinin qısa, dolğun və mənalı bir şəkildə ifadəsidir. Əsrlər boyu xalqın süzgəcindən keçmiş xalqın hikmətli sözlərinin daşıyıcısı olan atalar sözləri və zərb-məsəllər yığcam, obrazlı, dərin mənalı və tutarlı nitq məhsuludur. Onlar xalqların obrazlı təfəkkürünün məhsulu olmaqla, onun milli ruhunu təcəssüm edir. Məna dərinliyi, forma dolğunluğu belə ifadələrin başlıca xüsusiyyətidir. Elə buna görə də N.R.Rəhimzadənin fikri ilə razılaşaraq frazeoloji birləşmələrin əmələ gəlməsində atalar sözləri, idiomlar və zərb-məsəllərin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd etmək vacibdir [1,s.61]. Bu cəhət həm İngilis, həm də Azərbaycan dillərində özünü aydın göstə-

rir. Buna baxmayaraq qeyd etmək lazımdır ki, hər iki dildə atalar sözləri, zərb-məsəllərin işlənmə məqsədi eyni olsa da, hər birinin özünəməxsus leksik-qrammatik quruluşu olduğundan bəzi fərqlər istər-istəməz aydın şəkildə özünü biruzə verir. Bu işi dilin tədrisində lazımlı material kimi qəbul etmək olar.

Ədəbiyyat:

1. Rəhimzadə N.R. Sinonim idiomatik ifadələr və onların variantları haqqında “Azərbaycan dilçiliyi məsələləri”. Bakı: 1969, 172 s.
2. John Galsworthy. “A Modern Comedy.” Book 1. “The White Monkey”. L.: Fredonia Books, 1976, 344 p.
3. John Galsworthy. “A Modern Comedy.” Book 2. “The Silver Spoon”. M.: Progress Publishers, 1976, 332 p.

Həsənova Nailə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İXTİSAR VƏ ABREVIATURALARIN İŞLƏNMƏ VƏ MƏNA XÜSUSİYYƏTLƏRİNDƏN

Açar sözlər: *ixtisarlar, abreviaturalar, qısaltmalar, məna*

Xarici dillərin tədrisində rast gəlinən problemlərdən biri də dildə işlənən ixtisar və abreviaturaların işlənmə və məna çalarlarının qarışdırılmasıdır. Buna görədir ki, müasir həyatın qısaltmalarla dolu olmasından tez-tez şikayətlənirlər. Halbuki, məlum olan ilk qısaltma hadisəsi, ilk abreviatura (acronyme) Romadan gəlir və IV əsrə aiddir. Bu, «*INRI*» [1] – latınca «*Iesus Nazarenus, Rex Iudæorum*» ifadəsinin abreviaturasıdır (acronyme), «*Jésus le Nazaréen, roi des Juifs*» deməkdir (Yəhudilərin Kralı Nazaretli İsa).

İxtisar (**le sigle**) və abreviaturaları (**les acronymes**) araşdırsaq, görərik ki, onlar bir-birinə bənzəyir, ancaq fərqləri də var. «*Le DRH de cette PME du BTP a reçu un SMS de son ORL lui prescrivant une IRM car il craint un AVC*». Bu cümlədə yeddi qısaltma (sigles) söz vardır. *Le Petit Larousse*-a görə *qısaltma söz (sigle)*, (bas latin *sigla*, abréviations) “*bir söz qrupunun sözlərinin baş hərflərinin nəticəsində əmələ gələn abreviaturadır*” (abréviation). Məsələn, «*directeur des ressources humaines*» sözlərinin əvəzinə bu sözlərin baş hərflərini bildirən «*DRH*» [2] və yaxud da «*accident vasculaire cérébral*» sözlərinin əvəzinə bu sözlərin baş hərflərini bildirən «*AVC*» [3] qısaltma sözlərinin işlədilməsi. Ancaq akronim (acronyme) belə deyil. Bu, qısaltılmış sözdür (sigle), lakin adi söz kimi tələffüz olunmaq xüsusiyyətinə malikdir. Məsələn, «*Organisation du traité de l’Atlantique Nord*» sözlərinin əvəzinə «*Otan*», «*objet volant non identifié*» sözlərinin əvəzinə «*ovni*» və yaxud da «*syndrome immunodéficientaire acquis*» sözlərinin əvəzinə «*sida*» (Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı üçün NATO, naməlum uçan obyekt üçün UFO və ya qazanılmış immun çatışmazlığı sindromu üçün QİÇS) işlədilməsi.

Elə ixtisarlar da var ki, onun necə, hansı formada işlədilməsi tərəddüd yaradır. Məsələn, sovet dönəmində SSRİ-nin adını işlədəndə bu ixtisar sözü (sigle-i) («*l’URSS*»-i) akronim (acronyme) («*l’Urss*») kimi tələffüz edirdilər. Həmçinin, eləcə də, bəzən iqtisadçılar əksəriyyətin (ümumi daxili məhsulu ifadə etmək üçün) işlətdiyi «*PIB*» ixtisar sözünü «*pib*» kimi işlədirlər.

İxtisarlar (**les sigles**) və abreviaturalar (**les acronymes**) adətən hamısı böyük hərflərlə yazılır. Lakin, «*Ovni*» (UFO), «*sida*» (QİÇS) və bir neçə başqa ixtisarlar gündəlik dilimizə elə inteq-

rasiya olunub ki, zamanla onlar tam xüsusi bir isim statusu qazanıblar. Onlar hətta cəm şəkilçisini də götürürlər, halbuki, ixtisar sözlər (les sigles) və abreviaturalar (les acronymes) kəmiyyətə görə adətən dəyişilməzdir.

Həmçinin, təkcə başlanğıc hərfi böyükə, ardınca isə kiçik hərflərlə yazılan «*Unesco*» və ya «*Benelux*» kimi, hətta çox vaxt ondan daha da uzun qısaltmalar (acronymes) var. Biz onların hamısını böyük hərflərlə də yazı bilərdik. Ancaq «*Benelux*» akronimində xüsusi haldır, çünki burada söhbət təkcə «*Belgique*», «*Nederland*» və «*Luxembourg*» -un baş hərflərindən deyil, hər bir ölkənin adının ilk iki və ya üç hərfindən gedir. Bəzən biz qısaltmanın (le sigle) nəyi ifadə etdiyini bilirik, lakin artıq onun hansı sözlərdən ibarət olduğunu bilmirik. Məsələn, «*BCG*» peyvəndinin və ya onlayn ünvanlarda rast gəlinən «*Cedex*» düsturunun adının nə demək olduğunu misal çəkək. «*BCG*» [4] – «*Bacille bilié de Calmette et de Guérin*» (*vaccin bilié*), «*Cedex*» isə – «*courrier d'entreprise à distribution exceptionnelle*» (müstəsna çatdırılma iş poçtu). Həmçinin bu ixtisarin digər bir mənada da işlənməsinə rast gəlinir: «*BCG*» [5] - «*Boston Consulting Group*».

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, təqdim edilən tədqiqat mövzusu xarici dillərin tədrisinin linqvistik problemlərini araşdırır və aktuallığını bu gün də saxlamaqdadır.

Tezisin mövzusu dilçilikdə hər zaman aktual, maraqlı məsələyə yönəlib və dil materialı kimi əhəmiyyətli hesab edirik.

Ədəbiyyat:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Jesus,_King_of_the_Jews
2. <https://www.vdl.lu/en/the-city/city-departments-at-your-service/direction-ressources-humaines-drh>
3. https://fr.wikipedia.org/wiki/Accident_vasculaire_c%C3%A9r%C3%A9bral
4. https://fr.wikipedia.org/wiki/Vaccin_bili%C3%A9_de_Calmette_et_Gu%C3%A9rin
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Boston_Consulting_Group

Xanbutayeva Leyla
Azərbaycan Dillər Universiteti

LEKSİK AMBİQİTİVLİYİN MENTAL REPREZENTASIYASI

Açar sözlər: *mental representasiya, leksik ambiqitivlik, beyin yarımkürəcikləri, çoxmənalılıq*

İngilis dilində mövcud olan sözlərin 80%-dən çoxu birdən artıq mənə bildirir və bu dilçilikdə leksik ambiqitivlik və ya çoxmənalılıq adlanır. Leksik ambiqitivliyin səviyyələri dillər arasında fərqli olsa da, o dilin norması olub onun bütün səviyyələrini əhatə edir. Bir situasiya daxilində ambiqitiv olan söz digər situasiyada ambiqitiv olmaya bilər. İndiyə qədər tədqiqatçılar çoxmənalı sözlərin ifadə etdiyi əsas iki və daha artıq mənə üzərində durur və bu mənələrin mental leksikonda təcəssümünü təhlil edirlər.

Müasir dövrdə isə artıq tədqiqatçıları mental representasiyada oturuşmuş mənələr deyil, onların nümayiş etdirdiyi digər çalarlar da maraqlandırır. Məhz bu semantik çalarların təhlili leksik ambiqitivliyə yol açır.

Leksik ambiqitivlik omonimliyin və çoxmənalılığın nəticəsidir. Məsələn, //My mother cooked the **turkey**, and it is served to the table// - /Anam hind toyuğu bişirdi və o süfrəyə servis olundu// və ya / Last year we visited **Turkey**// - /Keçən il biz Türkiyəyə getdik//. Birinci cümlədə "turkey" - 'hind toyuğu', ikinci cümlədə isə "türkiyə" coğrafi ad kimi fərqli semantikada işlənir. "Turkey" sözünün

digər mənalarına diqqət edək: "failure" – uğursuzluq, "three successive strikes in bowling" – bouling oyununda üç uğurlu zərbə, "a stupid, foolish or inept person" - axmaq, fərasətsiz adam [3]. Şübhəsiz, ambiqitivliyin başa düşülməsində rema-tematik münasibətlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

X.Fəng, C.Perfetti və J.Stafura oxucu və ya dinləyiciyə tanış və tanış olmayan bir sözün yeni mənasını öyrənməyin daha asan olub olmadığını müəyyənləşdirmək üçün tədqiqatlar aparmış və belə qənaətə gəlmişlər ki, tanış sözlərin öyrənilməsinə nisbətən qısa müddət sərf olunur və bunu öyrənilmənin leksikonunda olan və öyrənilməsinə ehtiyac olmayan söz forması ilə mövcud tanışlıqla izah edirlər [1, s.642]. Lakin o da danılmaz faktdır ki, bəzən tanış sözlərin yeni mənalarının öyrənilməsi tanış mənənin müdaxiləsi səbəbindən daha da çətinləşə bilər.

Sözlərin mənasının dərk edilməsində beyin yarımkürəsinin üç hissəsi dinamik cavab reaksiyası verir. Bunlar sol ön, sol arxa və sağ ön hissələrdir. Bu yarımkürələr içərisində sol ön yarımkürə daha yaxşı öyrənilmişdir.

Rodd et al beynin bu sahəsindəki aktivləşməsinin səbəbini cümlədə ambiqitiv sözdən əvvəl gələn informasiya ilə əlaqələndirir və belə bir nümunəyə müraciət edir. /The hunter thought that the hare/hair in the field was actually a rabbit/. - /Ovçu tarladakı dovşanın /tükün əslində dovşan olduğunu düşünürdü// [2, s.1099]. Cümlədəki "hare" – "dovşan" və "hair" – "saç" sözləri ambiqitivlik bildirir, lakin dinləyici ilk sözdən (the hunter) ambiqitivlik ifadə edən hansı sözün (hare/hair) işlə-nəcəyini ehtimal edir.

Deməli, istər yazıda, istərsə də şifahi nitqdə ambiqitiv sözlə ilk dəfə qarşılaşdıqda alternativ mənalar arasında seçim edilir və bu zaman yanlış mənə ilkin seçildiyi təqdirdə belə, əlavə şərh nəticəsində mənə açılır.

Ədəbiyyat:

1. Fang, X., Perfetti, C., & Stafura, J. Learning New Meanings for Known Words: Biphasic Effects of Prior Knowledge. *Language, Cognition and Neuroscience*. 2017, N 32 (5), 637– 649.
2. Rodd, J. M., Berriman, R., Landau, M., Lee, T., Ho, C., Gaskell, M. G. et al. Learning New Meanings for Old Words: Effects of Semantic Relatedness. *Memory and Cognition*, 2012, N40, 1095-1108.
3. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/turkey?src=search-dict-box#synonyms>

Xanhüseynova Amalya
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN SEMANTİK-STRUKTURU

Açar sözlər: *frazelogizmlər, idiomatik ifadələr, dil, ekspressivlik*

Dil və təfəkkür əlaqəsinin mürəkkəb münasibətində formalaşmış inkişaf edən vahidlər adlanır. Frazelogizmlər dilin xalq fizionomiyasıdır. Frazeoloji vahidlərin mənə strukturları onların ayrı-ayrı dillərdə yeri və mövqeyi, tərcümə olunma imkanları milli və beynəlmiləl mahiyyəti, işlənmə xüsusiyyətləri eyni zamanda nəzəri və praktik cəhətdən istifadə olunma sahələri hər zaman aktualdır.

Frazeoloji ifadələrdən istifadə fikri dəqiq, idiomatik ifadə imkanları yaradır ki, bu yolla biz məfhumu dolaylı olsa da, konkret ifadə edə bilirik. Dilin ekspressivliyində və emosionallığında frazeoloji birləşmələrin xüsusi rolu vardır. Bu vahidlər hər hansı bir anlayışı ayrı-ayrı sözlərdən dəfələrlə obrazlı və təsirli əks etdirir. Frazelogizmlərin milli xüsusiyyətə malik olması bu və ya digər xalqların frazeologizmlərini öyrənməyə, onların mədəniyyəti, tarixi, yaşayış tərzilə tanış olmağa köməklik göstərir [1].

Frazeologizmlər hər bir dildə mövcuddur və onlar özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənilir. İngilis dilinin frazeologiyası digər dillərdən öz zənginliyi və müxtəlifliyi ilə fərqlənir. Dilin inkişafı nəticəsində yaranmış frazeoloji vahidlər o qədər zəngindir ki, danışmaq prosesində hər hansı bir fikri aydın şəkildə başqasına çatdırmaq mümkündür. İngilis dilinin frazeoloji vahidləri minillik tarixə malikdir. Onlar müxtəlif ictimai tarixi şəraitdə müxtəlif səbəblər əsasında əmələ gəlirlər. Frazeoloji vahidlərin yaranma mənbəyi əsasən xalqın danışmaq dili, yazılı ədəbiyyatı, şifahi ədəbiyyatı olmuşdur. İngilis dilində də frazeoloji ifadələrin yaranma mənbəyi bunlardır. Xarici dildə frazeoloji ifadələri bəzən bir dildən başqa dilə olduğu kimi tərcümə etmək olmur. Tədqiqatçıların bəziləri frazeoloji birləşmələrin bir dildən digər dilə hərfən tərcümənin mümkün olmaması fikrini irəli sürürlər bunun səbəbini isə həmin dilin milli səciyyəsi ilə əlaqələndirmirlər. Digər tədqiqatçılar isə əksinə bu əlaməti dilin milli xüsusiyyətini əks etdirməsi ilə xarakterizə edirlər.

Frazeoloji birləşmələrin birinci müşahidəçiləri leksikoqraflar olmuşlar. Belə ki, onlar lüğət tərtib edərkən bəzi sözlərin mənalərini itirdiyinin şahidi olmuşlar. Bu hal, adətən sabit birləşmə və ifadələrdə nəzərə çarpmışdır. Məsələn:

To wash one`s dirty linen in public – “evin sirrini yaymaq”;
At sixes and seven – “çaş-baş qalmaq” [2].

Frazeoloji vahidlərin və ya idiomatik ifadələrin işlənməsi insanların zəngin həyat təcrübəsi ilə bağlıdır. Çünki kortəbii və yaxud təsadüfi şəkildə belə frazeoloji birləşmələr əmələ gələ bilər. İnsan daima müxtəlif hadisə və əhvalatlarla rastlaşır və bu müxtəlifliklər nəticəsində onları obrazlı şəkildə ifadə etməyə çalışır. Təcrübələr göstərir ki, dünya dillərindəki ən qəliz frazeologizmləri belə öz dilimizdə ifadə edə bilərik. Lakin belə ifadələri öz dilimizə tərcümə edərkən bir sıra çətinliklərlə üzləşirik. Bunu ingilis dilinin lüğət tərkibinin və qrammatik quruluşunun fərqli olması ilə əsaslandırmaq bilərik.

Xarici dili öyrənməyə başlayan bir kəs hər hansı bir mətnə frazeoloji birləşmələrlə qarşılaşarsa bu zaman onu hərfi tərcümə etməyə başlayacaq. Nəticədə ortaya bir çox anlaşılmazlıqlar çıxacaq. Buna görə ingilis dili öyrənən hər kəs frazeologizmlərin ifadə etdiyi mənanı və onların işlənmə yerini bilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Ağayeva R.R. Frazeologizmlərin formalaşmasında ekstralingvistik amillərin rolu. / Dissertasiya. Bakı-2016. 135 s.
2. Hacıyeva Ə. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri. Bakı-Nurlan 2008. 273 s.

Xasməmmədova Tahirə

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN LİNGVİSTİK PROBLEMLƏRİ: KOMMUNİKATİV ÇALIŞMALARIN SİSTEMLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *dil qaydaları, yaradıcı tapşırıq, kommunikativ çalışma, mürəkkəblilik, real həyat*

Kommunikativ çalışmalara dair elmi-metodiki ədəbiyyatlar kifayət qədər texnikalar və çalışmalar sistemi təqdim edir. Bu çalışmalar dinləyib-anlama, danışma, oxu və yazı bacarıqlarını formalaşdıran reseptiv, produktiv, kommunikativ əsaslı dil (qrammatik) və nitq çalışmalarıdır. Praktiki xarakterə malik olan bu tapşırıqlar şagirdlərdə periodik olaraq müxtəlif sosial-kultural, strateji və diskursiv xarakterli bacarıqlar formalaşdırır [1].

Məhz bu səbəbdən ingilis dilinin kommunikativ şəkildə inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş xüsusi tapşırıqlar sistemi işlənmişdir.

Çalışmalar sistemi nitq bacarıqlarının əsas xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla işlənib-hazırlanmalı və aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. Çalışmalar məntiqi, tənqidi və yaradıcı nitqin formalaşmasına əsaslanan materiallar əsasında qurulmalıdır.

2. Çalışmalar autentik xarakterə malik olmalı və kompleks şəkildə təqdim edilməlidir.

3. Çalışmalar nitq fəaliyyəti növünün xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla tərtib edilməlidir.

Çalışmalar aşağıdakı növlərə görə fəaliyyətlərdə tətbiq edilməlidir:

1. Qeydə alma (Listing) növündə: məlumat alma (brainstroming), faktları seçmə (fact finding); ideyalar xəritəsi (concept map);

2. Sıralama və sortlaşdırma (Ordering and Sorting) növündə: ardıcillıq (sequence), seçim etmək (ranking), kateqoriyalaşma (categorizing), təsnifata bölmə (classifying); Müqayisə etmə (Comparing) növündə: uzlaşma (matching), oxşarlıq və fərqlər (Similarities & Differences);

3. Problemin həlli (Problem solving) növündə: real situasiyaların analizi (analyzing), səbəb və nəticə (Cause & Effect), qərar qəbul etmə (Decision making);

4. Fikirlərin paylaşması (Sharing of ideas) növündə: nəqletmə (narrating), təsvir etmə (describing), izah etmə (explaining), kəşfetmə (exploring), münasibət bildirmə (reaction) daxildir.

5. Yaradıcı tapşırıqlar (Creative tasks) növündə: hekayə qurma (story making), bəstələmə (composing), esse yazı (essay writing), təqdimat (presenting) daxildir.

Dil (ünsiyyət) çalışmaları dil qaydalarını öyrətməyə yönəlsə də, əsas məqsəd real həyatla bağlı situasiyanın və kontekstin izah olunmasıdır. Belə çalışmaların təlimatı nümunələr üzrə verildikdə daha aydın olur və bu tipli çalışmalara cədvəllər, diaqramlar və ya dialoqlarda boşluqların doldurulması, mətnlərdə verilən nümunələr üzrə möhkəmləndirici tapşırıqlar daxildir. Dil (qrammatik) çalışmaları dil qaydalarını öyrətməyə yönəlsə də, əsas məqsəd real həyatla bağlı situasiyanın və kontekstin izah olunmasıdır. Belə çalışmaların təlimatı nümunələr üzrə verildikdə daha aydın olur və bu tipli çalışmalara cədvəllər, diaqramlar və ya dialoqlarda boşluqların doldurulması, mətnlərdə verilən nümunələr üzrə möhkəmləndirici tapşırıqlar daxildir. Buraya şəkillər üzrə zamanların yazılması, verilmiş problem üzrə modal feillərin (can, may, must, should) işlənməsi, düzgün müqayisəni təqdim etmək üçün sifətin və ya zərfin dərəcələrinin işlənməsi, dialoqlarda sual cümlələrində köməkçi feillərin, sual əvəzliliklərinin, tək və cəm isimlərin düzgün işlənməsi, məntiqi tamamlamaya uyğun budaq cümlələrin yazılması, təyinedicilər və nisbi əvəzliliklərin seçilməsi, bağlı cümlələrin açılması (C-test), qarışıq sözlər və cümlələrin sıraya düzülməsi daxildir [2].

Ибадуллаева Мехрибан

Азербайджанский Университет Языков

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗОВОГО УДАРЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Ключевые слова: *фразовое ударение, интонация, синтагма*

Фразовое ударение, как основной компонент интонации является одним из самых актуальных вопросов, изучаемых фонетикой. Также следует сказать о том, что в английском языке фразовое ударение имеет ряд особенностей и, соответственно, среди лингвистов появляется интерес к этой теме.

Фразовым ударением называется более сильное произнесение одних слов в предложении по сравнению с другими. В английском языке под ударением, как правило, стоят знаменательные слова, имеющие лексическое значение, а служебные слова обычно являются безударными. Несоблюдение особенностей английского фразового ударения может привести к затруднению понимания речи. Также, следует отметить, что произносительная форма слова, указанного в словаре, может значительно отличаться от произносительной формы того же слова в потоке речи. Подавляющее большинство служебных слов имеет целый ряд форм произношения. Некоторые служебные слова могут иметь два варианта произношения (слабую и сильную формы). Сильные формы появляются, как правило, в конце предложения перед паузой, либо попадают под эмфатическое ударение. Иногда ударными могут быть и такие слова, которые обычно бывают неударными, а знаменательные слова, обычно имеющие ударение, могут его терять.

Существует 3 типа фразового ударения: синтаксическое, логическое и эмфатическое.

Синтаксическое ударение влияет на знаменательные слова, которые передают слушателю необходимую информацию

Расположение последнего фразового ударения определяет место ядра коммуникативного центра. Меняя расположение последнего ударного, мы можем изменить место ядра коммуникативного центра:

↘Mark had a 'lot of 'fun , yesterday. ↘Mark had a 'lot of , fun yesterday.

→Mark had a , lot of fun yesterday. ↘Mark had a lot of fun yesterday.

В этих предложениях логически выражены разные сообщения. Каждое изменение ударения, меняет значение предложения. Слово, выделенное логическим ударением, является самым важным в предложении.

Эмфатическое фразовое ударение усиливает важность высказывания. Многие предложения выражают не только мысли говорящего, но и его чувства и отношение к реальности и содержанию предложения.

Основной функцией фразового ударения является умение выделять слова в смысловой группе или фразе по степени их смысловой нагрузки. Это означает, что фразовое ударение является средством выделения информационного центра высказывания [1, с.140].

Дистрибуция ударений в предложении зависит от смысловой ценности слов и тесно связано с лексической и грамматической структурой предложения. Умение плавно и стабильно переходить от одного ударения к другому и вписываться в безударные слоги между ними составляет основу хорошего естественного английского акцента. В большинстве языков существует естественная тенденция ставить в зависимость служебные слова от содержательных слов в ударении [2, с. 216].

Изучение фразового ударения и ее особенностей, является важным моментом в построении и оформлении речи.

Литература:

1. Бурая Е.А., Галочкина И.Е., Шевченко Т.И. Фонетика современного английского языка. Теоретический курс: учебник для студ. лингв. вузов и фак. – М.: Издательский центр «Академия», – 2009. – 272 с.
2. Sokolova M.A. [etc.] Practical Phonetics of the English Language. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, – 1997. – 384 р.
3. Vassilyev V.A. [etc.] English Phonetics. Practical Course. – Дубна: Феникс+, – 2017 – 376 р.
4. Roach P. English Phonetics and Phonology. – Cambridge University Press, – 2009. – 231 р.
5. Zeynalov F.H. “Practical English Phonetics.” Book 1 – Bakı: Mütərcim, 2021. – 307 р.

ОБ ЭВФЕМИЗМАХ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА

Ключевые слова: лексика, эвфемизмы, политкорректность, пресса, СМИ

Современное обучение французскому языку подразумевает в первую очередь не только формальное овладение грамматикой и фонетикой языка, но и обучение речи, следовательно, предполагает и овладение лексико-семантическими пластами данного языка. На сегодняшний день в практике преподавания французского уже имеются примеры обучения специфической лексике, выраженной ее различными пластами. Несмотря на это, область изучения образных лексических средств языка в большей степени все еще остается в тени. Одним из ярких примеров являются эвфемизмы. Они, как и другие образные средства языка, также принадлежат к числу малоисследованных пластов французской лексики.

Н.С.Арапова в «Лингвистическом энциклопедическом словаре» определяет эвфемизмы (от греч. εὐφῆμη «благоречие» ← др.-греч. εὖ «хорошо» + φῆμη «речь, молва») как “стилистически нейтральные слова или выражения, употребляемые вместо синонимичных языковых единиц, которые представляется говорящему неприличными, грубыми или не тактичными” [1, с.590]. Иначе объясняет употребление эвфемизмов И.Б.Голуб: “Иногда сознательно не хотят употребить то или иное слово, чтобы завуалировать отрицательный смысл высказывания. Пишут «фантазирует» вместо «врет», «принимал подарки» вместо «брал взятки» [2, с.9]. В результате анализа существующих на сегодняшний день определений эвфемизмов можно утверждать, что пока среди лингвистов до настоящего времени не существует единого подхода к этому лингвистическому явлению.

Эвфемизмами можно считать нейтральные с точки зрения смыслового или описательные выражения, которые чаще всего употребляются в текстах, в современных печатных изданиях с целью замены неуместных, порой признанных грубыми или неприличными слова и выражения. В политической сфере эвфемизмы часто используются для более нейтрального выражения некоторых высказываний. Например: «un agent de propreté» вместо «un balayeur», «un demandeur d’emploi» вместо «un chômeur» или «un intermittent du spectacle» вместо «un artiste» [3, с.129].

Эвфемизмы – это единицы языка, которые с легкостью подвергаются изменениям. То, что считалось эвфемизмом некоторое время назад, может иметь неприличный оттенок или звучание в настоящее время [4, с.275].

Изучение эвфемии остается актуальной лингвистической проблемой. Данной теме посвятили свои труды такие видные ученые, как Л.П.Крысин, О.А.Леонтович, Б.А.Ларин, А.М.Кацев, В.П.Москвин, S.Brunet, O.Jespersen, D.Cameron и др. Наравне с этим, в последнее время одним из самых распространенных сфер использования эвфемизмов являются СМИ, где процесс их образования протекает довольно интенсивно.

В последние годы в современной научной лингвистике довольно часто наблюдается связывание понятий эвфемизмов с понятием «политкорректности», которая зародилась в американской политической культуре, позже была заимствована европейцами.

В коммуникативном плане при употреблении эвфемизмов обычно говорящий стремится избежать коммуникативных контактов и дискомфорта.

Анализ эвфемизмов французского языка дает нам возможность выдвинуть следующие тезисы, связанные с функционированием их употреблений: 1. завуалирование основного содержания слова, 2. снижение или скрытие негативного впечатления в наименованиях определенных профессий или видов деятельности, 3. уменьшение отрицательных эмоций, 4. замены неуместных слов и выражений более «благородными», 5. более «политкорректное» выражение идей, 6. преследование цели снятия напряженности.

Литература:

1. Арапова Н.С. Эвфемизмы // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990.
2. Голуб, И. Б., Стилистика русского языка, М.: Высшая школа, 2004.
3. Jean-Loup, Chifflet Oхumore, mon amour. Dictionnaire inattendu de la langue français. Paris, 2011 Chifflet et Cie.
4. Le Petit Robert. Dictionnaire de la langue française. Paris, 2013.

İbrahimli Nərmin
Naxçıvan Dövlət Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ AUTENTİK DİALOQLARIN YARANMASININ LİNQVO-DİDAKTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *ingilis dili, autentik dialoq, kommunikasiya, bacarıqların təkmilləşdirilməsi*

1. Giriş

Məlumdur ki, ingilis dilində kommunikasiya yaratmaq, maraqlı tərəflərin qarşılıqlı ünsiyyətə dialoqların effektiv şəkildə istifadəsinin əsas məqsədi hədəfləyən sinerji bir prosesdir. İngilis dilinin tədrisində autentik dialoqlar iştirakçıların anlayışları bölüşmək, bir-birini anlamalarını yoxlamaq və ya sınaqdan keçirmək üçün ən səmərəli bir vasitədir [1, s.1104].

Tezis eyni zamanda orijinal dialoqların dilin kommunikativ konsepsiyasının əsasını təqdim edir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, nitqin qarşılıqlı anlaşmada qurulmasında kommunikativ konsepsiyanın səmərəli istifadəsi üçün müəyyən şərtlər əsasında baş verir. Nitqin baş verməsində dəyişik fikirlərin öyrənilməsi, müxtəlifliyin yaranması, orijinal dialoq mənzərəsini yarada bildi.

Autentik dialoqlar ingilis dilində əməkdaşlığa imkan yaradır və daha yaxşı ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir [1;4;5].

2. Autentik dialoqların linqvo-didaktik xüsusiyyətləri

Autentik, yəni orijinal dialoq, fikir mübadiləsi zamanı iki tərəf arasında fərqlərin uzlaşdırılmasına səbəb olur. J.Habermas autentik nitqin şərtlərinə əməl olunmasında açıq və real söhbətləri uyğun nümunə kimi qeyd edir. Effektiv nitq fəaliyyətləri təkcə tələbələrin əvvəllər əldə etdikləri bilikləri əldə etməsinə şərait yaratmalı, həm də onları auditoriyadan kənarında real ünsiyyətə istiqamətləndirir və həyatda səmərəli dialoqa hazırlayır. Dialoqdan tədris fəaliyyəti kimi istifadə etmək mənanın birgə qurulmasına imkan verir və öyrənmə prosesinə cəlb olunmasını asanlaşdırır. Dialoq olmasaydı, hekayənin personajları haqqında çox məhdud bir anlayışımız olardı. Personajların nə düşündükləri, hiss etdikləri, istədiklərini bilmək üçün onların necə qarşılıqlı əlaqədə olmasını bilmək yalnız orijinal dialoqlarda aşkar olur [3;4;8].

Bu məqsədlə, məqalə ingilis dilinin tədrisində orijinal dialoqların yaradılması Y. Habermasın böyük nəzəri fəlsəfəsi əsasında onun linqvo-didaktik əsaslarını təhlil edərək və dialoqların kommunikativ rasionallığa əsaslanmasını sübut edərək bilməmişdir. Linqvo-didaktik əsas kimi, ingilis dilində qarşılıqlı əlaqənin yaranması Con Dyu nəzəriyyəsinə baxımından pragmatik fəlsəfəyə əsaslanır. Burada dildə fikir mübadiləsinin və mənalara anlaşılmaları dialoqlar prosesində sosial mühiti əks etdirir və real ünsiyyətin qurulmasına səbəb olur [2;3;4].

1. Autentik dialoqların təşkili

İngilis dilində əməkdaşlıq, bütün maraqlı tərəflər qarşılıqlı məqsədlərə çatmaq üçün effektiv fayda verməyi hədəfləyən sinerji bir prosesdir. Bu dildə nitqin inkişafı üçün nəzərdə tutulmuş çoxlu sayda fəaliyyətlər bu dialoqların daha uyğun və faydalı şəkildə həyata keçməsinə xarakterizə edir [5]. Autentik dialoqlardan istifadə nitqi yaxşılaşdırır, müxtəlif sosial hadisələrin təsviri və həllinə cəlb edir. İngilis dilində autentik dialoqlarla söhbətləri başlamaq və davam etdirmək üçün müəyyən şərtləri bilmək faydalıdır [6;7;8]. Buna uyğun olaraq, personajlar arasında təbii və orijinal dialoqu yaratmaq üçün aşağıdakı metodiki şərtləri yadda saxlamaq lazımdır:

- Mövzu üzrə xarakterləri tanımaq
- Söhbətlərə qulaq asmaq
- Qısa cavablardan istifadə etmək
- Dialoqda nitq etiketlərinə diqqət yetirmək
- Dialoqu yüksək səslə oxumaq

Nəticə

Autentik dialoq əməkdaşlıq prosesinə bir çox fayda gətirir. İngilis dilinin tədrisində autentik dialoqlar orijinal ünsiyyətin, qarşılıqlı əlaqədə dəyişkən fikirlərin və ya kommunikativ vərdişlərin yaranmasına xidmət edir. Bu baxımdan ingilis dilində müxtəlif autentik dialoqların istifadəsi kommunikativ fəaliyyətlərin tətbiqinə əsaslanır. Autentik dialoqlardan istifadə bir təlim fəaliyyəti kimi ingilis dilinin tədrisində mənanın birgə qurulmasına imkan verir və bunu tələbələrə təlim prosesinə cəlb olunmasını asanlaşdıran bir metod kimi dəyərləndirmək olar.

Ədəbiyyat:

1. Bubules, N.C., & Bruce, C.B. Theory and Research on Teaching as Dialogue. In V. Richardson (ed), Handbook of Research on Teaching, 4th Edn. Washington, DC: American Educational Research Association 2001. p. 1102-1121.
2. Dewey, J. (2008b) ‘Logical Conditions of a Scientific Treatment of Morality’, in The Middle Works of John Dewey, vol. 3, ed. Ann Boydston, Jo. Carbondale: Southern Illinois University Press, pp. 3–39.
3. Ehiobuche, C., Tu, H., & Justus, B. Dialogue as a Tool for Teaching and Learning of Entrepreneurship (pp. 300-309). ASBBS Annual Conference: Las Vegas. 2012 p. 56.
4. Habermas, Jürgen, “Discourse Ethics: Notes on a Program of Philosophical Justification”, Moral Consciousness and Communicative Action (MIT Press, Cambridge, 1990, p. 126.
5. Harmer, J. Essential Teacher Knowledge: Core Concepts in English Language Teaching. 1st ed. Pearson Longman, 2012. 287 p. ISBN 9781408268049
6. Jabri, M. Change as Shifting Identities: A Dialogic Perspective. Journal of Organizational Change Management, 17(6), 2004. p. 566-577.
7. Jabri, M., Adrian, A., & Boje, D. Reconsidering the Role of Conversations in Change Communication: A Contribution based on Bakhtin, Journal of Organizational Change Management, 21, 6, 2008 p. 667-685.
8. Sherer, P., & Shea, T. Designing Courses Outside the Classroom: New Opportunities with the Electronic Delivery Toolkit. College Teaching, 50(1), 2002 p. 15-20.

İbrahimova Samirə
Azərbaycan Dillər Universiteti

ÇƏTİN SÖZLƏR ÜZƏRİNDƏ İŞ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ FORMALAŞDIRMAĞIN ƏSASI KİMİ

Açar sözlər: *nitq mədəniyyəti, nitq inkişafı, ibtidai siniflər, orfoqrafiya, orfoepiya, semantika*

“İnsanın mədəni yetkinliyinin, cəmiyyət üçün faydalı şəxsiyyət kimi formalaşmasının meyarlarından biri onun nitq mədəniyyətinə yiyələnəməsidir. Bu, orta məktəbin qarşısında duran ən mühüm ümumpedaqoji problemlərdəndir” [3, s.397]. Həmin istiqamətdə məsələnin həllində təliminin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Şagirdlərdə nitq mədəniyyətinin formalaşdırılması dil təliminin başlıca məqsədidir [4]. Müasir dövrdə prosesə yanaşmanın yeni çalarlarının meydana gəlməsi onun əhəmiyyətini daha da artırmış, təhsilin hər bir səviyyəsində ön plana çəkmişdir. Hazırda orta məktəbindilərdə nitq inkişafı üzrə sistemli iş aparılır, ibtidai siniflərdə məsələyə daha həssas yanaşılır. Nitq mədəniyyəti məktəbliyə mükəmməl nitq vərdisləri mənimsədilməklə formalaşdırılır. Ona yiyələnəməyin zəruri şərtlərindən biri lazımi lüğət ehtiyatının mövcudluğudur. Öyrənənlər I sinifə qədəm qoyana qədər müəyyən söz ehtiyatına (3 yaşlı uşağın nitqində 1000-1500, 4 yaşlının nitqində 1600-1926, 5 yaşlının nitqində isə 2500-3000-ə yaxın söz ehtiyatı olur) malik olduqlarından, müəllim mövcud baza üzərində konkret iş aparır. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlar geniş lüğət fonduna malik olmasalar da, özlə sahibdirlər və o, ibtidai sinif müəlliminin istinadına çevrilir. Məhz bu nüans öyrədəni pedaqoji-metodiki fəaliyyətini planlaşdırmağa yardım edir. Öyrədənin lüğət üzrə işləri aşağıdakı istiqamətlərdə aparması daha məqsədəuyğundur.

1. lüğətin genişləndirilməsi üzrə işlər;
2. lüğətin dəqiqləşdirilməsi üzrə işlər;
3. lüğətin fəallaşdırılması üzrə işlər;
4. lüğətin təmizliyi üzrə işlər [1, s.269].

Zamanın tələbi ilə daima yeni sözlərin yaranması, bir qisminin isə köhnələrək istifadə imkanlarının məhdudluğu baxımından tarixi missiyasını itirməsi, əsas lüğət fondundan çıxması aparılan işin xarakterinə təsirsiz ötürmüşür. Ona görə “tanış olmayan sözlər” anlayışı altında yuxarıda qeyd edilən istiqamətlərdə dinamik fəaliyyət planının müəyyənəşdirilməsi daha məqsədəuyğundur. Öyrənənlər üçün tanış olmayan kəlmə çətin sözdür və onun hərtərəfli mənimsədilməsi prosesi bütövlükdə lüğət üzrə işin məzmununu əhatə edə biləcək şəkildə geniş miqyaslıdır. Bu termin nisbi xarakter daşısa da, böyük linqvo-didaktik və psixoloji məzmunu malikdir. O, linqvistik yönümdən orfoqrafik, orfoepik, semantik cəhətləri özündə birləşdirir. Didaktik tərəfdən təlimverici, tərbiyə edici, inkişafetdirici funksiyalara malik olması ilə diqqəti çəkir. Psixoloji baxımdan isə proses birbaşa uşağın psixikası ilə əlaqəli şəkildə dəyərləndirilir. Müasir dövrdə psixoloqlar lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi dedikdə, uşaqların lüğət fondunun tanış olmayan və az tanış olan sözlər hesabına artırılmasını nəzərdə tuturlar [2]. Çünki prosesin tənzimlənməsindəki boşluqlar kiçik məktəbyaşlı (ümumiyyətlə uşaqların) psixikasına mənfi təsir edir, aqressivlik, qavrayışın ləngiməsi, təfəkkür geriliyi və s. kimi problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu cür halların qarşısının alınması üçün ibtidai sinif müəllimi hər üç istiqamətdə görülən işləri daim nəzarətdə saxlamalı, gedişata müdaxilə zamanı uşağa hansı şəkildə dəstəyin göstərilməsini müəyyənəşdirməyi bacarmalıdır.

Məktəb təcrübəsinə əsasən tanış olmayan sözləri şəkildə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:
- neologizmlər;

- dialektizmlər (şivə sözlər);
- terminlər və ya ixtisas sözləri;
- poetizmlər;
- alınma sözlər (ərəb-fars, rus-Avropa mənşəli);
- işlək olmayan sözlər;
- az işlək olan sözlər;
- yazılışı fərqlənən sözlər;
- deyilişi fərqlənən sözlər;
- frazeoloji ifadələr;
- arxaizmlər;
- mənası tanış olmayan sözlər;
- onomastik vahidlər;
- antroponimlər...

Kiçikyaşlı məktəbli üçün tanış olmayan hər bir kəlmə çətin söz kimi qəbul olunsa da, nəzərə almaq lazımdır ki, yuxarıda verilən söz qruplarının hamısı öyrənənlərin fəal lüğət fonduna daxil edilə bilməz. Erkən məktəbyaşlı uşaqlarda nitq vərdişlərinin yaradılması, formalaşdırılması ədəbi dilin normalarına əsasən tənzimləndiyindən arxaizmlər, dialektizm və s. bu qəbildən olan sözlərin sistematik şəkildə şagirdə mənimsədilməsi yolverilməzdir. Müəllim yeri gəldikcə, həmin məzmunlu bəzi kəlmə, ifadələrin mənası, yazılışı, deyilişi və digər spesifik xüsusiyyətləri barədə məlumat verə bilər, lakin şagirdi yükləməyə zəmin yaradacaq variantlardan istifadə mütləq şəkildə məhdudlaşdırılmalıdır. Diqqət edilməsi vacib məqamlardan biri də çətin sözlərin öyrədilməsi zamanı xarici ölkə təcrübəsindən yararlanaraq öyrədənin valideynlərlə qarşılıqlı iş aparmasıdır. Bu müxtəlif formalarda ola bilər, əsas məqsəd isə kiçikyaşlı məktəblilərin çətin hesab etdikləri sözləri mənimsəməsi, nitq vərdişlərinə yiyələnməsini təmin etməkdir.

Nəticə: Çətin və ya tanış olmayan sözlərin öyrədilməsi şagirdlərdə nitq vərdişlərinin yaranması və formalaşmasına birbaşa təsir etdiyindən, bu istiqamətdə aparılan işlər hərtərəfli (lingvistik, didaktik, psixoloji) və düzgün təşkil olunmalıdır.

Mövzunun elmi yeniliyi: Müasir təhsil sistemimiz hər bir şagirdi potensial şəxsiyyət kimi dəyərləndiyindən, uşağın erkən məktəb yaşlarından dövrün tələbi olaraq mükəmməl nitq vərdişlərinə yiyələnməsi zərurəti yaranıb. Çətin sözlərin öyrədilməsi isə bu yönümdə aparılan işin ana xəttinə çevrilib.

Mövzunun praktik əhəmiyyəti: Tədqiqatın aparılması zamanı orta məktəb təcrübəsinin araşdırılması və təhlili işin təşkilində müəyyən boşluqların olmasını, bu istiqamətdə ibtidai siniflərdə daha sistemli fəaliyyət planının qurulması zərurətini ortaya çıxardığından mövzu praktik cəhətdən əhəmiyyətlidir. Təqdim olunmuş tezis dil materialı kimi xarici dillərin tədrisinə tətbiq edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Bəliyev H.B., Bəliyev A.H. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Qismət, 2014, 394 s.
2. Hüseynzadə F.A. Uşaqların nitq inkişafında məktəbəqədər müəssisələrin rolu. “Palitra” qəz., Bakı, 2014, 8 iyul.
3. Kərimov Y.Ş. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Nasir, 2005, 519 s.
4. Nəbiyeva Ş.Z. Ana dilinin tədrisi metodikasının aktual problemləri. Bakı: ADPU mətbəəsi, 2010, 127 s.

Иманова Эльвира
Азербайджанский Университет Языков

КОМПЕТЕНЦИЯ ДОКУМЕНТИРОВАНИЯ КАК УСЛОВИЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПЕРЕВОДА

Ключевые слова: *профессионально-ориентированные тексты, экстралингвистические знания, компетенция документирования*

Азербайджанский Университет Языков на протяжении долгих лет подготавливает переводчиков для рынка труда. Учебный план Университета состоит из предметов, связанных как с общим переводом, так как и с профессионально-ориентированным. Так как преподавание этих предметов не происходит регулярно в течение четырёх летобучения студентов (некоторые из них преподаются всего лишь один семестр, некоторые два семестра), то можно сказать, что Азербайджанский Университет Языков выпускает полу профессионально-ориентированных переводчиков. Это означает, что по окончании Университета у выпускников есть база общего перевода и база профессионально-ориентированного перевода по некоторым сферам, которые они могли выбрать в течении своего обучения.

На данной момент основной запрос на рынке труда это на переводчиков, ориентированных на научно-технический перевод и этому есть причина: развитие науки и техники, средств массовой коммуникации, международных отношений и международной торговли. Переводчик профессионально-ориентированных текстов во время перевода сталкивается с двумя видами проблем это экстралингвистического характера и лингвистического характера. Проблемы, связанные со знаниями в определённой сфере, которые отсутствуют или недостаточны носят экстралингвистический характер, а проблемы, связанные с терминологией и стилистикой, свойственной данной сфере являются лингвистического характера. Студенты Азербайджанского Университета Языков не относятся еще к профессиональным переводчикам, кроме того, они гуманитарного направления и говорить о том, что без определённой подготовки они смогут сделать какой-либо технический перевод невозможно. Естественно, ситуация при, которой можно представить человека, который одновременно и переводчик, и профессионал той или иной сферы практический нереальна. По этой причине перед нами стоит три альтернативы:

1. Профессионально-ориентированный перевод осуществляется со стороны специалиста той или иной сферы, который полностью владеет знаниями по данной специальности, но который не обладает лингвистическими знаниями и переводческими компетенциями. Это ситуация актуальна на данный момент, когда работник, например какой-либо компании работает как переводчик или иногда выполняет функции переводчика, поскольку знает хорошо иностранный язык.

2. Профессионально-ориентированный перевод осуществляется со стороны переводчика, который обладает обширными лингвистическими знаниями, но при этом у него отсутствуют экстралингвистические знания или их недостаточно. Эта ситуация тоже актуальна на рынке труда.

3. Профессионально-ориентированный перевод осуществляется со стороны переводчика, но при коллаборации со специалистом той сферы, в которой он работает. Этот вариант самый идеальный для получения конечного качественного перевода. Однако он под-

razumevat, çto perevodçik dolžen obladat kompetençiej dokumentirovaniya i terminologiej той сферы, spetsialistom kotoroy on ne yavlyetsya.

Kompetençija dokumentirovaniya yavlyetsya odnoy iz kompetençiy, kotorymi dolžen obladat professionalnyy perevodçik. Ona podrazumevat ispolzovanie pravilnykh istochnikov dlya polucheniya ekstralingvistiçeskix znaniy, pravilnaya sistematiçizatsiya poluchennykh znaniy, a takzhe puti ustanovleniya kontakta s neobxodimymi professionalami dlya rešeniya ekstralingvistiçeskix problem i sovmestnaya s nimi rabota. V uchebnom plane spetsialnogo predmeta, posvyashçennogo kompetençii dokumentirovaniya net, poçtomu obyasneniyesuti i znachimosti etoy kompetençii yavlyetsya obyazannostyu prepodavatelya, kotoryy svoey metodikoy dolžen tak organizovat уроки, çtoby po okonçaniyu obuçeniya studenty imeli predstavleniye ob etoy kompetençii. My znayem, nasçokolko bolshoye rasçtoyaniye otdelyat realnyuyu praktiku ot teorii. Po etoy причине когда мы говорим о методике, то имеем ввиду не только теоретическую сторону, но и практическую, когда организуя например различные совместные проекты с представителями других профессий, обсуждение используемой библиографии, подготовительной фазы к переводу, анализа переводимого текста у студентов развивается данная компетенция.

Литература:

1. “La enseñanza de la traducción”, Amparo Hurtado Albir, Universidad de Murcia, 1996.
2. “La enseñanza de la traducción, metodología en la formación de traductores e intérpretes”, Amparo Hurtado Albir, Madrid, 1999.

İsayeva Rəfiqə
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRANSIZ DİLİNİN FONETİKASININ TƏDRİSİNDƏ RAST GƏLİNƏN SƏHVLƏR VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI

Açar sözlər: *lingvistik bacarıq, artikulyasiya bazası, verbo-tonal, reproduktiv*

Xarici dillərin tədrisində kommunikativ yanaşmanın tələblərinə görə tələbələr dörd bacarığa yiyələnmişdir. Tələbələrin həmin bacarıqlara nail olması üçün ilk növbədə onlarda düzgün tələffüz vərdişləri yaradılmalıdır. Çünki düzgün tələffüz hər bir lingvistik bacarığın əsasını təşkil edir. Xüsusilə, dil daşıyıcısını anlamaq, ona öz fikrini çatdırmaq üçün bu, olduqca vacibdir.

Məlumdur ki, xarici dillə kontakt qulaq kanalı və demək olar ki, jest və mimikalar vasitəsilə həyata keçir. Bu proses zamanı xarici dil səsləri dinləyicinin qulağında yad səslənir və onları yanlış qavrayır və ya ana dili səsləri ilə eyniləşdirir. Praqa dilçilik məktəbinin, eləcə də xarici dillərin tədrisi sahəsində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, xarici dil fonemləri ana dilinin «fonoloji süzgecindən» keçərkən yeni artikulyasiya bazası formalaşır və ana dilinin fonemlərinə uyğun olanlar «süzgecdən» keçir, uyğun olmayanlar kənardə qalır [2, s.45]. Hər iki halda səhvə yol verilir və səhvlərin mənbəyi bununla izah edilir.

Didaktik ədəbiyyatda tələffüz səhvlərinin diaqnostikası və onların aradan qaldırılması haqqında müxtəlif metod və üsullar göstərilir [1, s.180].

1. Artikulyator metodda danışmaq orqanlarının fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Beləki, tələffüz səhvlərini düzəltmək üçün danışmaq üzvlərinin həmin səslərin tələffüzündə aldığı vəziyyət izah edilir.

2. Fonoloji oppozisiya metodu fonemlərin oppozisiyasına söykənir və tələbələrini minimal cütlər və fərqləndirici çalışmaları üzərində işləməyə yönləndirir. Burada məqsəd tələbələrə fonemlərin ünsiyyətdə məna fərqləndirici roluna diqqət çəkilməsidir.

3. Verbo-tonal metodun əsasında tələbələrin qulağının xarici dil səslərinə alışdırmaq durur. Bu metodun önəmli prinsiplərindən biri verilən modeli təqlid və təkrar etməkdir. Bununla yanaşı, səhvlərin düzəldilməsində özünü doğruldan əsas üsullardan biri də səslərin düzgün tələffüzü üçün onların optimal şəraitdə, yəni tələffüzü asanlaşdıran fonetik mövqedə işlədilməsidir.

4. Prosodik yanaşma metodu intonasiyaya, ritmikliyə və ekspressivliyə əsaslanır ki, bu da şifahi ünsiyyətin əsasını təşkil edir.

Fransız dilinin fonemlərinin tədrisində rast gəlinən tələffüz səhvləri əsasən ana dil ilə bağlıdırsa, digər çətinlik tələbələrin ingilis dilli olmasıdır. Burada ingilis dilinin təsirindən yaranan çətinlikləri də nəzərə almaq lazımdır. Tələbələrin fransız dilinin düzgün tələffüz vərdişlərinə yiyələnməsində istifadə edilən dərslərdə hər 4 metod öz əksini tapsa da fonetikanın tədrisinə az yer verildiyindən müvafiq çalışmaları üzərində tələbələrin işləməsi üçün vaxt məhdudluğu olduğundan təkrara yer verilmir. O cümlədən, audio və oxu materiallarından qismən istifadə edilir. Tələbələrdə internetdən istifadə edərək öz tələffüzləri üzərində müstəqil işləmə vərdişi yaratmaq isə nəzarət olmadığından nəticəsiz qalır. Bu baxımdan xarici dil tədris olunan digər universitetlərdə olduğu kimi bizim universitetdə də şifahi nitq laboratoriyasının olmasına ehtiyac duyulur.

Ədəbiyyat:

1. Jean-Pierre Cua et Isabelle Gruca, Cours de didactique du français langue étrangère et seconde, Presse universitaire de Grenoble, 2005.
2. Pietro Intravaia, Formation des professeurs de langue en phonétique corrective, CIPA 2007.

İsrafilova Gülmar
Azərbaycan Dillər Universiteti

КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Ключевые слова: коммуникативная технология, концепция, гипотеза, изучение иностранных языков

В настоящее время в процессе обучения иностранному языку особо важное значение имеет активное внедрение когнитивных и коммуникативных технологий. Обучение бывает удачным, если мозг строит свои собственные умственные структуры, и замедляется, когда ему предоставят определенные структуры, согласно психологическим исследованиям и педагогической практике. В результате, вместо того, чтобы навязывать лингвистическую информацию, жизненно важно содействовать ее появлению и развитию. Процесс изучения языка должен быть преобразован в процесс раскрытия языка, включающий исследование и экспериментирование. Лев Николаевич Толстой в своих педагогических статьях писал: "Насильственные объяснения, запоминание и повторение неэффективны при обучении студентов литературному языку против их воли". Почти всегда бывает непонятно не само слово, а скорее непонимание студентом понятия, которое выражает этот термин. Если мысль готова, то всегда готово и само слово. А также взаимосвязь между словом и идеей, выработка новых концепций – такой тайный, нелегкий и деликатный душевный этап, что любая интерпрессия является несложной, неуклюжей силой, замедляющей этап становления... Но научить ребенка следовать в соответствии с принципами равновесия так же нереально и бес-

полезно, как научить ученика новому понятию и формам слова. Любая такая попытка может быть подобна грубой руке человека, которая, чтобы помочь бутончику расцвести, начинает раскрывать бутон за лепесточки и сминая все вокруг, не приближает ученика к поставленной цели, а скорее отдаляет его от нее” [1].

Впоследствии Лев Семенович Выгодский, советский психолог и создатель культурно-исторической школы психологии, пришел к выводу, что все школы “вращаются вокруг двух процессов: осознания и овладения”[1]. В этом плане иностранный язык – это редчайшее исключение. Два компонента этапа изучения иностранного языка неразрывно связаны и выражают гармонию крайне значимых ролей в человеческом языке.

Язык, на первый взгляд, это инструмент общения, на второй, это инструмент обучения. Эта гипотеза связана с широким понятием речевой компетентности человека как знаний, представлений о языке и способности совершать речевые акты или способностей на речевой арене. Эти два аспекта изучения языка, изучение языка и изучение самого языка, в настоящее время рассматриваются как одинаково важные процессы в методологии изучения иностранных языков. Они служат развитию равного понимания языкового явления, а также развитию навыков использования этого явления в реальном общении. В результате этого в современном мире, коммуникативно-когнитивный подход является наиболее популярным методом обучения иностранным языкам.

Таким образом познавательный метод обучения иностранному языку упрощается до задачи приемлемой координации когнитивных явлений студентов, что соответствует нормальному когнитивному поведению человека. Примером, для наглядности, может послужить изучение языка с грамматической стороны речи. На самом деле, изучение грамматики родного языка занимает больше времени, поскольку требует преодоления стойких ошибок и неверных убеждений, которые естественны для того, кто перспективно изучает язык на умышленной базе. Это противоречие легче устраняется при изучении второго иностранного языка, потому что учащийся уже обладает языковым осознанием многих аспектов языка как системы.

Литература:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Изд. 5, испр. М.: Лабиринт, 1999.
2. Шамов А. Н. «Коммуникативно-когнитивный подход в обучении лексической стороне речи, 2008.
3. Шепетилова А. В. «Когнитивный принцип в обучении второму иностранному языку: к вопросу о теоретическом обосновании», «Иностранные языки в школе» 2003, №2;

Kərimova Bəyim
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANLI TƏLƏBƏ AUDİTORİYASINDA İNGİLİS DİLİ TƏLƏFFÜZÜNÜN MƏNİMSƏNİLMƏSİ PROSESİNDƏ BAŞ VERƏN MÜSBƏT VƏ MƏNFİ KÖÇÜRMƏLƏRƏ DAİR: FONETİK İNTERFERENSIYA PROBLEMİ

Açar sözlər: *interferensiya, ana dili, müsbət köçürmə, mənfə köçürmə*

İnterferensiya hadisəsi xüsusilə də fonetik interferensiya qohum olmayan dillərdə özünü daha çox biruzə verir. Qohum olmayan dillərin qarşılaşdırma üsulu ilə araşdırılması qohum dillərin qarşılaşdırma üsulu ilə tədqiqindən bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. A.A.Axundov qo-

hum olmayan dillərin qarşılaşdırma üsulu ilə araşdırılmasından danışarkən belə dillərin qarşılaşdırma üsulu ilə müqayisəli şəkildə öyrənilməsinin nəzəri əhəmiyyət kəsb etdiyini yazır:

a) belə tədqiqatın tiploloji dilçilik üçün əhəmiyyəti vardır;

b) qohum olmayan dillərin qarşılaşdırma yolu ilə tədqiqinin nəticələrindən genealoji tədqiqatlar sahəsində də istifadə etmək olar;

c) belə araşdırma ana dilinin də mükəmməl öyrənilməsinə kömək edə bilər.

Qohum olmayan dillərin qarşılaşdırma üsulu ilə araşdırılmasının ana dilinin bəzi kölgədə qalan cəhətlərini də aydınlaşdırmaqda böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, qohum olmayan dillə müqayisə ana dilində çətin müşahidə olunan bir sıra xüsusiyyətləri aşkara çıxarmağa imkan yaradır. L.V.Şerba yazır ki, “ana dilində nə tapsan – onda hər şeyi sadə və öz özünə aydındır və heç bir şübhə doğurmur”, ana dili ilə qarşılaşdırma yolu ilə öyrənilən ikinci dil “ana dilindəki müxtəlif ifadə formalarını açıb meydana çıxarmağa kömək edir” [1, s.44].

Hədəf dilin səs kateqoriyalarını öyrənərkən baş verən tələffüz xətalərini əks etdirən iki növ-köçürmə halları ilə rastlaşırıq: müsbət köçürmə (positive transfer) və mənfi köçürmə (negative transfer). Köçürmə halları bir dilin danışq ənənələrinin başqa bir dillə təmas prosesində onun danışq tərzinə etdiyi təsir kimi qiymətləndirilir.

Müsbət köçürmə zamanı birinci dilin və hədəf dilin oxşar səsləri arasında olan bəzisdə artikulyasiya fərqlərinin təsiri müşahidə olunur. Bu oxşarlıqları və sadə fərqləri nəzərə alaraq, hədəf dili tədris edən müəllim müəyyən üsullarla tələffüz uyğunsuzluqlarını minimuma endirmək üçün tələbələrə çalışdırılmalı olur.

Əlbəttə, uyğunsuzluqları minimuma endirmək hələ hədəf dildə tam aksentsiz danışmağa nail olmaq demək deyildir. Buna görə də müəllim bu istiqamətdə yüz faiz nəticə əldə edəndək tələbələrə çalışdırılmalıdır.

Mənfi köçürmə hallarında müəllim hədəf dilin tələffüzündə düzəlişə çətin gələn səhvləri aradan qaldırmaq məqsədilə tələbələrlə linqvometodik və psixofizioloji aspektlərdə daha gərgin iş aparmalı olur. Bu iş prosesi müəllimdən tələb edir ki, qarşıya çıxan tələffüz uyğunsuzluqlarının səbəbləri haqqında tələbələrə daha geniş və daha təfsilatlı izahat versin, onlarda “beyin – artikulyasiya” istiqamətində danışq orqanlarının işini şüurlu idarə etmək bacarığını yaratmağa nail olsun. Nəhayət, bu zaman yeni səs akustik imicini yaratmaq, danışq orqanlarında əzələ həssaslığını inkişaf etdirmək və bütün bunları kinestetik müstəvidə reallaşdırmaq həm müəllimdən, həm də dili öyrənən tələbələrdən səbr, dözümlü və ciddi səy tələb edir. Dillərarası interferensiya zamanı qarşıya çıxan çətinlikləri Qrover Hudson ümumi planda aşağıdakı kimi təsnif edir:

a) Birinci dilin kateqoriyaları ikinci dildə olmayabilir. Bu hal ikinci dilin öyrənilməsində heç bir problem yaratmır.

b) İkinci dilin kateqoriyaları birinci dildə olmadıqda bu hal birinci dilin nümayəndələri üçün sadəcə yeni ola bilər. Bu zaman dilöyrənmədə müəyyən problem yaranır, lakin bu problem köçürmə xarakterində olmur.

c) Birinci dilin kateqoriyasının ikinci dilin öyrənilməsində çox vaxt geniş şərhə ehtiyacı olur. Hər iki dilin kateqoriyaları bir tərəfdən müəyyən qədər oxşar, digər tərəfdən isə fərqli ola bilər. Belə əlamətlər isə çox ciddi (mənfi) köçürmə problemi təşkil edir [2, s.169].

Ədəbiyyat:

1. Щерба. Л.В. К вопросу о двуязычии. Л. 1974.
2. Grover Hudson. Essential Introductory Linguistics. Michigan State University.2000.
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Интерференция>

TƏDRİS PROSESİNDƏ ÇOXMƏNALILIĞIN KOMMUNİKATİVLİK MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *çoxmənalılıq, kommunikasiya, məna, leksik-semantik variativlik*

Ünsiyyət və ya kommunikasiya prosesində fikir əsas amildir. Məlumatın başa düşülməsinə, fikrin formalaşmasına nitq aktının situativ amilləri, şəraiti, kontekst, emosional vəziyyət və s. təsir göstərir. “Sözün iki və daha artıq mənasının mövcudluğu polisemiya adlandırılırsa, bir söz eyni zamanda bir neçə əşya, hadisə və əlaməti bildirirsə, konkret olaraq hansı mənanın ifadə olunması kontekstdən, nitq fəaliyyəti prosesində əlaqələnmədən aydınlaşır. Bir sözdən başqa bir əşya və ya predmeti ifadə etmək üçün istifadə olunur. Belə istifadə kor-təbii şəkildə baş vermir, sözün müəyyən məna xətti, məna bazası üzrə inkişaf etdirilməsinin real nəticəsi olaraq meydana çıxır” [2, s.361]. Qeyd olunduğu kimi, söz müəyyən məna sahəsinin daxilində yerləşir və məhz bu məna sahəsində yeni leksik vahidin yaranması baş verir.

Nitqdə sözün maddi tərəfi deyil, məna tərəfi aparıcıdır. Çünki ünsiyyət işarənin yox, mənanın qavranması üzərində qurulur. Söz işarəsinin sabitliyi ünsiyyətə, kommunikativliyə kömək edir, sözün dərkini asanlaşdırır. “Polisemiyanın kommunikativlik xüsusiyyətləri işarənin mənaca dəyişməsinin minimallığına meyillidir. Bu baxımdan çoxmənalılığın hüdudunu müəyyənləşdirmək üçün eyni tematik qəbildən olan sözlərin məna quruluşunu müqayisəli şəkildə izləmək daha faydalıdır” [1, s.287].

Heç bir sözdə qrammatik məna leksik mənadan ayrı yaşaya bilməz. Sözün leksik və qrammatik cəhətlərinin vəhdəti onun əsas xüsusiyyətlərindəndir. Qrammatik mənanın dəyişməsi leksik mənanın dəyişməsindən asılı olmur. Sözün leksik mənasını müəyyənləşdirərkən, onun dilin leksik-semantik sistemində yerini, vəzifəsini təyin edərkən, hər şeydən əvvəl, onun siqnikativ-semasioloji və denotativ-onomosioloji münasibətlərini nəzərə almaq lazımdır. “Sözün mənası həmin sözün bildirdiyi əşya və hadisədən asılı olmayaraq müəyyənləşdirilə bilməz” [3, s.159].

Sözün semantikasının dəyişməsində sosial amillər çox mühüm rol oynayır. Müəyyən sosial qruplar sözü hansısa əlamət üzrə motivləşmə əsasında yeni predmetin adı kimi istifadə edir. Nəticədə söz yeni məna qazanır, fərqli sosial, mədəni, peşə qruplarının nitqində işlədilir. Nəticədə sözün ifadə etdiyi məna dairəsi genişlənilir və söz polisemanta çevrilir. İnsan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə daxil olan yeni predmet, hadisə, əlamət və s. adlandırmaq üçün yeni işarələr, adlar yaradılmır, onların işarələnməsi üçün mövcud sözlərdən istifadə edilir.

Polisemantik sözün hansı mənasının aktuallaşmasını təyin edərkən kontekstə müraciət olunur. Kontekst mövcud leksik ətrafla qrammatik əlaqələr hesabına kommunikasiyada tələb olunan mənanın qavranmasına səbəb olur və kontekst daxilində polisemiyanı aradan qaldırır, sözün konkret mənasını ortaya qoyur.

Nitqdə hər bir çoxmənalı söz özünün bir mənasında çıxış edir və bu, birmənalılıq kommunikasiyanın zəruri şərti sayılır. Çoxmənalı söz kontekst və situativ distibusiyanın asılı olaraq semantikasının müxtəlif tərəflərini nümayiş etdirir. Ünsiyyət prosesinin konkret situasiyasında kommunikativ tapşırıqdan asılı olaraq polisemantın kommunikativ relevant mənası istifadə edilir. Situasiyanın dekodlaşmasında adresat mümkün semantik variantlardan zəruri olanı seçir. Konkret kommunikativ situasiyada sözün mənasının dəyişməsi leksik-semantik variativlik əmələ gətirir.

Çoxmənalı söz nitqdə mümkün mənalardan yalnız birini üzərinə götürdüyündən polisemiyanın nitqdə neytrallaşması, polisemiyadan monosemiyaya keçid baş verir. Bununla belə, sözün nitqdə çoxmənalı işlənmə halları da mümkündür. Bu, hökmün ambivalentliyi, ikiplanlılığı kimi izah edilir. Ambivalent hökmlərin mövcudluğu çoxmənalı sözün mənasının şərhə və ya qavranmasında konteksti polisemiyanı aradan qaldıran vasitə kimi qəbul etməklə yanaşı, onun, yəni kontekstin hökmün çoxmənalı yozumunu saxlamaq funksiyasını yerinə yetirdiyini də təsdiq edir. Təcrübədə ikinci hal az qeydə alınır. Nitqdə sözün çoxmənalılığı normadan kənara çıxma deyil. Bu, nitqin çoxmənalılıq halıdır.

Beləliklə, çoxmənalılığın kommunikativlik xüsusiyyətlərinin bilavasitə ünsiyyət prosesi, nitq situasiyası, tərəflərin kommunikativ niyyəti ilə bağlı olması təsdiqini tapır.

Ədəbiyyat:

1. Ələkbərov, A.Q. Leksik semantikanın bəzi metodoloji məsələləri // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəşri, Azərbaycan dili müntəxabatı, – 2013. № 3, – s. 286-299.
2. Будагов, Р.А. Введение в науку о языке / Р.А. Будагов. – Москва: Просвещение, – 1965. – 492 с.
3. Шендельс, Е. И. Многозначность и синонимия. (На материале глагольных форм немецкого языка) / Е. И. Шендельс. – Москва: Высшая школа, – 1970. – 204 с.

Qocayeva Mətanət
Azərbaycan Dillər Universiteti

SİNTAKTİK OMONİMLİK

Açar sözlər: *sintaktik omonimlik, sintaktik ikimənalılıq, üstdəki quruluş, dərindəki quruluş*

Omonimliyin universal dil hadisəsi kimi morfoloji səviyyədə tədqiqi və tədrisi əsrlərə söykənən davamlı bir proses olsa da, bu mühakiməni sintaktik omonimlərə şamil etmək olmur. Çünki sintaktik omonimlərin öyrənilməsi keçən əsrin 50-ci illərinə təsadüf edir və omonimliyin sintaktik səviyyədə tədqiq olunması dilçilikdə mühüm hadisə kimi dəyərləndirilir. N.Xomskinin adı ilə bağlı olan transformasion-törəmə qrammatik metodun dil sisteminə tətbiqi sintaktik ikimənalılıq (*ambiqivitlik*) hadisəsinin dil universalisi kimi müxtəlif sistemli dillərdə araşdırılmasına imkan yaratdı. Alimin *constructional homonymy* (*quruluş omonimliyi*) [5, s.28] adlandırdığı bu hadisə omonimliyin digər növlərindən əsaslı olaraq fərqlənir. Əgər morfoloji səviyyəli omonimliyin tarixi-ictimai kateqoriya olaraq dilin aid olduğu toplumun məntiqi mühakiməsindən, inkişaf səviyyəsindən, əşya və hadisələr arasında uyurluq yaratmasından, eyni zamanda, bir neçə dildaxili faktorlardan qaynaqlandığı qeyd olunursa, sintaktik omonimlik sintaktik vahidlərin komponentləri arasında yenilənə bilən sintaqmatik əlaqələrin bilavasitə onların semantikasının yenilənməsi ilə nəticələnən orijinal hadisədir. Sintaktik ikimənalılıq, başqa sözlə, simvolik olaraq *sintaktik omonimlik* adlandırılan bu hadisə yazılı və şifahi nitqdə təzahür edən sifət kontekstual hadisədir və növündən asılı olmayaraq semantika ilə bağlıdır.

Sintaktik omonimliklə bağlı K.Abdullayev yazır: “*Bu və bu tipli nümunələr xüsusi sintaktik maraq doğurur. Belə ki, danışanın və ya bu informasiyanı ötürənin kommunikativ məqsədlərindən asılı olaraq cümlə bir yox, bir neçə müxtəlif dərin quruluşu reallaşdırma imkanına malikdir*” [1, s.58]. Məsələn, *Professor’s appointment was unexpected* cümləsinin mürəkkəb mübtədasi *Professor’s appointment* (*Professorun təyinatı*) söz birləşməsinin tərəfləri arasındakı sintaktik

əlaqə məlum və məchul növlərdə təhlil olunduqda cümlə ingilis və Azərbaycan dillərində iki fərqli mənəni ifadə edir: 1) *Professorun vəzifəyə təyin olunması gözlənilməz olur*; 2) *Professorun kimisə vəzifəyə təyin etməsi gözlənilməz olur*. Bələliklə, bir üst quruluşla təqdim olunan cümlə özündə iki dərin quruluşu ehtiva edir.

Müasir dilçilik tədqiqatları nöqtəyi-nəzərindən yanaşaraq əminliklə qeyd etmək olar ki, sintaktik omonimlik elmi və praktiki cəhətdən müxtəlif dillərdə öyrənilən ən aktual məsələlərdən biridir. Azərbaycan dilçiliyində bu mövzuya toxunulsa da, sintaktik omonimliyin struktur-semantik, universal və fərdi xüsusiyyətləri müxtəlif dillərin materiallarına istinadən Azərbaycan dili ilə qarşılıqlı-müqayisəli şəkildə tədqiq olunaraq geniş auditoriyaya təqdim olunmamışdır. Bu baxımdan, sintaktik omonimliyin tədris planına daxil edilməsi, onun mahiyyətinin tələbələrə aşılması, buna müvafiq elmi və praktik cəhətdən əsaslandırılmış məlumatların, dərslik və ya dərs vəsaitlərinin hazırlanması nəzərə alınmalıdır.

Tezis dil materialı kimi xarici dillərin tədrisində əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999, 283 s.
2. Aslanov F.Ə. Müasir alman və Azərbaycan dillərində cümlələrin sintaqmatik üzvlənməsinin prinsipləri. Bakı: Mütərcim. 2005, 160 s.
3. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Studia Philologa. II Morfemika sintaqmatika. Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2008, 308 s.
4. Veysəlova A.H. Noam Xomskinin dil nəzəriyyəsinin əsasları. Filol. elm.namiz. dis. Bakı: 2009, 115 s.
5. Chomsky N.A. Syntactic Structures. Mouton Publishers. The Hague. Paris, 1957, 115 p.

Qocayeva Şəfiqə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ SÖZ VURĞUSUNUN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: *vurğu, söz vurğusu, çoxhecalı sözlər, mürəkkəb sözlər*

Bildiyiniz kimi, eşitmə və tələffüz fənni dilin özəyi hesab olunur. Düzgün tələffüz, düzgün, qarşılıqlı anlama deməkdir. İngilis dili tələffüzü təliminin metodikası ana dili və xarici dilin müqayisəli təhlili əsasında qurulur. Ədəbi dilin tələffüz normalarından danışarkən həmin dilin fonetik quruluşunun bütün hissələri ilə yanaşı, söz və cümlə vurğusunun da əhəmiyyətindən danışmaq mümkün deyil. İngilis dilində vurğu dinamik, tonik səciyyəlidir. Burada vurğulu heca vurğusuz hecalara nisbətən daha gərgin, səsin ucalığı, aydınlığı, saitin uzunluğu, sədalılığı, tonun yüksək səviyyəsinə və dəyişməsinə görə fərqlənir [5, s.130]. Nəticədə vurğusuz hallarda saitlər kəmiyyət, keyfiyyət baxımından reduksiyaya uğrayır və bəzən də tam düzə bilir.

Azərbaycan dilində vurğu musiqili dinamikdir. Bu dilin sözlərində artikulyator enerji vurğulu hecalar üzərində o qədər də mərkəzləşmir, hecalar üzərində bərabər paylanır. Bu zaman saitlər vurğulu mövqedə keyfiyyətə vurğusuz hecalardan o qədər də fərqlənmir və saitlər demək olar ki, reduksiya olunmur.

İngilis dilində saitlərin vurğusuz vəziyyəti xüsusi bir fonemin neytral [ə] və qısa [ɪ] səsinin yaranmasına səbəb olur [4, s.153]. Bu da xarici dil öyrənən tələbələrimiz üçün xüsusi çətinlik yaradır. İngilis dilində vurğu yerinə görə sərbəstdir. Sözlərdə vurğu müxtəlif mövqedə ola bilər. İngilis dilində iki, üç, hecadan ibarət olan sözlərdə vurğu sözün kök hecasına düşür: father, city, hair.

İki hecalı sözlərin bəzilərində isə vurğu ikinci hecaya düşür: machine, police.

Sonu -ity,-ety, -logy, -graphy şəkilçiləri ilə bitən dörd hecalı sözlərdə vurğu sondan üçüncü hecaya düşür: ability, locality, geography.

Sonu –er, -or, -ment, -ly, -ness,-full, -less, -ing, -hood və başqa şəkilçilərlə bitən sözlərdə vurğu kök hecanın üzərinə düşür: doctor, singer, brotherhood, property.

İngilis dilində dörd və daha artıq hecalı sözlər iki vurğu daşıyır. Vurğulardan biri qüvvətli (əsas), digəri isə zəif (ikinci dərəcəli) olur: investigation.

İngilis dilində vurğu söz təşkilədi, söz tanıma kimi əlamətlərə deyil, həm də qrammatik forma və leksik məna fərləndirici əlamətə də malikdir. Vurğu ismi fəldən fərqləndirir: desert (n) - de¹sert (v), record (n) – re¹cord (v). Vurğu sifəti fəldən fərqləndirir: abstract (adj) ab¹strakt (v). Vurğu ismi sifətdən fərqləndirir: minute (n), minute (adj). Vurğu ismi zərfdən fərqləndirir: over¹all (adv), over all (n). Vurğu feli sifəti cərudndan fərqləndirir: boiling water (part), boiling point (gerund). Vurğu mürəkkəb sözü söz birləşməsindən fərqləndirir.: black¹board – qara taxta,¹ blackboard – lövhə. Vurğu mürəkkəb ismi sifətdən fərqləndirir: well¹looking – yaraşıqlı,¹ welllooking-sağlam [1, s.557].

İngilis dilində vurğu yerinə görə sərbəst, Azərbaycan dilində isə əsasən sabit olduğundan, tələbələr tərəfindən çətinliklə qavranılır.

Tezisin dil öyrədilməsində əhəmiyyətli olduğunu düşünürük.

Ədəbiyyat:

1. Daniel J. Cambridge English Pronouncing Dictionary, 18th Edition. 2006, Cambridge University Press, 290 p.
2. Gerald K. How to teach pronunciation. UK, Pearson Longman, 2000, 180 p.
3. Giegeric H. J. English Phonology. An Introduction. Cambridge University Press, 2003, 231 p.
4. Peter Roach. English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press, 2009, 231 p.
5. Zeynalov F. “Practical English Phonetics”. Book I and II, Bakı: Mütərcim, 2021, 307 p., 287 p.

Quliyeva Aynur

Azərbaycan Dillər Universiteti

TƏRCÜMƏŞÜNASLIĞIN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: *tətbiqi linqvistika, tərcümə, linqvistik problemlər*

Müasir dünyanı valehedici rəsmə bənzətmək olar: rəngarəng və bir birinə toxunmuş mədəniyyətlərin integrasiya və qloballaşma ilə bəndlənməsiylə təsvir edilmiş rəsm. Bu rəsmi rəng labirintdə istiqamət göstərən silsilələr isə dillərdir. Dil- Ariadnanın Teseyi xilas etdiyi o ipdir ki, azmağa qoymur və mədəniyyətlər arasındakı körpülər yaradır. Sözsüz ki, xarici dil öyrənmək hər zaman maraqlıdır. Bu proses zahirən tanıdığımız, düşündüyümüz başqa mədəniyyətə daxili baxış bəxş edir və beləliklə daha öncə heç aqlımıza belə gətirə bilmədiyimiz aspektləriylə tanış oluruq.

XX əsrin 50-ci illərindən bu yana linqvistika çağdaş, sinxron, daxili struktura yönəlikli bir elm kimi götürülür və bütün səviyyələrdə dil qanunauyğunluqlarını aydın və formal təsvir metodlarla tədqiq edir [1]. Şübhəsiz ki, çətinliklər tədris prosesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancaq sözü qədər çətinliklərin tədqiq edilməsi, elmin inkişafında danılmaz şəkildə vacib rol oynayır. Bu məqamda xüsusilə tətbiqi linqvistikanın qanadı olan tərcüməşünaslıq elmində qarşılaşdığımız çətinliklər barədə qısa məlumat vermək istərdik.

Avropa tərcüməçilik ənənəsində tərcümənin əhəmiyyətini vurğulayan ilk şəxs Mark Tulli Siseron hesab edilir. O, məşhur əsəri "*De Optimo Genere Oratorum*"da (*Ən yaxşı natiqlər*) natiqlər üçün yunan dilindən tərcümələrin praktik hazırlıq faydasından bəhs edirdi.

Bu elmin institusionallaşması ötən əsrin 50-60-illərinə təsadüf edir. 1950-1960-cı illərdə aparılan tərcümə tədqiqatları linqvistik yönümlü olmaqlarıyla əlamətdardır. Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, tərcüməşünaslıq sadəcə ədəbi və yaxud linqvistik metodlarla deyil, müstəqil bir elm kimi inkişaf etdirilməlidir.

Hər bir tərcümə əslində dərin psixoloji bir prosesdir. Mətni oxuyub anlamaq, daha sonra mətnin üslubunu və əsas mənasını qoruyub, başqa bir dilə nəql etmək bəlkə də, işin texniki (sözün düzgün tərcüməsi, cümlənin qrammatik cəhətdən düzgün qurulması və s.) hissəsindən qat-qat mürəkkəbdir. Tez-tez qarşılaşdığımız digər bir çətinlik isə realilərin və tərcüməolunmaz dil vahidlərinin tərcüməsidir.

Bildiyiniz kimi, reali termini tərcümədə məhz müəyyən bir mədəniyyətə məxsus maddi və ya qeyri-maddi irsi ifadə edən söz və söz birləşmələridir. Realilərin tərcüməsilə bağlı ona da qeyd etmək lazımdır ki, bir mədəniyyətə doğma olan fikir və ya yaxud həyat tərzini digərinə mümkün olduğu qədər aydın və rəvan şəkildə çatdırmaq və mədəniyyətlər arası dialoga yön vermək hər zaman o qədər də asan bir məsələ olmur. Çünki əslində realilər, tərcüməçinin dünyagörüşünün, "milli" və "qlobal" anlayışlarının nə dərəcədə həmahəng olduğunu nümayiş etdirir.

Ədəbiyyat:

1. Koseriu E. Ümumi dilçiliyə giriş. Bakı, 2007.
2. Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. London, 2001.
3. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London, 1995.
4. Bassnett S. Translation Studies, 2002.
5. Fransisco Lafarga, Luis Pegenaute, Historia de la traducción. 2007, Madrid

Quliyeva Nərmin
Azərbaycan Dillər Universiteti

"BRITISH" VƏ "ENGLISH" KONSEPTLƏRİNƏ DAİR BƏZİ QEYDLƏR

Açar sözlər: *Britaniya, ingilis, konsept, reprezentasiya, aktuallaşma*

Britaniya mədəni dəyərlər sistemində "Britishness" konsepti əsas elementlərdən biridir. Məlum olduğu kimi, britaniya linqvokulturoloji sosisumu konseptin əsas mədəni spesifik dəyərlərini referensial və tənzimləyici əlamətləri sferasının müəyyənləşdirilməsi baxımından reprezentasiya edən assosiativ əlamətlərin təqdiminin mürəkkəb mənzərəsi ilə səciyyələnir. Bununla bağlı, fikrimizcə, ən vacib mahiyyətlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədar və bir sıra hallarda identifikasiya edilən "Britishness" və "British identity" konseptləridir. Müəllif mənbələrinin verilənlərinə görə, britaniya mentalitetinin ən tipik xarakteristikalarına fərdiyyətçilik, eqosentrizm, özünəməxsusluq, snobizm, az sözlülük, təcridçiliyə meyl daxildir [1; 3]. Bunu da qeyd etmək ki, bu halda "British" və "English" kimi vahidlər bir sıra əsərlərdə sinonimlər kimi nəzərdən keçirilir. Bununla belə, biz burada onlar arasındakı fərqləri yalnız işlədilmə sahəsinə görə deyil, həm də onların məzmun sahələrinin reprezentativliyi planında nəzərdən keçirməyi məqsədəuyğun hesab etmişik.

Tədqiqatçıların çoxu bildirir ki, "Britishness" anlayışı ən müxtəlif "national identities" məcmusu olan britaniya linqvokulturoloji müxtəlif nümayəndələrini birləşdirən olduqca dəqiq

xarakteristikadır: “*You have to understand that what it means to be British is in a state of constant flux*” [2].

“English” anlayışının tərifı özünün aktuallaşması baxımından sosial-tarixi səbəblər nəticəsində bilavasitə “British” anlayışı ilə bağlı olur, amma aydındır ki, bu mental-lingval mahiyyət bir sıra konkret, dəqiq ifadə olunmuş xarakteristikalarla səciyyələndirilir və eyni zamanda çoxsaylı, eyni zamanda bir neçə məzmun səviyyəsi daşıyan konstrukt kimi çıxış edir və onun əsas elementləri aşağıdakı kimi təqdim oluna bilər. “English” bir tərəfdən həmin ərazinin ilkin əhalisini bildirir, digər tərəfdən isə, yaranmış vəziyyətin hazırkı anlamını nəzərə almaqla, bir sıra hallarda “English” vahidinin sinonimi kimi çıxış edir və bütövlükdə Böyük Britaniya əhalisinin adı qismində istifadə edilir.

“Britishness” və “British identity” kimi kateqoriyalara qiymətləndirmə münasibətinin müəyyənləşdirilmə problemi yalnız dilçilər üçün deyil, həm də daha geniş alimlər dairəsi və hətta siyasi və ictimai xadimlər üçün olduqca aktualdır. Məhz buna görə də göstərilən anlayışların izahı və şərh verilən KİV materiallarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Məsələn, məqalələrin birində bu sözün bir-mənalı olmaması göstərilir və onun məna tutumunun izahı verilir: “*There is a rather more pressing need for a definition of a concept which transcends party politics and political philosophy*” [4].

“Britishness” konseptinin məzmun strukturunun tədqiqini davam etdirmək məqsədilə publisistik mətnlərdə təmsil olunan “*tolerance*”, “*religiousness*”, “*liberalism*”, “*nationalism*”, “*patriotism*”, “*culture*” kimi məzmun sahələrini fərqləndirmək lazımdır, çünki nəzərdən keçirdiyimiz konsept bu və ya digər dərəcədə onları da aspekt qismində özündə ehtiva edə bilər. Əlbəttə, bu anlayışlar “Britishness” konsepti hüdudlarından kənara çıxır, lakin müəyyən kontekstlərdə onunla kəşifir və onun məzmun mahiyyətini açmağa xidmət edirlər. Tədqiqatçıların fikrincə, “Britishness” konsepti müəyyən mədəni-tarixi və sosial-iqtisadi səbəblərdən Britaniya cəmiyyətində birinci növbədə tolerantlıq (“*tolerance*”) kimi qavranılır. Amma qeyd edək ki, bu baxımdan anlayışın müəyyən məhdudluqları var və bu da müəyyən qədər “nationalism” mahiyyətinin qeyri-müəyyənliyinin aradan qaldırılması cəhdləri ilə bağlıdır. Bu tezis ingilis dilinin tədrisi prosesində tətbiqi əhəmiyyəti vardır.

Ədəbiyyat:

1. Филиппова М.М. Английский национальный характер. М.: АСТ: Астрель, 2007, 382 с.
2. Byrness, S. The new Britishness // New Statesman Online. 14.12. 2009.
3. Fox K. Watching the English: The Hidden Rules of English Behavior. London: Hodder and Stoughton, 2004, 424 s.
4. <http://archbishop-cranmer.blogspot.com>

Qurbanova Turanə
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRİN SÖZ YARADICILIĞINDA REDUPLİKASIYANIN ROLU

Açar sözlər: *müxtəlifsystemli dillər, reduplikasiya, fonomorfolojiya, ablaut, sözyaratma*

Məlum olduğu kimi, sözyaratmanın bir çox vasitələri vardır. Bu məruzədə müxtəlifsystemli dillərdə söz yaradıcılığı prosesində reduplikasiya və onun növlərindən bəhs olunur. Fonomorfoloji hadisə kimi dəyərləndirilən reduplikasiyanın söz yaradıcılığının morfoloji üsulları arasında

özünəməxsus yeri vardır. Dilçilikdə reduplikasiya morfoloji proses kimi adətən sözün kökünün yaxud onun bir hissəsinin tam və ya natamam təkrarlanması kimi xarakterizə olunur. Reduplikasiya tez-tez fonoloji hadisə kimi ya təkrarlanan seqmentlər (samitlərin / saitlərin ardıcılığı) və ya təkrarlanan prosodik vahidlər ilə ifadə olunur. Reduplikasiyanın fonomorfoloji hadisə kimi araşdırılması müasir dilçiliyin aktual mövzularındandır.

Reduplikasiyanın universal struktur və semantik xüsusiyyətləri ilə yanaşı, hər bir dil üçün ayrılıqda səciyyəvi olan xüsusiyyətləri və formaları da vardır. Dillərdə reduplikasiyanın bu və ya digər formasının işlənməsi onların morfoloji xüsusiyyətlərindən asılı olur. Məsələn, ingilis dilində reduplikasiyanın formal baxımdan bir çox növləri fərqləndirilir. Onlardan biri tam reduplikasiyaadır. Belə reduplikasiya zamanı söz tam şəkildə təkrarlanır: *bye-bye, fifty-fifty*. Bir çox hallarda təkrar sözün mənasını qüvvətləndirməyə xidmət edir. Bu forma ritmik səslənməsi ilə seçilir. Tam reduplikasiya türk dillərində geniş yayılmışdır, rus dilində də müşahidə edilir: azərb. *zaman-zaman, uzun-uzun, yavaş-yavaş*, rus. *только-только* ‘az qala, indicə’, *очень-очень* ‘olduqca çox’, *едва-едва* ‘güc-bəla ilə’.

Türk dillərində reduplikatlar morfoloji və semantik əlamətlərlə, ingilis dilində isə morfoloji xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur.

Azərbaycan dilində reduplikatlar sinonim və antonim olan sözlərlə də ifadə oluna bilər: *dost-tanış, əyin-baş, isti-soyuq*. Bəzən reduplikatlar tam və onun hissəsini bildiren sözlərlə ifadə edilir: *din-iman, baş-bədən, dam-daş*. Reduplikatlardan birinin digərinin fonetik dəyişikliyə uğramış forması kimi çıxış etdiyi hallar da çoxdur. Belə reduplikasiyalarda dəyişikliyə uğramış komponent müstəqil söz kimi çıxış edə bilmir və təqlidi söz xarakterli olur: azərb. *kitap-mitap, şəhər-məhər*, türk. *tabak-mabak, yeşil-meşil*, ing. *super-duper* ‘nəhəng, möhtəşəm, böyük’, *hocus-pocus* ‘foks, hiylə’. Rus dilində onlar exo-reduplikasiya adlanır: *шапшык-мапшык* ‘şişlik, tikəkəbab’ [2, s.12]. Bütün belə reduplikasiyalarda sözün ilkin mənası genişlənilir.

Reduplikasiya ablaut təkrarlanması ilə də baş verə bilər. Belə təkrarlanmada reduplikatın ilk saiti dəyişir: ing. *clip-clop* ‘at nalının taqquqlu səsi’, *ding-dong* ‘zəng səsi’, *hip-hop* ‘rep musiqisi’, rus. *дунь-дон* ‘zəng səsi’, *пинг-понг* ‘tennis tipli stolüstü oyun’ [2, s.10].

İngilis dilində reduplikant *shm-* komponenti ilə çıxış edə bilər: *baby-shmaby* ‘uşaq-muşaq’, *cancer-shmancer* ‘xərçəng-mərcəng’. Bu forma ən çox amerikan ingiliscəsində işlənir və yəhudi dilinin təsiri ilə izah edilir. Buna bənzər hal rus dilində də müşahidə edilir: *манцы-шманцы* ‘rəqslər’.

İngilis dilində müqayisəli reduplikasiyalar da işlənir. Lakin onlar daha çox danışq dili üçün xarakterikdir və mənanı qüvvətləndirməyə xidmət edir: *Jane’s dress looked redder and redder*. ‘Ceynin paltarı daha da qırmızı göründü’ [4, s.30]. İngilis dilində həmçinin kontrastlı fokus təkrarlanması müşahidə edilir: *Do you want soy milk? –No, I want mik milk*. Burada reduplikasiya “həqiqi süd” mənası yaratmışdır.

Beləliklə, geneoloji və tipoloji baxımdan müxtəlif olan dillər eyni reduplikasiya növündən və eyni məqsədlə – sözdüzəldici vasitə kimi istifadə edə bilər.

Tezis dilin tədrisində əhəmiyyətli materialdır.

Ədəbiyyat:

1. Veysəlli F.Y. Dilçiliyə giriş / F.Y.Veysəlli. Bakı: Mütərcim, 2017, 455 s.
2. Арсентьева Е.Ф., Булатовна В.Р. Редупликация в современном английском и русском языках // Филология и культура. 2013. Вып. 31, № 1.
3. Booij G.E. The Grammar of Words. An Introduction to Linguistic Morphology / G.E.Booij.-New York: Oxford Univ. Press Inc., 2005, 308 p.
4. Broselow E. and McCarty J. A Theory of Internal Reduplication // Linguistic Review. Vol.3, N 1, 1984, p.25-88.

5. Inkelas Sharon & Zoll Cheryl. Reduplication: Doubling in Morphology. Cambridge Studies in Linguistics (No. 106). Cambridge University Press. 2005, p. 28-45.
6. McCarthy John J. and Prince Alan S. Faithfulness and Reduplicative Identity // Papers in Optimality Theory. J. Beckman, S. Urbanczyk, and L. W. Dickey (eds.), 1995, p.249-384.

Qurbanzadə Fatma
Azərbaycan Dillər Universiteti

DİLDƏ ELLİPSİSİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *dil, ellipsis, mətn, yazı, üslub, söz, cümlə*

Dildə ellipsis suppressiya hadisəsi ilə bağlıdır. Suppressiya hadisəsi zamanı işlədilən ellip-tik söz, yaxud birləşmə istənilən zaman asanlıqla bərpa oluna bilər. Ellipsis dildə üslubi bir kate-qoriya kimi müşahidə olunur və dildə onun mahiyyətinin açılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ellipsisləşmə ilə təsəvvür arasında paralelizm mövcuddur. Təsəvvür zamanı ellipsisləşmə o deməkdir ki, bu zaman ellipsis özünü müəyyən başlanğıcı formalaşdıran vasitə kimi biruzə verir.

Ellipsis təsəvvürlə əlaqədardır və bu da ellipsisləşmənin dinamik səciyyəsinə formalaşdırır. K.Abdullayev yazır ki, ellipsisin və təsəvvürün müstəqilliyi onların bütövlüyünü şərtləndirir [1, s.93].

Cümlə üzvünün cümlədə, yaxud mətndə buraxılması (ellipsisin baş verməsi) lazım olan sin-taktik mövqedə həmin söz, yaxud cümlənin yerində işlənməməsi anlamını vermir. K.Hacıyeva yazır ki, ellipsisin bərpası buraxılmış sözün cümlə quruluşundakı mövqeyi vasitəsilə reallaşa bilər [2, s.10]. Bu zaman situasiya və kontekstin rolları ön plana keçir. Situasiyadan və kontekstdən asılı olaraq, danışan və dinləyən arasında baş verən dialoq buxarılan sözlər, cümlələr olsa belə, onlar həqiqi mənalarnı saxlaya bilər. Ellipsis cümlə quruluşu vasitəsilə, kontekst vasitəsilə, situa-siya vasitəsilə bərpa oluna bilər.

Cümlə quruluşu vasitəsilə bərpa olunan ellipsislərdə vurğunun rolu önə çəkilir. Vurğu sin-taktik konstruksiyaların dəqiq qarşılıqlı əlaqəsinə aid olur. Bu zaman ellipsisin işlədildiyi mətnin öyrənilməsi xüsusi diqqət tələb edir.

Ellipsisləşən cümlələrlə bağlı K.Abdullayev yazır: “Ellipsisləşən konkret sintaktik kon-struksiyalar bir kompleksdə birləşir” [1, s.94]. Bu da bizə o qənaətə gəlməyə əsas verir ki, ellip-sisləşmə vasitəsilə bir kompleksdə birləşən sintaktik hissələrin tərkib hissələri ayrılıqda sintaktik cəhətdən tam müstəqil olmur, yaxud onların müstəqilliyi nisbətən zəifləyir.

Cümlə tərkibində reallaşan ellipsislər kontekstdən və situasiyadan tam mənası ilə asılı olmur, çünki bu üsulla baş verən ellipsisləşmə prosesində onların mənası bir cümlənin verə bil-əcəyi tam struktur konstruksiyada bərpa oluna bilər.

A.Məmmədov yazır ki, ellipsisin bərpası cümlə quruluşundan əlavə, həmçinin mətnin təsi-rilə, daha aydın mətnin quruluşu vasitəsilə də aparılır [3, s.26]. Müəllifin qənaətinə görə, ellipsis-ləşmənin bu növündə söz və cümlənin buraxılması cümlənin sərhədlərindən kənara çıxır və bu da öz növbəsində mühüm hesab edilir. Qeyd edək ki, bu zaman ellipsisləşmə bir cümlədə deyil, ya-xın cümlələrdə də müşahidə olunur və buraxılan cümlələrin bərpası mətnin (yəni abzasın) kon-teksti vasitəsilə reallaşır.

Tezis xarici dillərin tədisinə tətbiq edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, Maarif, 1998.
2. Hacıyeva K.B. Leksik təkrarlar mürəkkəb sintaktik bütövü yaradan faktor kimi (Azərbaycan və İngilis dillərinin materialları əsasında). Filol.elm.nam...dis. Bakı, 2010.
3. Мамедов А.Я. Эллипсис в азербайджанском языке: Дис. ... канд.-филол. наук. Баку, 1981.

Məmmədov İlyas
Bakı Mühəndislik Universiteti

İDİOMLARIN TƏDRİSİ ZAMANI DOĞRU TƏRCÜMƏ STRATEGİYASININ SEÇİLMƏSİ

Açar sözlər: *idiom, dil tədrisi, tərcümə, ingilis dili*

İngilis dilinin tədrisi zamanı qarşıya çıxan əsas çətinliklərdən biri də tədris olunan dilə məxsus idiom və frazeoloji ifadələrin doğru şəkildə izahını vermək və yeri gələndə onun tələbələrin doğma dillərində qarşılığını göstərə bilməkdir. Bu isə ingilis dilini öyrədən müəllimdən tələbələrin doğma dillərində də dərin biliklərə sahib olmağı tələb edir. Dilin tədrisi zamanı qarşılaşılan idiomları digər tərəfə ötürmək üçün bəzi tərcümə strategiyalarından istifadə oluna bilər. M. Beyker frazeoloji birləşmələrin tərcüməsində aşağıdakı strategiyaları təklif edir.

1) Eyni forma və mənaya sahib idiomların istifadə olunması [1, s.76].

Bu strategiya ilə tərcümə edərkən həm hədəf həm də mənbə dildəki frazeoloji birləşmənin mənası və onları təşkil edən leksik vahidlər eyni olmalıdır. Məsələn, upside down ifadəsini başı aşağı şəkildə və point of view ifadəsini nöqtəyi-nəzər şəkildə tərcümə olunması bu strategiyaya tam uyğun gəlir. Ancaq bu şəkildə dəqiqliyə nail olmaq əksər hallarda mümkün olmur.

2) Eyni mənalı lakin fərqli formaya sahib idiomların istifadə olunması [1, s.78].

İdiomun hədəf dildə mənbə dildəki ilə eyni mənaya sahib lakin fərqli sözlərdən istifadə olunmuş qarşılığını tapmaq mümkündür. Demək olar ki əksər hallarda frazeoloji vahidlərin tərcüməsində bu strategiyaya əl atılır. Misal üçün, professor Nigar Vəliyevanın Azərbaycanca-İngiliscə-Rusca Frazeoloji Lüğət-indən bəzi nümunələr baxaq.

Bez geyərəm, düz gəzərəm – A clean fast is better than a dirty breakfast [2, s.166].

Bələkdən təzə çıxıb – wet behind the ears [2, s.169].

Gözünə kül üfürmək – to throw dust in someone’s eyes [2, s.402].

Qanun zora tabedir – Might is right [2, s.530].

Saqqaldan kəsib bığa yamamaq – Make both ends meet [2, s.680].

3) Hədəf dildəki idiomu saxlamaqla [1, s.79].

Adətən alınma sözlərdə rast gəldiyimiz bu strategiya bəzən idiomların tərcüməsi zamanı da istifadə oluna bilər. Bu hala daha çox mənbə dildəki hər hansısa bir yerin adında frazeoloji birləşmə işləndiyi zaman rast gəlinir. Beyker buna misal olaraq Mançesterdə yerləşən “Out of this world” adlı muzeyin reklam broşurlarının tərcüməsini göstərir. Muzey adında idiom işləndiyi üçün tərcümə zamanı da idiom olduğu kimi saxlanır.

4) Parafraz etmək [1, s. 80].

Frazeoloji vahidlərin tərcümə olunmasında ən çox rast gəlinən metod məhz budur. Bildiyimiz kimi bütün idiomların hədəf dildə qarşılığı olmur ya da tərcümə zamanı tərcüməçinin yadına düşmür ya da dilin üslubundan asılı olaraq məcazi ifadələrin istifadəsi münasib hesab olunmur.

Belə olan halda ən münasib strategiya verilən idiomun parafraz edilərək daşdığı mənanı verməkdir. Professor Nigar Vəliyevanın Azərbaycanca-İngiliscə-rusca frazeoloji lüğətindən bəzi misallara baxaq.

əl üstündə əl var – there is one stronger than you [2, s.337].

əl üzmək – to lose hope [2, s.337].

top ağzına getmək – to go to one's death [2, s.742].

5) İdiomu hərfi mənasını verməklə [1, s.84].

Bəzən elə hallar olur ki idiom həm hərfi həm də məcazi mənada işləyə bilər. Tərcümə zamanı isə bunun ikisini də eyni şəkildə ifadə etmək mümkün olmur. Belə olan halda idiomu sadəcə hərfi mənada tərcümə edirlər.

Məmmədova Jalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ EKOLOGİYA TERMİNLƏRİ TERMINOLOGİYANIN BİR QOLU KİMİ

Açar sözlər: *termin, leksik sistem, nominativ, definitiv*

Bəşəriyyətin daimi inkişafı, müasir elmi-texniki tərəqqi, sosial iqtisadi inkişaf, cəmiyyət həyatında baş verən dəyişikliklər yeni elmi anlayışların yaranmasına səbəb olur. Bu da öz növbəsində dilin terminoloji leksikasının mütəmadi inkişafına gətirib çıxardır. Sivilizasiyaların inkişafı ilə əlaqədar yaranan anlayışların adlandırılması terminologiyayı zənginləşdirir. Xüsusilə, sahə terminləri dilin lüğət tərkibinin xüsusi qatını təşkil edir. Elmi-texniki biliklərin sürətli inkişafı göstərir ki, müasir dillərin əksəriyyətində yaranan yeni sözlərin 90% qədər xüsusi leksikadan ibarətdir. Ətraf mühitin qorunması və təbiətdə baş verən hadisələr ilə bağlı olan problemlərin həlli üçün ekologiya terminologiyasında dərin biliyə yiyələnmək zərurəti yaranır. Müasir dil sistemində ekologiya terminlərinin araşdırılması tək onların ifadə etdiyi məna ilə hədudlanmır, onlar bir tərəfdən qeyri-sahələrdə işləyən sözlər, digər tərəfdən də leksik dil elementləri ilə müqayisə edilə bilər. Ənənəvi olaraq termin xüsusi anlayışları ifadə etmək üçün işlədilir. Dilin leksik sisteminin ən geniş inkişaf etmiş bölməsi ümumişlək sözlər bölməsidir. Bu bölmə insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə aid olmaqla dildə terminlərin formalaşması, terminoloji leksikanın zənginləşməsində əsas rol oynayır. Terminlərin funksiyalarına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur – nominativ, definitiv və eləcə də nominativ-definitiv. Nominativ yanaşma elə yanaşma formasıdır ki, adlandırmada söz ilkin mənanı sona kimi saxlasın. Məsələn meteopasiya-meteorology-insanın əhval ruhiyyəsinin iqlim hadisələrindən-hava şəraitinin dəyişməsi və ya digər iqlim zonasına köçməsilə əlaqədar kəskin xəstəlik asılılığı sayılır. Bu sözün nominal məna tutumu yalnız budur. Yəni onun törəməsi yoxdur. Definitiv mənalı ekoloji sözlər var ki, bir termin bir neçə mənanı ifadə edə bilər. Məsələn, pestisidlər-pesticides-ilk mənada-bitki zərərverici və xəstəliklərinə, alğa, taxıla və taxıl məhsullarına, oduncağa, pambıq məmulatları, yun, dəri, həmçinin insan və heyvanlarda təhlükəli xəstəlik yayanlara qarşı mübarizədə istifadə edilən kimyəvi maddələrdi-pestisidlər-definitiv mənada aşağıdakı siniflərə bölünür: akarisidlər-gənələrlə mübarizədə istifadə edilən maddələr; antifidinqlər-cücüləri onların qidalandığı şeydən qorxub çəkirdən maddələr; insektisidlər-zərərli cücüləri məhv edən maddələr; herbisidlər-alaq bitkilərinə qarşı mübarizədə istifadə edilən preparatlar, zoosidlər-zərərli onurğalı heyvanları məhv edən zəhərlər və s.

Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində leksik vahidlərin yeni yaranan anlayışları ifadə etməsi ekologiya terminlərinin yaranmasında da öz əksini tapır. Daimi olaraq ümumişlək söz funksiyasını yerinə yetirən bəzi leksik vahidlər sonralar mənalarının genişlənməsi nəticəsində yeni semantik mənə qazanmış və ekologiya termini kimi çıxış etmişdir. Məsələn, *Burn – yanğın, soba; Accident – fəlakət, qəza; Boil – qaynama (su püskürməsi)*. Ekologiya terminlərinin yaranması bir tərəfdən elmi biliyin inkişafı ilə motivləşir, digər tərəfdən onun zahiri quruluşu, yəni dilin leksik sistemi ilə müəyyənləşir. Qeyd etdiyimiz cəhətlər yalnız Azərbaycan dilinin ekologiya terminologiyasını əhatə etmir, ingilis dilinin terminologiyasında da özünü eyni şəkildə göstərir.

Müxtəlif sistemli dillərdə ekologiya terminlərindən bəhs edərkən, onların anlayışa olan münasibətini müəyyənləşdirərkən qeyd etmək lazımdır ki, bu, birinci növbədə obyektiv gerçəkliyin təzahür formaları ilə məntiqi mənada onların adları arasındakı münasibətdir. Terminlə anlayış arasında hadisə və mahiyyət, forma və məzmun əlaqəsi mövcuddur. Dilin lüğət tərkibində terminlər özünəməxsus yer tutur. Terminlərin dil sistemində tutduğu mövqedən bəhs edən akademik V.V.Vinoqradov [2] qeyd edirdi ki, terminologiya tarixinin öyrənilməsi məsələsi təkcə milli-tarixi problem olmayıb, həm də beynəlmiləl, dünya elminin, bəşər sivilizasiyasının, dünya xalqlarının mədəni əlaqələri və tarixi və həmçinin dünya xalqlarının ictimai birliyi problemdir. Terminologiyanın inkişaf tarixinə nəzər saldıqda aydın olur ki, son onillikdə terminologiyanın nəzəri və praktiki məsələlərinə və terminlərin xüsusi funksiya yerinə yetirməsinə dair çoxlu sayda araşdırmalar aparılmış, onun yaranması və inkişaf dövrləri haqqında çox sayda tədqiqat əsərləri işıq üzünə çıxmışdır. Tezisin mövzusu dil materialı kimi əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat:

1. M.Ş.Qasımov “Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları” Bakı 1973.
2. В.В.Виноградов “Вопросы терминологии” Москва 1994.
3. S.A.Sadıqova “Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı” Bakı 2005.
4. Orucov Ə. Ə. Terminoloji leksika haqqında bəzi qeydlər // Nitq mədəniyyəti məsələləri. Bakı: Elm, 1969.
5. Məmmədov Qərib, Xəlilov Mahmud. Ekologiya, ətraf mühit və insan. Bakı: “Elm” 2006.

Məmmədova Leyla
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ “İNSAN KONSEPTİ” MƏFHUMU VƏ ONA MÜXTƏLİF YANAŞMALAR

Açar sözlər: *insan konsepti, koqnitiv-semantik, struktur, reflektiv konseptlər*

Konsept dilçilikdə linqvofəlsəfi bir vahiddir və hər hansı bir sözün mümkün olan hər mənasını və inkişafını qruplaşdırır və müəyyənləşdirir. Bu termini ilk təqdim edən filosof Anselm (1033-1109) idi. “Konsepsiya”latın dilində bir neçə mənə daşıyır: konsepti –

- 1) əlaqə, kod, sistem;
- 2) anbar;
- 3) hüquqi aktların imzalanması;
- 4) cümlə.

Bu elm adamları konsept termininin nəzəri təməlini qoymuşdurlar [3, s.4].

“Konsept” termininin bir çox tərfi və ifadə vasitələri vardır. Prof. V.A.Maslova müxtəlif tərifləri təhlil etmiş və öz variantını vermişdir. Konsept linqvo-mədəni xüsusiyyətləri olan və seçilmiş hər hansı bir etnik mədəniyyətin nümayəndələrinin xarakterizə edən bir semantik vahiddir. Konsept gerçəklik haqqında məlumatları qoruyan və davam etdirən bir vahiddir. O bir etno-mədəni söz qrupu və əsas zehni bir fenomendir, yerli əhalinin idrak şüurunu ifadə edir. Konsepsiya ana dilində danışanların ideal şüuru və təcrübəsini əks etdirən kiçik bir vahiddir.

Konseptin növlərinə dair digər alimlərin də müxtəlif yanaşmaları vardır. Onlardan koqnitiv elmin nümayəndələri olan D.Sperber və D.Uilsonun yanaşmalarını misal çəkə bilərik. Onlar konsepti iki növə: refleksiv və intuitiv olaraq iki növə ayırmışlar. İdraki olaraq müəyyənləşən növlərdən ibarət olan konseptlərə intuitiv konseptlər deyilir. Aydın olan nəzəriyyələr vasitəsilə təqdim olunan konseptlərə isə reflektiv konseptlər deyilir [4, s.347].

İnsan sözü ərəbcə “ins” kəliməsindən yaranmışdır. “Bəşər, insan topluluğu” anlamına gələn “ins” – kişi, ”insi” – qadın mənasındadır. Bəzən alimlər bu sözün ərəbcə “insiyan” – unutmaq mənasını verdiyini də irəli sürmüşlər. Hətta İbn Abasa aid edilən rəvayətlərdən birində insanın əhdini unutması səbəbiylə bu adı almışdır deyər rəvayət edilir. “Alışmaq, uyumlu olmaq, uyğunlaşmaq” mənasında olan “üns” sözü həm də türkcə “ünsiyyət” mənasında işlədilir. Bir müsəlman üçün ən kamil insan islam dininin banisi Həzrəti Məhəmməd peyğəmbərdir.

İnsanı qədimdən Aristotel, Platon araşdırmışdır. İnsan konseptini hər iki dil əsasında müqayisəli şəkildə araşdırdıqda Azərbaycan ədəbiyyatında Nəsiminin, ingilis ədəbiyyatında isə Mark Tvenin əsərləri ilə müqayisə edə bilərik. Belə ki, Nəsiminin şeirlərində insan İslam dinində olduğu kimi yer üzünün sahibidir və Allahın bir zərrəsidir. İnsan bu şairin şeirində bir daha yüksəlir və insanlıq yüksək bir qata çatmış olur. Nəsiminin əsas məqsədi insanı ilahi bir məqama, haqq mərtəbəsinə yüksəltmək, ona ilahi bir varlığın zərrəsi kimi əsl dəyərini qazandırmaq olmuşdur. Mark Tven “İnsan nədir?” əsəri isə iki nəfər arasında dialoqdan bəhs edir. Yaşlı adam insanın nə olduğuna dair fikirlərini ortaya qoyur, gənc isə buna etiraz edir. Yaşlı adam insanın sadəcə “makina” olduğunu, insanın öz özünə heç bir fikir icad edə bilməyəcəyi, bütün fikirləri xarici aləmdən əldə etdiyini deyir. Onun fikrincə, insanın uğuru özünə aid deyil, sadəcə insanın yaradılışına və kənardan bunu şəkilləndirən amillərə aiddir. İnsanın bir şey etməyə sürükləyən şeyin öz ruhunu tətmin etmək olduğunu bildiren yaşlı adam, həmçinin insanın başqasına kömək edərkən belə öncə öz ruhu üçün etdiyini bildirir. Həmçinin bu əsərdə “ağıl insana bağlı deyil və ona itaət etmir”, “sərbəst iradə yoxdur və aqlın duyğuları yoxdur”, “hər şeyi Tanrı yaradıb” kimi fikirlər də öz əksini tapıb. Tezisin mövzusu maraqlı kəsb edir və əhəmiyyətli hesab olunur.

Məmmədzadə Cavanşir
Bakı Dövlət Universiteti

FARS DİLİNDƏ TƏRCÜMƏ PROSESİNDƏ KONTEKSİN ROLU

Açar sözlər: *tərcümə prosesi, polisemantiklik, kontekst, leksik vahidlər, omoqraflar*

Fars dili çoxmənalı sözlərlə zəngin bir dildir. Bu dildə əksər dil işarələri bir neçə lüğəvi mənə daşıya bilər. Bu xüsusiyyət fars dili üçün səciyyəvi hal sayılır. Məsələn, ən azı on altı mənə göstərilən *زند* [zədən] feili 1) döymək *در را زد* – Qapını döydü; 2) döyünmək *د قلبم زد* – Ürəyim döyündü; 3) vurmaq, kətləkləmək *بچه را زد* – Uşağı vurdu; 4) çırpmaq, təmizləmək *فرش را*

زد – Xalçanı çırpdı; 5) çalmağ, ifa etmək تار زدن - Tar çalmağ; 6) taxmaq عینک زدن – Eynək taxmaq; 7) islatmaq, batırmaq زدن در آب نان را – Çörəyi suda islatmaq; 8) oğurlamağ زدن کیفش را – Çantasını oğurladılar; 9) kəsmək, bağlamağ راه زدن – yol kəsmək; 10) çalmağ زدن می زدن – Rəngi sarıya çalır; 11) qaçmaq, əkilmək همه از میدان زدن – Hamı meydandan qaçdı; 12) hücum etmək زدن گله به گرگ – Canavar sürüyə hücum etdi və s. anlamlarda istifadə olunur.

Tərcümə prosesində sözlərdə çoxmənalılığa aydınlığın gətirilməsində kontekst böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kontekst vasitəsilə sözün ifadə etdiyi məna konkretləşir. Situasiya çoxmənalı dil işarəsinin müəyyən referentini təyin etməkdə başlıca rol alır. Bir qayda olaraq, kontekst sözün işləndiyi dil mühiti [1, s.46] hesab olunur. Kontekstdən kənar polisemantik leksemin ifadə etdiyi konkret mənanı təyin etmək çətin, bir sıra hallarda isə qeyri-mümkündür.

Tərcüməşünaslıqda dar və geniş olmaqla kontekst iki yerə ayrılır. Kontekstin birinci növü üçün linqvistik mühitin əhatə dairəsi məhdud və kiçik, ikinci halda isə nisbətən geniş olur. Geniş kontekst, əsasən, bütöv mətni və ya onun müəyyən bir parçasını əhatə edir.

Dar kontekst leksik vahidin cümlə və ya söz birləşmələri səviyyəsində ifadə etdiyi mənanı dəqiqləşdirir. Məsələn, دل [del] sözü 1) ürək; 2) qarın; 3) cəsarət; 4) orta, yarı, alt mənalarda işlənir. Məhz bu sözün birgə işləndiyi tərəf kontekst daxilində onun konkret mənasını açır. Belə ki, دل باختن [del baxtən] - aşıq olmaq (hərfən: ürəyi udurmağ), دل درد کردن [del dərd kərdən] - qarını ağrımaq, دل داشتن [del daştən] - cəsarətli olmaq, دل شب [del-e şəb] - gecənin yarısı (zaman baxımından), دل خاک [del-e xak] - torpağın altı kimi tərcümə olunur. Bəzi hallarda isə sözün daha dəqiq ekvivalentinin təyini üçün geniş kontekstə müraciət edilir. Misal üçün, دل دادن [del dadən] feili situasiyadan asılı olaraq həm “sevmək; məftun olmaq”, həm də “can qoymaq; zəhmət çəkmək; fədakarlıq göstərmək” kimi tərcümə edilə bilər.

Tərcümə nəzəriyyəsində dar kontekst leksik və sintaktik səviyyələrdə işlənir. Leksik kontekst vasitəsilə dil işarəsinin müəyyən referenti təyin edilir. Leksik kontekst çoxmənalı leksik vahidi monosemantikləşdirir. Məsələn, راه روستا ناهموار بود, (Kəndin yolu kələ-kötür idi) cümləsində راه sözü “yol”, راه آموزش birləşməsində isə “metod” mənalarda işlənib.

Sintaktik kontekst dil işarəsinin sintaktik strukturda işləndiyi mənanı aydınlaşdırır. Məsələn, fars dilindəki ikixarakterli feillərin (افعال دووجهی) mənasının dəqiqləşməsində sintaktik kontekst başlıca rol oynayır. Misal üçün, fars dilində həm təsirli (فعل گذارا), həm də təsirsiz (فعل ناگذارا) feil kimi çıxış edən شکستن Azərbaycan dilinə “sındırmaq” və ya “sınmaq” kimi tərcümə olunur. Bu feilin konkret mənası sintaktik kontekstin çərçivəsində müəyyənləşir. Belə ki, آيينه را شکست (Güzgünü sındırdı) cümləsində شکستن “sındırmaq” mənasında təsirli, آيينه شکست (Güzgü sındı) cümləsində isə “sınmaq” anlamında təsirsiz feil kimi transformasiya olunur.

Fars dilində kontekst həmçinin omoqrafların mənasının anlaşılmasında, mətnin məzmununun təhrifinin qarşısının alınmasında əsas vasitə kimi çıxış edir. Omoqraflar yazılışı eyni, fonetik tərkibi və leksik mənası müxtəlif olan sözlərdir. Məsələn, ملک sözünü [mələk] kimi oxuduqda “mələk”, [məlek] kimi “hökmdar”, [molk] olduqda isə şahlıq; ölkə; ərazi kimi mənalara bildirir. Bu tip leksemlərin ifadə etdiyi dəqiq mənanı, əsasən, kontekst vasitəsilə müəyyən etmək olar.

Tərcümədə kontekst mühüm rol oynayır və təqdim olunmuş tezis dil materialı kimi fars dilinin tədrisinə tətbiq edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Ваграмов Q. Тərcümə sənəti. Bakı: OKA Ofset, 2008, 218 s.
2. Илюшкина М.Ю. Теория перевода: Основные понятия и проблемы. Екатеринбург: Урал, 2015, 84 с.
3. عمید ح. فرهنگ عمید. تهران: امیر کبیر، ۱۳۸۱، ۱۲۵۴ ص.

Məmmədzadə Rəna
Azərbaycan Dillər Universiteti

DİSKURSDA HADİSƏ ZAMAN-MƏKAN KATEQORİYASI KİMİ

Açar sözlər: *diskursda məkan, diskursda zaman, hadisə*

Məkan → Zaman keçidi bütün dillər üçün xarakterik olan və tez-tez müşahidə olunan bir keçiddir. Zaman və məkan arasındakı əlaqə dünyanı dərk etmənin və reallığın konseptuallaşmasının əsasını təşkil edir.

İstənilən diskursun zaman-məkan makrostruktur səviyyəsində əlaqəliliyindən danışarkən, ilk növbədə, hadisənin mərkəzi rolunu qeyd etmək zəruridir. Məlum olduğu kimi, istənilən hadisə müəyyən zaman kəsiyinə mənsubiyyəti ilə, başlanğıc və sonun olması ilə xarakterizə olunur və o, müəyyən ölçüyə, eləcə də hadisə mərhələlərinin zaman ardıcılığına malikdir.

Bir sıra tələb olunan elementləri (subyekt, zaman-məkan parametrləri, iştirakçılar və s.) özündə birləşdirən referent hadisə hər zaman vahid bütövlük kimi qavranılır, lakin hadisənin dildə representasiyası hadisənin ayrıca elementində, məsələn məkan və ya zaman elementində fokuslanı bilər.

İstənilən hadisə bir neçə tərkib hissələrə, daha kiçik hadisələrə bölünə bilər. Bu xüsusilə də, qlobal hadisələrə aiddir.

V.Y.Şabesin konsepsiyasına müvafiq olaraq istənilən hadisə bir sıra mikro hadisələrin realizəsi deməkdir: müəyyən bir hadisə hər hansı bir hadisədən əvvəl gəlir və müəyyən digər hadisə onun nəticəsi ola bilər [2].

Məsələn, məlum olduğu kimi, 2001-ci il 11 sentyabrda (təqribən 8:45–10:10 radələrində) çoxsaylı insan tələfatına səbəb olan dörd terror aktı baş vermişdir. Bu “mikro hadisələrdən” hər biri günün ümumi faciəli təsvirini təşkil etmişdir.

At 8:46 in the morning of September 11, 2001, the United States became a nation transformed.

An airliner traveling at hundreds of miles per hour and carrying some 10,000 gallons of jet fuel plowed into the North Tower of the World Trade Center in Lower Manhattan. At 9:03, a second airliner hit the South Tower. ... The Twin Towers, where up to 50,000 people worked each day, both collapsed less than 90 minutes later. At 9:37 that same morning, a third airliner slammed into the western face of the Pentagon. At 10:03, a fourth airliner crashed in a field in southern Pennsylvania. ... The death toll surpassed that at Pearl Harbor in December 1941 [4].

Ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilən hər bir hadisə ümumi qlobal hadisənin tək bir fraqmenti olub vahid zaman çərçivələrində («morning» temporal adının istifadə olunması hesabına) birləşir.

Məkan mənalı leksik vahidlərdən istifadə etməklə zaman haqqında danışmaq mümkündür. İngilis dilində zaman münasibətləri məkan münasibətlərini representasiya edən bir çox sözlərin və zərfin köməyi ilə təsvir olunur: *at, on* [3], eləcə də: *in, by, about, away, before, behind* və s. Əksər sözlərin mənasının əsasını metaforik mənə təşkil edir [1].

Göründüyü kimi, «HADİSƏ», «ZAMAN», «MƏKAN» konseptləri bir-biri ilə sıx əlaqəlidir. Bu konseptlər arasında əlaqələri istənilən diskurslarda müşahidə etmək mümkündür. Tezisin dil materialı kimi tədrisə tətbiq oluna bilər.

Ədəbiyyat:

1. Платонова, О.В. Национальное языковое сознание сквозь призму предлогов // Россия и Запад: диалог культур: Материалы 2-й междунар. конференции 28-30 ноября 1995г. / Отв. ред. А.В. Павловская. – М., Центр по изучению взаимодействия культур, – 1996. – С. 64-72.
2. Шабес, В.Я. Событие и текст. М., 1989. 175 с.
3. Fauconnier, G. Mappings in Thought and Language. Cambridge University Press, – 1997.
4. Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States. https://govinfo.library.unt.edu/911/report/911Report_Exec.htm

Məqami Aygün
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRANSIZ DİLİNDƏ POLİSEMİYA VƏ OMONİMİYA PROBLEMİ

Açar sözlər: *omofon, fenomen, omonim, semantika*

Dünyanın bütün dilləri kimi, fransız dili də dinamik inkişaf edir. Yeni sözlər ortaya çıxır, mövcud sözlərin mənaları dəyişir, bəzi sözlər köhnəlir. Dildə baş verən dəyişikliklərdən biri də çoxmənalı sözün mənaları arasındakı leksik əlaqəni itirməsi ilə omonimlərə parçalanmasıdır.

Dilçilikdə omonimiya adlanan fenomenin polisemiya ilə məhdudlaşdırılması haqqında fikir birliyi yoxdur. Bu vəziyyətdə, sözün əsl mənasında o qədər də böyük bir problem yaratmayacaq “omonim” anlayışının fərqli istifadəsi haqqında deyil, “söz” anlayışının fərqli bir tərif, “nəyə” fərqli bir yanaşma haqqında danışırıq, bunlar ayrı-ayrı konkret hallar arasındakı mümkün fərqlərdir.

Sözlərin “yeni bir məna qazanmaq” qabiliyyətini xarakterizə edən çoxsaylı terminini ilk dəfə fransız dilçisi M.Breal tətbiq etmişdir – “İndiyə qədər sözlərin bu qədər məna altında özünü təqdim edən fakültəyə heç bir ad verilməyib. Buna polisemiya deyə bilərik”. O vaxtdan bəri, çoxmənalılığın bir və eyni dil forması üçün fərqli, lakin əlaqəli mənaların birləşməsinə uyğun olduğu qəbul edilmişdir [3, s.220].

P.Kadyu və B.Heybert “eyni söz üçün fərqli mənaların mövcudluğu, ancaq bu və ya digər şəkildə əlaqəli olaraq qəbul edilən məna sayı üç” olduğu zaman polisemiyadan danışirlər. Onlar idrak anlayışı vacibliyini qeyd edirlər [4, s.107-123].

Əsasən, omonimiya və polisemiya haqqında iki fikir var. Birinciyə görə, yalnız eyni səslənən sözlər qədim zamanlardan formasına görə fərqli olan və yalnız tarixi inkişaf prosesində müxtəlif fonetik və ümumiyyətlə təsadüfi səbəblərə görə bir səslə üst-üstə düşən omonimlər kimi tanınır. Bütün digər hallarda, eyni səsləli söz fərqli məzmun geyindikdə, polisemiya kimi tanınır. Polisemiyanı omonimiyadan fərqləndirməyə imkan verən meyar axtarışı leksikoqrafiya ilə maraqlananların əsas problemlərdən biridir. Çoxmənalı bir sözün iki fərqli söz meydana gətirməsi üçün xüsusi şərtlər lazımdır; onları birləşdirən mənalar insanların düşüncəsində təqdim olunur; sözün fərqli mənaları arasında mövcud olan əlaqələri asanlıqla əhatə edirlər.

Omonimlər, sözün kontekstdən semantik asılılığını artırır, çünki söz öz-özünə deyil, bir cümlədə və ya bütün cümlə kontekstində qəbul edilir və tərcümə olunur. Bəzən bir sözün mənası kontekst vasitəsilə müəyyən edilir, omonimləri fərqləndirməyin yeganə yolu. Məsələn: Les sœurs se ressemblent comme deux gouttes d'eau. (Bacılar iki damla su kimidir).

Omonim sözlər, hər şeydən əvvəl, bir-birindən asılı olmayaraq bu və ya digər reallıq fenomeninə aid olmaları ilə xarakterizə olunur, buna görə də onların arasında çoxmənalı sözlərin fərqli mənalarına xas olan assosiativ konseptual-semantik əlaqə yoxdur. Leksik mənanı həyata keçirərkən onları omonimlərlə qarışdırmaq praktiki olaraq mümkün deyil.

Araşdırmamıza əsasən belə qənaətə gəlinir ki, danışıqdan dilə keçid anı çox incədir və bütün lüğətlər eyni vaxtda müəyyən bir söz və ya məna yazmır. Tezis dil tədrisində faydalı materialdır.

Ədəbiyyat:

1. Будагов Р. А. Слово и его значение. - М.: Добросвет-2000, 2003. 64 с.
2. Зализняк А. А. Феномен многозначности и способы его описания. Вопросы языкознания. М. Наука, 2004. - с. 20-45.
3. Bréal M. Essai de sémantique. 1897. 220 p. ISBN/EAN 978-2-915806-01-4.
4. Cadiot P. and Habert B. Aux sources de la polysémie nominales, pp. 3-11. Langue française, n°113, 1997.

Mircəmil Seyid-Rzayev
Azərbaycan Dillər Universiteti

SÖYLƏMİN SEMANTİK KOMPONENTİNİN REALLAŞMASINDA SİNTAKTİK STRUKTURUN ROLU

Açar sözlər: söyləm; semantika; sintaqm; sintaktik struktur; prosodiya

Danışığın mənalı vahidlərə (sintaqlara) üzvlənməsi müasir dilçiliyin aktual problemlərindən biridir. Sintaktik konstruksiyaların (söyləmin) alt və üst qatlarının üst-üstə düşməməsi dilin işlənməsi baxımından xüsusi maraq kəsb edir. Məhz söyləmin alt və üst strukturlarının qarşılıqlı münasibətlərinin öyrənilməsi dil sisteminin konkret işlənmədə reallaşma xüsusiyyətlərinə işıq salır. Müasir linqvistik mənbələrdə dil işarələrinin ifadə və məna planlarının üst-üstə düşməməsi kimi dəyərləndirilən bu dil fenomeni asimmetriya adlandırılır. Dil işarəsinin asimmetrik dualizminə əsaslanan bu ideya S.O.Karsevskinin tədqiqatlarında inkişaf etdirilmişdir. Müəllifə görə, “*işarə və məna biri digərini əks etdirmir. Onların sərhdələri bütün nöqtələrdə üst-üstə düşmür. İstənilən dil işarəsi potensial “omonim”, eyni zamanda “sinonimlər”dir, yəni o, iki cərgə təfəkkür hadisələrinin çarpazlaşmasından yaranmışdır*” [1, s.85].

Söyləmin konsituasiyadan asılı olaraq sintaqmlara üzvlənməsi ötürülən informasiyanın adresant tərəfindən düzgün qavranılması və dərkində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bundan başqa söyləmin qavranılmasında müxtəlif dil vahidləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin araşdırılması da bu problem cərgəsinə aid edilə bilər. Söyləmin mənasının düzgün qavranılması sintaqmatik üzvlənmədən asılıdır. Sintaqmatik üzvlənmə linqvistik və ekstralingvistik vasitələrin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır. L.R.Zinderin də qeyd etdiyi kimi, “*danışığ axınının istənilən üzvlənməsi son nəticədə linqvistik təhlilə əsaslanır, təhlil olunan sistemlərin informasiya yükü daşıyan elementlərini təyin edir*” [2, s.37]. Seqment vahidlər (lingvistik vahidlər) söyləmin ifadə planını (reprezentasiyasını) təmsil edirsə, həmin vahidlərin konsituasiyada vahid bütövə çevrilməsi supraseqment vahidlərin fəaliyyəti sayəsində reallaşır. “*Supraseqment vahidlərin əsas funksiyası ötürülən informasiyanın tərtibləmək, bütövləşdirmək (semantikləşdirmək) və yönləndirməkdən ibarətdir və seqment vahidlərin düzgün audisiyası üçün şərait yaradırlar*” [2, s.193]. Bu ideyaya istinad edərək seqment vahidlər supraseqment vahidlərsiz mövcud ola bilmədiyini, supraseqment vahidlərin isə öz-özlüyündə bu funksiyaları yerinə yetirə bilmədiklərini qeyd etmək olar.

Söyləmin asimmetrikliyi, ilk növbədə, dilin təbiətindən, ikincisi təbii dilin işlənməsinin mahiyyətindən yaranır. Bu anlayışı dil strukturlarının sintaqmatikası ilə əlaqələndirmək daha məqsəddüğüdür. Bundan başqa, söyləmin işarəvi ardıcılığı, yəni xəttliyi öz təbiətinə görə substansionaldır və yaxınlıq münasibətlərinə əsaslanır ki, bu da onu sintaqm anlayışı ilə yaxınlaşdırır. Söy-

ləmin sintaqmları üzvlənməsi onun sematik qatının dəqiqləşdirilməsinə xidmət edir. Sintaqm dedikdə isə biz onu L.V.Şerba anlamında, yəni fonetik, sintaktik və semantik bütövü – “*intonasiya-məna vəhdətini*” qəbul edirik [3, s.86].

Söyləmin çoxmənəlilikli dil sistemində gizlənen semantik universalıyadır. O, bir qayda olaraq, ayrı-ayrı nitq hissələrinin omonimliyinin nəticəsi kimi meydana çıxır. Məsələn, alman dilində, bu cür çoxmənəlilik ismin, şəxs və nisbi əvəzlilərin nomnativdə üst-üstə düşməsi nəticəsində yaranır. Məsələn: */Sie (Wirtin) muss gute Verbindungen haben. Entweder weiß die Polizei es wirklich, oder sie wird geschmiert/* (Onun (ev sahibinin) yaxşı əlaqələri olmalıdır. Ya polis bunu həqiqətən bilir, ya da onu satın almışlar).

Bu nümunədə */sie/* əvəzliyi həm */Wirtin/nə,* həm də */Polizei/* aid edilə bilər. Bu cür ikimənəlilik yalnız kontekst aradan qaldıra bilər.

Sintaktik omonimiya həm də intonasiya vasitəsi ilə də aradan qaldırıla bilər. Məsələn:

/Viele Opfer wurden nach ersten Angaben von Ärzten↑ tot↓ getrampelt//. /Viele Opfer wurden nach ersten Angaben↑ von Ärzten↓ tot getrampelt//. (Qurbanların çoxusu həkimlərin ilkin məlumatına əsasən öləndə qədər taptalanmışdır).

Bu nümunələrdən görüldüyü kimi, cümlə üzvlərinin sintaktik funksiyasının dəyişməsi, üst qatda sabit qalan söyləmin alt qatda iki strukturla ifadə olunmasına gətirib çıxarır.

Sintaktik strukturların alt və üst qatlarının fərqləndirilməsi, sintaqmatik üzvlənməsi zəruri şərtidir, çünki o, bir neçə propozisiyadan ibarət söyləmlərin çoxmənəliliklərinin öyrənilməsi və şərh üçün imkanlar yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Карцевский, С.О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака // В кн.: Звенгинцев В.А. История языкознания XIX-XX вв. в очерках и извлечениях. – Москва, -1965, 3-е изд. ч.2. – с.85-93.
2. Зиндер, Л.Р. Общая фонетика и избранные статьи. СПб.: Филологический факультет СПбГУ. / Л.Р.Зиндер. – Москва: Издательский центр «Академия», - 2007. – 576 с.
3. Veysəlli, F.Y. Seçilmiş əsərləri: [3 cildə] / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, - c. 1. - 2009. – 640 s.
4. Щерба, Л.В. Фонетика французского языка: очерк французского произношения в сравнении с русским / Л.В.Щерба. – Ленинград : Москва, - 1957. – 308 с.

Musayeva Pərvin
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ KÖMƏKÇİ VƏ MODAL FEİLLƏRİN TƏLƏFFÜZ VARIATİVLİYİNƏ DAİR

Açar sözlər: *cümlə vurğusu, intonasiya, vurğulu işlənen köməkçi və modal feillər, vurğusuz işlənen köməkçi və modal feillər*

Sözlər dilin lüğət tərkibinin leksik vahidləri kimi vurğudan kənar təsəvvür edilməzdir. Məfhumlar söz cildində “yaşadığı” kimi, sözlər də səs və prosodik elementlər cildində yaşayır. Odur ki, prosodik elementlər sözün ayrılmaz elementi, onun tərkib hissəsinin bir parçasıdır. Prosodik elementlərdən biri də vurğudur [1, s.13]. Danışıq aktının sintaqma, sintaqmın isə aktlara (vurğulu sözlə vurğusuz söz ardıcılığına) bölünməsi deyilənləri daha yaxşı anlamağa kömək edir. Danışıq aktı adətən vurğulu və vurğusuz heca və sözün növbələşməsidir. Müxtəlif növbələşmədə

ritm, ahəngdarlıq yaxşı olur, növbələşmə pozulanda isə ahəngdarlıq da pozulur. Söz vurğusu intonasiyanın müstəqil elementi olduğu halda, cümlə vurğusu intonasiyanın funksiyalarından biridir. Cümlə vurğusu özünəməxsus artikulyator-akustik, perseptiv və linqvistik əlamətlərlə xarakterizə olunur. Cümlədə əsas məna daşıyan sözlər vurğulu olur. Buraya isim, sifət, feil, zərf, əvəzlik və say daxildir. Lakin semantik məna daşımayan köməkçi sözlər- şəxs və yiyəlik əvəzlilikləri, bağlayıcı və sözləri, köməkçi və modal feillər və s. vurğu daşımır. Lakin situasiyadan, işlənmə mövqeyindən asılı olaraq, onlar həm vurğulu, həm də vurğusuz ola bilərlər [6, s.135].

Köməkçi və modal feillərin situasiyadan asılı olaraq, vurğulu, yaxud vurğusuz olması tədris zamanı tələbələr tərəfindən bir sıra çətinliklərlə qarşılır. Ümumi müstəsna qaydalara (Exception №2) əsaslanaraq, qeyd etmək olar ki, köməkçi və modal feillər sual cümlələrində sual sözü olduğundan həmişə vurğu daşır. Məsələn: Can you tell me the shortest way to the market?/ 'kæn yu 'tel mi ðə 'ʃɔ:tɪst 'wei tə ðə ,ma:kɪt//. Bəzən köməkçi və modal feillər ümumi sual cümlələrini təqdim edərkən, vurğusuz da ola bilər. Bu hala sual cümləsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməyərək, başdansovdu halda istifadə olunduğu məqamlarda rast gəlinir. Məsələn, Were there any letters?/wə 'ðeər eni ,letəz// Can you give me some money?/ 'kæn ju 'gɪv mi səm ,mʌni// əvəzinə “Can you give me some money” / kæn 'ju: 'gɪv mi səm ,mʌni// kimi.

Təsdiq nəqli cümlələrdə köməkçi və modal feillər vurğusuz işlənir. Məsələn, you can go out./ ju kæn 'gou ,aʊt//. Lakin nəqli cümlənin məzmununu qüvvətləndirmək məqsədi hədəfə qoyulubsa, bu tip feillər vurğulu ola bilər: you are looking tired / ju 'a: 'lʊkɪŋ ,taɪəd//. Nəqli cümlələrdə “not” inkar ədatı ilə bitişik tələffüz olunarkən bu köməkçi və modal feillər vurğu daşır. Məsələn, you can't go there alone / ju 'ka:nt 'gou ðeər ə,loun//. Ümumi suallara verilən qısa cavablarda da köməkçi və modal feillər vurğulu olur: do you prefer coffee ?/ 'du: ju prɪ 'fɜ:kəfi//. yes, I do. / ,jes/ aɪ ,du://

Qeyd etmək lazımdır ki, köməkçi və modal feillərin ifadə etdiyi münasibət mənalardan asılı olaraq, onlar cümlədə vurğu daşıya bilər.”should” feili əminlik, lazımlılıq ifadə etdikdə,”shall” feili əmr, xəbərdarlıq ifadə etdikdə, “will, would” feilləri sonsuz arzu, istək ifadə etdikdə, “can, could” feilləri məzəmmət, tənə ifadə etdikdə, “may, might” mümkünlük ifadə etdikdə, “must” feili güman, ehtimal bildirəndə vurğulu tələffüz olunur [5, s.94].

Ədəbiyyat:

1. Axundov A. A., Babayev S. M., Zeynalov F. H. İngilis və Azərbaycan dillərində vurğunun ritmik-melodik xüsusiyyətləri, Bakı: 1996, 245 s.
2. Daniel J. Cambridge English Pronouncing Dictionary, 18th Edition. 2006, Cambridge University Press, 290 p.
3. Gerald K. How to teach pronunciation. UK, Pearson Longman, 2000, 180 p.
4. Giegeric H. J. English Phonology. An Introduction. Cambridge University Press, 2003, 231 p.
5. Peter Roach. English phonetics and phonology. Cambridge University Press, 2009, 231 p.
6. Zeynalov F. Practical English Phonetics. Book I and II, Bakı: Mütərcim, 2021, 307p. 287p.

Musayeva Püstəxanım
Bakı Avrasiya Universiteti

SÖZÜN YADDA SAXLANMASINA DAİR

Açar sözlər: söz, söz birləşməsi, sözün tərif, sözün izahı, sözün yadda qalması

Söz müəyyən məna ifadə edən hərf və səslərin birləşməsindən meydana gələn leksik vahiddir. Cəmiyyətin tarixi və keçmişi olduğu kimi, hər bir sözün də tarixi və keçmişi vardır. Sözlər tarix boyu dəyişərək bu günümüzdə gəlib çıxmışdır.

Söz təfəkkürdə olan biliklərin cümlədə ifadəsinə kömək olur. İnsan təfəkküründə olan anlayış dil vasitəsi ilə ifadə olunursa, dildə sözlərin birləşməsindən əmələ gəlir. Dil sözlərin vasitəsi ilə mövcudluğunu davam edir. Sözlər olmasa və cümlə daxilində birləşməsə, insan təfəkküründə yaratdığı anlayışları ifadə edə bilməz. Hər hansı dildə sözlərin zənginliyi, həmçinin həmin dilin inkişafının, zənginliyinin göstəricisidir.

Söz, eyni zamanda cümlənin əsas qayəsi hesab olunur. Sözlər birləşərək söz birləşmələri əmələ gətirir. Məsələn, “go on” sözbirləşməsi. Burada hər iki “go” və “on” sözlərinin özlüyündə “go” – “getmək”, “on” – “üzərində” mənalarını ifadə edir. Lakin söz birləşməsi şəklində isə “go on” yalnız bir mənəni - “davam etmək” ifadə edir.

Söz məzmun və formadan ibarətdir. Sözlərin məzmunu dedikdə, onun leksik mənası, forması dedikdə isə, qrammatik forması nəzərdə tutulur. Leksik məna ilə qrammatik forma bir-biri ilə sıx əlaqəlidir [3, s.274].

Xarici dilin tədrisi zamanı sözlərin öyrənilməsinə və yadda qalmasına xüsusi diqqət edilməlidir. Tədqiqatçı alim C.Fries qeyd edir ki, sözlərin qrammatik quruluşuna və fonologiyasına xüsusi önəm verilməlidir. Həmçinin, o, əlavə edir ki, yeni sözlərin kontekst daxilində işlədilərək öyrənilməsi dil öyrənənlərin təfəkküründə daha yaxşı möhkəmlənməsinə şərait yaradacaqdır [3, s.251]. Zamanla, sözün öyrənilməsi və yadda qalması vərdişə çevrilir. Bu səbəbdən yeni sözü öyrənərkən dilöyrənən əsas diqqətini sözün tələffüzünə yönəltməli və onu cümlə daxilində işlətməlidir. Sözün öyrədilməsi və onun yadda qalması üçün leksik, fonetik və qrammatik biliklər bir-biri ilə əlaqəli öyrədilməlidir.

Sözlər iki formada ayrılıqda və ya söz ailələri formasında tədris edilməlidir. Yeni söz öyrədilərkən, həmin sözü şəkilçiləri ilə və öyrənilən yeni sözdən yaranan sözlərlə birlikdə tədris edilməlidir. Məsələn, “to dream-dreamed-dreaming” və “dreams”. Bu sözlər mənaca yaxın sözlərdir və bu sözlər ailə sözləri olaraq bir yerdə tədris edilməlidir. Bu zaman yeni sözün tədrisi daha effektiv olacaqdır. Yeni sözlərin söz ailələri formasında öyrədilməsi təfəkkürün inkişafına və sözün daha yaxşı yadda qalmasına kömək olar. Yeni sözün yaddaşda daha möhkəm saxlanması üçün sözü təcrid olunmuş qaydada tədris etməmək lazımdır. Yeni söz kontekst daxilində, məna kəsb edəcək mühitdə öyrədilməlidir. Bu, yeni sözlərin qısa müddətdə öyrədilməsinə və yaddaşda daha uzun müddətdə qalmasına təsir edəcək. Yeni sözlərin fərqli yollarla əlaqələndirilməsi və cümlə daxilində işlədilməsi onların yaddaşda asanlıqla qalmasına imkan verir.

Sözün öyrədilməsinin ən yaxşı üsullarından biri də onun izahının (explanation) və ya tərifinin (definition) verilməsidir. Məsələn, “a beggar” – “this is a person who asks others` money” (sözün izahı). “A beggar” – “a homeless person” (sözün tərfi).

Xarici dillərin, xüsusilə ingilis dilinin tədrisində yeni sözlərin və ya söz birləşmələrinin öyrədilməsinin və yaddaşda uzun müddət qalmasının ən yaxşı üsulu onların kontekstə uyğun, cümlə daxilində işlənmələri, həmçinin izahının və tərifinin verilməsidir.

Ədəbiyyat:

1. Babayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, Elm və təhsil, 2008.
2. Qurbanov A. Ümumi dilçilik. Bakı, 2004.

Nuriyeva Səadət
Azərbaycan Dillər Universiteti

“THAT” BAĞLAYICI İLƏ BAĞLANAN BUDAQ CÜMLƏLƏRİN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ ZAMANI YARANAN ÇƏTİNLİKLƏR

Açar sözlər: *leksik-grammatik məna, nominal, budaq cümlə, bağlayıcı*

Müasir ingilis dilində “that” dilin cümlə səviyyəsində ifadə etdiyi leksik-grammatik mənənsindən, sintaktik funksiyasından, hansı sözlərlə əlaqədə olmasından asılı olaraq əvəzlik, bağlayıcı, zərf kimi işlənir [1; 5].

“That” bağlayıcı kimi mübtəda, xəbər, tamamlıq, təyin budaq cümlələrini baş cümləyə bağlayır [3]. Müasir dilçilikdə isə budaq cümlələrin adı “that” bağlayıcısının baş cümlədə olan hansı nitq hissəsini budaq cümləyə bağlamasından asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Əgər “that” bağlayıcısı baş cümlədə işlənən feildən sonra gəlsə, ondan sonra gələn budaq cümlə “Verb+that clause”, sifətdən sonra gəlsə “Adjective+that clause”, isimdən sonra gəlsə “noun+that clause” adlandırılır və bu kimi budaq cümlələr vahid “That-clauses” adı altında tədqiq edilir [4].

“That” baş cümlədə əqli proses (*believe, think, hope, know, suppose, fancy, xəbər (say, tell, inform, indicate, mention, admit və s.)*) ifadə edən feillərdən sonra gəldikdə bu növ budaq cümlələr “**verb+that clause**” adlanır. Ənənəvi olaraq bu budaq cümlələr tamamlıq budaq cümlələri adlanır. *They said that five million workers stayed at home to protest against the tax. They knew that something bad had happened* [7].

“Adjective +that -clause” baş cümlədə olan sifətdən sonra (*sure, important, afraid, pleased, sorry, surprised, worried və s.*) gəlir və danışanın hissələrini və ya fikirlərini ifadə edir. Bu seçim üzrə ayrılann budaq cümlələr ənənəvi dilçilikdə qəbul edilmiş budaq cümlərdən biri ilə deyil, bir neçəsi ilə üst-üstə düşür [7]. *It is important (that) we look at the problem in more detail.* Ənənəvi olaraq bu mübtəda budaq cümləsi adlanır. Kobrina N.A., Korneyeva E.A. isə bu budaq cümləni baş cümlədə olan “it” əvəzliyini tamamladığı üçün “complement clause” adlandırırlar [1; 2]. “I’m sure (that) she will know a lot of people there.” cümləsində isə tamamlıq budaq cümləsi işlənmişdir. Deməli, bəzən müasir dilçiliyin qəbul etdiyi elmi nəzəri fikirlər ənənəvi qrammatika ilə üst-üstə düşmür.

“Noun+that-clause” hiss, əminlik, imkan ifadə edən isimlərdən sonra gəlir (*belief, fact, hope, idea, suggestion, statement, claim, comment, argument*) Ənənəvi dilçilikdə bu budaq cümlələr “təyin budaq cümlələri” adlanır. “He is also having intensive treatment in the **hope** that he will be able to train on Friday.” cümləsində budaq cümlə baş cümlədəki isimi təyin etdiyi üçün təyin budaq cümləsi adlanır [8].

Dilçilikdə bu budaq cümlələr “isim budaq cümlələr” (*substantive clauses, nominal clauses, noun clauses və s.*) adlar altında tədqiq edilir [9].

R.Kvirk ismi budaq cümlələrin mücərrədlik, fakt, hadisə, hal, vəziyyət, ideya ifadə etdiyini, əşyalara, insanlara, məvfuqlara aid olduğunu qeyd edir [6, s.316]. Son onillikdə isə bu budaq cümlələr “that clauses” kimi status qazanıb [7; 8; 9].

Tədris zamanı bu tip budaq cümlələrin hansı növ budaq cümlə olmasının müəyyənləşdirilməsi üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət etmək lazımdır:

1. “that” sözünün hansı nitq hissəsi (əvəzlik, bağlayıcı, zərf) olması müəyyənləşdirilməlidir, çünki o, əvəzlik kimi işləndikdə müxtəlif budaq cümlələri baş cümləyə bağlayır.
2. Baş cümlədəki hansı sözdən sonra gəlməsi dəqiqləşdirilməlidir.
3. Baş cümlədə olmayan hansı üzvü müəyyən etməsi aydınlaşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Khaimovich B.S., Rogovskaya B.I. A Course in English Grammar. Москва, Высшая школа, 1967, 298 p.
2. Kobrina N.A., Korneyeva E.A. An Outline of Modern English Syntax. Higher School Publishing House, Moscow 1965, 210 s.
3. Kaushanskaya V. L. et al. A Grammar of the English language. Leningrad, 1973, 318 p.
4. Marianne Celce-Murcia, Diane Larsen-Freeman. The Grammar Book. Heinle & Heinle Publishers, Boston, Massachusetts, 02116, U.S.A., 1983, 655 p.
5. Musayev O.İ., E.İ.Hacıyev, Hüseynov A.R. “A Practical Grammar of Contemporary English. Bakı, Qismət, 2009, 552 s.
6. Randolph Quirk et.al. A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Pearson Longman. 1985, 1779 p.
7. <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/%D0%B1%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/that-clauses>
8. https://www.google.com/search?q=adjective+that+clause&rlz=1C1GCEA_enAZ919AZ919&oq=adjective+that+clause&aqs=chrome..69i57j0i22i30i19.13027j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8
9. <https://www.thoughtco.com/noun-nominal-clause-1691440>

Rüstəmzadə Aygün
Azərbaycan Dillər Universiteti

**İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ DİSKURS ANALİZİNƏ İSTİNADIN
PERSPEKTİVLƏRİ HAQQINDA (ELİTAR DİSKURSUN LİNGVİSTİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏDRİSİ KONTEKSTİNDƏ)**

Açar sözlər: *ingilis dili, xarici dillərin tədrisi, elitar diskursun lingvistik xüsusiyyətləri*

Xarici dillərin tədrisi ilə bağlı müasir araşdırmalar canlı dilin, dinamik nitq formasının (yəni, ünsiyyət zəminində reallaşan mətnin) cəlb edilməsinin vacibliyini ortaya qoyur. Belə ki, hələ gənc qrammatiklər dönmindən etibarən dilçilər dilin tədqiqi və tədrisi prosesinin sadəcə olaraq, yazılı mətnlər əsasında aparılmasının məqsədəuyğun olmaması qənaətində yəqinləşmişlər [1, s.38-41]. Məhz bu səbəbdən də dilçilik zamanla öz diqqətini "canlı" nitqə, yəni ünsiyyət formatında reallaşan mətnlərə yönləndirmiş, nəticədə diskurs nəzəriyyəsi ortaya çıxmışdır. Maraqlıdır ki, diskurs nəzəriyyəsinin yaranıb inkişaf etməsi ilə onun xarici dillərin tədrisi işinə tətbiqinin də əsası qoyuldu [2, s.54-59]. L.A.Mitçel və A.G.Şilnovun da qeyd etdiyi kimi, diskursun tədrisi tələbələrin xarici dilə yiyələnməsi prosesində bir çox kommunikativ səriştələrə yüksək səviyyədə bələd olmasına yol açır. Konkret olaraq, müəlliflərin də qeyd etdikləri kimi, məhz, diskurs prizmasından xarici dillərin tədrisi tələbələrdə ünsiyyətin kommunikativ məqsədlər üzrə çeşidləndirilməsini, konkret nitq situasiyasına uyğun danışıq səriştəsi əldə etməsini, habelə müafiq nitq davranışı təcrübəsi əldə etməsini mümkün edə bilər [3]. Bu mənada L.A.Mitçel və A.G.Şilnovun yanaşması digər tədqiqatçının – xarici dillərin kommunikativ-diskursiv əsaslı tədrisinin lingvistik xüsusiyyətlərini araşdırmış O.A.Obdalanın mövqeyi ilə səsleşir. Belə ki, özünün mövzusunun nəzəri problemlərinin həllinə istiqamətlənmiş doktorluq dissertasiyasında məhz, diskurs vasitəsilə, kommunikativ situasiyalar prizmasından xarici dilin tədrisi məsələlərini araşdırmış O.A.Ob-

dalova yazır ki, xarici dillərin tədrisinin əsas məqamlarından biri tələbələrə digər mədəniyyət daşıyıcıları ilə sərbəst ünsiyyət yaratmaq səriştəsinin aşılmasıdır. Heç şübhəsiz ki, bu məqsədlə də mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın uğurlu şəkildə gerçəkləşdirilməsi üçün məhz, onun iştirakçılarının koqnitiv-diskursiv fəaliyyət reallaşdırma potensialının yüksək olması vacibdir [4, s. 7-8]. Məhz, diskurs tədrisi də bu məqdədə xidmət etməklə xarici dillərin tədrisini yeni keyfiyyət mərhələsinə qaldıra bilər. Bu mənada ingilis dilinin tədrisi prosesində elitar diskurs materiallarına istinad, eləcə də elitar diskursda reallaşan kommunikativ məqsədlərin, nitq vərdişlərinin tədrisi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Böyük Britaniyanın konstitusiyalı monarxiya quruluşuna malik olması, Dünyanın supergüc dövlətlərindən sayılan ABŞ-ın, daha dəqiq desək, ölkə iqtisadiyyatının oliqarxik maliyyə-iqtisadi elita çevrələri tərəfindən yönləndirilməsi, məhz, elitar diskursun tədrisi məsələlərini aktuallaşdırır. Belə ki, Britaniya elitar diskursuna bələd olmadan bu ölkənin liqnvokulturoloji mühitinə tam dolğunluğu ilə bələd olmaq mümkün deyil [5]. Bu isə ilk növbədə ondan qaynaqlanır ki, ingilis kommunikativ davranışı yekcins deyil və elita və qeyri-elita nümayəndələrinə nəzərən az və ya çox dərəcədə (leksik və qrammatik səviyyələrdə bu fərqlər eyni səviyyədə təzahür tapmamışdır) özünü biruzə verir.

Ədəbiyyat:

1. Axundov A.A. Ümumi dilçilik, Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 280 s.
2. Аникина О.В. Дискурс как объект обучения в курсе иностранного языка // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2011. № 2. С. 54–59. <https://cyberleninka.ru/article/n/diskurs-kak-obekt-obucheniya-v-kurse-inostrannogo-yazyka>
3. Митчелл Л.А., Шильнов А.Г. Дискурс как основа формирования грамматических навыков в обучении иноязычному общению // Язык и культура. 2014. № 2 (26). <https://core.ac.uk/download/pdf/287460088.pdf>
4. Обдалова О.А. Когнитивно-дискурсивная система обучения иноязычной межкультурной коммуникации студентов бакалавриата: диссертация ... доктора педагогических наук, Нижегородск, 2017, 468 с. https://lunn.ru/sites/default/files/media/upr_NIR/dis_sov/02/obdalova/dissertaciya_obdalovoy_oa.pdf
5. Стернин И.А., Ларина Т.В., Стернина М.А. Очерк английского коммуникативного поведения. – Воронеж: изд-во «Истоки», 2003 http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Kommunikativnoe_povedenie_narodov_mira/Anglijskoe_kommunikativnoe_povedenie_2003.pdf

Səfərova Gülnarə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ İNTONASIYANIN TƏDRİSİNDƏKİ PROBLEMLƏRƏ DAİR

Açar sözlər: *intonasiya, sintaqm, melodiya, seqment və suprasediment vahidlər*

Son zamanlar ingilis dilinin qlobal ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunması onun yayılma arealının genişlənməsinə səbəb olmuşdur. İngilis dili artıq “*franca lingua*” halına gəlmiş, yəni dünya miqyasında əsas ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul olunmaqdadır. İngilis dili üzrə dünyaşöhrətli alim Henri Uidouson ingilis dilinin artıq yalnız dil daşıyıcılarına deyil, bu dili kommunikativ məqsədlə istifadə edən bütün insanlara mənsub olduğunu qeyd edir [2, s.59]. Məhz bu baxımdan ingilis dilinin daha dərindən tədqiq olunmasına ehtiyac duyulur.

Dilçilik elminin bölmələrindən biri olan fonetika, dilin yalnız fonemlər sistemini deyil, həmçinin, tələffüz xüsusiyyətlərini, intonasiya, onun komponent və funksiyalarını, nitqin ritmik quruluşunu, nitq səslərinin və intonasiyanın fonouslubı xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir.

Hər bir dilin mükəmməl öyrənilməsində diqqət yetiriləcək amillərdən biri onun intonasiyasıdır. İntonasiya – şifahi nitqdə cümlənin xarici quruluşunu əks etdirən mürəkkəb fonetik vasitədir. G.P.Torsuyev intonasiyanı nitqin yüksəkliyinin, gücünün, tembrinin və tempinin mürəkkəb vəhdəti adlandırmışdır [1, s.212]. Ondan fərqli olaraq, D.Counz və L.Armstrong daxil olmaqla bəzi fonetistlər intonasiyanı yalnız tonun yüksəkliyində, yəni səs tonu və melodiya baş verən dəyişikliklər kimi qəbul edib, nitqin tempi və tembrini kimi mühüm ifadə vasitələrini rədd edirlər. Bir çoxları sintaqmlararası pauzanın (fasilənin) adını belə qeyd etməyə lüzum görməsələr də, onu intonasiyanın komponentlərindən biri kimi vurğulamaq tam yerinə düşərdi. İntonasiyanın təşkilində fasilənin rolunu gözdən keçirmək mümkün deyil. Bu yanaşmaları nəzərdən keçirərək, belə ümumiləşdirmək olar: intonasiya – tələffüz zamanı əsas tonun yüksəkliyi, intensivliyi, temp və tembrin əlaqəli dəyişməsinin mürəkkəb vəhdətidir.

Ünsiyyət zamanı dil ünsürlərindən hər hansı biri modifikasiyaya məruz qaldığı halda informasiyanın düzgün qavranılmasında dil daşıyıcılarına bir o qədər də çətinlik yaratmır. Çünki bu zaman onların köməyinə ümumi kontekst çatır.

Dil daşıyıcısı olmayanlarda isə bu, bir qədər fərqlidir. Onlar xarici dildə ünsiyyət qurarkən informasiyanın qəbulunda əsas diqqəti onun fonetik tərəfinə yönəldirlər. Bu səbəbdən də danışıq aktında ədəbi tələffüz normalarında, xüsusi ilə də seqment səviyyədə baş verən hər hansı sapma informasiyanın dil daşıyıcısı olmayanlar tərəfindən qəbul olunmasında və qavranılmasında bir çox çətinliklərə gətirib çıxarır.

A.Arnold, Rocer Kingdon, O'Konnor da daxil olmaqla bir çox ingilis fonetistlər belə bir fikir irəli sürürlər ki, xarici dillərin tələffüz xüsusiyyətlərini öyrənərkən, seqment vahidlərə (səslərə) nisbətən supraseqment vahidlər olan intonasiya, xüsusilə də cümlə vurğusu və melodiya daha çox diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, xarici dili öyrənənin nitqi (danışığı) cümlə vurğusu və melodiya baxımından nə qədər düzgün təşkil olunarsa, həmin nitq qarşı tərəfdən daha asan başa düşülər və nitqin məzmunu daha aydın qavranılır. Bununla tam razılaşmaq mümkün deyil. Unutmaq olmaz ki, informasiyanın səsli nitq vasitəsi ilə qəbulu zamanı meydana çıxan çətinlik supraseqment (söz vurğusu, kontrastiv vurğu, sintaqma ayırma və s.) səviyyə ilə yanaşı seqment (fonem-heca-söz) səviyyədə də baş verə bilər. Məlum olduğu kimi, ingilis dilində həm səslərin, həm də sözlərin təcrid olunmuş halda və nitq axınıdakı tələffüzləri fərqlidir. Onlar ayrılıqda tələffüz olunarkən dilin bütün normalarını özlərində əks etdirirlər. Nitq axınında isə onların səslənməsində müxtəlif sapmalar baş verir və səhv anlaşılmanın qarşısını almaq üçün intonasiyanın təşkilində bunları nəzərə almaq olduqca vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Торсуев Г.П. Фонетика английского языка. Москва: Литература на иностранных языках, - 1950. - 212 с.
2. Widowson H.G. Knowledge of Language and Ability for Use // - Oxford: Applied Linguistics, - 1989. Vol.2 p. 59.

Safarzade Amina
Azerbaijan University of Languages

ON THE PROBLEM OF BASIC FUNCTION OF ENGLISH WORD ORDER

Keywords: *syntactic, communicative, structure, morphology deficiency, inflection*

Word order is an integral part of the sentence structure of any language, regardless of the morphological structure of the language. Word order in a sentence is understood as the mutual arrangement of the parts of the sentence, which has syntactic, semantic and stylistic meaning. Functions of a word order differ in various languages.

Although some languages display considerable freedom of word order, in no human language may the words of a sentence occur in any random order whatsoever. No matter how free a language is with respect to word order, it will inevitably have some word order constraints [1, p. 152].

The word order possibilities of a language are partly determined by the parts-of-speech system of that language [2, p. 1]. Reduction of syntagmatic variability includes fixation of word order. This is why grammaticalization goes hand in hand with the loss of word order freedom [3, p. 15].

The main function of a word order in English is syntactic, thus it is not possible to agree with negation its communicative function. There are some cases in which syntactic value of sentence parts is manifested by their place in the sentence. In the area of syntactic structure, word order helps define the syntactic functions of certain components. Of course, word order in this area can play a role only in cases where the syntactic function of a component is not uniquely determined by other means.

Based on this position, the main role of word order in modern English with an undeveloped system of inflection is syntactic. In English, word order plays an important syntactic role, since in this language there is a morphology deficiency. In this language, a word is only a transmitter of lexical meaning.

The syntactic and communicative roles of word order are contrasted in terms of functional load. This means that in languages where the syntactic role of word order is the main function for establishing a connection between parts of a sentence, the communicative possibilities of word order are reduced, since the word order is loaded with the establishment (expression) of syntactic relations between the parts of the sentence. On the contrary in synthetic languages, where grammatical information is contained in the parts of the sentence themselves, the importance of the syntactic role of word order can be reduced to the level of "redundancy".

References:

1. Akmajian A., Demers R.A., Farmer A.K., Harmish R.M. An Introduction to Language and Communication. 6th edition, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2010, 630 p.
2. Hengeveld K., Rijkhoff J.N.M., & Siewierska A.M. Parts-of-Speech Systems and Word Order // Journal of Linguistics, Vol 40, №3, 2004, pp. 527-570.
3. Lehmann C. Word Order Change by Grammaticalization // Internal and External Factors in Syntactic Change. The Hague & Berlin: Mouton-de Gruyter, 2011, pp. 395-416.

DİLİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI PROBLEMİNƏ DAİR

Açar sözlər: dil, dilin yaranması, təbii dil, süni dil, təfəkkür, nitq

Dilin bir ünsiyyət vasitəsi kimi nə vaxt və necə yaranması, formalaşması və daim inkişafda olması olduqca müəmmal və mürəkkəb problemdir. Ta qədim dövrlərdən dilin necə yaranması ilə bağlı müxtəlif fikirlər söylənilmiş, müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür.

Dilin yaranması ilə bağlı müasir nəzəriyyələrin əsasını Qədim yunan filosofları qoymuşlar. Dilin mənşəyinə, yaranmasına baxışlarına görə onlar iki elmi elmi məktəbə («füsey» tərəfdarları və «tesey» tərəfdarları) bölünürdülər. “Füsey” nəzəriyyəsi dilin «təbii» səciyyəli olduğunda ısrarlı olub, onun yaranması və strukturunu bioloji qanunauyğunluqlarla izah edir. Əşyaların adlarının təbii mənşəyi tərəfdarı olanlar hesab edirdilər ki, adlar təbiətdən gəlir, çünki ilk səs-lər adların uyğun gəldiyi əşyalara müvafiqdir. Adlar əşyaların kölgəsi və ya əksidir. Əşyanı adlandıran təbiətin yaratdığı düzgün adı tapmalıdır, bu alınmasa, deməli o yalnız səs-küy salır. “Tesey” nəzəriyyəsi tərəfdarları bildirirdilər ki, dil şərti olub, əşyaların mahiyyəti ilə bağlı deyil və deməli, sünidir, yəni cəmiyyətdə düşünülmüş şəkildə yaradılmışdır. Bu isə o deməkdir ki, adlar insanlar arasında razılaşma əsasında yaranırlar. Onlar əşya ilə onun adı arasındakı çoxsaylı uyğarsızlıqlara diqqət yetirir və onları nəzərə çarpdırırlar. Belə ki, sözlərin bir neçə mənası olur, eyni bir anlayış bir neçə sözlə bildirilir. Əgər adlar təbiətinə görə verilsəydi, onların insanlar tərəfindən dəyişdirilməsi qeyri-mümkün olardı.

Səs təqlidi nəzəriyyəsi “stoiklərdən” gəlir və onun XIX və hətta XX əsrdə də davamçıları olmuşdur. Qədim yunan filosofu Demokrit, alman filosofu və alimi H.Leybnis, Amerika dilçisi U.Uitni və b. bu nəzəriyyənin tərəfdarları olmuşdular. Bəs dil nədir?

1) Dil ünsiyyət vasitəsidir və bu ünsiyyət yalnız bilavasitə nitq prosesi ilə məhdudlaşmır. İnsanlar bir-biri ilə münasibətlərə girir, ünsiyyət aparır, biliklərini və ya belə deyək, bildiklərini son nəticədə nəsildən nəsilə ötürür və bu yolla nəsillər arasında «ünsiyyət gedir», insan və onun zehni aparatı inkişaf edir, təkmilləşir.

2) Dil dedikdə müəyyən kod, işarələr sistemi və onların işlədilmə qaydaları başa düşülür. Bu sistemə müxtəlif səviyyəli: fonetik (səslər, intonasiya), morfoloji (sözün tərkib hissələri: kök, şəkilçi və s.), leksik (sözlər və onların mənaları), sintaksik (cümlə) – vahidlər daxildir. Bu vahidlər qrammatika və lüğətlərdə təsvir olunur.

N.Xomskinin fərziyyəsinə görə, dil insana anadangəlmə verilir və insanın beynində Universal Qrammatika mövcuddur [4; 6]. O hesab edir ki, dilin adaptiv mənası təfəkkürü təmin etməkdən ibarətdir. “Dil sözün həqiqi mənasında kommunikasiya sistemi hesab olunmur. Bu sistem fikirləri ifadə etmək üçündür, yəni tamam başqa şeydir. Ondan, əlbəttə, kommunikasiya üçün istifadə etmək olar... Lakin kommunikasiya bu terminin heç bir mənasında dilin əsas funksiyası deyil” [4, s.114].

Dilin yaranması haqqındakı ən qeyri-adi fərziyyəni T.Dikon irəli sürmüşdür [5]. Onun fikrincə, dil insan beynini ələ keçirmiş parazit kimi bir şeydir: bir fərddən digərinə ötürülür, hər konkret fərddə az da olsa özəl xüsusiyyətlərə malikdir və s. Dilin yaranması və onun cəmiyyətdə rolu probleminə İ.Herder böyük diqqət yetirirdi. “Dilin yaranması haqqında” əsərində [1] o, dilin meydana gəlməsini təbii dillər əsasında izah etməyə çalışır.

A.A.Potebnyanın dövründə dilin öyrənilməsinə «atomar» yanaşma üstünlük təşkil edirdi, yəni hər bir dil hadisəsi ayrılıqda, başqalarından qoparılaq və dilin ümumi inkişafından kənarında nəzərdən keçirilirdi. Buna görə də alimin dil tarixindəki bu və ya digər hadisənin başqaları ilə əlaqədə və münasibətdə öyrənilməsinin vacibliyi haqqında fikri öz dövrü üçün inqilabi idi.

Beləliklə, dil etnosun əsas əlamətlərindən biri kimi çıxış edir. O, düşünmə hadisəsi və kommunikasiya vasitəsidir. Etnik birliyin yaranmasında onun rolu böyükdür. O, etnogenezin mexanizmlərindən biri və nəsillər arasında əlaqələndirici qismində çıxış edir. Etnos inkişaf etdikcə dil də inkişaf edir və etnosun əsas əlamətinə çevrilir.

Bu tezis xarici dillərin tədrisi prosesində uğurla tətbiq edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Гердер И.Г. Трактат о происхождении языка.- М.: ЛКИ, 2007.
2. Пинкер С. Язык как инстинкт. М.: УРСС, 2004.
3. Потебня А.А. Мысль и язык / <https://mybiblioteka.su/9-4312.html>
4. Хомский Н. О природе и языке. М.: КомКнига, 2005.
5. Christiansen, Chater 2008 - Christiansen M.H., Chater N. Language as Shaped by the
6. Brain // Behavioral and brain sciences. -2008., Vol. 31, p. 489–558
7. Hauser M.D., Chomsky N., Fitch W.T. The Faculty of Language: What is it, Who has it,
8. and How did it Evolve? // Science, 2002, Vol. 298, p. 1569- 1579;

Səlimova Nərgiz
Azərbaycan Dillər Universiteti

DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİ VƏ ONUN YARADILMASINDA DİL VASİTƏLƏRİNİN ROLU

Açar sözlər: *ümumxalq dili, diskurs, ədəbi dil, qeyri-ədəbi dil*

Obyektiv gerçəkliyi dünyanın mənzərəsi kimi götürsək, onun dil vasitələrinin köməkliyi ilə yaradılan obrazını *dünyanın dil mənzərəsi* adlandıra bilərik. Lakin dünyanın dil mənzərəsinin yaradılması özü-özlüyündə məqsəd deyil. Dünyanın dil mənzərəsi konkret diskursda obyektivləşir və yalnız digər dil daşıyıcısının koqnitiv məkanında həmin mənzərə müəyyən əks olunduqda onun mövcudluğu özünü təsdiqləyir.

Xalqın dili uzun müddət ərzində konkret milli mühitdə formalaşır, nəsildən nəsilə ötürülür. Bunu adətən ümumxalq dili adlandırırlar. Lakin ümumxalq dili mürəkkəb bir orqanizmdir. O bütün özəlliklərinin məcmusu ilə başqa dillərdən fərqlənir. İstənilən milli dil tərkibinə görə yekrəng deyil, çünki onun daşıyıcıları, ondan istifadə edənlər sosial mövqeləri və vəziyyətləri, məşğuliyyətləri, mədəni səviyyəsi və s. görə fərqlidirlər və bu səbəbdən onların söz ehtiyatı, çatdırmaq istədikləri və s. fərqli olur.

Dilin daşıyıcıları həmişə konkret şəxsiyyətlərdir və bu şəxsiyyətlər bir-biri ilə heç də identik deyillər: onların daxili aləmi və həyatda mövqeləri, məqsədləri, dünya görüşləri, hətta kommunikativ kompetentlikləri və s. xeyli fərqli olur. “Dil və mədəniyyətin nisbəti tam və hissə arasındakı nisbət kimi nəzərdən keçirilir. Dil mədəniyyətin komponenti və aləti kimi qavranılır ki, bu da dilin milli mənsubluğu ilə milli mədəniyyət tipi arasında izomorfizmi aşkarlamağa imkan verir” [6, s. 202].

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın dil mənzərəsinin hələ də dəqiq tərfi yoxdur. Bu terminin izahında əsas iki bir-birinə əks mülahizə fərqləndirmək olar. Alimlərin bir qismi hesab edir ki, DİL daşıyıcısının dünya görüşünü tam müəyyənləşdirir. Digərləri isə bu fikirdədir ki, dünyagörüşü insanların danışdığı dildən asılı deyil. Şüur və təfəkkürün dillə şərtlənməsi ilə bağlı məsələ fikrin verbal və ya qeyri-verbal olması ilə bağlıdır. “Verballıq” yanaşmasına görə, “təfəkkür həmişə verbal formada gedir, hətta yüksək abstraksiya səviyyəsinə çatsa da belə” [1, s.16], yəni verballaşmaya qədər hazır fikir mövcud deyil [4, s.256]. Digərləri dünyanın dil mənzərəsinin mövcudluğunu və bununla da ayrı-ayrı mədəni birliklərin nümayəndələrinin təfəkküründəki fərqləri qəbul etsələr də, onları dillər arasındakı fərqlərlə deyil, bu və ya digər mədəniyyətdə yayılmış fəaliyyət növləri arasındakı fərqlərlə, sosiallaşmalarının müxtəlifliyi ilə izah edirlər [3, s.231].

Dünyanın mənzərəsi və dünyanın dil mənzərəsi anlayışlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Birinci insanın iradəsindən asılı olmayaraq obyektiv gerçəklikdə mövcuddursa, ikincisi insanın obyektiv gerçəkliyi dil vasitələrinin köməkliyi ilə əks etdirməsi nəticəsində formalaşır və müəyyən yazılı və ya şifahi diskurs şəklində mövcud olur. Bu diskurslar isə ümumxalq dilinin ən müxtəlif vasitələrinin köməkliyi ilə yaradılır. Əgər ümumxalq dilini daim inkişafda olan orqanizm kimi götürsək, bu «orqanizmin» tərkibində müxtəlif leksik qruplar fərqləndirilə bilər. Ümumxalq dilinin tərkibində ədəbi dil və danışiq dili olmaqla bir-birini tamamlayan iki «dil» fərqləndirmək mümkündür. Ədəbi dil normativ dil də adlandırılır. Ədəbi dil qısa zaman kəsiyində az dəyişir. Çünki əgər hər bir dil daşıyıcısı istədiyi kimi əsas informasiya daşıyıcısı olan dilin vahidlərini əsaslı şəkildə dəyişməyə qabil olsa, onda vahid milli məkan, dil məkanı, dil daşıyıcılarının qarşılıqlı anlaşması qeyri-mümkün olar.

Ümumxalq dili, adətən, ədəbi və qeyri-ədəbi olmaqla iki iri hissəyə bölünür. Ədəbi dilin əsas göstəriciləri cilalanmış olması və normativliyidirsə, qeyri-ədəbi dil məhz bu «buxovlar»dan azaddır. Amma bu iki qrup leksika bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə nəzərdən keçirilmir, dünyanın dil mənzərəsinin yaradılmasında onların hər birinin öz yeri var.

Təqdim olunmuş tezis xarici dillərin tədrisinə tətbiqi mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г.Котомаров. // Изд. 2-ое. – М.: Русский язык, 1976.
2. Морковкин, В. В. Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке) / В. В. Морковкин. — М.: Изд. Моск. унта, 1977.
3. Небольсина, П.А. Языковая картина мира: определение понятия / П.А.Небольсина. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2005.
4. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А.Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др.– М.: Наука, 1988.
5. Русский язык: Энциклопедия / Гл. ред. Ю.Н. Караулов. – М.: Дрофа, 1998. – S. 671-672.
6. Степанов, Ю.С. В трехмерном пространстве языка / Ю.С. Степанов. – М.: Наука, 1985.

Seyid Vəfa
Azərbaycan Dillər Universiteti

ORTA ƏSRLƏRDƏ MƏNBƏ DİLİNİN BAZASI ƏSASINDA BASK VƏ ROMAN DİLLƏRİNDƏ BAŞ VERƏN ONOMASTİK DƏYİŞİKLİKLƏR

Açar sözlər: *dominant dil, onomastika, toponimlər*

Frank dövrünün əmələ gəlmə tarixini araşdırarkən ilk növbədə qədim Navarra imperiyasının tarixinə nəzər salmaq lazımdır. Dil tamamilə müəyyənədir bir amil olmasa da sənədlərin yazıldığı dilə görə orta əsrlərdə bəzi Navarra toponimlərinin fərqli işlənmə metodları mövcud idi. Navarra rəhbərliyi, krallığın mövcudluğunun ilk əsrlərində latın dilindən istifadə edirdi (imperiya əvvəlcə “Pamplona”, sonra “Navarra” adlandırıldı). Bu krallığın ərazisi XVI əsrin birinci rübündə Kastiliya-Araqonun fəthinə qədər əsrlər boyunca inkişaf etməkdə davam edirdi (Isabelle de Kastille və Ferdinand d'Araqon).

Navarranın rəsmi sənədlərinin yazılışında istifadə olunan dillər arasında ilk dil XII əsrin sonlarına qədər istifadə olunan latın dili olub; o dövrdə “Navarra roman dili” kimi tanınan roman dili yazı dili kimi tətbiq olunurdu və XV əsrə qədər sənədlərin çoxu bu dildə tərtib olunurdu. Bundan əlavə, o dövrdə Francos (“Frank”) adlandırılan roman dilində yazılmış yüzə yaxın sənəd mövcuddur; González Ollé'ye görə bu sənədlərin dili “nisbi olaraq çox sadə” bir dil idi. [2, s.285-300].

X əsrdə Najeranın (La Rioja) fəthindən sonra “Riojanın roman ənənəvi dili” krallığın roman ləhçələrindən biri oldu. XII əsrin sonlarına doğru Navarra kralı Sanhe VI le Sage (Müdrük) tərəfindən Donostia şəhərinin (Bask dilində, İspan dilində San Sebastián) bünövrəsi qoyuldu; qaskon dilində danışan və bəlkə də (dəqiq göstərilmir) Bayondan gələn xalqlar buraya yerləşdilər. Məlumdur ki, Fontarabiya və Pasa bölgələrinin sərhəddində yerləşən kiçik şəhərlərdə və Qipuskoanın paytaxtında (Donostiya / San Sebastián) *qaskon* milli dili XX əsrin əvvəllərinə qədər mövcud olmuşdur, bunu bu bölgələrin toponimlərində qalmış izlər sübut edir. Bundan başqa fransız dilində yazılmış sənədlər də mövcuddur; və nəhayət, krallığın cənubunda *mosarabların* da məskunlaşması haqqında sübutlar var (“los quales nos auem sobre aquellas asas del barrio de los moçaraues”, Tudela, 1247 – bu ərazidə olan məhəllələrin adları).

Frankos termini, ticarətin inkişafının imperiya siyasəti sayəsində Navarrada məskunlaşmış, Fransanın cənubundan, yəni oksitan dilində danışan geniş bir coğrafi ərazidən olan kommersantlara istinadən yaranmışdı. Bu əhali krallığın qəsəbələrində və malikanələrində, Aşağı Navarradakı Bastidada (La Bastide-lairene), paytaxt Pamplona / Iruñeada, Estella Lizarra və Puente la Reina / Gares olan Saint-Jaques (müqəddəs Jak) yolunun üstündə yerləşən digər kiçik şəhərlərdə məskunlaşmışdılar.

Orta əsrlərin son üç yüzilliyində paytaxtda üç qəsəbə mövud idi. Divarlarla ayrılmış bu qəsəbələrin aralarında çox mübahisələr var idi; bu mübahisələr, hətta, bir tərəfdə Frankos de Saint-Saturnin (və ya Saint-ernin) ilə Saint-Nikolas, digər tərəfdə Navarreriya kəndinin sakinləri arasında müharibə ilə nətiələnmişdi. Onlar, bu Frank şəhərlərində (heç olmasa Saint-ernin-də) nə öz iqamətgahlarını qura bilir, nə də digər sahələrdə mübadilə apara bilirdilər. Anelyerin “*La Guerre de la Navarrería (1277) Navarra müharibəsi*” adlı əsərində göstərilir ki, müharibədən bir əsr yarım sonra, Kral III Çarlz, 1423-ü ildə le Privilège de l’Union (Birlik İmtiyazı) qanununa uyğun olaraq üç şəhərin birləşməsi haqqında fərman verdi; daxili divarlar dağıdıldı və “şəhərin hüquqi və inzibati sistemi vahid bir bələdiyyədə birləşdirildi”.

Paytaxtda, həm də Estella-Lizarra və digər yerlərdə yaşayan Frankolar, qeyd edildiyi kimi, mənşəcə, oksitan dilində danışılan böyük bir ərazidən gəlmişdilər. Ancaq bu tayfaların hamısının eyni dil müxtəlifliyini istifadə etdiyinə inanmaq absurd olardı. González Ollé-ye görə, *onlar oksitanca qaskon ləhcəsi ilə danışır*dılar [1, s.69-82].

Orta əsr onomastikası, Navarrada ərəb və İvrit şəxs adlarının olduğunu da açıq şəkildə nümayiş etdirir; lakin bu dillərin istifadəsinin hansı dövrədək davam etməsi məlum deyil. Murillo el Frutonun (1619) "El Fosal de los judíos "yəhudilərin qəbiristanlığı" kimi yer adları, gündəlik istifadə etdikləri dildən asılı olmayaraq bu məzhəbə sahib bir xalqın qədim (orta əsrlər) varlığını üzə çıxarır.

Orta əsrlərdə dillərə görə dəyişikliyə uğrayan seçilmiş yer adlarından biri olan *Orreaga / Roncesvalles / Roncevaux oniminə* nəzər salsaq görürük ki, bu söz Bask dilində *Oriarriaga*, latın dilində *Roscideuallis*, Navarra roman dilində *Ronçasuaylles*, oksitan dilində *Ronçavals*, fransız dillində *Ronsesbeaux*, kastil dilində *Roncesvalles*, portuqal dilində *Roxasuales* kimi adlandırılırdı.

Beləliklə, tarixə nəzər saldıqda görmək olur ki, bir dilin digər dilə dominantlıq etməsi, zaman keçdikə, xüsusi adlarda da dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

Maraqlı dil materialı olaraq qəbul etmək olar.

Ədəbiyyat:

1. Salaberry Zaratiegi Patxi. Variations onomastiques basques et romanes au Moyen Âge en fonction de la langue des sources. In: Nouvelle revue d'onomastique, n°59, -2017. Noms de lieux, noms de personnes : la question des sources, p. 69-82.
2. González Ollé Fernando, 1969, « La lengua occitana en Navarra », Revista de dialectología y de tradiciones populares, n° 25/3-4, p. 285-300.
3. <https://doi.org/10.3406/onoma.2017.187>

Şirinova İzaura
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜRƏKKƏB SİNTAKTİK VAHİDLƏRİN VARIATİVLİYİ

Açar sözlər: *dil, variativlik, cümlə, mürəkkəb sintaktik vahid*

Dəyişkənlik dilin xarakterik xüsusiyyətidir və onun fəaliyyətinin bütün səviyyələrində müşahidə olunur. Linqvistikada variativlik problemindən aşağıdakı hallarda bəhs edilir:

- a) dilin mexanizminin, strukturunun öyrənilməsi zamanı;
- b) dilin funksionallığının və dildən nitqə keçmə prosesinin öyrənilməsi zamanı;
- c) dilin dəyişməsi və inkişafı prosesində dildaxili amillərin öyrənilməsi zamanı (variativlik və variantların yeni dil vahidlərinə keçməsi);
- d) eyni vahidlərin müxtəlif amillərin təsiri ilə yaranan fərqli formalarını izah etmək məqsədilə;
- e) normanın variativliyinin sosiolinqvistik öyrənilməsi zamanı ekspressiv və norma yaratmaq məqsədilə dil vahidlərinin müxtəlif formalarının istifadəsi zamanı [3, s.42].

O, müxtəlif tələffüz-artikulyasiya variantları və söyləmin prosodik variantları şəklində fonetik hadisə kimi, linqvistik işarənin asimmetrik dualizm xüsusiyyətinə görə leksik səviyyədə polisemiya, omonimiya və sinonimiya şəklində, eyni qrammatik formanın müxtəlif məzmunu ifadə etmək üçün istifadə oluna bilməsində və eyni məzmunun müxtəlif qrammatik formalarda ifadə

oluna bilməsində özünü bürüzə verərək qrammatika səviyyəsində özünü göstərir. Qrammatik variasiya dilin inkişafının istənilən anında fəaliyyətinin ayrılmaz xüsusiyyəti olmasına baxmayaraq, o, yalnız 20-ci əsrdə dilçilər tərəfindən lazımı işıqlandırma və nəzəri qiyməti aldı.

Bu dövrə qədər klassik ingilis qrammatikləri müəyyən məzmunu ifadə etmək üçün formaların yalnız bir variantının düzgünlüyünün mövcud olduğuna təkid edir, digər mümkün qrammatik formalara məhəl qoymurdular. Daha sonra struktur dilçilikdə, xüsusən də Amerika deskriptivizmində qrammatikanın obyektinin genişləndirilməsi baxımından irəliyə doğru bir addım atıldı. Eyni zamanda generativ qrammatikada linqvistik materialın daha da şaxələndirilməsi üçün səylər göstərildi. Qrammatik nəzəriyyə, generativistlərin fikrincə, dilin əslində mövcud olan faktlarını izah etməyi bacarmalı, həm də bir növ proqnozlaşdırıcı gücə malik olmalıdır, yəni prinsipcə istənilən materiala tətbiq oluna bilməlidir.

Son dövrlərdə müxtəlif sistemli dillərdə sintaktik vahidlərin variativliyi məsələsi tez-tez müxtəlif araşdırmaların əsas tədqiqat obyektinə olmuşdur. Variativliyə məruz qalan qrammatik komponentləri səciyyələndirərkən baş və budaq cümlələrin struktur tiplərini də xarakterizə etmək zərurəti yaranır. Baş cümlə müxtəlif mövqələrdə işlənməsinə baxmayaraq, yalnız formal cəhətdən həmin funksiyaları yerinə yetirir. Başqa sözlə, zahirən baş cümləyə oxşayan, lakin mürəkkəb cümlənin müxtəlif mövqələrində (əvvəlində, daxilində, sonunda) işlənən hissələr ara cümləyə meyilli olur.

Müxtəlif sistemli dillərdə tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiyası sahəsində xeyli maraqlı nəticələr əldə edilmişdir. Tədqiqatçıların gəldiyi qənaətinə görə, mürəkkəb cümlənin intonasiyası, sintaqmlara bölünməsinin xarakteri onun mənasından və istifadə məqsədindən əlaqəsi onların qrammatik əlaqəsindən daha sıxdır. İntonasiya danışanın söylədiyi fikrə münasibətini ifadə etməklə yanaşı, onun məna tipindən asılı olaraq variativliyə uğrayır. Mürəkkəb cümlələrin budaq və baş cümlələrə, bununla bərabər sintaqmlara bölünməsi bu tip mürəkkəb cümlənin komponentlərinin müəyyən dərəcədə məna tamlığının olmasından asılıdır. Hətta baş və budaq cümlənin qovuşuğunda dəqiq intonasiya bölgüsü, əsas tonun yüksəkliyinin variativlik xarakteri, sintaqmların tonal bitkinliyi və komponentlər arasında fonetik pauza olmasa belə, sintaqmatik bölgü sintaqmlarda məna mərkəzinin tapılması, intensivlik amplitudasının artması, əsas tonun yüksəlməsi, ayrılmış hecaların uzunluğu, baş və budaq cümlənin qovuşuğunda temp kontrastının növbəti sintaqmdakı son hecaların mütəmadi uzanması hesabına həyata keçə bilər.

Mürəkkəb sintaktik vahidlərdə nitq, hissi qavrayış, əqli fəaliyyət feillərinin, xahiş, təklif, konkret hərəkət, modal məna bildirən feillərin birinin digəri ilə əvəzlənməsi məna və intonativ variativliyə və variantların yaranmasına səbəb olur.

Beləliklə, mürəkkəb sintaktik vahidlər sırf struktur planda deyil, struktur-intonativ planda araşdırıldığından eksperimental-fonetik metod ifadə və məna planlarında mümkün variantların üzə çıxarılmasına imkan verir.

Tezisin mövzusunun dil materialı kimi əhəmiyyətli hesab edirik.

Ədəbiyyat:

1. Veysəlli, F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. *Studia Philologica.* / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – c.III. – 2009. – 266 s.
2. Yunusov, D.N. Mürəkkəb sintaktik vahidlərin variativlik xüsusiyyətləri //– Bakı: Mütərcim, Dilçilik problemi və mülahizələr, – 2003. – s. 129-133.
3. Солнцев, В.М. Вариативность как общее свойство языковой системы // Вопросы языкознания, – 1984. № 2, – с.31–42.
4. Степанов, Г.В. К проблеме варьирования языка. / Г.В.Степанов. – М., – 1979. – 327 с.

5. Торсуев, Г.П. Константность и вариативность в фонетической системе. / Г.П.Торсуев. – М.: Наука, – 1977. – 125 с.
6. Юнусов, Д.Н. Интонационная структура сложноподчиненного предложения с союзом “that” и без него в современном английском языке: / Автореферат дис. кандидата филологических наук / – М., 1987. – 25
7. Adger, David, Trousdale, Graeme. Variation in English Syntax: Theoretical Implications // English Language and Linguistics, – 2007, Vol. 11, – p.261-278.

Şirzadova Lətifə
Azərbaycan Dillər Universiteti

SİNONİM PARADİQMLƏRİNİN DİLDƏ BƏDİİ İFADƏ VASİTƏSİ KİMİ İŞLƏNMƏSİ

Açar sözlər: *sinonim paradigmlər, bədii əsər, bədii üslub*

“Sinonim” sözü yunan mənşəli olub, mənası eyniadlı deməkdir. Məzmununa görə bir-birinə yaxın məna ifadə edən lakin fərqli fonetik tərkibə malik sözlər sinonimlər adlanır. Sinonimlər eyni məfhumun ancaq çox yaxın və nisbətən fərqli mənalərini ifadə edə bilmək xüsusiyyətinə malikdir. Sinonim paradigmlər dedikdə isə mənalərinin yaxın olduğu ayrılmaz bütöv xüsusiyyətlərə malik sinonim sıralar və ya sinonim qruplar nəzərdə tutulur. Sinonim paradigmləri canlı danışq dilində işləndiyi halda, ədəbi dildə də geniş şəkildə yer almışdır. Ədəbi dilə məxsus olan sinonim paradigmlər, əsasən, bədii dil üslubunda mühüm yer tutur. Buna görə də sinonimlər bədii dilin ifadə vasitələrindən biri hesab olunur [1, s.30].

Bədii əsərlərdə sözün mənasının daha dəqiq anlaşılması və ifadəni qüvvətləndirmək üçün sinonim paradigmlərindən geniş şəkildə istifadə olunur. Sinonimlər, əsasən, fikri daha aydın və dəqiq ifadə etmək, təkrarlara yol verməmək üçün işlənir:

*Gəl danışma müxəmməsdən, qəzəldən,
Şəri-həqiqətdən, mədhi-gözəldən,
Sənin ki, halını billəm əzəldən,
Elə deyib canan, dilbər ağlarsan.
(Vidadi)*

Nümunədəki *canan-dilbər* sinonimləri eyni mənanı saxlamaqla təkrara yol verməmək üçün işlənmişdir.

Sinonim paradigmləri məndə fərqli üslubi çalarlıqda işlənir:

❖ Sinonimlərə əsasən yaranan qoşa sözlər semantik cəhətdən məfhumları elmi və bədii üslublarda dəqiqləşdirmə, ümumiləşdirmə və qüvvətləndirmə məqsədi ilə işlənir;

❖ Sinonimlərin bədii əsərlərdə bir misrada və ya qoşa misrada, cümlədə sadalanması mənanı qüvvətləndirir, obrazların nitqinin ifadəliliyini, ifadənin emosional gücünü artırır, fikrin yüksək hiss-həyəcanla ifadə olunmasına imkan verir: “*Sübhədən axşama kimi Səməd ağaca sərikli çığırırdı, bağırırdı və ağzına gələnə də qardaşına deyirdi.*” (Y.V. Çəmənçəminli);

❖ Sinonimlərin poetik nitqdə yanaşı işlədilməsi ahəngdarlığı gücləndirir, şeirə musiqili ton və axarlıq verir:

*Bəli, budur sözün düzü,
Bir gəlinsən gözəl, göyçək,*

Dünyanın dərdini, qəmini hər an,

Mənə bir baxışda unutturursan.

(S.Vurğun)

❖ Bədii əsərlərdə deyilən fikrə müəyyən üslubi-ekspressiv çalarlıq vermək, fikrin dəqiq və aydın ifadə olunması, təkrardan qaçmaq üçün sinonimlər istifadə olunur:

Zövqüm, səfam, seyrim, bağım, çəmənim,

Süsənim, sünbülüm, ləlim, səmənim.

(Vaqif)

❖ Sinonim sözlərin bədii əsərlərdə ardıcıl işlənməsi əsərin satirik tonunu gücləndirmək, yumor yaratmaq, komik vəziyyətləri incə boyalarla vermək məqsədi daşıyır:

Lovğalanıb, a görməmiş, çox da belə firıldama,

Tərbiyəsiz uşaq kimi boş-boşuna hırıldama.

Baş-qulağın düzəlməyib, çox da basıb guruldama.

Dinmə, danışma, yat balam! Sən deyən olmayıb hələ!

(M.Ə.Sabir)

Şair bu nümunədə *öyünmək* əvəzinə *lovğalanmaq*, *acgöz* əvəzinə *görməmiş*, *özündən çıxma* əvəzinə *firıldama*, *gop eləmə* əvəzinə *guruldama* sinonimlərini işlətmişdir [3, s.95].

Beləliklə, mətnə sinonim sıranı əmələ gətirən sözlərin üslubi çalarlarına, müasirliyinə, mənasına görə tam eyni olmaması, başqa sözlərlə birləşməsinə və işlənmə dairəsinə görə bir-birindən fərqlənməsinə baxmayaraq eyni formada olması, məna ümumiliyi, eyni məfhumu ifadə etməsi, bir qrammatik formada işlənməsi həmin cərgəni yaratmağın mühüm amillərindəndir. Bu sinonim sıradakı işlənməmiş, əsas mənanı dolğun ifadə edən dominant sözün həmin cərgəyə əlavə emosional-ekspressiv çalarlıq gətirməklə neytrallıq göstərməsi də əsas məsələlərdən biridir. Sinonim paradigmlərin yuxarıda qeyd olunan müxtəlif üslubi çalarlıqda işlənməsi onların mətn daxilində daha aydın anlaşılmasına zəmin yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərov, S.Ə. Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Leksika / S. Ə. Cəfərov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 192 s.
2. Həjiyeva, A. English Lexicology / A. Həjiyeva. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011. – 248 p.
3. Həsənov, H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası / H.Həsənov. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2000. – 399 s.
4. <https://rulb.org/en/article>

Tahirova Səbinə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ İNGİLİS DİLİ SAİTLƏRİNİN PROREALİZASIYASINDA YARANAN ÇƏTİNLİKLƏR

Açar sözlər: *rabitəli nitq, tələffüz, sait səslər, diftonq, monoftonq*

Rabitəli nitqin fonetik xüsusiyyətləri canlı danışmaq zamanı dil daşıyıcılarının tələffüzündə müşahidə edilir və aşkara çıxır. Nitq prosesi akustik fizioloji və funksional bir proses olduğundan o həm qavrama, həm də icra olunma baxımından çox mürəkkəb xarakter daşıyır.

Ona görə də hər hansı bir xarici dilin tədrisi zamanı çoxlu sayda fonetik və fonoloji tələffüz səhvləri meydana çıxır. Bu səhvlərin vaxtında aradan qaldırılmaması onların yaddaşda dərin kök salması ilə nəticələnir. Belə səhvlərin kökündə tədris olunan xarici dil və ana dilinin özünəməxsus qanunauyğunluqlarının müqayisəli öyrədilməsi durur.

Rabitəli nitqdə yer alan belə tipik tələffüz səhvlərinin başvermə səbəblərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Xarici dil səslərinin artikulyasiyasının ana dili səslərinin artikulyasiyasından köklü şəkildə fərqlənməsi;

2. Hər hansı bir səsin ana dilində mövcud olması və ya olmaması.

İngilis dilində sait səslər Azərbaycan dilindən fərqli olaraq artikulyasiya məxrəcinin sabitliyinə görə monofonq, diftonq və diftonqoid olmaqla 3 qrupa bölünür. Azərbaycan dilində yuxarıda adları çəkilmiş son 2 qrup sait səslərin olmaması onların tələffüzündə dili öyrənənlər üçün çətinlik yaradır.

Məlum olduğu kimi, ingilis dilində saitlər kəmiyyətə görə uzun və qısa olmaqla 2 yarımqrupa bölünür. Lakin Azərbaycan dilində saitlər bu xüsusiyyətinə görə təsnif olunmur. Eyni bir sait sözdəki mövqedən asılı olaraq həm qısa, həm də nisbətən uzun variantda tələffüz oluna bilər və bu hal yalnız fonetik xarakter daşıyır. İngilis dilində bu saitlərin səhv tələffüzü isə fonoloji səhvə gətirib çıxarır. Məsələn:

leave [li:v] – [lɪv] live

I live in Baku.

I leave Baku.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində diftonq səslər də mövcuddur. Diftonqlar 2 elementdən ibarət olur və onların tələffüzü zamanı danışıq üzvləri bir artikulyasiya məxrəcindən digərinə doğru istiqamətlənir. Belə səslərin ana dilində mövcud olmaması tələffüzdə bəzi çətinliklər yaradır və tipik səhvlərin baş verməsinə səbəb olur. Sait səslərdə rast gəlinən tipik tələffüz səhvlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

a) monofonqlarda:

1) Ön sıra monofonqlarının çox incə variantda tələffüzü;

2) Uzun və qısa monofonqların arasındakı kəmiyyət fərqi;

3) Dodaqlanan saitlərin tələffüzündə dodaqların daha çox dairəviləşdirilməsi və irəliyə doğru daha çox uzadılması.

b) Diftonqlarda sonu [ɪ] səsi ilə qurtaran:

1. [eɪ, aɪ, ɔɪ] diftonqlarının ikinci elementinin [j] samiti ilə əvəzlənməsi;

2. [ɛə, ɪə, ʊə] diftonqlarının ikinci elementinin [ə] saiti ilə əvəzlənməsi;

3. [ɛə, ɪə, ʊə] diftonqlarının elementləri arasına [j] samitinin əlavə olunması.

Ədəbiyyat:

1. Zeynalov F.H. Practical English phonetics. Bakı, 2017.
2. Yadigar F.Y. German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2001.
3. Gimson A.C. Phonetic change in the RP vowel system. 1964.

Umudova Məhbubə
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

METAFORLAR MÜHÜM ÜSLUBİ VASİTƏ KİMİ

Açar sözlər: *metafor, konseptual, koqnitiv, dilçilik, məna, ifadə, tarixi*

Dildə işlədilən üslubi fiqurlardan biri metafordur. Metafor yazıda və danışmada işlənmə dərəcəsinin zənginliyinə görə fərqləndirilən ritorik fiqurlardan biri hesab edilir.

Metaforalar bütün növ konnotasiyaları əhatə edir; söz mübadiləsindən daha çox, anlayış və fikir mübadiləsini ifadə edə bilər. Bir çox elm adamları, o cümlədən A.Eynşteyn nəzəriyyələrinin izahı zamanı müxtəlif metaforlardan istifadə etmişdir. BBC Radio 4-ün müxbiri C.Cery yazır: “Yeni bir şey öyrənməyin yeganə yolu onu artıq bildiyimiz bir şeylə müqayisə etməkdir. Bu yolda metaforların işlədilməsi bizə yardımçı olacaqdır [1]. Nyu York Universitetinin professoru S. Pies də oxşar fikri müdafiə edir və yazır ki, bu, sadəcə olaraq, “oxşarlığın açılması” və ya əvvəlcədən mövcud olan bir şeyin aşkarlanması deyil; bu, həm də “nəcə düşündüyümüzə təsir edən təsəvvür növüdür; bu bizim istinad çərçivəmizi genişləndirir” [1]. O, da istənilən bir hadisənin izahında metaforlardan istifadənin əhəmiyyətini vurğulayır.

Metaforların tarixi qədimə, Aristotelin dövrünə qədər gedib çıxır.

Tarixin tanınmış simalarından olan U.Şekspirin əsərlərində çox sayda metaforların işlədilməsinə rast gəlmək olur. “İntibah” dövrünün ən tanınmış simalarından olan U.Şekspir əsərlərində çox sayda metaforlar işlətməklə məşhurdur.

Son dövrlərdə koqnitiv dilçiliyin inkişafı ilə konseptual metaforların istifadəsinə maraq artmaqdadır. Konseptual metaforlar koqnitiv fəaliyyət kimi insanın təcrübə prosesini özündə ehtiva edir.

Koqnitiv dilçilikdə metafor insanların mühüm idrak vasitəsi hesab olunur. C.Lakof və M.Conson bununla bağlı yazırlar: “Bizim adi konseptual sistemimiz təbiətə metaforikdir. Bu da bizə əsas verir düşünək ki, metaforlar hər yerdə mövcuddur və onlar hər yerdə istifadə oluna bilər” [2, s.5].

Konseptual metafor mürəkkəb fəaliyyət hesab edilir. Alimlər onu müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən izah etmişlər. C.Lakof yazır: “Koqnitiv dilçilikdə metafor son illərin ən mühüm tədqiqat obyektinə hesab edilməlidir” [2, s.90]. Daha sonra o yazır ki, “Konseptual Metafor Nəzəriyyəsi” bu prosesləri əhatə edir: *genişləndirmək, inkişaf etdirmək, sorğu-sual etmək və yeni fikir yaratmaq* [2, s.91]. Dildə metaforların işlədilməsi yalnız üst qatı əhatə etmir, əsas məsələ onun alt qatda ifadə etdiyi mənadır.

Bu işi əhəmiyyətli dil materialı kimi qəbul etmək olar.

Ədəbiyyat:

1. <https://www.bbc.co.uk/programmes/articles/5rC580g3n1W9dvc63qvS2rB/how-do-metaphors-shape-your-life>
2. Lakoff G. and Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
3. Lakoff G. *The Contemporary Theory of Metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Valiyeva Nigar
Azerbaijan University of Languages

SOCIOLINGUISTIC ISSUES IN GLOBAL ENGLISH TEACHING

Keywords: *globalization, integration, Global English, hybrid Englishes*

Thinking about the process of globalization one may ask what it promises to us? To rise peoples from the level of the national culture to the highest levels, or taking in a consideration the difference between them, that a divergence is just on the level of national culture, and knowing it to depress it to the level of mass culture?

Peter L. Berger and Samuel P. Huntington reckon that every people goes its own way to the globalization, i.e. this phenomenon exactly didn't begin from America and was not transfer throughout the world [1]. The cultures of the world embrace it and that time every people is as though the subject of the globalization. Actually, the cultures of different peoples may be equal only in two extraneous cases (polar effect). We can speak about identity either if it goes down to the lowest layer, to the lever of instincts, or if it approaches to the highest layer, to the level of mastership. If we consider a man, not as a representative of one nation, but simply as a biological being, exuding man's primary emotions depose that national culture, in general, is not existed. At such level we speak only about culture of mass. On the other hand, when the scope and the level of identity of a man as a social being is the highest, he (she) tries to have all panhuman ideals. Created by man, simply, not only for one nation, it is for all mankind. And on the highest moment it eliminates national divergences. Thus, a man, being as on the lowest level, so on the highest level, becomes “nationless”.

Globalization is a social process “characterized by the existence of global economic, political, cultural, linguistic and environmental interconnections and flows that make the many of the currently existing borders and boundaries irrelevant [2, p.180]. The globalization, covering various spheres of life, is an universal process, as for thousands of years separated, remote to some extent, differential events - national or regional peculiarities, habits, complexes strongly influenced by modern technologies, approaching each other with incredible speed and combine as a result of multifaceted economic, socio-political, moral and ideological ties, limiting the kind of peculiarities, lead to the events and processes happening in the world. It is obvious that there is a great influence on the language's enrichment of the process of globalization, which had taken place in the world. Up to now a process that is called globalization was realized in the various stages by different people, even certain men.

The power of the English language surrounds us. The words we need today are to recreate the future or imagine alternative futures, can be given by this global language. And it does not prevent us from reflecting about English in a contemporary world, in a theorization between world margins and local story in which nearby happenings reflect on global areas as to regionalism to globalization, and global events affect close events and people as the World Economic Forum in Davos, Switzerland does each year happen and affect us.

Nowadays we often hear about global English. “Global English” in a sociolinguistic context refers almost literally to the use of English as a global language as it is spoken internationally and is very popular throughout the world [3]. Everyone has their own reasons for the rise of English as the global language. However, there are some common traits between them. Represented to Your attention article is devoted to the actuality and importance of the Global English's teaching affected by the processes of world globalization and integration from the point of view of

theoretical and practical issues of Sociolinguistics. Summarizing all the above-said it is necessary to emphasize that the modern teaching of the Global English during intercultural communication in the globalist world is very actual today.

References:

1. Berger P.L., Huntington S.P. (2002) Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World. Oxford University Press.
2. Steger, M.B. (2009) Globalization. A Very Short Introduction, Oxford University Press.
3. Veliyeva N.Ch. (2018) Synergetics of the Language, National Consciousness and Culture by Globalization. Germany, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing House.

Yusifova Zeynəb
Azərbaycan Dillər Universiteti

**XARİCİ DİLLƏRİN MƏNİMSƏNİLMƏSİNİN PSIXOLİNGVİSTİK
ASPEKTLƏRİNİN TƏHLİLİNƏ DAİR TƏCRÜBİ ARAŞDIRMA
(NEOLOGİZM-BLENDİNGLƏR)**

Açar sözlər: *xarici dillərin tədrisi, psixolinqvistika, təcrübi araşdırma, neologizmlər, blendinglər, ingilis dili*

Xarici dillərinin tədrisi prosesində ən maraqlı cəhətlərdən biri yeni leksik inventarın semantik “dekodlaşması” mexanizmlərinin psixolinqvistik aspektdən təhlili ilə bağlıdır. Belə ki, bu zaman mütləq şəkildə subyektiv dəyərləndirmə amili ortaya çıxır ki, bu da bilvasitə xarici dili mənimsəyən dil şəxsiyyətinin özünün etnik kimliyi, intellektual səviyyəsi, dünyagörüşü, digər dillərə bələdlik səviyyəsi və s. bu kimi faktorlarla az və ya çox dərəcədə tənzimlənmə bilər. Belə ki, xarici dilin yeni leksik inventarı bəzi hallarda “tərcüməçinin yalançı dostları” faktorunun təsirini ilə yanlış yozumlara yol açma bilər. Habelə, müəyyən (fonotipə söykənən) assosiasiyalar əsasında fərqli semantik kod çözümləri ortaya qoya bilər. Bizim apardığımız təhlil təcrübəsi ingilis dilinin neologizm yaradıcılığında ən kütləvi sözyaradıcılığı mexanizmlərindən sayılan blendinglərlə bağlıdır [3, s.141]. Belə ki, blending neologizmlərin təhlil arsenalında biz, Terner-Fokonyö nəzəriyyəsinin [1; 2] ortaya qoyduğu konseptual blending və ya konseptual inteqrallaşma mexanizmlərinin mövqəduşluğuna istinad edərək, müəyyən sayda neologizm-blendinglərin semantik “oxunuşu”, yozumu xahişi ilə respondentlərə müraciət etmişik. İlk olaraq, qeyd edək ki, təcrübədə 52 şəxs iştirak etmişdir. Və onların ortalama yaşı 27-28 yaş ətrafında olmuşdur. Təcrübədə sorğu blanklarını doldurmuş şəxslərin böyük əksəriyyəti üçün ingilis dili tədris olunan xarici dil olsa da, 4 respondent üçün bu dil ana dili statusuna malik idi. Bu da bizə, sorğu nəticələrinin müqayisəsi üçün xüsusilə maraq kəsb edirdi.

Apardığımız təcrübə nəticəsində aşağıdakı faktları müəyyənləşdirməyə müvəffəq olmuşuq: ingilis dilini xarici dil kimi mənimsəyən şəxslərin cavablarının əksəriyyəti onların bilik səviyyəsi və intuisiyasının itiliyi ilə yönləndirilirdi. Məsələn, **Covid** və **divorce** sözlərinin ayrı-ayrılıqda semantik deşifrəsini təqdim edən tələbələr onların konseptual blendingini, yəni blending-neologizmin ortaq (ümumi olan) anlamını müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkmişdi. Bu isə intellektual hazırlığın yüksək olması fonunda, respondentin konseptual blending mexanizmlərini icra edəcək koqnitiv imkanlarının yetərinə çevik olmadığını deməyə əsas verir.

Eləcə də, bəzi hallarda **Covidiot** və ya **Covidivorce** bləndinq neologizmlərinin birinci komponenti bləndinqə məruz qalmış müstəqil söz kimi “tanınmır”, sadəcə olaraq, **Cov** – prefiksi qismində dəyərləndirilir ki, bu da həmin şəxsin xarici dil bilgisinin çox aşağı səviyyədə olması ilə bərabər, müasir Dünya reallıqlarını izləyərkən xarici dilli mənbələrdən bəhrələnməməsi ilə izah edilə bilər. Təcrübəmizdə belə cavab verən tələbələrin, ingilis dilini ixtisas dili kimi deyil, əlavə xarici dil kimi öyrənən şəxslər təşkil etdiyini gördük. Bu işə onu göstərir ki, Fokonyö-Terner nəzəriyyəsinə görə inteqrasiyaya məruz qalan mental fəzaların adekvat yozumu labüddür. Lakin əgər xarici dili mənimsəyən şəxs bləndinq-neologizmin birinci və ya ikinci tərəfinin əks etdirdiyi mental fəzanı “yoza bilmirsə”, deməli, o, ortaql anlamın, yəni konseptual bləndinqin də ümumi mənasının təsbitində çətinlik çəkəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / G.
2. Fauconnier. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1985. – 185 p.
3. Fauconnier G., Turner M. Conceptual Blending, Form and Meaning <https://tecfu.unige.ch/tecfu/maltt/cofor-1/textes/Fauconnier-Turner03.pdf>
4. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М. : Высшая школа, 1986. – 295 с

Zamanova İlahə
Azərbaycan Dillər Universiteti

KÖMƏKÇİ FEİLLƏRİN REDUKSIYAYA UĞRAMIŞ VARIANTDA TƏLƏFFÜZÜ

Açar sözlər: köməkçi feillər, reduksiya, tələffüz

İngilis dilində köməkçi feillər əsas fələ qoşularaq onu ifadə etməyə, nitqdə sual və inkar formalarını düzəltməyə imkan verən vasitələrdir. İngilis dilində köməkçi feillərin reduksiyaya uğramış formalarının istifadəsi olduqca geniş yayılmışdır. Akademik yazıda bu qəbul edilməsə də, şifahi nitqdə ondan geniş istifadə edilir. Təqdim etdiyimiz tezis məvzusu da köməkçi feillərin reduksiyaya uğramış variantda tələffüzü ilə bağlıdır.

Klitika yalnız başqa sözlə birləşmədə baş verən vurğusuz sözdür. İngilis dilində reduksiyaya uğramış köməkçi feillərin xassələrini nəzərdən keçirə bilərik. Bunlar fonoloji cəhətdən zəif formalar olsalar da, sintaksislə fərqli şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olurlar ki, bu da onların sadəcə sadə klitiklər olduğunu açıq-aydın hiss etdirmir. Haqqında danışdığımız formalar, əlbəttə ki, aşağıdakı misalda göstərildiyi kimi is, has və bir neçə başqalarının reduksiyaya uğramış variantlarıdır:

- a. *Fred's tall (Fred is tall)*
- b. *Fred's already eaten (Fred has already eaten)*
- c. *Fred'll do it (Fred will do it)*

E.M.Kaisse göstərdi ki, köməkçi feillərin reduksiyaya uğraması leksik cəhətdən idiosinkratikdir və fonoloji qaydalarla düzəlmir [1]. Şübhəsiz ki, formanın qısaldılması fonoloji hadisədir və bu, vurğusuz olan hər bir sözə tətbiq edilə bilər. Lakin bütün “would”, “could” və “should” bu tipin paralel formalarına ([wəd], [kəd], [şəd]) sahib olsa da, onlardan yalnız “would” idiosinkratik qısaldılmış formaya malikdir. Həqiqətən də, “has” (biri köməkçi, digəri isə əsas sahiblik fəli) olan iki homofon feili onunla fərqlənir ki, yalnız köməkçi “has” azaldılmış “s” formasına malikdir (özü də “is”-in qısaldılmış forması ilə omofondur), baxmayaraq ki, hər ikisi vurğusuz görünə bilər.

Məsələn, “Fred’s adopted a new cat, and his sister Joanna has a cat, too” ilə “His sister Joanna’s a cat, too”.

Buna görə də belə nəticəyə gəlmək məqsədəuyğun görünür ki, qısaldılmış köməkçi feillər fonologiyada törəmə deyil, tam formalara leksik olaraq sadalanan alternativlərdir. Təbii ki, həm tam, həm də qısaldılmış formalar fonologiyaya tabedir. Xüsusilə, (/z/) və 'd (/d/) fiqurları ilə qısaldılmış formalar əvvəlki sözün son seqmentinə əsasən dəyişir. Məsələn:

- a. Pat’s ([s]) left, but Kim’s ([z]) here, and Chris’s ([əz]) coming later.
- b. packs ([s]), pals ([z]), passes ([əz])
- c. infects ([s]), cleans ([z]), induces ([əz])
- d. Pat’s ([s]), Kim’s ([z]), or Chris’s ([əz]) corkscrew

Bundan əlavə, G.K.Pullum və A.M.Zwicky hər bir köməkçi feilin hecasız formaya qədər qısaldıla bilməsi ilə bağlı danışanlar arasında kütləvi variasiya olduğunu da bildirirlər [2; 3, s.4]. H.Sweet ilə başlayan və E.O.Selkirk, A.M.Zwicky, G.K.Pullum və başqalarını əhatə edən yüz illik ənənədə müşahidə edildiyi kimi, qısaldılmış köməkçi formalar daha az azaldılmış formaları önləmir. Bu ənənə çərçivəsində aşağıdakı nümunələrdə variantların hamısı eyni şeyi söyləməyin alternativ yolları hesab edilir.

- 1)
  - a. They are /ðe^ɪ aɪ/ willing to go.
  - b. They’re /ðeyəɪ/ willing to go.
  - c. They’re /ðe^ɪɪ/ willing to go.
  - d. They’re /ðeɪ/ willing to go.
- 2)
  - a. They will /ðe^ɪ wɪl/ do that.
  - b. They’ll /ðeyəl/ do that.
  - c. They’ll /ðe^ɪl/ do that.
  - d. They’ll /ðeɪl/ do that. [3, s.4-5]

Nəticə etibarilə, köməkçi feillərin qısaldılması fonologiyada törəmə deyil, tam formalara leksik olaraq sadalanan alternativlərdir. Təbii ki, həm tam, həm də qısaldılmış formalar fonologiyaya tabedir. Qısaldılmış köməkçi feillərin tələffüzü isə yeni məna yaratmır, sadəcə bir fikri müxtəlif formalarda təqdim etməyə, nitqi qısaldaraq vaxta qənaət etməyə imkan verir.

Ədəbiyyat:

1. Kaisse E.M. Connected Speech. New York: Academic Press. 1985.
2. Pullum G.K. and A.M. Zwicky. Licensing of Prosodic Features by Syntactic Rules. Paper Presented at the 1997 Linguistic Society of America Meeting, Chicago. 1997.
3. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.32.1439&rep=rep1&type=pdf>

Zeynalova Aybəniz
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANDA NATİQLİK SƏNƏTİNİN İNKİŞAF TARİXİ

Açar sözlər: ritorika, Şərq ölkələri, dilçilik elmi, ədəbi dil normaları

Təsirli və gözəl nitq qabiliyyətinə sahib olmaq, nüfuzedici nitq nümayiş etdirmək böyük şəxsiyyətlərin daima diqqəti mərkəzində olmuş, onlar özlərinin bu sahədə uğur əldə etmələri ilə yanaşı, gələcək nəsillərin də bu sənət sahəsinə dərinləndən bələd olmaları üçün dəyərli əsərlər yazıb ya-

digər qoymuşlar. Elə bu amillər də natiqlik sənətinin (ritorikanın) şöhrət qazanmasına, məşhurlaşmasına, bir sözlə, digər elmlər arasında özünə layiqli yer tutması ilə nəticələnmişdir. Buradan məlum olur ki, uzun tarixi inkişaf yolu keçən natiqlik sənəti (ritorika) bir sənət bacarığı, bir sənət ustalığı çərçivəsinə sığmamış elm səviyyəsinə yüksəlməklə özünün layiqli olduğu qiyməti ala bilmişdir.

Natiqlik sənətinin sənət çərçivəsindən çıxaraq bir elm kimi şöhrət tapması dünya elm və mədəniyyəti tarixində olduğu kimi Azərbaycan elm və mədəniyyət tarixində də özünə əsaslı yer tapmışdır. “Ritorika dedikdə, onu həm sənət, həm də elm kimi başa düşmək lazımdır” [2, s.94]. Demək olar ki, əksər dünyəvi elmlərin beşiyi hesab olunan Şərq ölkələri təbii ki, natiqlik sənətinin də beşiyi hesab olunur.

Natiqlik sənəti, fəlsəfənin və digər elmlərin beşiyi hesab olunan qədim Şərqdə intişar tapsa da, onun bir elm səviyyəsinə yüksəlməsi, qədim Yunanıstanın adı ilə bağlıdır. Miladdan əvvəl Qədim Misirdə, Hindistanda, Çində, Babilistanda və digər bir sıra yerlərdə görkəmli natiqlər yetişsələr də natiqlik sənətinin, gözəl və bəlağətli nitqin, nitq mədəniyyətinin vətəni qədim Yunanıstan hesab olunur. Antik yunan natiqlik sənətinin yaranması və inkişafında Aristotelin xüsusi rolu olmuşdur. Aristotel e.ə.335-ci ildə “Ritorika” adlı əsərini yazıb natiqlik sənətinin elmi əsaslarını hazırlamış, natiqlik sənətini insan fəaliyyətinin xüsusi növü kimi qiymətləndirmiş, nitq nitqinin quruluşunu, üslubunu, orfoepiyasını, ifadəlilik vasitələrini geniş şəkildə izah etmişdir.

Fəlsəfə və ədəbiyyat kimi özündən daha qədim elmlərdən qaynaqlanan natiqlik sənəti Azərbaycanda da ta qədimdən formalaşmış, müəyyən bəlli inkişaf yolları keçmiş və XX əsrdə özünün yüksək inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

İnkaredilməz faktdır ki, XX əsrdə Azərbaycanda natiqlik sənəti, onun müxtəlif qollarının inkişafı da yeni mərhələyə qədəm qoymuş, müxtəlif istiqamətlərdə mükəmməl irəliləyiş yolu keçmişdir. XX əsrdə Azərbaycanda yetişən natiqlər arasında Mir Cəfər Pişəvəri ilə yanaşı Nəriman Nərimanovun, Səməd Vurğunun, Şıxəli Qurbanovun, Mehdi Məmmədovun, Mikayıl Rəfilinin, Cəfər Xəndanın, Əli Sultanlının və bütün bunların fəvqündə duran Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adlarını çəkməmək olmaz.

Həmin dövrdə, yəni XX əsrdə natiqlik sənəti, üslub və üslubiyyətə dair məqalələr, elmi əsərlər, dərslik və dərs vəsaitləri yazılmışdır. Natiqlik sənətinə dair digər ölkələrdə çap olunmuş əsərlər Azərbaycan dilinə uğurlu tərcümə edilmişdir.

XX əsrdə Azərbaycanda natiqlik sənəti adlarını çəkəcəyimiz ziyalıların gərgin və səmərəli əməyi sayəsində natiqlik sənəti yüksək zirvəyə çatmışdır. Bu alimlər aşağıdakılardır: Mirzə İbrahimov, Səməd Vurğun, Əli Sultanlı, Həmid Araslı, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, H.Mirzəzadə, Mir Cəlal Paşayev, Mirzəağa Quluzadə, Afət Qurbanov, Ağamusa Axundov, Yəhya Seyidov, Tofiq Hacıyev və başqaları. Adlarını çəkdiyimiz bu və digər alimlər, görkəmli dilçilər üslub, üslubiyyət və üslubi prinsiplər, ədəbi dil normaları, dil tarixi haqqında kitablar, məqalələr yazmış, beləliklə də natiqlik elminin dilçilik elmi daxilində inkişafına geniş töhfələr vermişlər. Azərbaycan dilçi alimlərinin Azərbaycan dilinin incəliklərini dərinlən bilmələri, yüksək nitq mədəniyyətinə malik olmaları, təhsil ocaqlarında dərin məzmunlu mühazirələrlə çıxış etmələri də Azərbaycanda natiqlik sənətinin inkişafına təkan vermişdir.

Təqdim olunmuş tezis dil materialı kimi əhəmiyyətli hesab edirik.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı, - 2013. - 277 s.
2. Babayev A.M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: Elm və təhsil. -2011. 572 s.
3. Əliyev K. Natiqlik sənəti. Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı. - 1994.

Zülfüqarova Elmira
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ FONEM-QRAFEM UYĞUNSUZLUĞUNUN YARATDIĞI ÇƏTİNLİKLƏR

Açar sözlər: *fonem, qrafem, transkripsiya*

Tələffüz, yazı, oxu məsələlərində hərflə səslərin münasibətində yaranan fərqlərin öyrənilməsi hər hansı bir xarici dilin, xüsusilə, ingilis dilinin tədrisində mühüm problemlərdən biridir. Yazıda hərflərlə səslər arasındakı münasibətlərin fərqləndirilməsi təklifi ilk dəfə Boduen de Kurltun tərəfindən irəli sürülmüşdür,sonralar isə Şerba və başqaları tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Səslə hərflə biri-birindən yalnız fiziki baxımdan fərqləndirilmir. Səslə hərflər arasındakı münasibətlərin linqvistik cəhətləri – fonem, qrafem, orfoqrafiya, orfoepiya, orfofoniya və s. fərqləndirilməsinin mühüm nəzəri və praktik əhəmiyyəti vardır. İngilis dilində dil səsləri ilə onların yazıda işarələri olan hərflər arasında mühüm uyğunsuzluqlar mövcuddur. Bu cəhət isə ingilis dilini öyrətmə prosesində ciddi tələffüz çətinlikləri yaradır. Sözdə bir fonem bir qrafemlə əks olunursa, belə yazıya fonetik və ya fonemoqrafik yazı deyilir və bu yazı bütün yazı sistemlərinin ən ideali sayıla bilər. Bu zaman hər bir fonemi yazıda ona müvafiq hərflə işarə etmək çətinlik yaratmır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, dil səslərini yazıda göstərmək üçün əlifbada olan hərfləri yaxşı tanımaq yəqin ki, kifayət olardı. Fransız yazıçı-filosofu Volterin ifadə etdiyi kimi “Yazı səsin rəsmlə verilməsidir; nə qədər çox oxşasa o qədər yaxşıdır”. Səslərlə hərflər arasındakı münasibət tam oxşar olsaydı, hər hansı xarici dildə yazıb-oxumaq da çox asan olardı. Məlum olduğu kimi, ingilis dili çətin tələffüz xüsusiyyətləri olan bir dil kimi, həm də mürəkkəb və çoxcəhətli qrafik, yazı və oxu sistemi olan bir dildir. Bu dildə hərflərlə səslər arasındakı münasibət çox da sadə deyildir. Belə ki, sözlərin bir çoxunda bu və ya digər səs ona müvafiq olmayan tam başqa bir hərflə və ya hərflə birləşməsi, qrafemlə ifadə oluna bilər. Həm də əlifbadakı hərflərin sayı dildəki səslərin miqdarından azdır. Dilin fonem sistemində işlənən bütün qrafemlər həmin dilin qrafem sistemini təşkil edir. İngilis dilinin qrafem sistemində 144 qrafem vardır. Hərflə qrafem bir-birinə uyğun gələ və ya gəlməyə bilər. Məsələn: bad sözündə üç hərflə, üç səs, üç qrafem, daughter sözündə səkkiz hərflə, dörd qrafem, dörd səs vardır. Tələffüzdə yaranan belə çətinliklərin aradan qaldırılması və düzgün tələffüzün həyata keçirilməsi məqsədilə fonemik transkripsiyadan istifadə olunması daha məqsədəuyğun olardı. Tezisin dilin tədrisində çox əhəmiyyətli olduğunu hesab edirik.

Ədəbiyyat:

1. Babayev S.M.,Garayeva M.G.English Phonetics. Bakı, Maarif, 1999.
2. Fərman Zeynalov. Practical English Phonetics.Bakı, Mütərcim, 2018.
3. Fəxrəddin Yadigar. Dilimiz, qeyrətimiz, qayğılarımız. Bakı, Maarif, 1997.
4. Торсуев Г.П.Фонетика английского языка. М. 1950.

V. XARİCİ DİLLƏRİN ONLAYN TƏDRİSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Alıyev Ceyhun
Azərbaycan Dillər Universiteti

ONLAYN TƏDRİSİN PSIXOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *pandemiya, özünənəzarət, özünütəhsil, hərəkəti aktivlik, identiklik*

Dünyanı bürüyən pandemiya şəraiti insanların həyat və fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərmişdir. Bu şəraitin nə vaxt başa çatacağının bilmədiyimiz üçün ən yaxşı çıxış yolu heç də ənənəvi həyatın bərpa olunacağını gözləmək yox, yeni şəraitə uyğunlaşaraq həyatı davam etdirməkdir. Əks təqdirdə dünyanın inkişaf tempindən geri qala bilərik. Bu mənada mövcud təhsil sisteminin, o cümlədən təlim və tədris prosesinin onlayn sistemdə davam etdirilməsi hələ ki, alternativsiz çıxış yoludur. Ona görə də təlim və tərbiyə işinin mövcud realıqla uzlaşdırılması, təhsil subyektlərinin həmin şəraitə uyğunlaşaraq fəaliyyət göstərməsini zəruri edir. Təhsil subyektlərinin (administrasiya, müəllimlər, tələbələr, şagirdlər) yeni təlim şəraitinə uyğunlaşması və səmərəli fəaliyyət göstərməsinə təsir göstərən faktorları obyektiv və subyektiv olmaqla iki qrupda birləşdirə bilərik. Obyektiv amillərə onlayn təlimin təşkilinə aid olan maddi-texniki və digər informasiya təminatı ilə bağlı məsələlər (kompüter, internet, müvafiq internet şəbəkəsi, iş otağı və s.) daxildir. Subyektiv amillərə isə təhsil subyektlərinin fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri, onların yeni təlim formasına olan münasibəti, təlim şəraitinə adaptasiya qabiliyyəti, eləcə də onlayn çalışmaq üçün müvafiq bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmələri bir sözlə şəxsiyyət faktoru, onun emosional və koqnitiv xüsusiyyətləri ilə bağlı olan xüsusiyyətləri daxildir.

Təhsil subyektlərinin iki ilə yaxın müddətdə davam edən onlayn təlim fəaliyyəti üzərində apardığımız müşahidələr, eləcə də onlarla keçirdiyimiz söhbətlər yaxud da onlayn təlimlə bağlı sosial şəbəkələr və digər KİV vasitələrində gedən məlumatların təhlili əsasında gəldiyimiz qənaət belədir ki, onlayn təlim formasının həm pozitiv, həm də neqativ təsirləri vardır.

Onlayn təlim şəraitində şagird və tələbələrin səmərəli təlim fəaliyyəti müvafiq bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsini təmin edən subyektiv amillərin başında təlim fəaliyyətinə görə özünənəzarət və refleksiya, məsuliyyət və cavabdehlik hissinin eləcə də özünütəhsil, özünüinkişaf, özünümüqayisə, özünəqadağa, özünütərbiyə kimi koqnitiv-iradi keyfiyyətlərin inkişafına təkan verir. Onlayn tədris prosesi evlərdən idarə və təşkil olduğu üçün valideynlərin bu prosesdə iştirak etməsinə imkan yaradır. Bu mənada onlayn tədris prosesində valideynlər övladlarının onlayn dərslərdə necə iştirak etmələrinə, dərsləki aktivlik səviyyəsinə, verilən tapşırıqları necə yerinə yetirmələrindən bir sözlə onların şagird olaraq öz funksiyalarını necə yerinə yetirməsinə birbaşa şəkildə şahidlik edə bilər. Onlayn tədrisin valideyn üçün maraqlı olan tərəflərindən biri müəllimin fəaliyyəti, pedaqoji qabiliyyəti, şagirdlərlə olan qarşılıqlı münasibəti, ünsiyyət üslubu, tədris etdiyi fənnlə bağlı şagirdlər üçün zəruri olan bilik, bacarıq və vərdisləri necə çatdırması eləcə də şagirdlərin həmin bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmə səviyyəsinin diaqnostikasını aparması və ya qiymətləndirməsi məsələsi ilə bağlı rahat şəkildə məlumat əldə edə bilməsidir. Bu prosesdə

valideynlər həm müəllimin, həm də şagirdin təlim fəaliyyətini birbaşa müşahidə etmək imkanına malik olur. Onlayn tədrisin bu aspekti valideynlərə imkan verir ki, onlar öz övladlarının zəif və güclü tərəfləri haqqında adekvat təsəvvürə malik olur və onlara hansı tərəfdən kömək etməli olduqlarını müəyyən edə bilirlər. Valideynin dərslər vasitəsilə məktəbdə və universitetdə həyata keçirilən təlim-tədris işlərini izləyə bilməsi həm də müəllimlərin özlərinin pedaqoji fəaliyyəti qarşısında məsuliyyət hissəsinin artması ilə müşahidə olunur.

Onlayn tədrisin pozitiv tərəflərindən biri kimi müəllimlərin mövzu ilə bağlı hazırladıqları slaydları, müvafiq tədris videolarını eləcə də digər tədris vasitələrini asanlıqla tələbələrə təqdim edə bilməsidir. Digər cəhət isə vaxt itkisinin, dərslə gecikmələrin, dərslər buraxmalarının, sinifin idarə olunması ilə bağlı ənənvi problemlərin aradan qalxmasıdır.

Onlayn tədrislə bağlı problemlərin biri gündəlik əmək fəaliyyəti olan valideynlərin dərslər vaxtı evdə olmaması, uşaqlara qayğı və nəzarət edə bilməməsi ilə bağlıdır. Onlayn təlim fəaliyyətinə qoşulmaq üçün şagirdlər evdə kompüterə, etibarlı internet bağlantılarına sahib olmalıdırlar. Bundan başqa, şagirdin yaşadığı mənzil şəraiti onun bir məkanda onlayn təlimlə məşğul ola bilməsinə imkan verməlidir. Bu məsələnin həll olunmaması onlayn təlimin səmərəsinə mənfi təsir göstərir.

Tədris prosesinin onlayn rejimdə olmasının törədə biləcəyi problemlərdən biri şagirdlər arasında hərəkət aktivliyinin aşağı düşməsidir. Uşaqlıq dövründə, xüsusilə kiçik məktəbli yaşında psixi və fiziki inkişafı təmin edən əsas tələbat hərəkət aktivliyi. Hərəkət aktivliyinin zəifləməsi, uşaqlarda həm kognitiv, həm affektiv-iradi sahədə problemlərin yaranmasına səbəb olur. Bu aspektdən onlayn təlim uşaqların inkişafı üçün zəruri olan hərəkət aktivliyini zəiflədir. Şagirdlərdə hərəkət aktivliyini azalması onların psixi inkişafına mənfi təsir göstərir, neqativ hiss və emosiyaların meydana çıxmasına şərait yaradır. Bu cəhət şəhər mühiti üçün daha səciyyəvidir. Digər neqativ psixoloji təsir uşaqların sosializasiyası ilə bağlıdır. Məktəblilər, tələbələr üçün bir-biri ilə qarşılıqlı ünsiyyətdə olmaq həm də sosial təcrübənin öyrənilməsi deməkdir. Onlayn təlim, eləcə də pandemiya dövrünün qaydalarına uyğun olaraq insanlar arasında məsafəli və maskalı ünsiyyətin saxlanılması psixoloji baxımdan insanlar arasında soyuq münasibətlərə yol açmış, ola bilsin ki, empatiya hissəsinin də zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Pandemiyanın şərtlərinə uyğun olaraq onlayn təlimin, əlaqələrin, görüş və tədbirlərin keçirilməsi COVID-19 infeksiyanı zəiflətdiyi kimi insanlar arasında olan isti, yaxın münasibətləri soyudur, güvən, inam hissini azaldır, qarşılıqlı əlaqələri, identikliyi və "biz" hissini zəiflədir.

Beləliklə, pandemiya şəraitində dərslərin onlayn formasında həyata keçirilməsi alternativsiz olsa da onun uğurlu təşkili, qeyd olunan psixoloji problemlərin nəzərə alınmasını zəruri edir.

Allahverdiyeva Farida
Azerbaijan University of Languages

THE ADVANTAGES OF ONLINE SYSTEM OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Keywords: *theoretical content, online course, simulators, the training platform, technical problems*

The prevent students from getting bored, we sure to find on online course that is interactive dynamic and fun. While this may have been difficult in the early days of e-learning nowadays is much easier. These are currently a number of providers offering all types of interactive training,

with challenges and videos, storytelling, game field solutions, simulators to ensure practice and game based learning [1, s.53].

This article selects and analyses significant areas of investigation in distance language learning and teaching to identify new and emerging gaps, along with research questions, methodologies and research tools. Taken together these define a research agenda focusing on theory, pedagogy, technology use, learner contributions, innovation and less commonly taught languages. Within those broad areas, the scope of proposed research tasks includes the distinctive features and practices of distance language teaching, task design for synchronous settings, mentoring, multimodal learning environments, the transfer of speaking skills, and learners' affective experiences [2, s.46].

Online courses have lots of advantages but we also need to recognize their limitations. We can organize webinars, group work or forums where students can discuss and resolve their queries. It is essential that students have a teacher they can contact [2, s.400]. The other way is to combine online courses with some kind of classroom training. This way we must be blending the online and offline worlds and overcoming one of the most obvious limitations of e-learning science show the best way to learn something is by practicing it [3, s.43]. It is only by practicing the things we do experience that we are able to internalize and recall the content and skills we learn. However many online courses overlook this part and focus safely on theoretical content and external lessons. As a result, students cannot practice and the learning process does not reach its full potential. During the online course we must use simulators. Simulators have been used for decades to recreate real life situations so that

Students can practice and experiment in safe and controlled environments if we incorporate simulators into our training course we shall be able to solve this problem as the person responsible for training our most important missions is to find, select and prioritize the best courses sometimes e-learning is able to overcome all of the above problems. The students accessed the training platform, they did not encounter any technical problems, they completed the course within the deadline and were able to practice what they learned.

English for professional purposes is supposed to be studied during the last two years. The second stage is devoted to studying the relevant technical vocabulary, working with technical texts, and developing all four language skills in a technical context. The main task is to teach to cope with the problem of translating simple and compound terms in professional discourse and that of choosing language means to make abstracts of special texts. The third stage is optional: the students make a choice of studying either academic or business English depending on their professional plans. Students studying academic English are expected to get knowledge of the scientific language style and corresponding language skills. The other group of students are supposed to learn business English sufficient for practical everyday use in a business environment. Making a strict border between all the three stages is suggested. All the stages have their own peculiarities of content, including vocabulary and grammar, as well as in the formation and development of practical skills. English for professional purposes is supposed to be studied during the last two years. The second stage is devoted to studying the relevant technical vocabulary, working with technical texts, and developing all four language skills in a technical context. The main task is to teach to cope with the problem of translating simple and compound terms in professional discourse and that of choosing language means to make abstracts of special texts. The third stage is optional: the students make a choice of studying either academic or business English depending on their professional plans. Students studying academic English are expected to get knowledge of the scientific language style and corresponding language skills. The

other groups of students are supposed to learn business English sufficient for practical everyday use in a business environment. Making a strict border between all the three stages is suggested. All the stages have their own peculiarities of content, including vocabulary and grammar, as well as in the formation and development of practical skills. English for professional purposes is supposed to be studied during the last two years. The second stage is devoted to studying the relevant technical vocabulary, working with technical texts, and developing all four language skills in a technical context. The main task is to teach to cope with the problem of translating simple and compound terms in professional discourse and that of choosing language means to make abstracts of special texts. The third stage is optional: the students make a choice of studying either academic or business English depending on their professional plans. Students studying academic English are expected to get knowledge of the

scientific language style and corresponding language skills. The other groups of students are supposed to learn business English sufficient for practical everyday use in a business environment. Making a strict border between all the three stages is suggested. All the stages have their own peculiarities of content, including vocabulary and grammar, as well as in the formation and development of practical skills.

References:

1. Andrade, M S and Bunker (2009) A Model for Self-regulated Distance Language Learning. 30.1. 47-67.
2. Arispe, K and Blake p.g (2012) Individual Factors and Successful Learning in a Hybrid Course. System 40.4.449-465.
3. Erkan Yuce (2019) Possible Problems in Online Foreign Languages Teaching and at a University Context, 75-86. Nevsehir, 50 300, Turkey.

Aghayeva Nigar

Azerbaijan University of Architecture and Construction

THE EFFECTS OF INFORMATION TECHNOLOGY IN EDUCATION

Keywords: *the information technology, communicate, education , training*

The topic of how the information technology has effect on forming and application of the business strategies has discussed often recently. However, the precise thing is information technologies constitute a significant part of strategies formed not only national, but also business level. The technologies that enable to communicate easier and more rapid globally make the managers and politicians to see the strategic potential on information technologies. The improvements on Information processing, communication and automations lead to transformation of Interorganizational informatics actions, integration and business methods. Furthermore, improvements of hardware specifications, decreasing of the technology costs and convenience of software facilitate the strategic use of information technologies. The accomplishment in the process of appliance of information technologies depends on the modalities and characters of the managers' personalities and the demand level of technology use of them.

In order to integrate the technology with the education and also benefit from it in a maximal degree, Institutions were supposed to plan their targets and strategies for the future in light of current situation [1]. Education process, methods, programs and environment must be restructured in parallel with technological developments [2]. In the business life, the changes and

needs information technologies become affecting the management trainees who will get into the business jungle directly. In addition, the necessity of using information technologies on education more efficient and intensive has turned up. Integration of information technology and the education leads to several debates on the effectiveness of this integration. Educationalists debate whether the using computers in education increase the performance or not. Most of the educationalists claim that using the computers in education increase the success rate and it is also supposed to be easier than the traditional way. Integration of computers in education has started after the 1980s. However; adoption, implementation and institutionalization of the information technologies was very hard for the educationalists [3].

Information technology forms the basis of moving along in competition. It affects not only the organizations but also business life. In order to adopt these technological changes the companies need competent managers who have ability to manage these technological changes. Today, it is necessary for the organizations all levels of workers have to use and adopt these changes. In addition the companies should increase the technology, training and investment. Thus, the companies will get the competitive advantage.

It is observed that there is an effect of individuals' knowledge level on business and social life. The knowledge of the individuals is formed during his/her education process and this knowledge affects the decision making process. This is process is very similar to the businesses' process. The companies should improve their knowledge and use this knowledge while strategic decision making process. In this study, we observed that the information technology training during the education period is deterministic and router for the business area that they are planning to work in the future.

In this study, it is found that there is a positive effect of information technology supported education on the success in business life. Also in order to be successful in social and business life, people should use the facilities that are provided by the information technologies. More than the 80% of the respondents agreed that the usage of information technology enhance the thinking ability and also they agreed with usage of information technology enables the managers to give more accurate decisions. To sum up, information technologies enable people to be more successful in both business life and social life.

References:

1. Herzig, R. G. M.(2004), Technology and its Impact in the Classroom. Computers & Education, 42(2), 111-131.
2. Knapp, L. R. & Glenn, A. D. (1996). Restructuring Schools with Technology. USA: Allyn & Bacon.
3. Hawkrigde, D. (1983), New Information Technology in Education: London.

Əliyeva Türkan
Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏSAFƏDƏN TƏHSİL BU GÜN

Açar sözlər: *məsafədən təhsil, epidemiya, şagird, motivasiya, metod*

Bu günlərdə Azərbaycanda daxil olmaqla bəzi ölkələrdə baş verən xəstəlik, qismən xəstəliyin gedişi nəzarət altına alındıqda, sosial vəziyyətin normal həyata qayıtması üçün bir sıra ön tədbirlərin edilməsi planlaşdırılır və planların mərhələli formada həyata keçirildiyi görünür. Bütün

dünya da olduğu kimi, Azərbaycanda da bu epidemiyanın təsiri təhsildən yan ötmədi, karantin elan olunduqdan sonra dərhal bütün məktəblər bağlandı. Təhsil nazirliyi bu hazırlıqsız prosesə çox qısa müddətdə uyğunlaşdı və online təhsilin keyfiyyətini artırmağa başladı.

Bu vəziyyətin təhsil sisteminə necə təsir edəcəyi və bunun yaxın gələcəkdə hansı təsirləri olacağı kimi məsələlər bugünün mövzudur. Bu baxımdan Yuval Noah Harari 'Koronavirusdan Sonra Dünya' adlı məqaləsində, inkişaf etmiş dövlətlərin bu günlərdə verəcəkləri qərarların gələcəkdəki illərdə bütün dünyada sağlamlığı, iqtisadiyyatı, siyasəti və mədəniyyəti formalaşdıracağını ifadə edərək, koronavirus epidemiyasından sonra fərqli bir dünyada yaşayacağımızı və fəvqəladə halların tarixi prosesləri sürətləndirəcəyini, fəvqəladə vəziyyətlərdə alınan qısa müddətli tədbirlərin bir müddət sonra normal həyatın bir parçası olacağını vurğulayır. Bu baxımdan epidemiya səbəbiylə bu gün tələb olaraq tətbiq olunan distant təhsilin bir müddət sonra şərtlər normallaşdığı təqdirdə də ondan istifadəni labüdləşdirir.

Məsafədən təhsilin təsiri və müvəffəqiyyəti barədə hələ yetərli məlumatımız olmasa da, bugün sosial təcrübə göstərir ki, ümumitəhsil məktəblərində dərslər distant təhsil ilə tədris oluna bilər. Bu kontekstdə dünyanın üz-üzə təhsil və məsafəli təhsilin qarışıq bir modelə doğru getdiyini görmək lazımdır. Bundan əlavə, bu cür tətbiq etmələr məktəblər üçün sosial, emosional öyrənmə təcrübələri və dizayn bacarıqları seminar tətbiq etmələri üçün daha çox vaxt yarada bilər. Daha çox insanın standart təhsil alması üçün planlaşdırılan sənaye cəmiyyətinin məhsulu olan məktəb yaşının fərdi fərq və ehtiyacları nəzərə almadığını və uydurma istehsal üçün qurulduğunu görməliyik. Dəyişməyə, inkişafa çox aşağı olan elm müəssisələri, demək olar ki, yarım əsr əvvəl milli təhsilin əsas qanununda açıq şəkildə bildirilmişdir. Uzaqdan təhsilin nə olduğunu və ondan gözləntilərimizin nə olduğunu izah etmək yaxşı olar. Ənənəvi imtahanların distant təhsildə problemliliyini müşahidə etdik. Standart imtahanların nəyin və necə dəyişdiriləcəyini qiymətləndirməliyik. Distant təhsil prosesində bacardığımız qədər bir çox ölçmə və qiymətləndirmə tətbiq etmələrindən istifadə etməyə çalışırıq. Bununla birlikdə, daha çox tələbə performansını ölçməyə və məhsuldarlığa əsaslanan ölçü və qiymətləndirmə vasitələri və metodlarının rəqəmsal olaraq ön plana çıxacağını düşünürəm. Çünki onlayn imtahan vermək etibarlılıq barədə narahatlıqlar yaradır.

Distant təhsil prosesində müəllimlərə və tələbələrə hərtərəfli dəstək verilməlidir. Əslində, prosesin ən zəif tərəfi motivasiya və məsuliyyət hissinin aşağı olmasıdır. Uşaqların xüsusilə canlı dərslərdə iştirakını və motivasiyasını qorumaq çətindir. Müəllimlər bunun üçün bir çox metod və strategiyadan istifadə edirlər. Şagirdlərin mümkün qədər canlı dərslərdə iştirak etmələrini təmin etmək üçün müxtəlif proqramlar hazırlanmışdır. Bu proqramlarda məsafədən təhsilin keçirilməsinə dair məsələlər öz əksini tapmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulum), Kurikulum jurnalı, №1, 2008, səh.131-151.
2. Abbasov Ə.M., Ümumtəhsil kurikulumlarının növləri. Kurikulum jurnalı, 2008. №3 magistrələr üçün vəsait), Bakı: 2009.
3. Əhmədov A., Abbasov Ə., Yeni təhsil proqramlarının (kurikulumların) tətbiqi kurikulum islahatı: real nəticələrə doğru. Kurikulum jurnalı, 2008, №1, səh. 21-30. etdirilməsi üzrə IQ test nümunələri (Magistraturaya hazırlaşanlar üçün metodik vəsait), Bakı.
4. Təhsilin Əsasları(Mühazirə materialı).

İNTERNET PLATFORMALARI-XARİCİ DİLLƏRİN DİSTANT TƏDRİSİNDƏ DİDAKTİK VASİTƏ KİMİ

Açar sözlər: *internet-platforma, elektron tədris, didaktik vasitə, xarici dil, distant təhsil*

Müasir dünyada durmadan baş verən dəyişikliklər və texnoloji yeniliklər xarici dillərin tədrisindən də yan keçməyə bilməzdi. İKT-nin dil dərslərində tətbiqi nəinki tədris prosesini asanlaşdırmağa, həm də dil öyrənciləri auditoriyasını genişləndirməyə xidmət edir. İnternet platformaları resurslarından istifadə və onların distant təhsildə tətbiqi müəllimin real zaman kəsiyində daha səmərəli dərslər keçməsinə imkan yaratmış olur. V.A. Slasteninin fikrincə didaktik vasitə dedikdə tədris zamanı sonuncunun daha da asanlaşdırılması məqsədi ilə tətbiq olunan bütün vasitələr nəzərdə tutulur: bura dərslilər, vəsaitlər, kompyuter və s.vasitələr aiddir [2, s.276]. Lakin S.M.Vişnyakovanın fikrincə isə didaktik vasitələr tədrisin məqsədini həyata keçirməyə xidmət edən vasitələrdir [1, s.113]. Didaktik vasitələr həssas modallıq dərəcəsinə görə təsnif edilir. Elə bu aspektdən çıxış edərək də onları vizual, audio, audiovizual və universal olmaq baxımından qruplara bölürlər. İnternet platformalarını da universal didaktik vasitələr kateqoriyasına aid edə bilərik. Belə ki tədris prosesində internet platformalarından istifadə zamanı görmə və eşitmənin paralel tətbiqi reallaşır.

Distant təhsilin əlbəttə ki, ənənəvi təhsildən üstün cəhətləri çoxdur. Belə ki, bizə məsafə, zaman və digər faktorlar səbəbindən əlçatmaz olan dünyanın ən yaxşı universitetlərinin auditoriyasına qatılmaq imkanı verən bu üsul hər bir tələbəni harada yerləşməsindən asılı olmayaraq bərabər hüquqlu edir. Digər bir müsbət cəhət distant tədrisin rahatlığıdır. Tədrisin bu formasına qatılanlar əldə edəcəyi bilikləri öz tələb və imkanlarına görə tənzimləyə bilərlər, yəni, onlar işdən və ya digər fiziki və mədəni fəaliyyət növləri ilə məşğuliyyətlərindən ayrılmadan tədrisə qatılmaq imkanı əldə etmiş olurlar. İnternet şəbəkələri arasında hamımızın gözəl tanıdığı Skype, Zoom kimi proqramlar bu gün distant təhsil almaq üçün istifadə olunan proqramlardır. Lakin dil dərslərinin tədrisi üçün Skype səs və görüntü ilə məhdudlaşdığından o qədər də effektiv vasitə hesab olunmur. Bu gün dünyada ən geniş yayılanı isə Moodle sistemidir. Distant təhsilin müsbət tərəfi ilə yanaşı onun mənfi tərəfi də vardır ki, bu da onun müəllimdən dərslər öncəsi yüksək hazırlıq tələb etməsidir. Bu zaman o, öncədən işləyəcəyi və paylaşacağı materialları hazırlamalı, texnikanın onu hər an yarı yolda qoya biləcəyi situasiyalardan necə uğurla çıxmaq istedadına malik olmağı bacarmalıdır. Bu gün ən müasir platformalardan biri ingilis dilini tədris edən müəllimlər üçün nəzərdə tutulmuş progressme.ru platformasıdır. Bu platformanın əsas üstünlüyü onadan ibarətdir ki, müəllimin öncədən material seçməsinə, onu yükləməsinə ehtiyac qalmır. Bütün lazımi metodik proqram hazır interaktiv materiallarla, yəni, video, şəkil, tapşırıqlar toplusu şəklində platformada yerləşdirilib ki, buradan da müəllim keçəcəyi mövzu ilə bağlı istənilən bir materialı dərhal paylaşmaq imkanı əldə etmiş olur. Lakin bu platformanın əsas mənfi cəhəti onun az sayda tələbə qəbul etməsi və müəllim üçün ödənişli olmasıdır ki, bu da bəzən əlverişli sayılmır.

Bütün bu söylənilənlərdən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bu gün distant təhsilin geniş vüsət aldığı bir dövrdə artıq hər hansı bir əcnəbi dili tədris edən müəllimdən tək-cə yaxşı mütəxəssis olması yetərli sayılmır. O həm də informasiya əsrinin ona lazım olan bütün aspektlərinə, internetin onun üçün yaratdığı imkanlardan uğurla istifadə etmək bacarığına da yiyələnmişdir.

Ədəbiyyat:

1. С.М. Вишнякова Профессиональное образование. Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика.
2. В.А. Слостенин Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений. Москва, 2013.
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ispolzovaniya-massovyh-otkrytyh-onlayn-kursov-v-obuchenii-inostrannomu-yazyku-dlya-spetsialnyh-tseley>

Qurbanova Sevil
Azərbaycan Dillər Universiteti

YAZI BACIRIĞININ ONLAYN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ STRATEGİYALARI

Açar sözlər: *yazı bacarığı, onlayn qiymətləndirmə, meyarlar, geridönüş, rubriklər*

Tələbələrin yazı bacarığını onlayn mühitdə qiymətləndirmək müasir dövrdə tədris və təlimin vacib bir hissəsidir. Onlayn mühitdə tələbələrin yazı bacarığını qiymətləndirmək heç də asan bir proses deyil. Müəllim nəzarətindən kənar qalan tələbə müxtəlif üsullardan istifadə edərək verilən tapşırığı asanlıqla yerinə yetirə bilər. Bütün bunların qarşısını almaq və obyektiv qiymətləndirmək üçün bir sıra strategiyalar var.

Onlayn müzakirələr yazı bacarığının qiymətləndirilməsində müsbət rol oynayan vasitədir. Bu zaman asinxron kommunikasiya vasitələrindən daha çox istifadə edilir. Müəllim viki, bloq və digər veb səhifələrdə yerləşdirdiyi mövzular ətrafında müzakirəli yazışmalar tələbələrin öyrəndiklərinin vizual təsvirini təmin edir və formal qiymətləndirmək üçün yaxşı vasitədir.

Bundan əlavə, e-portfolioların da onlayn qiymətləndirmədə rolu əvəzsizdir. Tədris müddətində təlim nailiyyətlərini və akademik inkişafı qiymətləndirmək üçün tələbə tərəfindən yerinə yetirilmiş tapşırıqlar olan elektron qovluq proqramın sonu tələbə fəaliyyətini qiymətləndirmək məqsədi daşıyır [3, s.25]. Əsas məqsədi proqram standartları və nəticələri ilə müəyyənləşdirilən tələbə bacarıqlarını qiymətləndirməkdir.

Yazı tapşırıqlarını qiymətləndirmək üçün qiymətləndirmə rubriklərinin hazırlanması onlayn tədris zamanı xüsusi önəmə malikdir. Hər tapşırıq üçün bir rubrikin yaradılmasına ehtiyac yoxdur, bir rubrik yaratmaqla verilən yazı tapşırıqlarını qiymətləndirmək mümkündür. Bir rubrikdə qiymətləndirmə meyarlarını aydınlaşdırmaq və nailiyyət səviyyələrini fərqləndirmək üçün istifadə olunan qiymətləndirmə meyarları və performans göstəriciləri təqdim olunur. Rubriklər həm müəllim, həm də tələbə üçün tələbənin inkişaf səviyyəsini açıq göstərici rolunu oynayır. Bu diqqətlə formalaşmış qiymətləndirmə meyarları əsasında qurulan rubriklər tələbə yazılarının özü və ya həmyaşıdları tərəfindən də yoxlamağı və qiymətləndirməyi dəstəkləyən əsas vasitələrdir. Tələbənin özü və həmyaşıdı tərəfindən qiymətləndirilməsi müəllimin iş yükünü azaltmaqla yanaşı, tələbə öyrənmə təcrübələrini yaxşılaşdırmaq və qarşılıqlı öyrənmək üçün yaxşı üsuldur. Qiymətləndirmə meyarları fənnin təlim nəticələrinə əsasən yaradılır və onların istifadəsi obyektivliyi və şəffaflığı dəstəkləyir. Bundan əlavə, qiymətləndirmə meyarlarının uyğun şəkildə tətbiq olunduğuna əminlik təmin edən rubriklər müəyyən qiymətlərin nə üçün və hansı əsasa görə verildiyini göstərmək üçün istifadə edilir. Rubriklərdə əksər hallarda daha vacib meyarlar digərlərindən on sıralarda gəlir. Turnitin, Blackboard Learn, Canvas və s. kimi əsas təhsil idarəetmə sistemləri ilə inteqrasiya edilə bilən səhifələrin təklif etdiyi xidmətlər obyektiv qiymətləndirməyə yardım edir. Məsələn, Turnitin proqramında yazılara səsli şərhlər verməklə yanaşı, rubriklər də təqdim edilir ki,

bu da müəllimlərin tələbələrin yazılarını yoxlamasını asanlaşdırır. Plagiatın aşkarlanması vasitəsi kimi də bu proqram əvəzəlməzdir [5, s.70; 6, s.125]. Canvas səhifəsində də yazını qiymətləndirmək üçün testlər hazırlamaq və testlərə əsasən obyektiv qiymətləndirmə üçün rubriklər də yaratmaq mümkündür. Bundan əlavə səhifə tərəfindən təklif olunan hazır rubriklər üzərində dəyişiklik etmə imkanı da var.

Müasir dövrdə tələbələrin yazılarını dərhal yoxlayaraq qiymətləndirən avtomatlaşdırılmış yazı qiymətləndirmə (AWE) sistemləri də var. Bu sistemlər yazılı mətni müəyyən rubrikaya əsaslanaraq sintaksis, mətn mürəkkəbliyi, ümumi söz sayı və lüğət zənginliyi kimi bir yazıda ölçülə bilən xüsusiyyətləri təhlil edir və yazıya ümumi bal verir; bu ballar rəylər ilə dəstəklənə də bilər. Criterion, Turnitin və Write and Improve bu sahədə daha çox geniş yayılmış sistemlərdəndirlər. Bu proqramlar tələbələrin həm yaş, həm də dil səviyyələrini nəzərə alaraq səciyyəvi modellərə əsaslanan vahid bir nəticə və geridönüş edirlər. Avtomatik hesablama mühərriki vasitəsi ilə yazıları qiymətləndirmək üçün vahid bal sistemi də təklif edilir.

Öyrənənləri öyrənməyə həvəsləndirmək, irəliləyişləri ilə geridönüşlə təmin edən qiymətləndirmə onlayn formada da obyektiv və dəqiq olmalı, tələbələrin gələcək inkişaflarına müsbət təsir etməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Denton, D. W. (2012). Improving the Quality of Evidence-Based Writing Entries in Electronic Portfolios. *International Journal of ePortfolio*, 2(2), 187-197.
2. Hung, S. T. A. (2012). A Washback Study on E-Portfolio Assessment in an English as a Foreign Language Teacher Preparation Program. *Computer Assisted Language Learning*, 25(1), 21-36.
3. Lankes, A.D. (1995). *Electronic Portfolios: A New Idea in Assessment*. ERIC Digest, ERIC Clearinghouse on Information & Technology, Syracuse, NY. (ED 390 377).
4. Riddell, D. (2001), *Teach Yourself. Teaching English as a Foreign Language*. London: Hodder Headline Ltd.
5. Rolfe, Vivien. 2011. “Can Turnitin be Used to Provide Instant Formative Feedback?” *British Journal of Educational Technology*, 42, no. 4: 701–710.
6. Stapleton, Paul. 2012. “Gauging the Effectiveness of Anti-plagiarism Software: An Empirical Study of Second Language Graduate Writers.” *Journal of English for Academic Purposes*, 11, no. 2: 125–133.

Məmmədova Xuraman
Azərbaycan Dillər Universiteti

ONLAYN DƏRSLƏRDƏ TƏLƏBƏLƏRİN AKTİVLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

Açar sözlər: *virtual sinif, tələbələrin aktivliyi, veb saytlar*

Dillərin onlayn tədrisi asan proses deyil, baxmayaraq ki, biz artıq bununla üz-üzə dayanmışıq. Virtual sinifdə müəllim hansı bacarıqlarını istifadə etməlidir, tələbələri necə məşğul etmək olar və s. kimi sualların cavabı hamıya maraqlıdır.

İlk əvvəl onlayn tədris cəlbədicisi görə bilər, lakin sonrakı dərslərin gedişatı bunun heç də belə olmadığını göstərir. Ənənəvi dərslərdə tələbələr bir-birilə ünsiyyətdə olduqları üçün müəllimin aktivliyi azalır. Lakin onlayn dərslər zamanı bu prosesin əksinin şahidi oluruq. Səbəb çox sadədir, əgər müəllimlə bir neçə tələbə eyni zamanda danışsa artıq onlayn dərslər xaosa çevrilə bilər.

Müəllim məcburdur ki, hər tələbə ilə ayrı-ayrılıqda ünsiyyətdə olsun, bu isə müəllimin daha çox aktiv olub tələbələrin passiv edən prosesdir.

Digər hallarda tələbələrin aktivliyini izləmək də çətin olur, belə ki kamera açıq olmaya bilər, internet bağlantısı kəsilsə bilər, tələbə üçün dərs maraqsız ola bilər və s. Bu problemlərin aradan qalxması üçün bir sıra üsullardan istifadə etmək mümkündür.

Çatlardan istifadə etmək – tələbələrin diqqətini cəmləmək üçün orada hər hansı yazını bölüşmək və onların fikirlərini qeyd etmələrini tələb etmək olar [3].

Anketlər və testlər tərtib etmək – bu zaman nəticələri tələbələrlə müzakirə etmək daha maraqlı ola bilər [3].

Müəllimin lövhədən istifadə etməsi – breynstorming etmək, mətni yazıb səhvləri tapmaq yaxud sözü tərcümə etmək və s. kimi maraqlı tapşırıqlar yazıb tələbələri aktiv etmək mümkündür [3].

Səs yazmaq – yəni tələbənin danışarkən səsini yazıb sonra onu digər tələbələrlə müzakirə etmək onların bir-birinə qarşı daha diqqətli və məsuliyyətli yanaşmasına kömək ola bilər (əlbəttə ki, bu barədə əvvəlcədən xəbərdarlıq etmək vacibdir) [3].

Tələbələrə maraqlı internet mənbələri tapmağı tapşırmaq – bu onlarda daha çox motivasiya yarada bilər, çünki dərslərin maraqlı keçməsində onların da rolu olduğunu hiss etmələri aktivliyin bərpa olunması üçün əvəzolunmazdır [3].

Tələbələrin dərs barədə rəylərini öyrənmək – onları daha aktiv edib səmərəli dərslər təşkil etmək üçün əla vasitə ola bilər. Bu zaman müəllimlər rahatlıqla proqramda lazımi dəyişiklər edə bilər [1].

Digər bir yanaşma isə oxumaq, dinləmək, yazmaq, danışmaq bacarıqlarının onlayn inkişafına yönəlib. Oxumaq bacarığını inkişaf etdirmək üçün orijinal mətnlərə müraciət etmək daha yaxşıdır. Bunun üçün bir sıra veb saytlar mövcüddür, məsələn, Active Learn. Burada tələbə onlayn mətnləri səmərəli şəkildə oxuyur, müəllim isə bu barədə məlumat alır, yəni tələbə nə qədər vaxt sərf etdi, neçə suala düz cavab verdi və s.

ScreenCast-o-Matic dinləmə bacarığının təkmilləşdirilməsi üçün faydalıdır. Bu zaman dərs səs yazma ilə yazılır, sonra bunun əsasında tələbələrə tapşırıqlar verilir. Lazım gəldikdə tələbə, eyni yeri dəfələrfə dinləyə bilər. Digər veb sayt isə EdPuzzle adlanır. Youtubedan və digər yerlərdə videoları yükləməklə onlar üzərində maraqlı çalışmalar tərtib etmək mümkündür, məsələn, videoya aid suallar vermək, boşluqları doldurmaq və s.

Danışmaq bacarığını inkişaf etdirmək üçün tələbələrə xarici dildə hər hansı mövzu barədə müzakirə aparıb, onu video lentə alıb müəllimə göndərməyi tapşırmaq olar. Başqa bir idea isə tələbələr tərəfindən dərsə xarici dil daşıyıcılarının cəlb edilməsi ola bilər. Bu zaman müəllim onların bir-birilə necə ünsiyyətdə olmalarını müşahidə edir və lazımi qeydlər aparır.

Prezentasiyaların daha effektiv və səmərəli təqdim olunmaları üçün bir sıra veb saytlarla tələbələri tanış etmək yerinə düşər, məsələn, Flipgrid, Pear Deck, Padlet və s. [2].

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq, bir daha onu diqqətdə saxlamalıyıq ki, onlayn dərslərin səmərəliliyini artırmaq, tələbələrin dərslərdə aktiv inkişafını təmin etmək üçün müəllimlər daim kreativlik nümayiş etdirməlidirlər. Əlbəttə ki, burada əsas amillər İKT bacarıqları, internet resursları və motivasiyadır.

Ədəbiyyat:

1. <https://www.ef.com/wwen/blog/general/5-ways-make-online-learning-interactive/>
2. <https://www.smartbrief.com/original/2020/07/teaching-world-languages-virtual-classroom>
3. <https://www.wallstreetenglish.com/blog/7-ways-to-maximise-interaction-in-the-virtual-classroom/>

Nəsirova Pərvin
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

XARİCİ DİLİN DİSTANT TƏDRİSİ

Açar sözlər: *təhsil, dil, distant, nitq, innovasiya*

Təhsil bizə ətrafımızdakı dünyadan xəbər verir. O bizə dünyanı daha bir məkana çervirmək imkanı yaradır. Belə ki, asan əldə etmək istədiyimiz bir şey olsaydı, bu əlbəttə, təhsil olardı. Təlimdə rahatlıq nisbətən yeni bir konsepsiyadır.

Texnologiyalardan istifadə etməklə təhsil almağın çoxsaylı yolları arasında məsafədən təhsil alanlara diqqət yetirənlər çox deyil. Veb-texnologiyalar sahəsində son sürətli inkişafлар tərəfindən stimullaşdırılan tədqiqatçılar həm İKT sahəsində, həm də təhsil sahəsində texnoloji resurslardan maksimum istifadə etmək və pedaqoji fəaliyyətdə ən yaxşı şəkildə onlardan istifadə etmək üçün daim çalışırlar.

Distant tədris bizim üçün tamamilə yeni bir şey olmasa da, son zamanlarda fırtına ilə dünyanı ələ keçirdi. Pandemiya səbəbi ilə, bizim üçün nə qədər faydalı və rahat olduğu diqqətimizi çəkdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, distant təhsil – şagirdlərin məktəbdə fiziki iştirakını tələb etməyən tədris formasıdır. Bu təlim formasında videoçarxlar və modul şəklində məşğələlər keçirmək, hətta imtahanları onlayn formada keçirmək mümkün oldu. Nəticədə dünyanın hər hansı bir ölkəsindən imtahana qatılmaq şansı yarandı.

Distant təhsil müəllim və şagirdin fiziki cəhətdən ayrıldığı vəziyyətə aiddir. Bu zaman əlaqə yaratmaq üçün ənənəvi kağız və elektron vasitələr də daxil olmaqla müxtəlif növ vasitələrdən istifadə etmək olar. Burada mühitin özü əsas deyil; ondan necə istifadə ediləcəyi vacib rol oynayır. Tədris və təlimin əsas prinsipləri eyni olaraq qalır: tələbənin kommunikativ ehtiyacları birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir.

Distant təhsil sinxron (tərəflərin eyni vaxtda online formada ünsiyyəti vasitəsilə) və ya qeyri -sinxron (e-poçt vasitəsilə müəyyən zaman, müddətində məlumatların ötürülməsi) ola bilər.

İşgüzar ingilis dili müəllimləri və tələbələri üçün distant təhsilin ən effektiv seçim olmasının bir sıra səbəbləri var. Əsas üstünlük onun uyğunluğudur; müəllimlər və tələbələr vaxtı, müddəti, yeri və məzmununu seçə bilərlər.

Distant təhsil bilavasitə təmasda olmadan məsafədən təhsilənlərin və müəllimlərin əlaqəsini təmin edən texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı təhsil prosesi.

Qeyd etmək lazımdır ki, distant təhsil-tədris prosesinə xas olan bütün komponentləri (məqsədləri, məzmunu, metodları, təşkilati formaları, tədris vasitələri) əks etdirən və internet texnologiyalarının spesifik vasitələri və ya interaktivliyi nəzərdə tutan digər vasitələrlə reallaşdırılan məsafədən müəllim-şagirdlərin qarşılıqlı əlaqəsidir. Bundan başqa, distant təhsil-müstəqil tədris formasıdır, distant tədrisdə informasiya texnologiyaları aparıcı vasitədir.

Putayeva Elnarə
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLİN ONLAYN TƏDRİSİNDƏ METAFORALARIN YERİNƏ YETİRDİYİ FUNKSİYALAR

Açar sözlər: *xarici dil, metafora, funksiya, onlayn tədris*

Metafora bizə məlum olanla bizə tam anlaşıqlı olmayan arasında olan əlaqənin ifadə formasıdır. Bir-birinə qismən də olsa uyğunluq təşkil edən iki məfhumun semantik olaraq bənzədilməsi prosesi olmaqla yanaşı, metafora birbaşa və ya dolayısıyla fərdin daxili təcrübəsindən qaynaqlanaraq təzahür etməkdədir. Başqa sözlə desək, metafora bənzərlik üzərində qurulan ad köçürülməsi və mətnaltı mənaya malik müqayisə də hesab oluna bilər [1].

Metafora özünəməxsus məna yükü olan nitq vahidi olduğundan onun dildə müəyyən funksiya malik olması təkzibolunmazdır. Bu üslubi vasitənin xarici dilin tədrisindəki rolunu təyin etmək istəyən V.K.Xarçenko onun aşağıdakı funksiyalarını müəyyən etmişdir:

1) nominativ funksiya – bu funksiyanın köməyi ilə metafora məlumla məlum arasında balansı bərpa edir.

2) informativ funksiya – bütün metaforaların əsas funksiyalarından biri məlumatı elə bir tərzdə ötürməkdir ki, məhz bu məlumatın köməyi ilə istər ənənəvi, istərsə də, onlayn dərslər zamanı dinləyicinin gözü önündə ifadə olunan mənaya uyğun təsvir formalaşır.

3) yaddasaxlama funksiyası – ənənəvi və ya onlayn tədris prosesində emosional xarakter daşıyan metafora verilən və ötürülən məlumatın daha yaxşı yadda qalmasına xidmət edir.

4) mətnyaratma funksiyası – bu funksiyanın köməyi ilə metafora stimullaşdırılır, inkişaf etdirilir və davamlı olaraq qarşı tərəfə çatdırılır. Ötürülən informasiya xeyli sayda fiqurativ inkişahların köməyi ilə məlumatın şüuraltına yönəldilməsinə səbəb olur. Bu da şifahi ünsiyyətdə təqdim olunan məlumatın daha tez qavranılmasına kömək edir.

5) izahvermə funksiyası – metaforaların köməyi ilə mürəkkəb informasiyanın, eləcə də, terminologiyanın daha rahat qavranılmasına nail olmaq mümkündür. Bu da tədrisin onlayn təşkilində yaddaqalanlığı artırır və informativliyin həyata keçirilməsinə yardım edə bilər.

6) emosional funksiya – bir çox hallarda fikrin çatdırılmasında istər danışan, istərsə də dinləyən tərəf sözlərin müəyyən emosional yükü ilə qarşılaşır. Bu halda məlum olmayan kontekstdə həm sözün emosional dəyəri artmış olur, həm də nitqin daha rəngarəng alınmasının şahidi olur. Zənnimizcə, bu səbəbdən, onlayn rejimdə izah edilən və ya təqdim olunan yeni material daha rahat qavranılır.

7) ritual funksiya – ənənəvi olaraq metaforalardan salamlamalarda, bayram nitqlərində, təbriklərdə və s. daha çox istifadə olunduğundan məhz bu funksiyanın ilkin xarakter daşması da ehtimal oluna bilər [2, s.115–125]. Onlayn tədrisə başlanıldığı zaman ilk olaraq bu cür metaforaların işləndiyi ifadələrdən istifadə olunması tədris prosesini asanlaşdırır.

İstənilən xarici dilin onlayn tədrisi zamanı metaforalardan istifadə edərkən məhz bu funksiyalardan birinin və ya bir neçəsinin hər zaman diqqət mərkəzində saxlanması xarici dilin daha rahat mənimsənilməsinə şərait yaratmış olar.

Ədəbiyyat:

1. Hacıyeva A.K. English Lexicology. Bakı, 2011. 241 səh.
2. Харченко В.К. Функции Метафоры. Воронеж, 1992. ст.115-125.

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ DİSTANT TƏHSİL ÜSULUNUN ÜSTÜNLÜKLƏRİ

Açar sözlər: *distant təhsil, virtual məktəb, oxu bacarıqları*

Distant təhsil xarici dillərin tədrisində digər sahələrdən daha əvvəl tətbiq edilməyə başlanıb ki, bunun da səbəblərindən biri xarici dillərə olan maraq, digəri isə əcnəbi dillərin öyrənilməsinə dair materialların zənginliyidir.

Xarici dillərin tədrisində olan dörd əsas prinsiplərdən (reading, writing, speaking, listening) biri yazmaq bacarığıdır. Bu bacarığı inkişaf etdirməkdə məqsəd sözləri dildə olan qrammatik qaydalar və semantik baxımdan düzgün yaza bilmək, durğu işarələrindən düzgün istifadə etmək, mətnin növünə bağlı sözləri düzgün seçmək, fikirləri uyğun ardıcılıqla düzməkdir. Hədəf dildə danışanların həyat tərzi, tarixi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, fərqli cəmiyyətlərdə dilin necə istifadə edilməsinin məlumatını toplamaq üçün oxu bacarıqları, dinləmə, dinlədiyini anlamaq, səsləri ayıra bilmək, sözləri başa düşə bilmək, sözlərarası əlaqə qura bilmək üçün isə danışmaq bacarığı mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bu bacarıqlar hamısı distant təhsil vasitəsilə də edilə bilər. Danışmaq qabiliyyətinin öyrənilməsi üçün cəmiyyət arasında danışmaq zərurəti vardır. Ancaq inkişaf edən texnologiyanın ortaya qoyduğu imkanlar, məsələn onlayn dil kurslarında istifadə edilən söhbət otaqları, forumlar, məktub dostluğu vasitəsi ilə də bunu etmək olar. Xarici dilləri onlayn öyrənmək üçün bir çox vasitələr – müstəqil öyrənmə üçün mövcud olan dərslər kitabları, CD-lər, video kasetlər və s. mövcuddur. Səs, görüntü, həmçinin danışmaq imkanı olan televiziya və radio ilə dil kurslarının təşkili, skype, zoom və bir çox bu kimi proqramlardan istifadə genişlənir, veb sahifələr vasitəsilə tədris edilən xarici dil dərsləri artmaqda davam edir.

Məsafədən təhsildə xarici dillərin tədrisi müəllim və mənbələri məhdud olan məktəblərə bərabər şanslar vermək məqsədi də güdür. Çox geniş yayılmayan dillərin öyrənilməsində də distant təhsildən yararlanmaq olar. Bütün dünyada İKT-nin inkişafı istər müəllimlərə, istərsə də tələbələrə fiziki məhdudiyyətləri aşaraq, vaxta qənaət edərək, təhsil xərclərini azaldaraq, dil öyrənənlərə sinxron və asinxron ünsiyyət saxlamaq, animasiya, simulasiya kimi materiallar vasitəsi ilə öyrənmək imkanı verir. Heç bir dil təlimçisi, dilçi, tələbə yaxud da müəllim yeni texnologiyalarla öyrənmə mühitini inkar edə bilməz. Distant təhsil üzəüz öyrənmə imkanı olmayan, kurslarda və proqramlarda əyani iştirak edə bilməyən öyrənənlər üçün zaman və məkanından asılı olmayaraq kursu davam etdirmək, təlimçi və digər öyrənənlərlə internet vasitəsilə ünsiyyət saxlamaq imkanı verir. Burada öyrənmə prosesinin məsuliyyətini dil öyrənən özü götürür, öyrənənin müstəqilliyi böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu müstəqillik “təhsilin aşağı keyfiyyətə düşməsinə gətirib çıxarmı?”, “sosiallaşmanı azaldarmı?” kimi sualları da ortaya qoyur. Ancaq, bu bir həqiqətdir ki, öyrənmək istəyənlərə bunlar bəhanə deyil.

Öyrənmə prosesi insanların ətraf mühitin təsiri ilə yaranan düşüncə, davranış dəyişiklikləridir. İstər eşidərək, görərək, ya da tətbiq edərək baş verən öyrənmə müddətinin sürətlənməsi günmüzdə önəm qazanıb. Bugün dünyada məsafədən təhsil prosesində verilən diplom və sertifikatlar üz-üzə təhsil proqramları ilə bərabər tutulur, bütün qabaqcıl universitetlərdə məsafədən təhsil aparılır və dünyada sadəcə onlayn fəaliyyət göstərən tanınmış universitetlər də vardır. Dünyada məsafədən təhsilin tətbiqi, həyata keçirilən telekonfranslar, videokonfranslar, kompüter, tele-

fon, tabletlər, peyklər və gələcəyin texnologiyalarına əsaslanmaqdadır. Bu gün artıq simsiz və mobil cihazların istifadə sahələrinin genişlənməsilə öyrənmə sistemləri də bu inkişafdan təsirlənərək, E-öyrənmə və distant öyrənmə özəlliklərini özündə cəmləşdirən, hər yerdə kompüter texnologiyalarının istifadəsi üzərinə qurulmuş modern bir təhsil sistemi olan “U-öyrənmə”, “hər yerdə öyrənmə” (Ubiquitous Learning) məhfumu ortaya çıxıb. Virtual məktəb, virtual sinif öyrənmək istəyənlərə imkan verir ki, dünyanın digər nöqtəsində istədiyi bir müəllimin sinfində dərs dinləsin.

Son zamanlar baş verən proseslər isə distant təhsilin əhəmiyyətini bir daha ortaya qoydu, bu təhsil formasının bundan sonrakı inkişafının davam etdirilməsinə ehtiyac olduğunu göstərdi.

Veliyeva Malahat
Azerbaijan University of Languages

BILINGUAL PEDAGOGY IN THE PERIOD OF ONLINE TEACHING

Keywords: *online teaching, bilingual, pedagogy, language acquisition, education*

The transition period from the second to the beginning of the third decade of the XXI century is characterized by radical changes in the mode of education not only in Azerbaijan, but also all over the world. Due to the detrimental effect of the pandemic caused by terminal Covid-19 virus on all spheres of life including the field of education, many educational institutions shifted from face-to-face to online mode of education. All the scientific disciplines as well as foreign languages at the level of tertiary education adjusted to delivering classes online in the virtual environment.

In the present conditions of teaching a foreign language online, bilingual pedagogy which involves teaching academic courses in language one (bilingual individuals' native language) and language two (bilingual individuals' second language, that is English in case of the students of Azerbaijan University of Languages, specifically the students of translation faculties), acquires a specific topicality in our teaching context. The subjects at Azerbaijan University of Languages are taught to our bilingual students applying bilingual pedagogy with partial delivery of lectures and seminars in Azerbaijani or Russian (depending on the mother tongue of the students) and English (in the faculties preparing future philologists in English language and literature, translators).

According to Paradowski the key feature distinguishing the learning of the second language from acquiring the skills of the mother tongue is the existence of one other linguistic system in individual's mind [1, p.3].

Bilingual pedagogy implies educators' flexible and determined use of the students' mother tongue as well as the second language depending on the subjects taught. Its purpose is to develop the students' bilingual competencies, to agree on communicative and academic issues as well as maintaining their language competency in the native language to educate future bilingual English teachers, translators on the desirable level.

Due to some problems that online teaching creates, that is, lack of social interaction, student-teacher, student-student communication, the teachers' opportunities to register, monitor and correct student's English speech with all the details, students' shyness to interact with the teacher or their peers in an online environment, prevent the students from effective second language acquisition and cause new challenges for language educators.

Reference:

1. Paradowski, M.B. (2017). *M/Other Tongues in Language Acquisition, Instruction, and Use*, University of Warsaw, Warsaw.

MÜNDƏRİCAT

I. BÖYÜK ZƏFƏRƏ GEDƏN YOL: PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN UĞURLU XARİCİ SİYASƏTİ

<i>Cəfərova Tamam</i> 60 İLİN ZƏFƏR ZİRVƏSİ.....	5
<i>Güləmirli Fatimə</i> İLHAM ƏLİYEVİN UĞURLU XARİCİ SİYASƏT STRATEGİYASI: AZƏRBAYCANIN QOŞULMAMA HƏRƏKATINDA İŞTİRAKI.....	7
<i>Haqverdiyeva Nigar</i> AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ CƏNAB İLHAM ƏLİYEVİN 2020-Cİ İLDƏ 44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ, (27 Sentyabr – 10 NOYABR 2020-Cİ İL) XARİCİ MEDİAYA VERDİYİ MÜSAHİBƏLƏRİN ƏHƏMİYYƏTİNƏ DAİR	9
<i>İlyasova Jalə</i> UZAQQÖRƏN SİYASƏTÇİ, GÜCLÜ LİDER	11
<i>İmanova Samirə</i> İLHAM ƏLİYEV – BÖYÜK QƏLƏBƏYƏ APARAN LİDER	12
<i>Kazımbəyli İbrahim</i> İKİNCİ QARABAĞ SAVAŞINDA DÖVLƏT, XALQ, ORDU BİRLİYİNİN FORMALAŞMASINDA İLHAM ƏLİYEV FAKTORU	13
<i>Osmanlı Anar</i> İLHAM ƏLİYEVİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN YERİ	15
<i>Yadigarova Aytən</i> ZƏFƏRƏ APARAN YOLDA PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN XARİCİ MƏTBUAT ORQANLARINA VERDİYİ MÜSAHİBƏLƏRİN XARİCİ SİYASƏTDƏ ROLU	16

II. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN PEDAQOJİ ASPEKTLƏRİ

<i>Abbasov Oqtay</i> XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNDƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBİYƏSİ.....	18
<i>Abdullayeva Tamilla</i> TƏLƏBƏLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI EŞİDİB-ANLAMA BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI ÜÇÜN TƏLİM MATERİALLARININ SEÇİLMƏSİ	19
<i>Abuzərli Sevdə</i> TƏLƏBƏLƏRİN KOMMUNİKASIYAYÖNÜMLÜ ŞİFAHİ NİTQ VƏRDIŞLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ AUTENTİK MATERİALLARIN VACİBLİYİ.....	20
<i>Allahverdiyev Ramin</i> AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNİN MÖVCUD ÇATIŞMAZLIQLARI VƏ PROBLEMDƏN ÇIXIŞ YOLLARI	22
<i>Axundzadə Tahirə</i> XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ MƏDƏNİYYƏTİN ROLU	23
<i>Bağirova Vəfa</i> İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ YARADICI YAZININ TƏTBİQİ METODOLOGİYASI.....	24

Bəşirov Vidadi	
XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN PEDAQOJİ HƏDƏFLƏRİ.....	25
Cəfərova Afər	
GƏLƏCƏK İNKİŞAF ÜÇÜN TƏHSİL SAHƏSİNDƏ GÖRÜLƏCƏK İŞLƏR.....	27
Ələkbərova Məhbubə	
İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ QEYRİ-ƏNƏNƏVİ ÜSULLARDAN İSTİFADƏ TEKNOLOGİYASI.....	28
Əlibabayeva Dürdanə	
ÜMUMİ ORTA TƏHSİL MƏKTƏBİNDƏ XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNİN İBTİDAİ MƏRHƏLƏSİNDƏ LİNQVİSTİK OYUNLAR.....	29
Əliyeva Leyla	
TƏDRİSİN İLKİN MƏRHƏLƏSİNDƏ ŞİFAHİ NİTQİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI ...	31
Əliyeva Sevinc	
XARİCİ DİLDƏ OXU VƏRDIŞLƏRİNİN AŞILANMASI ÜSULLARI	32
Амирова Гәзель	
ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	33
Əsədova Lala	
XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ İNTERAKTİVLİK VƏ İNTEQRASIYA FƏAL TƏLİM METODLARI KİMİ	34
Əsədova Məryəm	
DƏRS PROSESİNDƏ XARİCİ DİL TƏDRİSİNƏ TƏTBİQ EDİLƏN YANAŞMALAR	36
Əskərov Vazeh	
DİL FAKÜLTƏLƏRİNİN YUXARI KURSLARINDA TƏLƏBƏLƏRDƏ YAZI BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ İMKANLARI.....	37
Fərəcbəyli Könül	
İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASI YOLLARI	38
Hasanova Lala	
WAYS OF SOLVING SOME PROBLEMS APPEARED IN TEACHING ENGLISH.....	40
Həsənova Vüsalə	
İKİNCİ DİL QRAMMATİKASININ ÖYRƏDİLMƏSİ VƏ ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ ÜÇ ƏSAS METOD.....	41
Hüseynova Fəridə	
İNGİLİS DİLİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ SOSIAL-MƏDƏNİ YANAŞMALARIN ROLU.....	42
Гусейнова Рамиля	
ФОРМИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ КЛАССОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	44
Xəspoladova Sevdə	
XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNDƏ ŞƏXSİYYƏTYÖNÜMLÜ MÜHİTİN YARADILMASI	45
Xəlilova Xanım	
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ РЕЧЕВОМУ ОБЩЕНИЮ НА ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ.....	47
Xiyalova Naibə	
XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ PEDAQOJİ TƏLİM VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ	48
Xudayarova Günel	
İNGİLİS DİLİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ TƏLƏBƏLƏRƏ XARİCİ MOTİVASIYANIN TƏSİRİ.	49

İbrahimova Aygün ORTA MƏKTƏB ŞAĞIRDLƏRİNDƏ XARİCİ DİLDƏ OXU BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI YOLLARI	50
İmanova Sevdə THE CRITERIA OF CULTURE BASED FOREIGN LANGUAGE TEACHING MATERIAL WITH THE INTERCULTURAL COMPETENCE PROMOTING ASPECT IN CASE OF AZERBAIJANI UNIVERSITY OF LANGUAGES.....	52
Kərimov İbrahim XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ METODLARIN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ	53
Красикова Тамара МЕЖДУ ЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ	54
Qəribova Mehbarə XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏNİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏT VASİTƏLƏRİ İLƏ FORMALAŞMASI.....	56
Mehdiyeva Aytəkin MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKASIYADA KOMPETENSIYANI VƏ BACARIQLARIN NİSBƏTİ	57
Məmmədova Bənövşə İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ İDİOSTİL VƏ DİL ŞƏXSİYYƏTİ FAKTORLARI HAQQINDA	58
Məmmədova Samirə XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ PEDAQOGİKA VƏ TƏHSİL (TƏLİM VƏ TƏRBİYƏ)	60
Məmmədova Şələlə TƏDRİS PROSESİNDƏ ANAFORİK ƏLAQƏNİN ROLU.....	61
Məmmədova Təranə AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ İNTERAKTİV METODDAN İSTİFADƏ EDİLMƏSİ ÜSULLARI	62
Məmmədrzayeva Tamara XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNƏ PEDAQOJİ YANAŞMA.....	63
Məmmədzadə Rəhiməxanım PEDAQOJİ TƏHSİLDƏ TƏLƏBƏ YARADICILIĞININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ.....	64
Musayeva Gülnar XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ PEDAQOJİ PROBLEMLƏR	67
Mustafayeva Jalə XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNİN PLANLAŞDIRILMASINDA ÖYRƏNƏNLƏRİN FƏRDİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN NƏZƏRƏ ALINMASI.....	68
Mustafayeva Nərmin İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ AŞAĞI KURS TƏLƏBƏLƏRİNƏ FRAZELOGİZMLƏRİN TƏDRİSİ METODİKASI	69
Mustafayeva Sənubər FRANSIZ DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ƏYLƏNCƏLİ FONETİK ÇALIŞMALARDAN İSTİFADƏ YOLLARI	70
Zeynalova Nigar TƏHSİLDƏ KREATİV YANAŞMANIN ƏHƏMİYYƏTİ	72
Nuriyev Yaşar XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV-KOQNİTİV TƏLİMİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ ...	74

<i>Rzayeva Gülnarə, Babayeva Suad</i>	
ДИАЛОГ КАК МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ_ДЕЛОВОМУ РУССКОМУ ЯЗЫКУ	75
<i>Садьгова Афаз</i>	
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА_ОБУЧЕНИЯ РКИ	77
<i>Salmanova Jalə</i>	
FRANSIZ DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ PLÜRƏLİST YANAŞMA.....	78
<i>Seyidova Günay</i>	
TƏLİM MÜHİTİNİN ƏHƏMİYYƏTİ.....	79
<i>Şıxəliyeva Röya</i>	
ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASINDA YENİ MODELLƏR	80
<i>Tahirova Şəfiqə</i>	
XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ AKMEOLOJİ TEXNOLOGİYALARIN ƏHƏMİYYƏTİ.....	81

III. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

<i>Abbasova Gülnur</i>	
DƏRSLƏRDƏ MÜƏLLİMİN PSIXOLOGİYAYA İLƏ BAĞLI BİLİKLƏRDƏN İSTİFADƏ ETMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ.....	83
<i>Abdullayeva Gülnar</i>	
XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV YANAŞMANIN TƏTBİQİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	84
<i>Abiyeva Fidan</i>	
PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES.....	85
<i>Əliyeva Sevinc</i>	
XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNƏ PSIXOLOJİ VƏ PEDAQOJİ YANAŞMA.....	86
<i>İsgəndərova İlhamə</i>	
İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ŞİFAHİ NİTQİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN SƏMƏRƏLİ YOLLARI VƏ ONUN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	87
<i>Məmmədov Misgər</i>	
TƏFƏKKÜRÜN PRİNSİPLƏRİ VƏ XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNİN_MÜASİR PROBLEMLƏRİ... ..	88
<i>Султан Наргиз</i>	
РАЗВИТИЕ РЕЧИ И ЕЁ РОЛЬ В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ.....	89

IV. XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN LİNQVİSTİK PROBLEMLƏRİ

<i>Аббасов Рафиз</i>	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА УРОКАХ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА	92
<i>Abdurahmanova Röya</i>	
STRUKTURALİZMİN NOAM XOMSKİ YARADICILIĞINA TƏSİRİ.....	93
<i>Ağarzayeva Qızılgül</i>	
MƏTN DƏ RİTM MELODİK VASİTƏLƏR.....	95
<i>Агазаде Мялейкя</i>	
ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАНЦУЗСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)	96

Babayeva Vüsalə	
FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏRİN XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ YERİ	97
Bədəlbəyli Pərvin	
DİL İŞARƏLƏRİNİN QEYRİ-SƏLİSLİYİ.....	98
Bədəlova Ağanisə	
FRANSA VƏ AZƏRBAYCAN MEDIA DİSKURSUNDA SİYASİ NİTQİN İFADƏLİLİYİ.....	101
Cabbarlı Təranə	
İNGİLİS DİLİNDƏ HEÇAYARADAN SONORLARIN TƏDRİSİNDƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR	102
Cəbrayilova Vəfa	
İNGİLİS DİLİ SONORLARININ ARTİKULYASIYA XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR.....	103
Cəfərov Amil	
FRAZEOLoji İNTENSİFİKATOR DİSKURSUN İNTENSİONAL KOHERENTLİYİ KİMİ.....	104
Cəfərova Pərvanə	
İNGİLİS DİLİNDƏ ZƏİF VƏ QÜVVƏTLİ HEÇALARIN FONETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR.....	106
Cəfərova Ülkər	
AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ "GÖZƏLLİK" KONSEPTİNƏ DAİR BƏZİ QEYDLƏR.....	107
Cahangirov Fikrət	
DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ PROBLEMİNƏ YENİ YANAŞMA.....	108
Əbdülrəhimova Nüşabə	
MÜASİR TEXNOLOGİYALAR VASİTƏSİ İLƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ DİSKURSIV BACARIQLARIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN LİNQVİSTİK ASPEKTLƏRİ	109
Əhmədovlu Abbasəli	
"BEOVULF" EPOSUNDA QƏHRƏMANLIQ KODLARI.....	111
Əliyeva Ağabikə	
FONETİKA DƏRSLƏRİNDƏ RİTMİK QRUPUN TƏDRİSİNƏ DAİR	112
Əsədova Ruqiyyə	
İNGİLİS DİLİNDƏ TERMINATİV VƏ QEYRİ-TERMINATİV FEİLLƏR.....	113
Hacıyeva Aytən	
XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN BƏZİ LİNQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA (QRAMMATİK İNTERFERENSİYA VƏ TİPOLOJİ FƏRQLİLİKLƏR ASPEKTİNDƏ)	114
Hacıyeva Minaxanım	
DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİNİN YARANMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ	116
Hasanquliyeva Elnarə	
İNGİLİS DİLİNDƏ NOMİNATİV-KOMMUNİKATİV FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏRİN LİNQVİSTİK ASPEKTLƏRİ.....	117
Həsənova Nailə	
İXTİSAR VƏ ABREVIATURALARIN İŞLƏNMƏ VƏ MƏNA XÜSUSİYYƏTLƏRİNDƏN	118
Xanbutayeva Leyla	
LEKSİK AMBİQİTİVLİYİN MENTAL REPREZENTASIYASI	119
Xanhüseynova Amalya	
İNGİLİS DİLİNDƏ FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN SEMANTİK-STRUKTURU	120
Xasməmmədova Tahirə	
XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN LİNQVİSTİK PROBLEMLƏRİ: KOMMUNİKATİV ÇALIŞMALARIN SİSTEMLƏŞDİRİLMƏSİ	121

<i>Ибадуллаева Мехрибан</i>	
ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗОВОГО УДАРЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	122
<i>İbrahim Ülfət</i>	
ОБ ЭВФЕМИЗМАХ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА.....	124
<i>İbrahimli Nərmin</i>	
İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ AUTENTİK DİALOQLARIN YARANMASININ LİNGVO-DİDAKTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ	125
<i>İbrahimova Samirə</i>	
ÇƏTİN SÖZLƏR ÜZƏRİNDƏ İŞ_NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ FORMALAŞDIRMAĞIN ƏSASI KİMİ.....	127
<i>Иманова Эльвира</i>	
КОМПЕТЕНЦИЯ ДОКУМЕНТИРОВАНИЯ КАК УСЛОВИЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПЕРЕВОДА	129
<i>İsayeva Rəfiqə</i>	
FRANSIZ DİLİNİN FONETİKASININ TƏDRİSİNDƏ RAST GƏLİNƏN SƏHVLƏR VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI	130
<i>İsrafilova Gülmə</i>	
КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА.....	131
<i>Kərimova Bəyim</i>	
AZƏRBAYCANLI TƏLƏBƏ AUDİTORİYASINDA İNGİLİS DİLİ TƏLƏFFÜZÜNÜN MƏNİMSƏNİLMƏSİ PROSESİNDƏ BAŞ VERƏN MÜSBƏT_VƏ MƏNFİ KÖÇÜRMƏLƏRƏ DAİR: FONETİK İNTERFERENSİYA PROBLEMİ.....	132
<i>Kərimova Şücaət</i>	
TƏDRİS PROSESİNDƏ ÇOXMƏNALILIĞIN KOMMUNİKATİVLİK MƏSƏLƏLƏRİ.....	134
<i>Qocayeva Mətanət</i>	
SİNTAKTİK OMONİMLİK.....	135
<i>Qocayeva Şəfiqə</i>	
İNGİLİS DİLİNDƏ SÖZ VURĞUSUNUN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR	136
<i>Quliyeva Aynur</i>	
TƏRCÜMƏŞÜNASLIĞIN AKTUAL PROBLEMLƏRİ.....	137
<i>Quliyeva Nərmin</i>	
“BRITISH” VƏ “ENGLISH” KONSEPTLƏRİNƏ DAİR BƏZİ QEYDLƏR	138
<i>Qurbanova Turanə</i>	
MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRİN SÖZ YARADICILIĞINDA REDUPLİKASİYANIN ROLU	139
<i>Qurbanzadə Fatma</i>	
DİLDƏ ELLİPSİSİN ƏHƏMİYYƏTİ.....	141
<i>Məmmədov İlyas</i>	
İDİOMLARIN TƏDRİSİ ZAMANI DOĞRU TƏRCÜMƏ_STRATEGİYASININ SEÇİLMƏSİ....	142
<i>Məmmədova Jalə</i>	
MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ EKOLOGİYA TERMİNLƏRİ TERMI NOLOGİYANIN BİR QOLU KİMİ	143
<i>Məmmədova Leyla</i>	
İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ “İNSAN KONSEPTİ” MƏFHUMU VƏ ONA MÜXTƏLİF YANAŞMALAR.....	144
<i>Məmmədzadə Cavanşir</i>	
FARS DİLİNDƏ TƏRCÜMƏ PROSESİNDƏ KONTEKSİN ROLU	145

Məmmədzadə Rəna	
DİSKURSDA HADİSƏ ZAMAN-MƏKAN KATEQORİYASI KİMİ	147
Məqami Aygün	
FRANSIZ DİLİNDƏ POLİSEMİYA VƏ OMONİMİYA PROBLEMİ	148
Mircəmil Seyid-Rzayev	
SÖYLƏMİN SEMANTİK KOMPONENTİNİN REALLAŞMASINDA SİNTAKTİK STRUKTURUN ROLU	149
Musayeva Pərvin	
İNGİLİS DİLİNDƏ KÖMƏKÇİ VƏ MODAL FEİLLƏRİN TƏLƏFFÜZ VARIATİVLİYİNƏ DAİR.....	150
Musayeva Püstəxanım	
SÖZÜN YADDA SAXLANMASINA DAİR.....	151
Nuriyeva Səadət	
“THAT” BAĞLAYICI İLƏ BAĞLANAN BUDAQ CÜMLƏLƏRİN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ ZAMANI YARANAN ÇƏTİNLİKLƏR	153
Rüstənzadə Aygün	
İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ DİSKURS ANALİZİNƏ İSTİNADIN PERSPEKTİVLƏRİ HAQQINDA (ELİTAR DİSKURSun LİNQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏDRİSİ KONTEKSTİNDƏ)	154
Səfərova Gülnarə	
İNGİLİS DİLİNDƏ İNTONASIYANIN TƏDRİSİNDƏKİ PROBLEMLƏRƏ DAİR.....	155
Səfərzadə Amina	
ON THE PROBLEM OF BASIC FUNCTION OF ENGLISH WORD ORDER.....	157
Səlimova Fidan	
DİLİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI PROBLEMİNƏ DAİR	158
Səlimova Nərgiz	
DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİ VƏ ONUN YARADILMASINDA DİL VASİTƏLƏRİNİN ROLU	159
Seyid Vəfa	
ORTA ƏSRLƏRDƏ MƏNBƏ DİLİNİN BAZASI ƏSASINDA BASK VƏ ROMAN DİLLƏRİNDƏ BAŞ VERƏN ONOMASTİK DƏYİŞİKLİKLƏR	161
Şirinova İzaura	
MÜRƏKKƏB SİNTAKTİK VAHİDLƏRİN VARIATİVLİYİ.....	162
Şirzadə Lətifə	
SİNONİM PARADİQMLƏRİNİN DİLDƏ BƏDİİ İFADƏ VASİTƏSİ KİMİ İŞLƏNMƏSİ.....	164
Tahirova Səbinə	
İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ İNGİLİS DİLİ SAİTLƏRİNİN PROREALİZASIYASINDA YARANAN ÇƏTİNLİKLƏR.....	165
Umudova Məhbubə	
METAFORLAR MÜHÜM ÜSLUBİ VASİTƏ KİMİ	167
Valiyeva Nigar	
SOCIOLINGUISTIC ISSUES IN GLOBAL ENGLISH TEACHING.....	168
Yusifova Zeynəb	
XARİCİ DİLLƏRİN MƏNİMSƏNİLMƏSİNİN PSIXOLİNQVİSTİK ASPEKTLƏRİNİN TƏHLİLİNƏ DAİR TƏCRÜBİ ARAŞDIRMA (NEOLOGİZM-BLENDİNGLƏR)	169
Zamanova İlahə	
KÖMƏKÇİ FEİLLƏRİN REDUKSIYAYA UĞRAMIŞ VARIANTDA TƏLƏFFÜZÜ	170

<i>Zeynalova Aybəniz</i> AZƏRBAYCANDA NATİQLİK SƏNƏTİNİN İNKİŞAF TARİXİ.....	171
<i>Zülfüqarova Elmira</i> İNGİLİS DİLİNDƏ FONEM-QRAFEM UYĞUNSUZLUĞUNUN YARATDIĞI ÇƏTİNLİKLƏR	173

**V. XARİCİ DİLLƏRİN ONLAYN TƏDRİSİNİN
AKTUAL PROBLEMLƏRİ**

<i>Aliyev Ceyhun</i> ONLAYN TƏDRİSİN PSIXOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ.....	174
<i>Allahverdiyeva Farida</i> THE ADVANTAGES OF ONLINE SYSTEM OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES	175
<i>Aghayeva Nigar</i> THE EFFECTS OF INFORMATION TECHNOLOGY IN EDUCATION.....	177
<i>Əliyeva Türkan</i> MƏSAFƏDƏN TƏHSİL BU GÜN	178
<i>Xanızadə Pərvanə</i> İNTERNET PLATFORMALARI-XARİCİ DİLLƏRİN DİSTANT TƏDRİSİNDƏ DİDAKTİK VASİTƏ KİMİ.....	180
<i>Qurbanova Sevil</i> YAZI BACIRIĞININ ONLAYN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ STRATEGİYALARI.....	181
<i>Məmmədova Xuraman</i> ONLAYN DƏRSLƏRDƏ TƏLƏBƏLƏRİN AKTİVLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI.....	182
<i>Nəsirova Pərvin</i> XARİCİ DİLİN DİSTANT TƏDRİSİ.....	184
<i>Putayeva Elnarə</i> XARİCİ DİLİN ONLAYN TƏDRİSİNDƏ METAFORALARIN YERİNƏ YETİRDİYİ FUNKSİYALAR.....	185
<i>Şahbazlı Çınarə</i> XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ DİSTANT TƏHSİL ÜSULUNUN ÜSTÜNLÜKLƏRİ.....	186
<i>Veliyeva Malahat</i> BILINGUAL PEDAGOGY IN THE PERIOD OF ONLINE TEACHING	187

Çapa imzalanıb: 27.12.2021.
Format: 84x108 1/8. Qarnitur: Times.
Həcmi: 12.25 ç.v. Tiraj: 200.

“Sim-Sim” nəşriyyatı
Hüquqi ünvan: AZ1005, Bakı Şəhəri, Səbail Rayonu,
Nigar Rəfibəyli, ev 4/52